TARİHSEL MADDECİLİK MARKSİST TOPLUM KURAMININ ANA ÇİZGİLERİ

V. Kelle - M. Kouhlson

TARİHSEL MADDECİLİK MARKSİST TOPLUM KURAMININ ANA ÇİZGİLERİ

V. KELLE — M. KOVALSON

öncü kitabevi

ÖNCÜ KİTABEVİ YAYINLARI : 36
Bilim Dizisi : 16

PROGRESS PUBLİSHERS — WOSCOW
«Historical Materialism an Outline
of Marxist Theory of Society»

Birinci Baskı : Haziran 1978
Dizgi ve Baskı : Özdem Kardeşler Matbaası
Sahibi ve Sorumlu Yönetmeni : **Zeki ÖZTÜRK**

VLADİSLAV KELLE
MATVEİ KOVALSON

TARİHSEL MADDECİLİK MARKSİST TOPLUM KURAMININ ANA ÇİZGİLERİ

Türkçesi
Ö. UFUK

ÖNCÜ KİTABEVİ
Babıali Cad. No. 8 Cağaloğlu — İstanbul

VLADİSLAV KELLE — MATVEİ KOVALSON

Profesör Vladislav Kelle, felsefi bilimler doktoru ve SSCB Bilimler Akademisi, Felsefe Enstitüsü Tarihsel Maddecilik Bölümü başkanıdır.

1920'de doğdu; Moskova Üniversitesi Felsefe Bölümünü bitirdi ve 1947'den 1963'e kadar aynı Bölümde ders verdi. Daha sonra SSCB Bilimler Akademisi Felsefe Enstitüsüne geçti.

Profesör Kelle, tarihsel maddecilik kuramı ve toplumsal bilinç incelemesi yöntembilimi uzmanıdır. Yetmişten fazla yapıtı vardır. Bunların ikisi: **Forms of Social Consiousness** (Toplumsal Bilinç Biçimleri) ve önce 1962'de yayımlanarak daha sonra 1969'da gözden geçirilmiş ikinci baskısı yapılan **Historical Materialism** (Tarihsel Maddecilik), Profesör Kovalson ile birlikte yazılmıştır.

Profesör Matvei Kovalson, felsefi bilimler doktorudur ve Moskova Üniversitesinde görevlidir. 1913'te doğdu; Çernişevski Tarih, Felsefe ve Edebiyat Enstitüsünün Felsefe Bölümünü bitirdi.

Profesör Kovalson, tarihsel maddecilik ve Marksist felsefe tarihi uzmanıdır. Yetmişten fazla yapıtı vardır.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUM BİLGİSİNİN GÜÇ VE ÖZGÜL YANLARI ... 9

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL ARAŞTIRMANIN FELSEFİ ÖNKOŞULLARI ... 37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL SİSTEMLER ... 55

Toplumsal Sistem Olarak Toplumsal -Ekonomik Oluşum ... 55

Toplumsal Oluşumun Maddesel ve Ekonomik Temeli, Üretim Tarzı ... 62

Temel ve Üstyapı ... 75

Toplumun Öteki Yapısal Öğeleri ... 86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA TARİHİNİN NESNEL MANTIĞI ... 97

Toplum ve Doğa ... 98

Üretim İlişkilerinin Üretim Güçlerinin Niteliğine ve Gelişim Düzeyine Uygunluğu Yasası ... 109

Uygunluk Yasası : Toplumsal Sonuçlar ... 124

BEŞİNCİ BÖLÜM

TOPLUM VE KÜLTÜR ... 155

Kültür Nedir? ... 155

Toplumsal Gelişme ve Kültürün Çeşitliliği ... 165

Kültür ve Birey ... 173

ALTINCI BÖLÜM

TARİHSEL ETKİNLİĞİN ÖZNELERİ (KÜTLELER,

SINIFLAR, PARTİLER, ÖNEMLİ BİREYLER) 181
Toplumsal Farklılaşmanın İçeriği ve Nedeni Toplumun Sınıflara Bölünmesi 185
Sınıf Çözümlemesi Yöntemi Toplumun Sınıf Yapısı 193
Sınıf Mücadelesi ve Tarihteki Rolü İşçi Sınıfının Mücadelesinin Özgül Yanları 202
Sosyalist Toplumun Toplumsal Yapısı ve Dinamiği 214

YEDİNCİ BÖLÜM
TOPLUMUN SİYASAL ÖRGÜTLENİŞİ : YAPI VE DİNAMİK 223
Siyasal Alan Devlet ve Hukuk 223
Toplumsal Devrim Kuramı 237
Sosyalist Devrim Kuramı 242
Proletarya Diktatoryası Sosyalist Devletin Gelişmesi 257

SEKİZİNCİ BÖLÜM
TARİHSEL SÜRECİN MANEVİ YANI 269
Toplumsal Bilincin Yapısının İncelenmesinin İlkeleri 272
Bilgi ve İdeoloji 279
Toplumsal Psikoloji ve İdeoloji 288
Toplumsal Bilincin Biçimleri 292
Toplumsal ve Bireysel Bilinç 326
Toplumsal Bilincin Toplumsal İşlevleri 329

DOKUZUNCU BÖLÜM
TOPLUM VE BİREY 337
Kişiliğin Bireysel Gelişimi 339
Kişiliğin Tarihsel Gelişimi 344
Kütleler ve Birey Toplumda Oynadıkları Rol ... 360

ONUNCU BÖLÜM
TOPLUMSAL İLERLEME 371

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUM BİLGİSİNİN GÜÇ VE ÖZGÜL YANLARI

İnsanoğlu, toplum içinde yaşamakla ve etkinlik göstermekle kalmaz; tıpkı çevresindeki doğa konusunda bilgi edindiği gibi bu toplum konusunda da bilgi edinir. Toplum konusunda bilgi edinme, insanoğlunun, içinde yaşadığı en yakın toplumsal çevreyi kavraması değildir sadece; toplumsal yaşamın tümüne yönelmiş bir irdelemedir. İnsan toplumu, insan ile doğa ve insanların kendi aralarındaki etkileşmenin yarattığı karmaşık bir varlıktır. Toplum bilgisinin (1) ele aldığı toplumsal gerçekliği; insanlar, etkinlikleri ve ilişkileri oluşturur.

Toplum **uzay içinde** yer alır. Çünkü tarihöncesi çağda bile insanoğlu, yeryüzü üzerinde belli yerlerde bulunmuş ve daha sonra halklar haline gelerek devlet biçimini edinen birbirinde şu ya da bu ölçüde ayrı yerel gruplar yani aşiretler ve kabileler oluşturmuştur. Toplum **zaman içinde** de yer alır ve belli bir tarihe sahiptir. Tek tek insan topluluklarının tarihinden ve aralarındaki ilişkiden, insanlığın tarihi ya da toplumun tarihi ortaya çıkmıştır. Toplum

(1) «Toplum bilgisi» sözü, «toplumu anlama, bilme, kavrama; toplum konusunda bilgiye ulaşma, bilgi edinme; bu bilgi çabası ve süreci» anlamında kullanılıyor. (Ç)

bilgisi, insanlık tarihinin, bütün çeşitliliği içinde bilinmesidir.

İnsanların etkinliğinin ve karşılıklı ilişkilerinin özünü, bir bütün olarak toplum ve onun tarihi düzeyinde, ancak bilim kavrayabilir. Öteki bütün bilgiler gibi toplum konusundaki bilimsel bilgi de, olguların ve olayların tasviriyle işe başlar. Ama olgular bilim değildir; bilimin sadece malzemesidir. Bilim, yasaların bulunduğu ve **kuram**'ın ortaya çıktığı; olguların sağlam bir biçimde açıklandığı noktada başlar. Toplum bilgisine uygulayacak olursak bunun anlamı şudur: İnsanların etkinliğini ve aralarındaki ilişkileri açıklamaya çalışan kuram; insanoğlunun, bildiğimiz biçimde tarihi niçin ortaya koyduğunu ve bir başka biçimde niçin yapmadığını açıklamalıdır. Ama böyle bir açıklama yapılabilir mi? İnsanlar şu ya da bu etkinliği seçme konusunda özgürdürler. Bir kimse, niçin şöyle değil de böyle davrandığını açıklayamamak durumuna sık sık düşer. Özellikle milyonlarca bireyi ele aldığımız zaman, insanların davranışlarını nasıl açıklayabiliriz? Gerçekten de, insanların tarih içindeki etkinliğini bilimsel açıdan açıklamak çok güç bir iştir. Bu işi yerine getirmek acaba olanaklı mıdır? Yeni-Kantçılar (2) gibi bazı filozoflar, bu işi yerine getirmenin olanaksız olduğunu söylerler ve bilimin, ancak doğa olaylarını ve süreçlerini açıklayabildiğini; tarih süreçlerinin ve insanların etkinliğinin ise bilimsel açıklamayı aştığını ileri sürerler. Nitekim Yeni-Kantçı Rickert şöyle yazar: «...Doğa bilimleri ile tarih bilimlerinin oluş-

(2) Yeni-Kantçılık, ünlü Alman düşünürü İmmanuel Kant'ın (1724-1804) görüşlerini, kapitalist toplumun yeni toplumsal ve ideolojik gereksinmelerine uygulayarak geliştirme ve yenileştirme girişiminin sonucu olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında burjuva felsefesinde ortaya çıkan bir akımdır. Yeni-Kantçılık, özellikle tarih yöntembilimi üzerinde duran Baden okulu (19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı) gibi birçok çığırı ve okulu kapsar.

turduğu kavramlar, her zaman temel bir mantık karşıtlığı içinde bulunmalıdır.» (3) Sözü geçen filozofların benimsediği temel bir görüştür bu. Rickert, Windelband ve Baden okulunun öteki temsilcileri, doğadakine karşıt olarak toplumdaki olayların bireysel ve tek olduğunu ileri sürerek doğa ve toplum bilimlerini birbirinden kesin olarak ayırırlar ve doğa bilimlerinin genelleyici yöntemi kullanabileceğini, tarih bilimlerinin ise ancak bireyselleştirici yöntemden yararlanabileceğini ileri sürerler. Doğa bilimleri, doğadaki yasaları ve nedensellikleri ortaya çıkarırlar (bundan ötürü, nomotetik ya da yasa-yapıcı diye adlandırırlar); doğal süreçleri açıklar ve önceden kestirirler. Tarih bilimleri ise, somut tarih içindeki bireysel ve tek olayları tasvir etmekle yetinmelidirler. Yeni-Kantçılar, toplum bilimlerini, ideografik (tasvir edici) diye nitelerler. Bu görüşün, günümüzün toplum bilimi üzerinde hâlâ etkisi vardır. Birçok kimse, toplum bilgisinin olanaksız olduğunu düşünmeye eğilimlidir. Buna karşılık bazıları da, toplum biliminin, bilgi ve kavrayış sağladığından şüphe edilmesine şaşmakta ve hatta kızmaktadırlar. Bu duygusal tutumlar yersizdir ve gerekli olan, konunun özünü ele almak ve incelemektir. Gerçekten de, Yeni-Kantçıların toplum ile doğa ve toplum bilgisi ile doğa bilimleri arasında var olduğunu söyledikleri karşıtlığı kabul etmemiz gerekir mi? Toplum doğadan farklı olduğuna göre, bu filozofların görüşlerini ele almak gerekli gibi görünüyor. (4) Ama bilimde, duyusal algıya başvurmakla (burada söz konusu olan,

(3) Heinrich Rickert, **Die Grenzen der maturwissenschaftlichen Begrifsbildung. Eine logische Einleitung in die historischen Wissenschaften,** Tubingen, 1921, s. 145.

(4) Özellikle, toplumsal ile doğalı **özdeşleştirme** eğilimine verilen bir cevap olması bakımından bu görüşü ele almak gerekiyor.

toplum ve doğa arasında duyularımızla hemen kavradığımız farklılıktır) yetinmenin doğru olmadığını unutmamalıyız. Nitekim, yeryüzünün yuvarlak olduğu konusunda bugün benimsediğimiz temel görüş, algılarımızla çatıştığı için bir zamanlar kabul edilmiyordu. Bundan ötürü, toplum ile doğa arasındaki apaçık fark, Yeni-Kantçı görüşü destekleyen inandırıcı bir kanıt olarak kabul edilemez. Öyleyse, toplum bilgisinin özgül yanlarını ve karşısına çıkan güçlükleri ortaya koymakla işe başlamalıyız. Daha sonra, toplum biliminin, bu güçlükleri yenmek için neler yaptığını göreceğiz.

Doğaya karşıt olarak toplum yaşamının özgül yanları ve toplum bilgisinin karşılaştığı güçlükler, şöyle özetlenebilir:

Önce, doğada olup biten her şeyin doğal nedenleri olduğunu söylemeliyiz. Doğada, kör ve kendiliğinden güçler etkileşir. Yıldırım ağaca düşer, rüzgar alevleri azdırır, orman yangını ağaçları küle çevirir, kül toprağı verimli kılar ve bu böylece doğal nedenlerin ve sonuçların bitimsiz artarda gelişi olarak sürer gider. Bu süreç, bilimsel açıdan çözümlenebilir ve açıklanabilir. Bunların hiç biri, daha önceden belirlenmiş bir amacın ya da bilinçli bir niyetin ürünü değildir.

İnsan toplumu ise farklıdır. Bu toplumda ortaya çıkan her şey, insanların etkinliğinin ve etkileşmesinin sonucudur. Ama insanlar bilinçli yaratıklardır; herbirinin yaptığı her şey, önce kafasında tasarlanmıştır. İnsanlar, tutkunun, düşüncenin ya da kaprislerinin etkisinde davranırlar. Bundan ötürü toplumu, doğaya yapıldığı gibi bilimsel çözümlemeden geçirmenin olanaksız olduğu izlenimine kapılmak doğaldır. Gerçekten de, insanları, etkinlik göstermeye ve belli toplumsal sonuçlar yaratmaya götüren bütün görüşleri ve kuramları, istekleri ve özlemleri, tutkuları ve kaprisleri göz önünde tutabilmek olanaksızdır. Ünlü Fransız

filozofu Paul d'Holbach şöyle yazar: «Siyasal toplumları sık sık yerinden oynatan ve çoğunlukla imparatorlukların çökmesine yol açan korkunç sarsıntılarda, devrim içinde ister yıkıcı ister kurban olarak yer almış olsunlar, bu devrime katılanların hiç bir edimi, sözü, düşüncesi, kaprisi ve tutkusu yoktur ki... katılanların bu çalkantıdaki yerine göre, doğurmaları gereken sonuçların nedenleri olarak mutlaka etki göstermemiş olsun. Bu devrime katkıda bulunan bütün kafaların ve gövdelerin etkilerini ve tepkilerini kavrayabilen ve değerlendirebilen bir zihin için apaçık birşeydir bu.» (5) Kuşkusuz, d'Holbach yanılıyordu. Fizikçiler, madde parçacıklarının etkileşmesini ele aldıkları zaman bile, bu etkileşme, zorunluk kadar raslantıyı da içerdiği için bütün etkileri önceden kesin olarak kestirmenin olanaksız olduğunu kabul ederler. Bu kesinlik gerçekleştirilemeyecek bir şeydir. Toplum söz konusu olduğu zaman doğada gördüğümüz gibi, toplumda da, raslantının rol oynaması ve herhangi bir toplumsal süreçte, çeşitli ilintilerin, ilişkilerin, etmenlerin var olması ve içiçe geçerek kendini göstermesinden ötürü olduğu gibi; bilincin, iradenin, tutkuların ve benzerlerinin etkili olmasından ötürü de böyledir bu. Bunlar, toplum bilgisinde özel yanlar olmasını gerekli kılar. Toplumsal olayların bilgisine ulaşma konusunda akıldan çıkarılmaması gereken özellik, ele alınan konunun hem gerçeklikte hem de zihinde önceden varsayılmasıdır. (6) Toplum bilgisinin özel güçlüğü buradadır ve ancak nesnel ile öznel arasındaki ilişki sorunu çözüldüğü zaman bu güçlük giderilmiş olur.

Ayrıca, doğanın her kesiminde, tekrarlanma söz ko-

---

(5) Paul d'Holbach, **Système de la nature ou de loix du monde physique et du moral, Londra,** 1774, s. 56.

(6) Karl Marx, **A Contribution to the Critique of political Economy,** Moskova, 1970, s. 212.

nusudur. Güneş hergün doğudan doğar, ağaçlar her ilkbaharda çiçeklerle donanır, cisimler ısıtıldığı zaman genişler ve her canlı doğmuştur, yaşar ve ölür. Doğada bile, bu tekrarlanışlarda tam bir benzerlik olmamakla birlikte, farklı süreçlerin ve olayların öğelerinin düzenli bir biçimde tekrarlandığını kolaylıkla gözleriz. Doğal olaylarda tekrarlanan öğelerin incelenmesi (doğal koşullarda ya da laboratuvarda), doğayı yöneten yasaların bulunması sonucunu ergeç verir. Zaten yasa dediğimiz şey, olaylardaki genel, zorunlu, temel, sürüp giden ve tekrarlanan yandan başka şey değildir.

İnsan toplumunda ise durum başkadır. Tarihte, somut süreçler ve tarihsel olaylar büyük ölçüde bireyselleşmiştir ve hiç bir yerde tekrarlanmazlar. Yunanlıların ve İranlıların savaşları, Büyük İskender'in seferleri, Fransadaki büyük burjuva devrimi, Rusyadaki Büyük Ekim Devrimi ve İkinci Dünya Savaşı gibi bütün tarihsel olaylar, benzeri olmayan olaylardır ve somut biçimleriyle bir kere daha hiç bir zaman ortaya çıkmazlar. Buna bakarak, toplumun yasaları olmadığı, bilimdeki genel tekrarlanma ölçütünün topluma uygulanamayacağı ve toplum bilimi diye bir şeyin olamayacağı düşünülebilir. Ne var ki, bu benzemezlik (teklik) mutlak bir gerçek olarak ele alınmamalıdır. Toplum yaşamında da tekrarlanan ve yeniden ortaya çıkan şeyler vardır. İnsanlar doğar, birçok şey öğrenir, çalışır, aile kurar, dostlarıyla bir arada bulunur, çeşitli amaçlara yönelirler, vb. Nitekim tek tek bölgelerin, ülkelerin, ulusların ve devletlerin somut tarihinin özgül yanlarına, törelerin ve yaşam koşullarının büyük farklılığına rağmen, topluma daha yakından baktığımızda, ilk görünüşdekinden daha fazla genel ve tekrarlanan yan bulunduğunu ve toplum bilimini kurmanın bir ham hayal olmadığını kavrarız. Burada önemli olan nokta, tarihe uygulanması açısından genel ile bireysel arasındaki ilişkidir.

Bundan başka, yıldız sisteminin evrimi ve mikro fizik alanındaki hareket; jeolojik süreçler ve bitkilerle hayvanların türlerinin evrimi, yani doğadaki her çeşit hareket ve gelişim biçimi, ayırt edilmelerini, karşılaştırılmalarını ve ölçülmelerini olanaklı kılacak ölçüde daha düzenli ve durağandır.

Toplumda ise durum başkadır. Öyleyse, toplumun çözülmlenmesine nasıl başlamalıyız? Bazıları, insan toplumu tarihinin sürekli akış halinde olduğunu söylerler. Milyonlarca ve milyarlarca erkek ve kadın, yaşar ve etkinlikte bulunur, ev kurar ve çocuk yetiştirir; kentler oluşturur ve yeni ülkeler geliştirir; öğrenim görür ve spor yapar, dost edinir, tartışır ya da kavga eder. Bütün bunlar, insanlık tarihinin dokusunu kuran birbirinden çok farklı öğelerdir. İnsanlık okyanusu ölüm ve doğumla sürekli olarak yenilenmektedir; her şey sürekli değişim halindedir ve bundan ötürü bu akan deryayı durdurmak ve gerçekleri ortaya çıkarmak olanağı yok gibi görünmektedir. Başkaları ise, bu görüşe karşıt olarak, tarihte sürekli evrim diye bir şeyin olmadığını ileri sürerler. Her birey, düşüncesini ve davranışını biçimlendiren belli bir kültüre bağlıdır ve bu kültür yüzyıllar ve hatta binyıllar boyunca belli ölçüde değişmeden kalır. Ama her kültür, ortak bir evrim çizgisi bulmaya elvermeyecek ölçüde özgündür. Bu görüşler, «kültür antropolojisi» okuluna bağlı bazı etnologlar tarafından savunulmaktadır. Sözü geçen etnologlar, gerçekten de çok durağan olan ve pek az değişen ilkel insanların kültürünü ve günlük yaşamını incelerler.

Bütün bunlar, insan toplumunun, sürekli değişmeleri ve durağan durumları açıkça gösterdiğini ve tarihsel sürecin iki yanının, çeşitli dünya görüşlerinde tek yanlı olarak yansıdığını ortaya koyuyor. Böylece bilim, tarihi öğelerine ayırmayı ama çarpıtmamayı olanaklı kılacak toplumsal oluşumları ortaya çıkarmak ve tarihsel olayların

uçsuz bucaksız akışında tekrarlanan ve aynı kalan öğeleri bulmak göreviyle karşı karşıya kalıyor.

Son olarak, doğaya ilişkin somut bilimsel bilginin içeriğinin genellikle toplumsal sınıfların çeşitli çıkarlarını dile getirmediğini ve bundan ötürü doğa ve matematik bilimlerinin sınıf karakteri taşımadığını söylemeliyiz. Galileo'nun Engizisyon tarafından mahkeme edilmesi ve Giordano Bruno'nun yakılması gibi akıl almaz olaylara tarihte rastlandığını da biliyoruz. Ne var ki, bütün bunlar, insanların, yaptıkları keşiflerin pratik önemini sezmemelerinin ve bu keşiflerin ogünkü din inançlarına aykırı düşmesinin sonucudur.

Bu tarihsel örnekler, sınıf çıkarlarının, doğa bilimleri tarafından sağlanan verilerin felsefî yorumu ve felsefi amaçlar göz önünde tutularak bilimsel buluşlardan yapılan çıkarsamalar üzerinde etkili olduğunu gösteriyor.

Günümüzde, din, daha sakıngan davranmakta ve din adamları, bilimin, Tanrının hakkını Tanrıya vermesini, yani dinsel görüşleri eleştirmemesini istemekle yetinmektedirler.

Fizik ve kimyada, matematik ve sibernetikte, biyoloji ve tıpta gerçekleştirilen büyük ilerlemeler, her alanda aynı sonuç ya da aynı toplumsal amaçlar için kullanılmamalarına rağmen, doğa bilimlerini, bütün modern toplumların «gözdeleri» haline getirdi.

Toplum bilgisinin durumu ise bambaşka. Uzlaşımsız [antagonizmalı] toplumlarda, mülkiyet sahibi ve mülkiyetsiz sınıflar, sömürenler ve sömürülenler, baskı yapanlar ve baskı altında kalanlar, efendiler ve uşaklar bulunduğu için insanlar, düzen ve düzenin değiştirilmesi ya da korunması konusunda farklı ve hatta karşıt görüşleri benimsiyorlar. Bazıları bu düzeni kendi çıkarına uygun buluyor; korunmasına ve pekiştirilmesine hayatî önem veriyor. Ba-

zıları da bu düzenden nefret ediyor ve ondan kurtulmak istiyor. Birinciler için, bu düzen bir talihlilik; ikinciler için bir felaket. Toplumsal olayların değerlendirilmesinde ve bu olaylardan çıkarılan sonuçlarda, insanların çıkarları büyük ölçüde etkili oluyor. Toplumsal olaylar konusunda tarafsızlık gösterilemiyorsa, bunların incelenmesinde nesnelliğin söz konusu olmayacağı sonucu ortaya çıkar gibi görünüyor. Burada şu soruyla karşılaşıyoruz: Toplum bilimi nesnel olarak doğru olma niteliğini taşıyabilir mi; yoksa herhangi bir kimsenin, sadece tarih olgularını belli bir idealin, iyi ya da kötünün adalet ya da uyumun ışığında sınıflandırmasını ve değerlendirmesini mi olanaklı kılar? Buraya kadar, fizik ve matematik gibi doğa bilimlerinin, farklı toplumsal sistemleri olan ülkeler de dahil olmak üzere bütün ülkelerde farklı biçimlerde ve farklı amaçlar için de olsa, genellikle benimsenmiş ve uygulanmış olmasına karşılık, felsefe, sosyoloji, tarih ve ekonomi politik gibi bilgi dallarının aynı biçimde benimsenip uygulanmadığını gördük. Böylece, toplum bilimlerinde sınıf düşüncesi ile nesnellik, parti anlayışı ile hakikat arasındaki ilişki sorunu karşımıza çıkıyor. Bu sorunu, aşağıda, ayrıntılarıyla ele alacağız.

Demek ki, toplum, bir bilgi nesnesi olarak, doğadan köklü bir biçimde farklıdır ve kuramsal düşünce bu alanda, korkunç güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Bu durum, toplum bilimlerinin ortaya çıkışının niçin bu kadar uzun zamana ve karmaşık çabalara mal olduğunu açıklar. Ne var ki, insanlar bu güçlükleri fark etmemişlerdir ve olup bitenleri yazıya dökmeye başlamaları, bilimin kendisinin bir başarısı olmuştur.

Yazılı tarihin binyılları boyunca, toplum bilgisi, belli yönlerde yavaş yavaş gelişti. Topluma ilişkin bilgi, bu yönlerde toplandı. Aynı yönler, daha sonra, toplum bilimi-

nin birbirinden ayrılarak ortaya çıkan başlıca alanlarının temellerini oluşturdu. Bilimin attığı ilk adım, insan belleğinde saklanmaya değer tarihsel olguların toplanması, ayıklanması ve tasvir edilmesiydi. Böylece, yavaş yavaş dallara ayrılan ve bugün bütün bir tarih bilgisi kolu haline gelen tarih bilimi ortaya çıktı.

Siyasal, hukukî, pedagojik, estetik, dilbilimsel, ekonomik ve başka bilgiler edinme zorunluğu; hükümetin, adalet aygıtının, diplomatik ve askerî etkinliğin, eğitim ve sanatların, yazının gelişiminin ve ekonominin gittikçe karmaşıklaşmasının doğurduğu gereksinmelerden doğdu. Toplumun belli bir takım özgül ve somut «bölümlerini» ya da yanlarını inceleyen bu bilimler, somut ya da özel toplumsal bilimler diye tanınır.

Sonunda, tarih bilgisinin gelişiminin ve toplum yaşamının tek tek yanlarının incelenmesinin yanı sıra, topluma ve tarihine ilişkin kapsayıcı bir görüşü dile getiren anlayışlar da gelişmeye başladı. Somut toplumsal bilimlerden hiç biri toplumun tümünü kavramadığı için bu anlayışlar, [görüşler] toplum bilgisi için gerekliydi. Bir çıkış noktası ve genel bir kuramsal temel sağladığı için bu anlayışlar, somut bilimlere gerekli öğelerdi. Bundan ötürü, birçok büyük tarihçi, filozof ve sosyolog, toplum yaşamını bir bütün olarak kavramak ve tarih bilgisinin özüne, tarihin anlamına, insanın yaşamasındaki amaca ve toplumun geleceğine ilişkin sorulara cevaplar getirebilmek için büyük çaba harcadı. Bu yaklaşım, dünya ve insanın dünyadaki yerine ilişkin kuşatıcı görüşün bir parçası olması bakımından, felsefî bir nitelik taşıyordu.

Felsefe, dünyayı ve insanın dünyaya karşı davranışını en genel kategoriler ve en genel yasalar içinde kavramaya çalışması bakımından bütün öteki özel bilimlerden; doğa ve toplum bilimlerinden ayrılan özgül bir bilimdir. Biz insanların, bir bölümünü oluşturduğumuz bu dünya

nedir? Bu sayısız nesne ve olay çeşitliliği nasıl «oluşmuştur»? Evren, doğaüstü bir güç tarafından mı yaratılmıştır, yoksa kimsenin yaratmadığı yasalara uygun olarak gelişerek her zaman varolagelmiş midir? Bütün bunlarda, temel bir sorun dile gelmektedir ve bu soruna cevap verilmeden evrene ilişkin tutarlı bir görüş ortaya konamaz. Bu, **felsefenin temel sorusudur** ve şöyle dile getirilir: İlk başta gelen hangisidir? Maddesel mi, ruhsal mı? Felsefe okullarının ve akımlarının gösterdiği büyük çeşitliliğe rağmen, bunları **bellibaşlı iki doğrultu** ya da bölüm içinde toplamak olanaklıdır: Maddesele öncelik veren **maddecilik doğrultusu** ve ruha ve düşünsele öncelik veren **idealizm doğrultusu.** Bu ayırıma uygun olarak her doğrultu, kendi bilgi kuramını oluşturmuştur. Maddeciler, bilginin temelinde bulunan duyumların ve kavramların, maddenin yansıları olduğunu; idealistler ise, bilginin, ya evrenin düşünsel (tanrısal) tözünün dile gelişi ya da insan öznesinin bilgiyi kendi başına kurmasının ürünü olduğunu ileri sürerler. Maddeci anlayış, bilginleri dünyayı olduğu gibi görmeye yöneltir ve somut bilimlere dayanan bir dünya görüşü ortaya koymaya çalışır. İdealist anlayış ise, kendi şamalarını bilimlere zorla kabul ettirerek evrene ilişkin çarpık bir görüş ortaya atar ve bilimlerin hem gelişimlerini köstekler hem de gerçek bilginin ilerlemesini yavaşlatır. Ama, idealist filozoflar bilginin ilerlemesi için hiç bir şey yapmamışlardır demek değildir bu. Böyle bir iddia, ilkel ve bayağı bir iddia olur. Soruya tarih açısından yanaşmak gereklidir. Felsefi bilginin, maddecilik temeli üzerinde ve idealist anlayış çerçevesi içinde, düşüncelerin çatışması ve iki doğrultunun savaşması aracılığıyla geliştiği biliniyor. Öte yandan, maddeciliğin, geçmişte, temel bir özelliği dolayısıyla yetersiz olduğunu da unutmamalıyız. Bu özellik, maddeciliğin **metafizik** oluşudur. Eski maddecilik, dünyayı kavrayamayan ve onun, gelişim ve değişme içinde bilgisi-

ni edinemeyen bir maddecilikti. İnsan zihnindeki kavramların maddesel bir özü ve içeriği olduğunu haklı olarak ileri sürüyor ama bu kavramları, hareketsiz, değişmez, kalıplaşmış ve katı varlıklar olarak görüyordu. Metafizik maddeciler, insan bilincini, maddenin edilgin [pasif] bir yansısı olarak görüyorlar ve etkin rolünü gözden kaçırıyorlardı. Çevremizdeki dünyanın çeşitliliğinin, ruh ya da bilincin yaratıcı etkinliğinden doğduğunu söyleyen idealistler ise, aslında, bilincin etkin yanını irdeliyor ve ortaya çıkarıyorlardı. Düşünce kuramını; kavramların evrensel bükülgenliği ve hareketliliği kuramını, yani kavramların diyalektiğini en fazla işleyen filozof Hegel'di. Hegel, süreçlerde, somut maddesel dünyanın diyalektiğini başarılı bir biçimde sezerek, diyalektiği, ruhun gelişimini yöneten yasaların kuramı olarak bilinçli bir biçimde ortaya koydu. Hegel felsefesinin aksak yanlarını eleştirip giderek maddeci diyalektiği ortaya koyanlar ise, Marx ve Engels'di. Böylece maddecilik, nitelik bakımından farklı bir düzeye yükseldi ve diyalektik oldu. Bu durumda, maddecilik, bilimsel araştırmalara elverişli bir temel sağladı ve idealizme karşı mücadelede etkin bir silâh oldu.

Diyalektik maddeciliğin bulunması, insanın, dünyayı pratikte değişikliğe uğratan bir toplumsal varlık olarak felsefeye sokulmasıyla ilintiliydi. Pratiğin ve özellikle maddesel üretimin çözümlemeden geçirilmesi, gerçekliğin nesnel olarak var olduğu görüşü ile insan düşüncesinin etkin yanını uzlaştırma olanağını doğurdu. İnsan pratiğine ilişkin doğru görüş, hem bilgiye ilişkin bilimsel kurama hem de bilginin tüm tarihine bir çıkış noktası sağlamaktadır.

Temel felsefe kavramlarını, yukarda görüldüğü biçimde ele almamızın nedeni, bundan böyle sözü geçen kavramları sık sık kullanacağımız için daha sonraki açıklamalarımıza bir aydınlık getirmeyi amaçlamamızdır. Ele aldığımız konuyu ancak felsefe kavramlarını kullanarak in-

celeyebiliriz. Gerçekten de felsefe, toplumu bir bütün olarak alan toplum kuramlarının hepsini kapsar ve bu kuramları ortaya atanların temel felsefî ilkeleri, yine bu kuramların özüne ve çeşitli sorunların cevaplandırılma yönüne bağlıdır. Marksist toplumsal evrim kuramı, yani tarihsel maddecilik (tarihin maddeci açıdan kavranışı) de felsefi bir karakter taşır.

Demek ki, toplum bilgisinin tarihi, önce tarih bilimlerinin gelişimini; ikinci olarak, somut toplum bilimlerinin gelişimini ve üçüncü olarak tarihsel süreci bir bütün olarak toparlayıcı (sentetik) görüşle ele almamızı sağlayan genel kavramları ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen birçok girişimi kapsar. Biz burada, özellikle, toplum biliminin bu üçüncü temel alanı üzerinde duruyoruz.

Tek bir nesnel hakikat var olduğu halde, birçok felsefî-tarihsel kuram vardır. Bundan ötürü karşımıza hemen şu soru çıkar: Gerçekliğe uygun düşen bir kuram ortaya koymak olanaklı mıdır? Her genel kuramı, bu kuramı ortaya atanın nesnel felsefî tutumunun dile gelişinden ya da belli bir düşünce yapısının yansısından başka bir şey olarak ele almamak basit bir görüş değil midir? İnsanoğlu, toplumsal varlığının gizli anlamını kavrayacak kadar olgunlaşmış mıdır?

Bu sorulara kısa cevaplar vermeye çalışalım. Kuşkusuz, bir toplum kuramı, düşünürün topluma ilişkin görüşlerinden benzetme yoluyla çıkarılmış bir kuramsa; bu kuramın tarihsel gerçekliğe uymadığı ve tam tersine, tarihsel gerçekliğin belli bir şamaya uydurulduğu, a priori (önsel) olarak söylenebilir. Bilimsel bir toplum kuramı ortaya koymak için toplumun özgül yanlarını ve özünü incelemek zorunludur. Bu zorunluğu şöyle dile getirebiliriz: Genel bir toplum kuramı, sadece felsefî değil felsefî-sosyolojik olmalı ve hem felsefe alanında yer aldığını hem de sadece

felsefi bilgi sisteminin sınırları içinde kalmayıp toplum bilgisi sisteminin içinde de yer aldığını göstermelidir. Toplumsal bilim sisteminin yukarda sözünü ettiğimiz üçüncü öğesi, işte bu sosyolojik bilgi alanıdır. Katıksız felsefi görüşlerden felsefi-sosyolojik görüşlere geçiş, daha 19. yüzyılda başlamış ve toplum bilgisinin gelişiminde büyük bir ilerlemenin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Bu ilerleme, insanoğlunun düşüncesinin, toplumsal sürece daha uygun düşen bir kavrayışa ulaştığını gösterir. Bu kavrayış ise, toplumun özgül yanlarının ele alınmasına ve toplumsal olgulara dayanır.

Bu noktada, toplumsal gerçekliğin tümünü kavrayan böylesine geniş bir toplum kuramının olanaksız olduğunu; çünkü bu kuramın, çok sayıda olguyu kapsaması gerektiğini; ne var ki, toplumun, genel bir kuram ortaya koymayı sağlayacak biçimde henüz bütün ayrıntılarıyla incelenmediğini ileri süren eleştiriciler karşımıza çıkabilir. Nitekim, günümüzün birçok burjuva sosyoloğu bu eleştirileri ileri sürmektedir. Öyleyse, bu soruyu özel olarak incelemeniz gerekiyor.

Olgulara yüz çeviren bir kuram, kuşkusuz boş bir kuramdır. Ama, tarih biliminde ve öteki toplum bilimlerinde gerçekleşen büyük ilerlemeler, genel bir teorinin kurulmasını sağlayacak malzemeyi vermiş değil midir? Verdiğine göre bu eleştiriler niçin ileri sürülüyor? Konuyu iyice kavramak için köklere inmemiz gerekiyor.

19. yüzyıl ortasında Auguste Comte, felsefi-tarihsel ve soyut düşünce yapılarının işe yaramaz olduğunu belirtmiş ve sosyolojinin, felsefeyle hiç bir ilintisi olmayan ve doğa bilimleri gibi ampirik olgulara dayanan bir toplum bilimi olması gerektiğini ileri sürmüştü. Ama Comte, böyle bir bilim ortaya koyamadı. «Comte'un, sosyolojiye bir ad ve program sağladığı ama salık verdiği işi kendisinin gerçek-

leştirmediği» (7) genellikle kabul edilmektedir. Comte, felsefeyi sosyolojiden kovma bahanesiyle bu bilime kendi pozitivist felsefesini zorla kabul ettirmekten başka şey yapmamıştı. Sosyolojinin daha sonraki gelişimi üzerinde etkisi olan belli başlı burjuva sosyologları arasında, Herbert Spencer'i, Emile Durkheim'ı, Max Weber'i ve Vilfredo Pareto'yu saymalıyız.

Comte, Spencer ve başkaları tarafından ortaya konan; pozitivist felsefe ile yakın bir ilinti içinde gelişen ve Marksizm kuramına karşı çıkan bu sosyoloji, genellikle «geleneksel» diye nitelendirilir. Ne var ki, sadece Comte'un eleştirdiği idealist tarih felsefesinin değil, kendi kuramsal sosyolojisinin de soyut düşünce arayışlarının bir sonucu olduğu ve pratik bakımdan pek az önem taşıdığı, daha sonraları açıkça ortaya çıktı. Sosyolojiyi pratik yararı olacak bir bilim olarak kurma gereksinimi, pragmatik akımı iyice benimsemiş ABD sosyologlarını, 20. yüzyılın ilk yarısında geniş çapta benimsenen bir ampirik burjuva sosyolojisi kurmaya yöneltti. Kuramı bir yana atan bu sosyoloji, somut toplumsal araştırma yöntemleri ve teknikleri ile «toplumsal eylem», «toplumsal değişme», «grup», «iletişim», «çatışma», «uyarlanma», «özümleme» ve «kollektif davranış» gibi kavramların ortaya konması üzerinde duruyordu. Böylece ampirik araştırmalar; özel araştırma araçları, merkezleri ve enstitüleri büyük çapta gelişim gösterdi; kolejlerde ve üniversitelerde özel bölümler kuruldu. Sosyolojinin, «toplumsal davranışı» inceleyen ampirik bir bilim olduğu ve «her sosyoloğun, bir sistem kurarak bir düşünce

---

(7) **Modern Sociological Theory in Continuity and Change.** Howard Becker and Alvin Boskoff, New York, 1957, s. 7.

akımının yaratıcısı olarak ortaya çıkmasının modası geçmiş bir şey olduğu» (8) ileri sürüldü.

Ne var ki, geniş çaptaki ampirik araştırmalardan doğan sınırlı pratik başarılara ve W. I. Thomas'ın **The Polish Peasant in Europe and America,** R. E. Park ve E. W. Burgess'in **İntroduction to the Science of Sociology,** Robert ve Helen Lynd'in **Middletown** gibi yapıtlarının ve Elton Mayo'nun ünlü Hawthorne deneyimleri ile Stouffer grubunun gerçekleştirdiği ABD Ordu incelemelerinin başarılarına rağmen, Marksist olmayan sosyologlar bile ampirik sosyolojinin kusurlarını ortaya koydular ve eleştirdiler. Bunun nedeni, ampirik araştırmanın pek önemli olmayan sonuçlar vermesi ve kuramsal açıdan güçsüz olmasıydı. Toplum biliminin gelişim mantığı, canlı gerçekliğin olgularıyla ilişki kurmayan soyut düşünce yapıları kadar, topluma ilişkin genel görüşe aykırı düşen ve düzeyde kalan ampirizmin de, bilimsel bir sosyoloji ortaya koyamayacağını gösterdi. «Doğrulanmış gözlemlere dayanmayan daha önceki toplum kuramı nasıl temelsiz bir şeyse, kuramın yöneltmediği olgu araştırmaları da amacı olmayan bir şeydi ve bu olguların bir kuramla bütünleşmeden toplanması anlamsızdı.» (9)

Bundan ötürü, burjuva sosyolojisinde «toplumsal araştırma» ile «toplum bilimi»nin bütünleşmesi gereksinimi doğdu. Bu, ampirik araştırma ile bir bilim olarak sosyolojinin özdeşleştirilemeyeceğini dolaylı olarak ortaya koyuyordu. Sözü geçen gereksinim, ABD'li sosyolog Robert K. Merton'ın **Social Theory and Social Structure** (1949) adlı yapıtında açıkça dile gelir.

---

(8) Robert E. C. Paris, «American Sociology» **Twentieth Century Sociology,** Yayımlayanlar: Georges Gurvitch ve Wilbert E. Moore, New York, 1945, s. 545-546.

(9) İbid., s. 41.

«Gerçeklerden yüz çevirerek katıksız düşüncelerin alanında her şeye yukardan bakan toplum kuramcısının modası nasıl geçiyorsa, elinde kalem ve soru kağıdıyla tek tek ve anlamsız istatistik avcılığı yapan toplum araştırıcısının da modası geçiyor.» (10)

Bugün, burjuva sosyolojisinde, toplum kuramını temsil etmek iddiasında olan birçok görüş çatışıyor. Batı sosyologları, katıksız soyut düşünce çerçevelerine dönmek istemediklerini söylüyorlar. Sosyolojinin gelişiminin sağladığı deney, her şeye rağmen, olumlu sonuçlar vermekten geri kalmadı. Günümüzde, bu sosyologlardan birçoğu, toplum kuramının ampirik verilerle desteklenmesi gerektiğini söylüyor. Burada temel bir çelişme ortaya çıkıyor. Bilimin iç zorunluğu, genel bir sosyoloji kuramının ortaya konması sorununu doğuruyor. Ama buna karşılık, sosyolojiyi, bir takım çok özel irdeleme ve araştırmalarda (kamuoyu araştırması, küçük gruplar arasındaki ilişkilerin incelenmesi, vb.) kullanmak böyle bir kuramın kurulmasına yöneltici bir etki doğurmuyor. Genel bir sosyoloji kuramının ortaya atılmasına yetecek kadar verinin henüz elde bulunmadığı ve bundan ötürü şimdilik sınırlı genellemelerle yetinmek ve «bir ara kuram» kurmak gerektiği ve ayrıca daha geniş genellemelere gidilmesini sağlayacak gerekli veriler elde edildiği zaman genel bir sosyoloji kuramı kurmaya girişmenin doğru olacağı gibi sözler edilerek, bu çelişme kapatılmaya çalışılıyor. Bu sorunun çözülmesi konusunda, Batıda, Talcott Parson'ın **yapısal-işlevsel okulunun** ortaya çıkmasıyla birlikte büyük umutlar doğmuştu. İkinci Dünya Savaşından sonra işlevcilik, Batıda, genellikle «sosyolojik düşüncenin temeli» olarak görüldü.

Ne var ki, toplumsal olayları tutarlı bir toplumsal or-

(10) Robert K. Merton, **Social Theory and Social Structure**, Glencoe, İllinois, 1957, s. 102.

ganizmanın içindeki yeri ve bu organizma ile denge kurma işlevi açısından ele alan yapısal-işlevsel okul, toplumun çeşitli öğelerinin bir bütün halinde bulunmasının nedenlerini ortaya koyamadığı gibi bunların gelişimini yöneten güçleri ve yasaları da ortaya çıkaramamaktadır. Bundan ötürü, en olumlu haliyle yapısal-işlevsel yaklaşım, genel kuramın içinde bir öğe olarak yer alabilir; ama genel kuram, bu yaklaşıma indirgenemez.

Nitekim, ne burjuva sosyolojisinin kurucusu olarak kabul edilen Comte, ne de ondan sonra gelenler, toplum yaşamının bilimsel görüşle ele alınmasına yol açacak genel bir sosyolojik kuram ortaya koyamadılar. Bilimsel sosyolojinin gerçek başlangıçlarını, 19. yüzyılın ortalarında Marx ile Engels gerçekleştirdiler.

Tarihsel maddecilik diye bilinen felsefi-sosyolojik kuramı, Marx ortaya koydu. Bu kuram, tarihsel süreçlerin özünün bilimsel açıdan kavranmasını sağlayan temelleri kapsıyor ve tüm toplum bilimine uzun süredir aranan kuramsal temeli sağlıyordu. Bu kuramın kurulması, tarihsel toplum bilgisinin genel bir toplum kuramı ortaya koymaya yetecek malzemeyi topladığını gösteriyordu. Kuşkusuz, bu kuram, eksiksiz değildi. Çünkü kuramın eksiksiz duruma ulaşması pek zordur. Ama kuram genel ilkeler olarak konulmuştu ve bu da insanlığın, kendisini bilip kavrayacak kadar olgunlaştığını gösteriyordu. Bu kuramın ortaya konması, burjuva kuramcılarının ellerinde yeterince olgu ve ampirik malzeme bulunmadığı için değil sınıf görüşleri ve dar toplumsal gereksinimlerinden ötürü felsefi-sosyolojik bir kuram ortaya koyamadıklarını da gösteriyordu.

Toplum bilimi de içinde olmak üzere bütün bilimler, ancak, somut toplumsal koşulların olanakları ortada olduğu zaman ve hayatî bir toplumsal gereksinim kendini gösterdiğinde ortaya çıkar ve gelişir.

Her tarih çağı, sadece doğaya değil topluma da ilişkin bilginin edinilmesi için belli olanakları birlikte getirmiştir. Örneğin, kapitalizmden önce ve hatta kapitalizmin lk dönemlerinde, insanların, doğa ve kendi toplumsal ilişkileri konusunda bilimsel bilgi edinmeleri olanağı çok sınırlıydı. Ama daha sonraları, kapitalizm gelişince, toplum yaşamının maddesel koşulları, tarih sürecinin bütün olarak kavranmasının pratik bir olanak durumuna gelmesini sağlayacak ölçüde olgunlaştı.

Kapitalizm geliştikçe, ülkelerin ve halkların eski tek başına kalmışlığı ortadan kalkmaktadır. Çünkü, bu ülkeler ve halklar, modern ulusların ortaya çıkmasına ve çeşitli ilintiler kurmasına yol açan ortak bir süreç içine girmektedirler. Bu, her halkın, tarihsel ilerlemesinde, yasaların yönettiği belli birtakım aşamalardan geçtiğini ve insanlığın tarihinin tutarlı olduğunu açıkça gösteriyor. Çeşitli ulusların tarihini karşılaştırmamızı, çeşitli ülkelerin ekonomik ve siyasal düzeninde yer alan genel öğeleri ortaya çıkarmamızı ve toplumsal ilişkilerde yasalar çerçevesinde gerçekleşen tekrarlanmaları bulmamızı sağlayan geniş olanaklar ortaya çıkmış bulunuyor. Engels, **Anti-Dühring**'de, modern maddeciliğin, tarihi, «insanlığın evriminin süreci olarak» gördüğünü ve «bundan ötürü görevinin, değişme yasalarını bulmak olduğunu» (11), söyler.

Kapitalizme geçiş, yaşamın bütün alanlarında gerçekleştirdiği fırtınalı devrimlerle birlikte, çatışmaları ve mücadeleleri olgunlaşmış toplumsal sorunlar ortaya koyan büyük toplumsal güçleri, tarih arenasına soktu. Bu mücadelenin bir temel özgül yanı vardır. Orta Çağlarda, mücadele genellikle din bayrağı altında yapılıyor (Haçlı Seferleri, dinden sapma hareketleri, Reform, vb.) ve bundan ötürü mücadelenin gerçek nedenleri karanlıkta kalıyordu.

---

(11) F. Engels, **Anti-Dühring**, Moscow, 1969, s. 35.

Ama daha sonraları, burjuva devrimlerinde köylülerin toprak için mücadeleleri; kapitalizm düzeninde, mülk sahipleri ile mülksüzlerin, zenginlerle yoksulların çatışması; toplumsal kavgaların ekonomik temellerini ortaya çıkardı ve insanları, toplum ekonomisinin tarihsel gelişiminin nedenlerini irdelemeye yöneltti.

İşbölümünün büyük çapta yayılması ve üretimin çeşitli kolları (sanayi, tarım, vb.) arasında sıkı bağlar kurulması, özel biçimleri göz önünde tutulmadan, üretimin sadece üretim olarak incelenmesini sağlayan önkoşulları yarattı.

Kapitalizmin gelişimi, toplum bilgisine yeni olanaklar açmakla kalmayıp bir toplum biliminin ortaya konması konusunda toplumsal bir gereksinim de doğurdu.

Kapitalizm geliştikçe, çelişkileri daha belirgin ve keskin duruma giriyor. Kapitalizmin özünde yatan üretim rekabeti ve anarşisi, tekrarlanan bunalımlar, toplumsal ve ulusal baskı ve öteki uzlaşmazlıklar; toplumu, bu çelişkileri çözmeyi sağlayacak yolu ve araçları bulmak ödeviyle yüzyüze getiriyor. Kapitalizm de üretim, bu üretimin, tüm olarak toplum düzeyinde, bilinçli bir biçimde denetlenmesi ve yürütülmesi zorunluğunu doğuracak dereceye varmıştır. Daha önceki hiç bir toplum böyle bir sorunla karşı karşıya kalmamıştı. Ne var ki, kapitalist sistem içinde ve özel mülkiyetin egemenliğinde, böyle bir denetimi tutarlı bir biçimde uygulamak olanaksızdır. Bu işi yerine getirmek için önce toplum mülkiyetine ve sonra da bilime dayanan bir yeni sistem gereklidir. Doğa bilimi, insanoğlunun, doğanın sınırsız güçlerini kullanmasına nasıl yardımcı olduysa, toplum bilimi de, toplumsal gelişimin ele avuca gelmez güçlerini denetim altına almasına yardımcı olmalıdır. Toplumsal uzlaşmazlığı giderme gereksinimi ortaya çıkınca, bu çelişkiler konusunda bilgi veren ve ortadan

kaldırılmalarının yollarını gösteren bir bilimin kurulması gereksinimi de ortaya çıkar. Gerçekten de, yeni toplumsal sistem ancak, bilim, bütün toplumsal süreçleri yöneten ve insanın gelişim ve özgürlüğü için bu süreçleri toplum tarafından bilinçli olarak denetim altına alan bir araç olarak benimsendiği zaman kurulabilir. Tarihsel maddeciliğin ortaya çıkmasına ve gelişmesine yol açan toplumsal gereksinimler işte bunlardır.

Demek ki, kapitalist toplumun gelişimi ve çelişkilerinin keskinleşmesi, tarihin bilimsel açıdan görülmesi olanağını ve gereksinimini yaratmıştır. Marx ve Engels'in parlak başarısı, geleneksel idealist görüşleri bir yana atmaları ve öznelcilerin varlığını inkâr ettikleri toplumsal gelişim yasalarını bulmalarıdır. Marx ve Engels, tarihin maddeci görüşünü ortaya koydular ve çağın getirdiği sorunu çözdüler.

Toplum bilgisinin kısaca gözden geçirdiğimiz gelişimi ve tarihin maddeci açıdan yorumlanması, biçimde genelleştirilmesi, Yeni-Kantçıların yaptığı gibi, toplumsal bilgi ile doğa bilimi arasında bir karşıtlık bulunduğunu ileri sürmenin doğru olup olmadığı sorununa cevap vermemizi olanaklı kılıyor.

Gerçekten de toplum, doğadan farklıdır ama aynı zamanda onun bir parçasıdır. Doğa ve toplum arasında hem farklar hem benzerlikler vardır. Buna dikkat edersek iki yanlışa düşmekten kurtuluruz. Bu yanlışlar, Herbert Spencer, Toplumsal Darvinciler ve başka doğa bilimcilerinin doğa ile toplumu özdeşleştirmelerinden ya da Yeni-Kantçıların yaptığı gibi bu ikisinin birbirinden ayrı tutulmasından doğar. Böylece, birinciler, doğa bilimleri ile toplum bilimleri arasındaki farkı ortadan kaldırırlar («toplumsal fizik», Toplumsal Darvincilik, Enerjetim, vb.); ikinciler de bunları karşıtlık içine sokarlar. Her iki görüş de, tam anla-

mıyla tek yanlıdır. Diyalektik maddeci yaklaşım, hem doğanın hem de toplumun değişim ve gelişiminin nesnel yasalara boyun eğdiğini ve toplum bilimi bu yasaları kavradığı ölçüde, bu bilimin, tarihi tasvirle yetinmeyip açıklayabileceğini de göstermemizi olanaklı kılıyor. Bundan ötürü, özellikle, her türlü gelişimin genel yasalarını inceleyen felsefe ile onun yanı sıra maddesel yapıların genel özelliklerini ve yasalarını inceleyen bilgi dalları (matematik, sibernetik, vb.) gibi bütün bilimler, toplumsal olayların kavranıp bilinmesinde kullanılabilir.

Öte yandan, toplum doğadan farklı olduğu için, doğal süreçlerin özgül yanlarını yansıtan yasalar ve sonuçlar; toplum yaşamına uygulanamaz. Toplumda, özgül tekrarlanışlar ve düzenlilikler vardır. Bunların bilinmesi toplum bilimlerinin temel ödevidir.

İdealizmi alt etmek için büyük eleştirisel çabalar gösterilmeden ya da felsefenin, tarihin, ekonominin ve tüm olarak toplumsal düşüncenin gelişiminde bulunan yararlı öğeler eleştirilerek kullanılmadan ve sürdürülmeden, tarihsel maddecilik ortaya çıkmazdı. Tarihsel maddecilik, aynı zamanda, hakikat ile çıkar (menfaat) arasındaki antitezi de çözdü.

Bir şeyi değiştirmemiz için o şey konusunda bilgimiz olması gerekir. İnsanoğlu, pratiği içinde, etkinliğinin nesnesi olan şeyleri değiştirmekle kalmaz; amaçlarını, özlemlerini ve çıkarlarını da gerçekleştirir. Bundan ötürü, insan etkinliği, bilgiyi, gereksinimleri ve çıkarları kapsar. Ama bunların bileşim tarzı her zaman aynı değildir. Bunun nedeni, çıkarların farklı ve hatta karşıt olmasıdır. Toplum bilgisinde, çıkar farklılıkları ve özellikle sınıf çıkarlarındaki farklılıklar, her görüş açısının karşıtlarının bulunduğu ve aynı olayların farklı yorumlara uğradığı bir durumun ortaya çıkmasına yol açar. Burada karşımıza şu soru çıkı-

yor: Öyleyse, doğru bilgiyi nasıl elde edeceğiz? Acaba, toplumun ve sınıfların üstüne yükselip insanların mücadelelerini, çıkarlarının çatışmasını ve tutkularının çalkantısını kuşbakışı süzerek mi? Ama deneyler, bunun olamayacağını ve kuşbakışı görüşün hayalden başka şey olmadığını gösteriyor. Kuramsal açıdan da bakınca, somut, toplumsal ya da sınıfsal çıkarların ve bir değer yargıları (12) grubunun yönetmediği toplumsal araştırma olanaksız ve yersizdir. Topluma ilişkin bilginin, her şeyden önce insan etkinliğinin gereksinimlerini gidermek için gerekli olduğunu unutmamalıyız. Bundan ötürü, topluma ilişkin bilginin doğrulu sorunu başka bir temel üzerinde çözülmektedir. Başka bir deyişle, toplumun içinde, toplumsal gerçekliğin nesnel bilgisi olmaksızın etkinlik ve başarı gösteremeyecek bir toplumsal sınıf, bir toplumsal güç bulmak gerekli dir. Bu güç, sözü geçen bilgiyi gözü gibi koruyacaktır. Böyle olunca, bilgi ile çıkar uyuşur ve gerçek bilginin aranışında çıkar dile gelir. Ama bu ikisi çelişkin duruma düşerse, bilimin yerini, efsaneler, hayaller ve çarpık anlayışlar alır. Çıkar öyle zorlu bir güçtür ki, geometri belit ve konutları bir kimsenin çıkarına aykırı düşseydi, insanoğlu kuşkusuz, bunları çürütmeye yeltenirdi.

Toplum kuramının şu ya da bu toplumsal grup ya da sınıfın çıkarıyla ilintili olduğu gerçeğinin kabullenilmesi;

---

(12) Değerler, insanoğlunun ruhsal ve maddesel etkinliği sırasında karşısına çıkan, onun açısından belli bir anlam taşıyan, gereksinimlerinin ve ilgilerinin nesnesi olan olaylar, şeyler, fikirler ve buna benzer gerçeklerdir. **Değer yargıları,** bir insanın (toplumsal grubun, sınıfın, toplumun), nesnel dünyadaki olaylar karşısındaki olumlu ya da olumsuz davranışını; maddesel ve ruhsal etkinliğini belirleyen standartlardır. Bu yargılar, bilme etkinliğinin, genellikle yaratıcı etkinliğin ve insanın toplumsal davranışının doğrultu ve yönünü belirlerler.

parti ilkesi diye adlandırılır. Marksist toplum bilimi, işçi sınıfının çıkarlarını savunma, emekçi halkı sömürüden kurtarma için mücadele etme ve toplumu sosyalizme yöneltme tutumunu açıkça benimser. Marksist toplum bilimini parti ruhuyla dolduran şey, işte budur. Ama emekçi halkın somut mücadelesini etkin duruma getirmek için, gerçeklik, güçler ilişkisi ve gelişimin gerçek çelişkileri ve eğilimleri konusunda nesnel bir imge ortaya koyması gereklidir. Bu yapıldığı zaman, marksist toplum bilimi, eylemi amaçlarıyla uygun duruma getirmek için pratik etkinliğe uygulanmış olur ve burada bireylerin mücadelesinden daha fazla bir şey, yani kütlelerin, sınıfların ve toplumsal grupların eylemi söz konusudur. **Proletaryanın mücadelesi ile kurulmuş olan çözülmez bağ, toplum bilimini ve Marksist görüşün tümünü, bilimsel, devrimci ve eleştirici bir görüş; geleceğe yönelik bir bilim durumuna getirir.** Toplum bilimi, ancak toplumsal gelişimin nesnel yasasını kavradığı zaman geçmişi açıklar, şimdiyi çözümler ve geleceği kestirir.

Geleceği kestirmek derken, gelecekte olacak somut olayları değil sadece toplumsal gelişmenin ana eğilimlerini kastediyoruz. İnsanoğlu doğal bir tarih yasasını bulduğu zaman, bu yasayı ne değiştirebilir ne de ortadan kaldırabilir; ama yeni gerçeğin doğum sancılarını hafifletebilir. Toplum biliminin büyük önemi işte buradadır.

Bir toplumsal kuram; toplumsal kökenlerinden, güçlerinden ve zenginliklerinden gelen ayrıcalıklarını korumak için isteklerini topluma kabul ettiren ve toplumsal ilerlemeyi köstekleyen ayrıcalıklı toplumsal grupların ya da sınıfların peşine düştükleri çıkarlarla şu ya da bu biçimde ilinti kurarsa, gerçeklik konusunda nesnel yargılar vermesini önleyen ve çarpıtıcı sonuçlara ulaşmasına yol açan bir tutumu benimsemek zorunda kalır. Bu durumda, «par-

ti» yaklaşımı, bilimsel anlayışla çatışır, nesnel bilginin yoluna engeller diker ve efsanelerin doğmasına yol açar. Marx, Ludwig Kugelmann'a 11 Temmuz 1868'de yazdığı bir mektupta, bu sorunun özünü şöyle açıklar: «İç bağlantılar kavrandığı zaman, mevcut koşulların sürekli zorunluluğu konusundaki bütün kuramsal inanışlar, bu koşulların pratikte ortadan kalkmalarından önce ortadan kalkar. Bundan ötürü, bu anlamsız karışıklığı sürdürmek, yönetici sınıfların çıkarları açısından vazgeçilmez bir şeydir.» (13)

Nesnellik ile **nesnelcilik** arasında fark gözetmek gerekir. Birincisi, bilimsel bilginin ayırt edici özelliğini belirtmek için kullanıldığı halde; ikincisi, kuramcının, toplumsal yaşam konusunda bilgi edinişindeki «tarafsız»lığı; toplum bilim gözlemcisinin sahte nesnel ve çıkar gözetmez tavrını niteler. Lenin, parti yaklaşımının maskelenmesi olarak gördüğü nesnelciliği sert bir biçimde eleştirmişti. Burjuva ideologları, «parti» anlayışını açıkça savunarak kuramsal düşünce yapıları ile yönetici sınıfın çıkar peşinde koşması arasındaki bağlantıyı göz önüne sermeyi her zaman istemezler. Bu durumda, nesnelcilik tavrı, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, yararlı bir araç gibi kullanılabilir.

Bundan ötürü, toplumsal olayların ve süreçlerin temel yanlarının nesnel bilgisine götüren yol, bir kenarda duran gözlemcinin edilgin tutumunda değil, ilerici güçlerin yanında yer alarak toplumsal yaşama etkin bir biçimde katılmaktadır. Bilimi, toplumsal gerçekliği bilme ve değiştirme konusunda etkin bir araç durumuna getiren şey, toplum biliminde parti yaklaşımının bir yana atılması değil, bilimsel nesnellik ile parti yaklaşımını uzlaştırmaktır.

Okur, bu kitabın yazarlarının, kendisini, toplum biliminin belli bir yan tutması ve pratikle ilinti halinde olması

---

(13) K. Marx and F. Engels, **Selected Correspondence**, Moskova, 1965, s. 210.

konusunda ikna etmeye niçin çalıştıklarını sorabilir. Bir toplum kuramının ve biliminin içeriğini ortaya koyduktan sonra, bunun bilimsel olduğu üzerinde durmaya ne lüzum vardır? Bilimin, yardımcı söze ihtiyacı olabilir mi? Örneğin, fizik el kitapları, sadece bu bilimi açıklamakla yetinmiyorlar mı? Fiziğin bilimsel olduğu bu kitaplarda yazıyor mu? Kuanta mekaniğine ilişkin açıklamalarda, bu kuramın «biricik bilimsel açıklamayı» sağladığı ileri sürülüyor mu? Kuşkusuz, bunlar tam anlamıyla yerinde sorulardır ve bunların cevabını toplumsal bilimlerin (özellikle insanın toplumsal ve siyasal etkinliğine ilişkin olanların) kendilerine özgü işlevlerinde aramak gerekir. Toplum biliminde, sürekli bir fikir ve çıkar çatışması vardır. Bundan ötürü, bilgiye dayanan inanış, bireysel önemi aşan bir etkendir ve daha fazla toplumsal anlam taşır. Toplum biliminin önermelerinin ve sonuçlarının doğruluğu konusunda kesinlik sağlayan şey, bireyin benimsediği toplumsal doğrultudur. Bir toplum kuramının etkisi, onu benimseyenlerin sayısına bağlıdır. Bu kuram çevresinde daha fazla insan toplanması gerekiyorsa, bu kuramı nesnel bir biçimde tanıtarak ve onu öteki anlayışlarla karşılaştırarak insanları inandırmak gereklidir. Bir kuramın lehinde ileri sürülebilecek önemli kanıtlardan biri, onun yararlı olduğu amaçları, ilintili bulunduğu ve ona yön veren çıkarları belirlemektir.

Toplumsal gelişmenin Marksist kuramı, bu sorulara açık ve kesin cevaplar verir. Bu kuram, yeni sosyalist toplumun kurulmasına hizmet eder; işçi sınıfının ve bütün emekçi ve sömürülen kütlelerin çıkarlarıyla ilinti halindedir ve hümanizm değerlerinin doğrultusunda yer alır. Yani, eninde sonunda insanlığın çıkarlarıyla ilintilidir. İnsanoğlu, özünü, etkinliğinde ve çalışmasında açığa vurur. Çalışmanın insanlık dışı koşullarını ortadan kaldırmak, insanın özünün yabancılaşmasının önüne geçmek, çalış-

mayı özgür hale getirmek ve emekçilerin mutlu olmasını sağlamak Marksist kuramın hümanist amacıdır. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri L. I. Brejnev'in, Partinin 24. Kongresinde şu sözleri söylerken göz önünde tuttuğu, bu kuramdı: «Sosyalizm davasının bütün dünyada tam bir zafer kazanması kaçınılmazdır. Ve biz, bu davanın kazanılması; emekçi halkın mutluluğu için hiç bir çabadan kaçınmayacağız.» (14)

(14) **24th Congress of CPSU. Documents,** Moskova, 1971, s. 29.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL ARAŞTIRMANIN FELSEFİ ÖNKOŞULLARI

Toplum konusundaki gerçek bilimsel ve kapsayıcı bilginin içinde, genel bir toplum kuramı bulunması gerektiğini belirttik. Bununla birlikte, böyle bir kuramın, tarih çerçevesi dışında ele alınan bir şamaya dönüşmesi, somut tarihsel gerçekliğe zorla uygulanması ve böylece, mantık açısından tutarlı ve çekici olabilen ama tarihin gerçek akışıyla ilgisi olmayan soyut kavramların kurulmasına yol açması da olanaklıdır.

Bundan ötürü, Marksist toplum kuramını açıklarken, bu kuramın, tarihin akışını kurmaya yarayan bir araç değil tarihi incelemeyi sağlayan bir kılavuz olduğu üzerinde durmalıyız. Bu kuram, tarihin sırlarını inceleme gereksinimini ortadan kaldıran bir mucizeli deynek değildir ve şu ya da bu ülkede, şu ya da bu dönemdeki tarih akışını açıkladığını da iddia etmez. Bu kuram, toplumun gelişimini yöneten genel yasaları inceler ve sadece yol gösterici genel ilkeleri ortaya koyar. Bunların uygulanması ise, örneğin, Fransa ve İngiltere'de, Birleşik Devletler ve Fransa'da; kapitalist ve sosyalist, sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklılık gösterir. Çünkü bu ülkelerde ya da ülke gruplarında, somut koşullar ve tüm tarih akışı, her birine özgü biçimde gerçekleşmiştir.

Tarihsel maddecilik bütün olarak Marksist anlayışın organik bir parçasıdır ve bu anlayışın genel felsefi görüşüne sıkı sıkıya bağlıdır. Ama felsefi ilkeler, tarihsel maddecilikte toplum kuramının terimleri içinde dile gelmiştir ve her tür toplumsal araştırmanın önkoşullarıdır.

Bu ilkelere dikkati çekmemizin nedeni, onlara dayanan genel toplum kuramının, toplum yaşamına ilişkin araştırmalarda bir bilimsel yöntem olarak kullanılabilmesidir.

Marksist kuramın özünü dile getiren ve onu geçmişteki ve bugünkü çeşitli toplumsal-felsefi anlayışlardan ayırt eden en önemli ilkelerden biri, **maddecilik ilkesidir.** Yani toplum yaşamını maddeci açıdan görmektir.

Tarih görüşünde maddecilik, maddesel toplum yaşamının ve özellikle maddesel üretimin, bu yaşamın zorunlu etkenlerinden biri olarak değil de, manevî alanı ve toplumsal yaşamın bütün öteki belirişlerini ergeç belirleyen ve bütün toplumsal olayların etkileşmesinin dayandığı bir maddesel temel olarak kabul edilmesi demektir.

Tarihte maddecilik düşüncesi konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun besbelli bir şey olduğunu kabul ederler. Bazıları ise, ilkel bir kavram olduğunu ve bilimin işine yaramadığını söylerler. Bu kavramın bütün toplumsal kuramlarda bulunduğunu söyleyenler olduğu gibi, aynı kavramı reddedenler de vardır. Bu ilkeyi gerçek yerine oturtan ve onu en doğru biçimde açıklayan Lenin, sosyolojide maddecilik düşüncesinin bir deha ürünü olduğunu söylemiştir.

Doğa olaylarının, mitoloji ve din tarafından yapılan çocuksu «açıklamaları»nın bir yana atılması ve bu olayların incelenmesine geçiş, doğa bilimlerinin gerekli mantıksal önkoşullarını nasıl sağladıysa; tarihi, insan bilinci ya da insanüstü bir bilinçle açıklama girişimlerinin bir yana

atılması ve maddeci tutumun benimsenmesi de, tarihte gerçekleşen süreçlerin nesnel ve bilimsel kavranışını sağlayan temelin kurulması için zorunlu bir koşul oldu. Bununla birlikte, maddeciliğin, bu alanda, somut terimler içinde dile getirilmesi ve gerçekleştirilmesini sağlayacak bir kavramlar sistemi halinde ortaya konması gereklidir.

Mekanik hareketin bilimsel açıdan tasvir edilmesini ve yasalarının bulunmasını sağlayan kavramların ortaya konmasının yüzyıllar aldığını unutmamak gerekir. Ne var ki, mekanik bilimi, maddesel parçacıkların; uzayda yer alan cisimlerin, yani insanların bulduğu ve hergün ilgilenmek durumunda olduğu en ilkel hareket türünü inceler. Galileo, Newton, Lagrange ve öteki büyük bilginlerin araştırmalarının sonucu olan klasik mekanik bilimi; hız, ivme, kitle, güç, vb. gibi çok iyi bilinen kavramlara dayanır. Bunların bağlaşmalarının aracılığı ile bilim, doğa yasalarını dile getirir ve bunlar konusundaki bilgi, insanoğlunun, doğa güçlerini, pratikte kullanmasını sağlar. Aynı şeyi, tarihsel maddeciliğin kavramları için de söyleyebiliriz.

Tarihsel maddeciliğin, **kategoriler** diye adlandırılan özgül kavramları vardır.

Kategoriler, belli bir bilimin konusunun temel bireysel yanlarını dile getiren ana kavramlardır. Her bilimin konusu, birçok yanların, çeşitli ilintilerin ve dolayımların birliğini oluşturur. Bundan ötürü, bir tek kavram, ele alıp incelenen nesnenin çeşitli yanlarını ve ilintilerini insan zihninde canlandırmaya yetmez. Ancak, her biri, ele alınan nesnenin tek yanlı ve soyut bilgisini sağlayan kavramların oluşturduğu bir sistem, gerçekliğin, bütün çeşitliliği, hareketi ve gelişimi içinde zihinde canlandırılmasını olanaklı kılar. Kategoriler, incelenen nesnenin çözümlenmesinin; parçalara ayrılmasının ürünüdür ve nesne konusunda edinilen bilginin attığı adımları gösterir. Kategoriler, keyfi

yaratışlar değil, verilmiş [incelenen] bir nesnenin belli yanlarının, özelliklerinin ve ilintilerinin zihindeki yansısıdır.

Bilginin tarihsel ilerleyişi içinde, kategorilerin ortaya atılması gereksinimi, herhangi bir nesnenin öğelerine ayrılmaksızın ve çeşitli yanlarının kategoriler halinde ortaya konmaksızın tutarlı bir kavramının elde edilememesinden doğmuştur. Ama sorunun sadece bir yanıdır bu.

Kategorilerin ortaya atılmasının başka bir nedeni de, nesnel dünyanın yasalarının bilinmesi konusunda oynadıkları roldür. Bilmenin amacı, nesnenin düşüncede yeniden üretilmesi değildir sadece; iç yasalarının ve temel ilintileri ile ilişkilerin de bilinmesidir. Ama bir nesnenin özü ve yasaları, olayların yüzeyinde dile gelmez; bunlar, duyumlara kapalı olan ve duyumların ulaşamadığı gerçeklerdir. Bundan ötürü, dış görünüşten öze ulaşmak; nesnenin özünü ele geçirmemizi sağlayan kuramsal bir çaba harcamak ve kategorilerde varılmış olan bilme aşamasını gerçekleştirmek gereklidir. Nesnel yasalar, özlerin ilişkisini dile getirir. Bunlar, düşüncede, kategorilerin ilişkisi aracılığıyla dile getirilen bilim yasaları olarak yansır. Bundan ötürü, kategorilerin belirtilmesi, bilim yasalarının belirtilmesi ve ortaya konmasının bir önkoşuludur. Tarihsel maddecilik, nesnesinin, bilimsel kategoriler içinde yansıtılmasının gerektiğini ve nesnel yasaların var olduğunu ve toplumu etkilediğini ileri sürer. Toplumu, bir maddesel nesne olarak ele alır. Bu anlamda, toplum, bir başka maddesel nesneden farklı değildir. Ama toplum, kendine özgü yanlar taşıyan bir araştırma konusudur. Doğa olaylarının çözümlemesi ve en genel felsefe kavramları üzerinde temellenen doğa bilimleri kategorileri, toplumsal yaşamın özgül yanlarını yansıtamaz ve dile getiremez. Bundan ötürü, tarihsel maddecilik, toplumsal yaşam bilgisinin edinilmesi konusunda kendi kategorilerini ortaya koyar.

Tarihsel maddeciliğin ele alıp araştırdığı nesne, onun kategorilerinin bileşimini de belirler. Tarihsel gelişimin bütün aşamalarına özgü olan toplum yaşamını dile getiren kategoriler (toplumsal varlık, toplumsal bilinç, üretim tarzı, temel, üstyapı, vb. gibi) ya da gelişiminin her aşamasında toplumun özünde bulunan birliği ve tutarlılığı belirten kategoriler (toplumsal-ekonomik oluşum, ilkel sistem, kapitalizm, komünist oluşum gibi) temel ve ana kategorilerdir. Bunun yanı sıra, tarihsel maddeciliğin bazı kategorileri, toplumsal yaşamın bireysel [özel] olan ve sadece bazı oluşumlarda bulunan ama bunların gelişimini kavramak için mutlaka gerekli olan kategorilerdir (sınıf, devlet, siyaset, savaş, vb. gibi).

Toplum, karşılıklı ilintileri olan olayların, olguların ve süreçlerin karmaşık bir şebekesi olarak görünüyor. Lenin şöyle yazar: «...kategoriler, dünyanın ayırt edici, yani bilinmesini sağlayan aşamalar; ağ içindeki odaksal noktalardır ve onun bilinip egemenlik altına alınmasına yardım ederler.» (15) Toplum yaşamının çözümlenmesi ve özünün ortaya konması çabasının ürünü oldukları için, tarihsel maddeciliğin kategorileri, bilgi edinmenin ulaştığı belli sonuçlardır. Kategoriler, bilmenin, bilinmeyenden bilinene yönelen ilerleyişindeki aşamaları; toplum yaşamının gerçek çeşitliliğinin özümlenmesini ve toplumsal olayların karmaşık şebekesinin denetim altına alınmasını sağlayan araçlar olarak görünüyorlar. Başka bir deyişle, kategoriler, bilmenin hem sonucu hem de aracıdırlar.

Tarihsel maddeciliğin kategorilerini doğru bir biçimde kavramak için öteki toplumsal bilimlere karşıt olarak, tarihsel maddeciliğin felsefî ve bilimsel bir bilim olduğunu; yani, toplum yaşamının süreçlerinin birbirinden ayrı yanlarını değil, bütün bu yanları karşılıklı ilişki ve etki içinde

(15) V. I. Lenin, **Collected Works**, c. 38, s. 93.

ele alarak toplumu ve toplum yaşamını tutarlı bir süreç olarak incelediğini ve bundan ötürü genel bir toplum kuramı ve toplumu bilmeyi sağlayan bir yöntem olduğunu unutmamak gerekir. Bundan ötürü, toplum konusunda bilgi edinmede ve insanların pratik etkinliğinde, tarihsel maddecilik kategorilerinin yöntemsel bir önemi vardır.

Bu kategoriler ve dile getirilmelerine yardım ettikleri tarihsel maddecilik yasaları, gerçekliğin tüm olarak ve tek tek yanları bakımından bilinmesinde yol göstericilik ederler. Bundan ötürü, pratiğe kılavuzluk edebilecek doğru kuramsal sonuçlar, bu kategorilerin kendilerinden değil, tarihsel maddeciliğin yönteminin ve kategorileri ile yasalarının yardımıyla incelenen somut durumların göz önünde tutulmasından çıkarılabilir. Bu nedenden dolayı, tarihsel maddecilik konusunda bundan sonra yapacağımız açıklamada, bu temel kategorilerin, ayırt edici özelliğini toplumsal yaşamı bilme ve değişikliğe uğratma ve bu bilimin yasalarını dile getirip inceleme ve tarihsel sürecin iç ilintileri ve tutarlılığı ile birliğinin ve çeşitliliğinin kavranması açısından taşıdıkları yöntemsel önem ve nesnel içerik bakımından açıklayacağız.

«Toplumsal varlık» ve «toplumsal bilinç,» genel maddecilik düşüncesinin toplum kuramı diline aktarılmasında kullanılan temel kategorilerdir. Bu kavramları, felsefenin, «varlık» ve «bilinç» konusundaki genel kavramlarıyla özdeşleştirmemek gerekir. Toplumsal varlık (toplumun maddesel yaşamı), özgül bir toplumsal kategoridir. Toplumsal varlığı, genellikle doğal varlıktan farklı bir şey olarak ortaya koyan Marx, toplumu, fizik, biyolojik ya da ruhsal olana indirgenemeyen ve niteliksel olarak farklılık gösteren bir nesne olarak ele aldı. Toplumun, doğa içinde var olmasına ve ondan ayrı tutulamamasına; canlı insanın bir biyolojik sistem niteliği taşımasına rağmen, ne fizik yasalar ne de biyoloji dünyasının yasaları (toplum da in-

san da bu yasalardan sıyrılmış değildir), toplumun özgül yanını yansıtamaz ve bundan ötürü toplumu açıklamada yardımcı olamaz. Toplumsal varlığı ve bu temel üzerinde bütün bir toplumsal yaşamı kavramak için, insanın, toplumsal yasaları bilmesi gerekir.

Bütün maddesel olaylarda ve süreçlerde, özgül nesnel yasalar etki gösterir. Toplumsal varlığın, tüm toplumsal yaşamın maddesel temeli olarak görülmesi, toplum yasalarının yani tarihte etkili olan yasaların bilinmesini olanaklı kılar. Ayrıca bu, toplumsal sürecin bilgisini edinmede, maddeciliğin taşıdığı önemi de gösterir.

İnsanların, toplumsal grupların ve toplumun, çevrelerindeki dünyayı özümlemelerine, kendi toplumsal varlıklarını kavramalarına ve karşılarına çıkan sorunlarla uğraşmalarına yardım eden çeşitli fikirler, görüşler, kuramlar, anlayışlar, toplumsal duygular, vb. yani toplumsal bilinç; toplumun maddesel yaşamından, toplumsal ilişkilerin çeşitliliğinden ve insanların etkinliğinden doğar. Bilinç, toplum yaşamının zorunlu bir yanıdır. Çünkü, toplum yaşamı, bütün belirişleriyle, bilinçli varlıklar olan insanların etkinliğinden doğar. Daha ilerde göreceğimiz gibi, aralarındaki gerçek etkileşme çok karınaşık olan toplumsal bilinç gelişiminin karakteri, düzeyi ve eğilimleri, son kertede, toplumsal varlık tarafından belirlenmiştir.

Öyleyse, toplumsal varlık ve toplumsal bilinç kavramları, **her felsefi-sosyolojik kuramın temel sorununun, yani maddeselin mi yoksa ruhsalın mı; toplumsal yaşamın ilk, başlıca ve belirleyici öğesi olarak kabul edileceği sorununun** çözülmesine yardım eder. Maddeci yaklaşım, toplumsal varlığın, toplumsal bilinçten önce geldiğini kabul eder. Bu, tarihin maddeci anlayışının temelini oluşturur. Bundan ötürü, sözü geçen kategoriler, tarihsel maddeciliğin bütün bir kategoriler sisteminin kilit taşları ve temelleridir.

Toplumsal yaşamın incelenmesinde, maddeci ilkenin önemi ne kadar büyük olursa olsun, incelenen nesnenin değişim geçirip geçirmediği ve ne gibi kavramlarla (hareketsiz, mutlak ya da değişken, göreli ve bükülgen) yansıtılacağı belirlenmeden, bu ilke doğru bir biçimde uygulanamaz. Büyük değişikliklerin bir kuşak yaşamının süresi içinde gerçekleştiği şu dinamik çağda, bu soruya verilecek cevap apaçık görünmektedir. Kuşkusuz, toplum gelişmektedir ve bükülgen, değişebilir kavramlarla yansıtılmalıdır. Ne var ki, geçmişte olduğu gibi bugün de, birçok sosyolog, tarihçi ve siyaset adamı, toplumda olup biteni kalıp düşüncelerle; geliştirdikleri ve çok değerli saydıkları kavramlarla anlamaya çalışıyorlar. Uyguladıkları «toplum», «insan doğası», «bireysel» gibi kavramların her zaman bir ve aynı içeriği olduğunu düşünüyorlar; eski çağ toplumlarında, «sermaye»nin, «artı değer»in ve buna benzer öğelerin bulunduğu sonucuna varıyorlar; geçmişteki ve bugünkü toplumları, soyut ideallere uymaları açısından ele alarak değerlendiriyorlar; toplumdaki gelişmeleri ahlâk açısından ele alıyorlar ve tarih çerçevesinin dışında kalan ahlâk kategorileri ile bunlara değer biçiyorlar. Bütün bunlar, toplumda yer alan gerçek değişimleri kavramalarını ve nesnel bir biçimde incelemelerini olanaksız kılıyor. Buna karşılık, tarihsel maddeciliğin felsefi öncülleri, toplumdaki değişmelerin, yasalara uygun gerçekleştiğini ve toplumun sürekli bir ilerleme halinde olduğunu ileri sürüyor. Bundan ötürü, toplumda yer alan değişmeleri bütün çeşitliliği, bütün karşılıklı ilintileri, eğilimleri ve çelişkileri açısından kavramayı sağlayacak ve bilimsel kavramlarla iş görecek bir yöntem ortaya koymaya çalışıyor. Bu, toplum ve onu dile getirmekte kullanılan kategoriler karşısında **diyalektik** bir tavır takınmak demektir.

Toplumsal olaylara ve toplumun incelenmesine diyalektik açıdan yaklaşma, toplumsal araştırmanın en önemli

felsefi öncüllerinden biridir. Çünkü bu yaklaşım, araştırmacıyı, toplumu, çelişkiler aracılığıyla gelişen bir varlık olarak görmekle; şu ya da bu toplumsal olayın nasıl ortaya çıktığını, hangi aşamalardan geçtiğini ve şimdi ne durumda bulunduğunu ve gelecek bakımından ne gibi olanakları içinde taşıdığını belirlemekle yükümlü kılar. Demek ki, toplumsal araştırmalarda benimsenen diyalektik tavır, her şeyden önce, topluma ve toplumsal olaylara tarih açısından yanaşmak demektir ve kısaca, **tarihsel ilke** diye adlandırılır.

Toplum ve kurucu öğeleri, her zamanda belli bir şey olarak göründüğünden, bunları yansıtan kavramların da tam anlamıyla tanıtlanmış ve durağan olması gerekir. Ama, bilip tanımaya çalıştığımız toplum ve bütün bir gerçeklik, sürekli değişme ve gelişim halinde olduğu için, bunları yansıtan ve bunlara ilişkin bilgimizi sağlayan kavramların da değişmesi gereklidir. Bundan ötürü, bilgi edinmenin ve toplumsal kavramların diyalektiği, **görecilik** anlayışını kapsar. Yani, bilimsel anlayışların ve kavramların göreli ve değişebilir olduğunu kabul eder. Ama bunu, görecilik anlayışına indirgemek yanlıştır. Lenin'in belirttiği gibi, diyalektik, insan bilgisinin göreliğini, «nesnel hakikati inkâr etmek anlamında değil, bilgimizin bu hakikate yaklaşmasının sınırlarının tarihsel bakımdan koşulu olduğu anlamında» (16) kabul eder. Başka bir deyişle, bilimsel bilgi, bilmede dile gelen nesnel hakikati, eksiksiz bir yekpare bütün olarak değil, göreli ve parçasal hakikatler halinde içinde taşır. Bilginin ilerleyişi, göreli hakikatlerden mutlak hakikate ilerleyiş demektir. Buna karşılık, görecilik, insan bilgisinin sadece göreli yanını kabul eder; dünyada her şeyin göreli olduğunu söyler ve böylece öznel idealizme; sadece tek tek bilimsel kuramlarda değil, genel-

(16) V.İ. Lenin **Collected Works,** c. 14, s. 137

likle insan bilgisinde nesnel hakikat ve içerik olmadığı iddiasına varır. Görecilik, tarih bilgisinde, çeşitli olayların bilimsel bilgisinin elde edilemeyeceğini; toplumun nesnel bilgisine ulaşılamayacağını ve toplumsal bilimlerin kavramlarında dayanıklı bir içeriğin bulunamayacağını ileri sürer. Ne var ki, gerçekte, toplumsal bilimlerin kullandıkları kavramlar, diyalektik olarak, hem net, besbelli ve durağan; hem de bükülgen, değişebilir ve göreli olmak zorundadırlar.

Maddecilik ilkesinin ve toplumun incelenmesine tarihsel açıdan yaklaşmanın diyalektik ilkesinin bir tek ve aynı amaca hizmet ettiği kolayca görülmektedir. Bu amaç, incelenen nesne konusunda, bu nesneyi hiç bir çarpıtmaya uğratmadan bilgi edinmektir. Bu özellik, iki ilke arasındaki organik birliği açıkça göz önüne serer.

Toplum, nesnel olarak var olan ve gelişen bir sistemdir. Ama bu özellik, toplumu, özgül bir bilme nesnesi olarak doğadan ayırmamaktadır. Çünkü her iki durumda da, maddesel sistemlerin değişimlerini ve işlemesini yöneten yasalar incelenmektedir.

Ne var ki, daha önceki bölümde, toplumun, doğadan tam anlamıyla farklı bir nesne olduğunu çünkü bireyi de kapsadığını söyledik. Bundan ötürü, toplum bilimi, toplumu sadece bir toplumsal ilişkiler bütünü ve insanı da belli bir sistemin öğesi ve toplumsal organizmanın bir atomu olarak değil; bu ilişkilerin öznesi; etkinliğe ve yaratıcılığa sahip bir birey; özel manevi dünyası olan, seven ve nefret eden bir birey olarak incelemelidir. Özneyi göz önünde tutmayan toplum bilimi, hümanist değerlerden uzaklaşır ve insanoğluna kötülük yapan bir güç haline gelebilir. Ama bilim için önemli olan bir başka nokta, insan sorunlarının incelenmesi gerektiğini kabul etmekle yetinmeyip böyle bir incelemeyi olanaklı kılacak ilkeleri ve yöntemleri de

ortaya koymak zorunda olmasıdır. Bu durum, şu sorunun ortaya atılmasına yol açar: Toplum bilimi, incelemesinin nesnesi olan insanoğlunu; tarihsel yaratışın, kendi etkinliğinin, iç ruh dünyasının, sevinçlerinin ve üzüntülerinin, özlemlerinin ve tutkularının öznesi olarak ele alabilir mi? Bunlar, daha çok, sanatın ve edebiyatın nesneleri değil midir? Aslında, toplum bilimi, insanın iç dünyasıyla, sadece iç dünyası olması bakımından uğraşmaz; bu iç dünyayı dışta, yani özellikle, insanın etkinliğinde dile gelmiş halinde incelemek zorundadır. Ne var ki, etkinlik ilkesinin, daha genel, daha felsefî bir anlamı da vardır. Toplumsal insan, dünyayı etkinliği içinde değişikliğe uğratır ve kendisinin de değişmesine yol açar. İnsan edilgin değil etkin bir varlıktır. İnsanoğlunun gerçek güçleri, etkinliğinde dile gelir ve maddeleşir. Marx'ın dediği gibi tarih, insanın kendi emeği [çalışması] aracılığıyla, yani etkinliğiyle kendini yapmasıdır [yaratmasıdır]. Etkinlik çerçevesi dışında, tarih de, toplum da, hatta insanın kendisi de yoktur. Toplumsal yaşam, özü bakımından pratik niteliktedir. İnsanın, bir özne olarak ancak etkinliği açısından incelenebilmesinin nedeni budur. **Etkinlik ilkesi**, toplumsal araştırmada, bir anahtar felsefî öncül niteliği taşır.

Marksizmde, etkinlik ilkesi, maddecilik ve diyalektik ile organik olarak ilintilidir. Bu, gerçekliğin, diyalektik ve maddeci bir açıdan yorumlandığını ve etkinlik ilkesinin, topluma edilgin ve soyut bir biçimde yaklaşma eğilimini ortadan kaldırdığını; bilimi, etkinliğin sadece nesnesini değil aynı zamanda öznesini de incelemeye yönelttiğini ve gerçekliğin değişikliğe uğratılmasını; öznenin toplumsal etkinliğinin gelişmesini sağlayan bir araç olarak kullandığını gösterir.

Etkinlik, pragmatistlerin sandıkları gibi, insanın içinden gelen enerjinin ortaya çıkışı değil; hem doğayı hem de toplumu kapsayan toplumsal insan ve maddesel dünya ara-

sındaki maddesel bir etkileşmedir. İnsan, maddesel etkinliği sürecinde, nesneyi işler; kendisinin daha önce koyduğu amaçlara göre nesneyi değişikliğe uğratır. Bundan ötürü, etkinlik, insanın amaçlarının, özlemlerinin, bilgisinin ve maddesel dünyanın bir araya gelişidir. Başka bir deyişle, düşünsel [ruhsal, zihinsel] ile maddeselin birlikteliğidir. İnsanın etkinliği ve toplumsal pratiği, bu ikisinin birliğinin elle tutulur hale gelmesidir. Gerçekten de nesne, insanın amaçlarına göre değişikliğe uğratılmakta; insanın amaçları ve bilgisi ise etkinliğinde ve sonuçlarında nesnelleşmekte ve maddeleşmektedir.

Toplumsal araştırma bakımından, etkinlik ilkesinin ayrı bir önemi de vardır ve bu ilke, toplumda, madde ile zihne; maddesel ile düşünsele herhangi bir sıralama içinde yer verilmesinin göreli bir nitelik taşıdığının anlaşılmasına ve sınırlarının belirlenmesine yardım eder. Toplumda, hangisinin önce geldiğini; yani, hangisinin birincil hangisinin ikincil olduğunu belirlemek gerektiği zaman bu sıralamayı yapmak zorunludur. Bu soruya cevap vermeden, bilimsel bir toplum kuramı ortaya atılamayacağını unutmamak gerekir. Ama bu sorunun dışında, maddesel ve düşünsel arasındaki antitezin göreli olduğunu; çünkü bunların çözülmez bir birlik oluşturduğunu da unutmamalıyız. Nitekim bu birliği dile getiren etkinlik, zihin ile madde arasında mutlak bir karşıtlık bulmanın anlamsızlığını açıkça ortaya koyar.

Etkinlik ilkesi üzerinde durduğumuz zaman, bu etkinlik ile toplumsal-tarihsel sürecin nesnel koşulları ve yasaları arasındaki ilişkiyi de incelememiz gerekir. Marksizmin toplum kuramı, dış görünüş bakımından birbiriyle uzlaşmaz görünen iki önermeyi kapsar. Bunların birincisi tarihsel sürecin, insan etkinliğinin ürünü olduğunu; ikincisi, toplum yaşamının ve gelişmesinin, insanların iradesinden, bilincinden ve etkinliğinden bağımsız nesnel yasalarca yö-

netildiğini dile getirir. Tarih, insanoğlu tarafından yapılmışsa ve insanın etkinliği yaratıcıysa, insanların, tarihi farklı bir biçimde yapabilecekleri ve istedikleri yöne çevirebilecekleri de söylenebilir. Almanya'da faşizmin zafer kazanması kaçınılmaz mıydı? Olaylar başka biçimde gelişemez miydi? Nitekim, savaştan önce faşist bir düzenin kurulması için birçok girişim yapıldığı halde Fransa'da faşizm başarı kazanamamıştı. Mao'nun, Çindeki «kültür devrimi» kaçınılmaz mıydı? Ülkede, Çin'i böyle bir kargaşa ve keyfiliğe düşmekten alıkoyacak güçler bulunduğu biliniyor. Demek ki, her somut durumda, olayların başka bir gelişim göstermesi olanağı bulunduğu söylenebilir. Her şey insana; görüşlerine, özlemlerine, etkinliğine ve gücüne dayanmaktadır. Ama olayların bu akışı, doğal ve yasalarca yönetilen bir şey olarak görülürse, o zaman, insanoğlunun etkinliğinin ve girişkenliğinin pek az önemi olduğu söylenebilir. Tarihte nesnel yasaların geçerli olduğunu kabul etmek, etkinliğin kendi başına önem taşımadığının ileri sürülmesi demek değil midir? Etkinlik ilkesi, tarihin akışında, nesnel yasaların etkili olduğu düşüncesini benimsemekle uzlaşır mı?

Toplum bilimi tarihi, ünlü düşünürlerin bu karşıtlık üzerinde kafa yorduklarını ve iki yandan birini seçtiklerini gösteriyor. Bazıları, tarihin kaçınılmaz bir akış gösterdiğini; insanların, kesin bir zorunluğun (bir alınyazısının ya da üstün bir gücün) etkisinde kalarak hareket ettikleri halde, kendi iradelerine uyduklarını sandıklarını ileri sürerler. Bazıları ise, etkinliği temel ve birincil olarak kabul ederler ve tarih yasası diye bir şey kabul etmezler. Acaba doğru çözüm nereğedir? Bu iki ileri-sürüş, birbirinin mutlak karşıtı mıdır yoksa birbirleriyle uzlaşabilir mi? Bu iki görüş, uzlaşabilir gibi görünmektedir ve zorunlu olarak da öyledir. Her şeyin kaçınılmaz olduğunu söyleyen ve insanı bir kukla haline getiren kaderci görüş de;

volontarist [iradeci] ve öznelci görüş de, tarih gerçekliğinin bilinmesini sağlayacak zorunlu temeli sağlayamaz. Kadercilik, raslantıyı, tarihsel açıdan kaçınılmaz bir şey olarak ortaya koyduğu için saçmalığa varır. Tarihi, insanoğlunun özgür yaratıcı çabasının, özgür iradesinin ve istediği amaçları seçişinin sonucu olarak gören volontarizm ise birçok soruya cevap veremez. Nitekim tarihte, insanın etkinliğinin sonuçlarının, çoğunlukla, insanın gözönünde tuttuğu etkinin tam tersini doğurması olgusu nasıl açıklanabilir? İnsan iyilik yapmak istemekte ama çok kere kötülük yapmaktadır. Cennetin yolları iyi niyetlerle döşenmiştir atasözünün arkasında bir tarih yatmaktadır. Amaçlar ile etkinliğin sonuçları arasındaki aykırılık, tarihte, insan denetimi dışında bulunan güçlerin etkin olduğunu ve son kertede, insan etkinliğinin sonuçlarını belirlediğini gösteriyor. Nesnel yasalar, sadece toplumun dışındaki çevrede değil, toplumun içinde de vardır. Ama insanın etkinliği, yaratıcı özelliklerden yoksun kılınmadan, toplumsal gelişimin yasalarına bağlanmak isteniyorsa, metafizik düşünce tarzını aşan diyalektiğin kullanılması zorunludur.

Hayata atılan her yeni kuşak, kendinden önce yaratılmış toplumsal koşullarla karşılaşır ve yeniden üretmek ya da değişikliğe uğratmak için onların üzerinde iş görmesi gereklidir. Bu koşullar, şu ya da bu etkinlik için belirli olanakları içinde taşır ve etkinliğin maddesel ya da manevî araçları onlara bağlıdır. Daha önce gerçekleşmiş olan gelişim düzeyi, insanların kavradıkları ve çözmeye çalıştıkları bir grup toplumsal sorunu birlikte getirir. Bundan ötürü, etkinliği, içinde gerçekleştirildiği nesnel koşulların çerçevesi dışında ele almak olanaksızdır. Bu nesnel koşulların varlığı, insan etkinliğinin önemini ya da bağımsızlığını azaltmaz. Tam tersine, etkinliğin daha iyi anlaşılmasını sağlar. Tarihsel dönemlerin art arda gelmesi de, toplumsal değişimde ağır basan eğilimlerin, yani tarihsel

ilerlemeyi yöneten ve tarihsel gerçekliğin temel bir yanını dile getiren yasaların varlığını açıkça gösterir. Nesnel toplumsal yasalar ile insan etkinliği arasındaki bağ sorununa kuramsal açıdan şöyle yaklaşabiliriz: Önce, insan etkinliği, tarih sürecini oluşturan bir zorunlu olaylar zinciri içinde yer alır. İnsanlar, yaşamları için gerekli her şeyi üretirler; araçlarını daha iyi duruma getirirler, belirledikleri amaçlara ulaşırlar, daha iyi yaşam koşulları için çaba harcarlar ve böylece kendi toplumsal yaşamlarını yaratırlar. Toplumsal yaşam, her zaman sürüp giden bir eylemdir. İnsanların pratik etkinliğinin dışında herhangi bir toplumsal gelişme yasasından söz edilemez. Ama tarihin diyalektiği, insanların, durum ve koşulları, yine bu durum ve koşulların baskısı altında değişikliğe uğratmaları ve sadece insanın pratik etkinliğinde dile geldikleri için, toplumsal gelişimin yasalarının, bu etkinliğin içeriğini ve yönünü belirlemesi sonucunu doğurur. Sosyalizmin bütün dünyada zafer kazanması kaçınılmaz bir şeydir. Bu, modern çağda, toplumsal gelişim yasalarının işleyişiyle belirlenmiştir. Ama bu zafer, ancak, milyonlarca insanın pratik etkinliğiyle ve eski toplumun savunucularını yenilgiye uğratan ilerici toplumsal güçlerin mücadelesiyle sağlanabilir.

Ayrıca bu yasalar, tarihsel sürecin sadece genel çizgilerini belirlerler. Oysa tarihin akışı ve şu ya da burada, bu sürecin edindiği ayrıntılı biçim; gelişimin biçimi ve gidişi, insanın yaratıcı girişkenliği de içinde olmak üzere, daha özgül etkenlerce belirlenmiştir. Toplum, nesnel yasalar uyarınca gelişir ve insanlar, eylemlerinde, belli maddesel koşullarca sınırlanmışlardır. Ama nesnel zorunluk çerçevesi (bu çerçeve hayli geniştir) içinde, insanlar, çeşitli kararlar almak, nesnel koşulları kavrayışlarına ve çıkarlarına göre birçok girişimde bulunmak konusunda özgürdürler. İnsanın edimlerine, mekanik belirlenim açısından bakmak yanlış-

tır. Çünkü insan, mekanik bir parçacık değildir ve edimleri, bir dış etkiyle gerçekleşen mekanik cisimlerin hareketinden farklıdır. Aynı toplumsal-ekonomik sistem içindeki bütün ülkelerde aynı yasaların etkili olmasına rağmen, her ulusun kendine özgü bir tarihi vardır. Bundan ötürü, toplumsal gelişmenin nesnel yasaları ile toplum içinde insanın etkinliğinin taşıdığı yaratıcı özelliği birbirinin tam karşıtı olarak görmeye kalkmak yanlıştır. Bu etkinlik, toplumsal gelişimin altındaki temeldir ve gerçek anlamında, tarihi bütün zenginliği içinde yaratır.

Demek ki, kendi tarihlerini, insanların kendileri yaparlar; ama keyfi bir biçimde değil. İnsanlar, tarihi, var olduğundan kuşkulanılamayacak ama etkinlik aracılığıyla dile geldikleri ve çeşitli toplumsal güçlerin çatışmasının ürünü oldukları için tarihe bir alınyazısı niteliği kazandırmayan nesnel koşullar ve toplumsal yasalar uyarınca yaparlar.

Bu düşünce üzerinde önemle duran Lenin, şöyle yazar: «Marksizm, devrimci enerjinin, yaratıcı devrimci dehanın, kütlelerin devrimci girişkenliğinin ve kuşkusuz, şu ya da bu sınıfla ilinti kurabilmiş olan bireylerin, grupların, örgütlerin ve partilerin devrimci enerjisinin önemi ile durumların bilimsel çözümlenmesini ve evrimin ilerleyişinin incelenmesini, bilimsel bir ağır başlılık içinde ve dikkate değer bir biçimde birleştirmesi bakımından, bütün öteki sosyalist kuramlardan ayrılır.» (17)

Gerçeğe soğukkanlı ve gerçekçi açıdan yaklaşmak, sol-maceracılığa ve hayalciliğe karşıttır. Kütlelerin yaratıcı girişkenliğinin, soylu özlemlerinin ve devrimci enerjisinin göz önünde tutulması ise, mevcut koşullara oportünist bir biçimde uymaya karşıttır.

---

(17) V. İ. Lenin, **Collected Works**, c. 13, s. 36.

Tarihe diyalektik-maddeci açıdan yaklaşmak, aklı başında gerçekçilik ile devrimci amaç-güderliğin bir bileşimidir.

Bu yaklaşım, bir yandan, değişen tarih durumlarına uygun düşecek biçimde kuramı sürekli olarak geliştirmeyi ve öte yandan, tarihin her kıvrılma noktasında ve bilginin ilerleyişinin rastladığı her güçlükte, toplumsal gelişime ilişkin bilimsel kurama yeni saldırılarda bulunan Marksizm düşmanlarına karşı çetin bir mücadele vermeyi gerekli kılar. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin tarih karşısında benimsediği tutum budur. Çünkü bu Parti sadece Marksizm-Leninizmin yol göstericiliğiyle yetinmemekte; onu geliştirmek için her çabayı da harcamaktadır. L. I. Brejnev, Sovyet Komünist Partisi 24. Kongresinde şöyle demişti: «Dünya sahnesinde, kapitalizm ile sosyalizm güçlerinin çarpışması ve her renkten revizyonistin, devrimci öğretiyi güçsüz hale getirme; sosyalist ve komünist yapının kurulmasını sağlayan pratiği bozma girişimleri, kuramın sorunlarına ve yaratıcı bir biçimde geliştirilmesine büyük dikkat harcamamızı gerekli kılıyor.» (18)

---

(18) **24th Congress of te CPSU**, s. 123.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL SİSTEMLER

Toplumsal sistem olarak toplumsal-ekonomik oluşum

Her toplum, insanlardan oluştuğu için toplumun incelenmesine insandan başlamak doğal görünmektedir. Ama bu önemli bir sonuç vermez. Çünkü, toplum tarafından yoğurulmuş [biçimlendirilmiş] olduğu için, ilişkilerinin çerçevesi dışında insan konusunda pek az şey söyleyebiliriz. Ayrıca toplum, bireylerin basit bir topluluğu değil, karmaşık bir sistemdir.

Bu sistemin niteliği nedir? Öğelerini hangi ilkelere dayanarak açıklayabiliriz? Tarihte, etnik, ırksal, bölgesel, vb. gibi çeşitli oluşumlara rastlıyoruz. Bazı kimseler, toplumsal yaşamı, kültür özellikleri (Batı ya da Doğu kültürü gibi) ya da din bakımından (Hıristiyanlık, putataparlık, vb.) açıklamaya çalıştılar. Ne var ki toplum, biyolojik ya da kültürel değil, toplumsal bir sistemdir. Bundan ötürü, toplumu, bir toplumsal sistem olarak göz önüne sermek ve hem yapısını hem de işleyiş ve gelişimini sağlayan yasaları açıklamakla işe başlayacağız.

Toplumu genel olarak ele aldığımız sürece, tarihin bilimsel ve nesnel bir incelenmesine girişemeyeceğimiz açıkça görülmektedir. Çünkü tarih, bize Roma köleci imparatorluğu, XIV. Louis çağındaki feodal Fransa, kapitalist ABD ya da sosyalist Sovyetler Birliği gibi gerçek ve somut toplumların art arda gelişini gösteriyor. Bu toplumların tarihi konusunda bilimsel bir bilgi edinmek için tarih olaylarının akışı içinde, bu toplumların her birini ötekinden farklı kılan yanı yakalamamızı sağlayan bir kavramla iş görmemiz gerekiyor. Bu olmazsa, kuram, onların kimliğini belirleyemeyecek, yani gerçekliği kavramamıza yardım edemeyecek demektir.

Tarih bakımından birbirinden farklı toplumların, toplumsal sistemler olarak ayırt edici özelliklerini ortaya koymamıza yardımcı olan bilimsel Marksist kavram, **toplumsal-ekonomik oluşum [formation] kategorisi'dir.** (19)

Toplumsal oluşum, bir yandan, insanoğlunun zaman içinde, barbarlıktan modern uygarlığa yükselişinin süreci; öte yandan da, zaman içinde yer alan tek tek ülkelerin ve bölgesel kuruluşlar ile devletlerde yaşamış halkların tarihlerinin topluluğu olarak görülen dünya tarihine ilişkin kuramsal düşünceyi bir bakıma özetleyen bir kategoridir.

Kuşkusuz, «toplumsal-ekonomik oluşum» toplum konusunda henüz somut bilgi vermeyen ama onun bilimsel incelemesine girişmemize yardımcı olan bir kavramdır. Örneğin, «feodal toplum» ya da «feodal oluşum» kavramının kullanılması, tarihi genelleştirme ve tarih akışı içinde, belli bir dönemi; daha öncekilerden (köleci) ve daha sonrakilerden (kapitalist) farklı bir toplum yapısını belirlemesi konusunda bilime yardımcı olur. Her oluşum, bir

(19) Bundan böyle «toplumsal oluşum» ya da sadece «oluşum» diye geçecektir.

sistemdir. Yani, nitel bakımdan farklı ve nispeten durmuş oturmuş bir varlıktır.

Ama Eski Roma, biricik köleci toplum değildi. Onun yanı sıra, Atina, Isparta ve Kartaca da vardı. Fransa da biricik feodal toplum değildi. Rusya, Çin, Almanya ve başkaları da vardı. ABD de biricik kapitalist ülke değildir. Fransa, İtalya, Japonya ve başkaları da vardır. «Oluşum», tarihsel gelişimin tek ve aynı aşamasında, çeşitli ülkelerde ortaya çıkan düzenin, kökçe genel ve tipik yanlarını; tarihlerindeki bireysel özelliklerin altında yatan geneli ortaya koyan bir kavramdır. Bu genel ve özsel ortaya konduktan sonra, genel bilimsel ölçüt, yani tekrarlanma ölçütü, tarihe uygulanabilir ve belli bir toplum sistemin çerçevesi içinde, belli bir tarihsel gelişim aşamasında işleyen yasaların bilinmesine doğru bir adım atılabilir. Çünkü, tekrarlanma, ele alınan nesnede bazı yasaların bulunduğunu ve etkili olduğunu [işlediğini] gösterir.

Marx'ın başyapıtı **Kapital** bir toplumsal oluşumun (kapitalist oluşum) işleyişini ve gelişimini sağlayan ekonomik ve toplumsal yasaların çözümlenmesidir. Marx kuramsal ileri-sürüşlerini İngiltere'den aldığı olgularla örnekler. Bunun nedeni, **Kapital** yazıldığı zaman (on dokuzuncu yüzyılda), İngiltere'nin klasik bir kapitalist ülke olmasıdır. Ama, Marx'ın, bir toplumsal-ekonomik oluşum olarak kapitalizmin gelişiminde bulduğu eğilimler, sadece İngiltere için değil, kapitalist aşamada olan herhangi bir ülke için de geçerlidir. Çünkü, nesnel yasalar, belli bir ülkenin yasaları değil, toplumun gelişimindeki belli bir aşamanın; yani bir oluşumun yasalarıdır.

Farklı tarihsel koşullardaki benzer olayların tam anlamıyla farklı sonuçlar doğurmasının nedeni, ancak, oluşumlar ile yasalarının farklı olmasıyla açıklanabilir. Bir örnek verelim: Marx, iki benzer süreç arasında karşılaştırma yapmıştır. Bunlar, Eski Roma'da, toprak sahibi köylü-

lerin mülksüzleştirilmesi ve ilkel kapitalist birikim sırasında, toprak sahibi köylülerin mülksüzleştirilmesidir. Her iki durumda da, sonuç olarak bir proletarya, yani özgür, ama üretim araçlarından yoksun bir insan kütlesi ortaya çıkmıştı. Ne var ki, Roma proletaryasının, toplumun sırtından geçinen bir haylazlar kalabalığı; kapitalist toplumun sanayi proletaryasının ise, yönetici sınıfın sırtından zengin olduğu bir emekçiler ordusu olduğunu unutmamak gerekiyordu. (20)

Oluşum kavramının içeriğini ve anlamını ortaya koyarken şu önemli noktayı da göz önünde tutmak gerekir: hiç bir toplum, çeşitli toplumsal olayların rastgele bir topluluğu değil, öğeleri karşılıklı etki ve organik bağlılıklar içinde bulunan tutarlı bir sistemdir.

Burjuva sosyologlarının çoğu, tarihsel sürecin, eşit önemde olmak üzere, ekonomiyi, bireyi, devleti, coğrafya koşullarını, fikirleri, nüfus artışını, ve benzerlerini de içine alan farklı «etkenlerin» sonucu olduğunu kabul eder. «Etkenler» teorisinin yürümeyen yanı, üzerinde bütün toplumsal olayların (fenomenlerin) etkileştiği temeli göz önüne serememesi ve böylece, toplumun, bütün bu fenomenlerin bir mekanik topluluğu olarak gösterilmesidir. Tarihsel maddecilik, toplum içinde birçok etkenin bulunduğunu ve karşılıklı etki durumunda olduğunu inkâr etmez. Ama seçmeci [eklektik] «etkenler» kuramına karşıt olarak Marksizm kuramı, toplumu, her gelişim döneminde, içindeki toplumsal fenomenler birbirine köklü biçimde ilintili olan tüm ve bütünleşmiş bir «toplumsal organizma» olarak görür ve etkileşen etkenlerin hepsine aynı önemi tanımaz. Tarihsel maddecilik, **maddesel ürünlerin üretim**

---

(20) Bkz. K. Marx and F. Engels, **Selected Correspondence**, s. 312-13.

tarzı'nı bütün toplumsal fenomenlerin üzerinde etkileştiği bir temel ve toplumsal-ekonomik oluşumun maddesel temeli (ilerde bu kavramı ayrıntılarıyla inceleyeceğiz) olarak ele alır.

Son olarak, toplumsal-ekonomik oluşumun, sadece ilişkilerin özgül bir tarihsel sistemini ayırt etmeye yardımcı olmakla kalmayıp bu ilişkileri üreten ve değişikliğe uğratan insanların toplumsal etkinliğini de ayırt etmemizi sağladığını söylemeliyiz. Etkinliği doğuran nedenler ve özlemler; bu etkinliğin içinde gerçekleştiği koşullar ve verdiği sonuçlar, somut koşul ve durumlarla yani son kertede toplumsal oluşumun tipi tarafından belirlenmiştir. Feodalite dönemi köylüsü, toprak sahibi olmak ve angaryalarla hizmetlerden kurtulmak ister: ücretli emekçi daha yüksek ücret alabilmek için savaşır. Sosyalist toplumdaki işçi ise, sadece kendi çıkarlarıyla değil, yeni toplumu kurarken başkalarıyla ortaklaşa sahip olduğu çıkarlarla ilgilenir. İnsanların özlemleri, güdülenmeleri, itkileri ve eylemleri arasındaki bu fark, tarihsel oluşumların çerçevesi içinde ele alınmazsa kavranılamaz.

Demek ki, **toplumsal-ekonomik oluşum, belli bir üretim biçimi üzerinde organik bir birlik ve etkileşme içinde bulunan toplumsal fenomenlerden ve ilişkilerden oluşan ve kendi özgül yasaları uyarınca gelişen belli ve tarihsel bakımdan somut bir toplumdur.**

Oluşum, toplum yaşamının ilk bakıştaki korkunç karışıklığını, toplumsal organizmaların yasalara uygun art arda gelişinin tarihine dönüştürmede yardımcı olan bir kavramdır. Tarihsel olarak ilk toplumsal oluşum yani ilkel komünal toplumdan sonra köleci oluşum, feodal oluşum ve kapitalist oluşum gelmektedir. İnsanlık şimdi, bu sonucundan komünist toplumsal oluşuma geçme süreci içindedir. İlkel komünal oluşumda, insanoğlu, ilkel üretim temeli

üzerinde biçimlendi ve bu oluşumda, uygarlığın gelişmesinin önkoşulları ortaya çıktı. Özel mülkiyete dayandıkları için, köleci, feodal ve kapitalist oluşumlar uzlaşımsız oluşumlardır. Bunların ortak noktası, egemenliği ve baş eğdirmeyi içeren koşullar üzerinde temellenmeleri ve aşındırıcı etkilerinin, sınıf mücadelelerini, savaşları ve devrimleri doğurmasıdır.

Komünist oluşum, işbirliği ve toplumsal eşitlik üzerinde temellenen ve hem bireyin hem de insanlığın maddesel ve manevi kültürünün gelişip serpilmesini özelliğini içinde taşıyan aşamadır.

Toplumsal-ekonomik oluşum kavramının önemi, tarihi, insanlığın gelişiminin, yasalara uygun ve kendine özgü bir süreci olarak inceleme olanağını sağlamasındandır. Bu kavramın ortaya atılması, birinci olarak, bir tarih dönemini ötekinden ayırmayı, toplumun tarihinde kendine özgül hareket yasaları olan nitel bakımdan farklı aşamaları belirlemeyi ve toplumsal gelişimin bilimsel incelemesine girişmeyi; ikinci olarak, mülkiyet biçimleri, üretim ilişkileri, sömürme biçimleri ve başlıca sınıflar gibi, aynı toplumsal gelişim aşamasındaki çeşitli ülkelerde genel nitelik taşıyan ve tekrarlanan öğeleri ortaya koymayı ve toplum yaşamının yasalarının bilgisini edinmeyi; ve üçüncü olarak, her belli dönemde, toplumsal yaşamın çeşitli fenomenlerinin birliğini ve diyalektik etkileşmesini göz önüne sermeyi ve bütün toplumsal fenomenlerin üzerinde etkileştiği maddesel temeli belirlemeyi olanaklı kılmıştır.

Toplumsal organizmalar (oluşumlar) arasındaki köklü ve hatta temel farklar, bunların hepsinin, insanlığın ilerleyişinin aşamaları olması ve farklarının yanı sıra ortak özellikler ve benzer süreçler taşımaları gerçeğini ortadan kaldırmaz. Örneğin, Sanayi gelişimi ve bilimsel-teknik devrim, hem kapitalizmde hem de sosyalizmde ortaya çıkar.

Bunlar, kuşkusuz, nitel fark taşıyan toplumsal biçimler edinirler ve farklı toplumsal sonuçlar verirler. Ama yine de, kırsal nüfusun kentlere göç etmesi, kentleşme, bilim adamlarının, mühendislerin ve teknisyenlerin sayıca fazlalaşması, bilimin rolünün büyümesi, vb. gibi ortak öğeler taşırlar.

Ayrıca, tarihsel gelişim eşit olmadığı için, aynı süreçler, çeşitli ülkelerde, çeşitli dönemlerde ortaya çıkarlar. Bazı ülkeler önde gittikleri halde, bazıları tarihsel ilerleme bakımından geride kalırlar. Bundan ötürü, aynı dönemde, farklı gelişim aşamasında bulunan, farklı oluşumlar içinde yer alan, yanyana var olan, birbirlerini etkileyen (bu, gelişimleri ve durumları üzerinde etki yapar) ülkeler görürüz. Bu gerçek de, oluşumun, tarih araştırmalarına yardımcı bir kavram olduğunu ama bu araştırmaların yerine geçemeyeceğini gösteriyor.

Toplumsal oluşum kavramında, **sistemsel yaklaşım** topluma bir bütün olarak uygulanır. Ama bir toplumsal sistem olarak toplum, birçok farklı öğeden kurulmuştur ve bu öğeler de birer sistem olarak görülebilir. Bundan ötürü, toplum (ve oluşum), birçok alt sistemi kapsar ve bu durum, toplumun ayrıntılı ve sistemsel bir çözümlenmesini çok karmaşık bir iş haline getirir. Öyleyse, toplumu bir bütün ve bir toplumsal sistem olarak incelerken, sayısız özel öğeleri bir yana bırakarak, sistemin en önemli ve genel yapı öğelerini ortaya çıkarmak doğaldır.

Kuşkusuz, tarihsel sürecin eksiksiz bir bilgisini elde etmek için, bu süreci şu ya da bu biçimde etkileyen bütün fenomenlerin incelenmesi gerekir. Ne var ki, bunların bazıları büyük bazıları daha küçük etki gösterir. Bundan ötürü, kuramın, gerçekleştirdiği ilk yaklaşımda, bir bütün olarak toplumsal sistem yapısını oluşturan yanlara, yani toplumsal yaşamın belli başlı ve temel fenomenlerine ve

yanlarına yönelmesi doğaldır. Kapsayıcı bir yapısal çözümleme, her çeşit toplumsal fenomen ve sürecin araştırılmasını olanaklı kılacak temel yöntemsel ilkeleri sağlar. Bununla birlikte, bunların somut açıklanmasını yapmak isteyen kimse, daha da ileriye giderek, etki gösteren etkenlerin, güçlerin, nedenlerin ve koşulların tüm çeşitliliğini elden geldiğince daha geniş biçimde göz önüne almaya çalışmalıdır. Bu, bir kimsenin, toplumda yer alan olayların özüne daha derin biçimde yaklaşmasını ve toplum konusunda edinmiş bulunduğu bilgiyi, mutlak, etkisiz ve değişmez bir şey olarak görmesini önler.

Farklı oluşumlar hem genel hem de özgül öğeleri bakımından birbirinden ayrılır. Önce, bütün toplumsal-ekonomik oluşumların ortak öğelerini ele alalım.

Toplumsal Oluşumun Maddesel ve Ekonomik Temeli, Üretim Tarzı

İnsan toplumundaki düzenler ve gelişim aşaması ne olursa olsun, toplumun var olmasının ilk koşulu, doğa ile alışverişte bulunması; insanın yiyecek, giyecek, konut, vb. gibi maddesel gereksinimlerinin giderilmesidir. Ne var ki, insanoğlu, yaşaması için gerekli bütün maddesel nesneleri, doğada hazır durumda bulmaz. Bundan ötürü, onları yapmak zorundadır. Koşullar ne olursa olsun, üretimi, insan varlığının temeli; doğal ve sonu olmayan bir şey durumuna getiren de işte budur. Ama, üretimin, toplum yaşamındaki önemi, insanoğlunun yaşamasını olanaklı kılmasından da daha fazla bir şeydir. Marx ve Engels, maddesel zenginliklerini yaratırken, insanoğlunun, yaşamının tüm yapısını ürettiğini ve yeniden ürettiğini; üretim içinde bir

toplumsal varlık olarak biçimlendiğini bilimsel olarak ortaya koydular.

Üretim tarzı, «bu bireylerin etkinliğinin belli bir biçimidir; yaşamlarını dile getirişlerinin belli bir biçimdedir; onların belli yaşam tarzıdır. İnsanların, yaşamlarını dile getiriş tarzı, onların ne olduğunu gösterir. Demek ki, ne oldukları, üretimleriyle: hem ne ürettikleriyle hem de nasıl ürettikleriyle çakışma halindedir. Böylece, bireylerin doğası, üretimlerini belirleyen maddesel koşullara bağlıdır.» (21) Bundan ötürü, her toplumsal ekonomik oluşumun yapısı, ona özgü toplumsal yaşam üretimi tarzıyla belirlenmiştir.

İnsanoğlu, emek sürecinde, doğamaddesini, gereksinimlerini gideren nesnelere dönüştürür. Hayvanlara karşıt olarak insan, yaşamı için gerekli her şeyi yaparak gereksinimlerini karşılar. Bu, insanoğlunun doğayla ilişkisinde köklü bir değişim doğurur ve onu, bütün canlılardan apayrı kılar.

Dış doğanın, bütün organik biçimlerin yaşamı için sadece gerekli değil en önemli bir koşul olduğu bilinmektedir. Her organizma ancak, çevresiyle biyolojik bir etkileşme içinde var olabilir. Biyolojik evrim, çevrelerindeki değişen koşullara uyan canlı organizmaların değişen yapılarında dile gelir.

İnsan toplumunun gelişimi ise bambaşkadır. Üretim, insanının hayvan dünyasından sıyrılmasını sağlar. İnsan, çevresindeki doğal koşullara edilgin (pasif) biçimde uymakla kalmaz; onlar üzerinde etkili olmak için aletler kullanır ve kültürü yani bir «ikinci doğa»yı yaratarak onları gereksinimlerine göre değişikliğe uğratır ve bu temel üzerinde varoluşun toplumsal koşullarını biçimlendirir. Hay-

(21) Marx and Engels, **The German İdeology**, Moskova, 1968, s. 32.

van dünyasının biyolojik yasalarla belirlenmesine karşılık insan toplumunun, belli bir **üretim tarzı** üzerinde temellenen toplumsal yasalarca belirlenmesinin nedeni budur.

Üretim tarzı, üretimin birbirinden ayrılmaz iki yanının birliğidir. Bunlar, üretim güçleri ve üretim ilişkileridir ve insanların iki ilişki grubunu, yani doğayla ve birbirleriyle olan ilişkilerini dile getirirler.

Üretim güçleri, insanların ve toplumun doğayla ilişkisini dile getirir ve bu güçlerin gelişim düzeyi insanoğlunun doğa üzerinde ne ölçüde egemen olduğunu gösterir.

En soyut terimlerle, üretimin, bir emek süreci; yani, insanların, doğal kaynakları insan gereksinimlerine uyarlama amacı güden etkin, bilinçli ve amaçlı maddesel etkinliği olduğunu söyleyebiliriz. Emek nesneleri, emek araçları ve emeğin kendisi, emek sürecinin gerekli öğeleridir ve bunlar olmadan süreç gerçekleşemez. Ama üretim sürecinde, bunların farklı rolleri vardır. Emek nesneleri edilgendir. Üretim sürecinde, emek araçlarının yardımıyla, insanın gereksindiği bir ürün haline getirilecek biçimde işlenen ve değişikliğe uğratılan her şey emek nesnesidir. Emek aracı, «emekçinin, kendisi ile emeğinin konusu arasına koyduğu ve etkinliğinin ileticisi olarak iş gören şeydir ya da şeyler grubudur.» (22) Enerji santralleri, sanayi binaları, eşya depoları, ulaşım ve haberleşme araçları gibi farklı emek araçları vardır. Ama bunların başlıcaları, makinalar vb. gibi insanın etkisini emek nesnesine doğrudan doğruya geçiren **üretim aletleri** ve **avadanlıklardır.**

Emeğin nesneleri ve araçları, emek sürecinin maddesel öğeleridir. Emek nesnelerine karşıt olarak, emek araçları, üretimde etkin bir rol oynarlar. Ama önemleri ne kadar büyük olursa olsun, bunlar, ancak canlı emekle yani insan etkinliğiyle ilinti durumuna girdiği zaman kullanıla-

(22) K. Marx, **Capital,** c. 1, Moskova, 1959, s. 179.

bilirler. İnsan, üretimde en önemli rolü oynar ve bundan ötürü, toplumun üretici güçlerini; emek sürecinin etkin öğeleri, yani üretici beceri, bilgi ve deneyle donanmış olan ve maddesel zenginliklerin üretimini gerçekleştiren **insan ile emek araçları** oluşturur.

Emek nesneleri ile araçları arasındaki ayırım, göreli bir ayırımdır. Çünkü, aynı şey, üretim içinde farklı amaçlar için kullanılabilir. Örneğin, toprak, üzerinde araçlar ve makinalarla çalışıldığı için emek nesnesi olarak ele alınabilir. Ama insanın, gereksinim duyduğu bazı bitkileri «ürettiği» ve insanoğlunun bu bitkiler üzerinde etki göstermesinin aracısı olduğu zaman, emek aracı ve toplumun üretici gücü olarak ortaya çıkar. Aynı şeyi, kömür, petrol, çeşitli sentetik maddeler, evcil hayvanları, vb., için de söyleyebiliriz. Bunlar, üretim sürecinde, emeğin hem nesneleri hem de araçları olarak iş görebilirler.

Bununla birlikte, emek araçları ile nesneleri arasındaki temel farkı gözden kaçırmamak gerekir. Emek nesneleri, üretimin edilgin öğeleri oldukları için toplumun doğa ile olan ilişkilerinin niteliğini ayırt edici değil, insanın üretimde kullandığı doğa özelliklerini belirleyicidir. Örneğin odun, hem eltesteresi ile hem de elektrikli testereyle kesilebilir; buğday, kara sabanla ya da traktörle sürülen bir tarlada yetişebilir, vb. Emek sürecinde ve emeğin verimliliğinde, insanın doğayla olan ilişkisini belirleyen şey emeğin araçlarıdır.

Kuşkusuz, insanın kullandığı nesnelerin [malzemenin], üretici güçlerin gelişim düzeyini belirlediği; çünkü, üretimdeki ilerlemenin, daha çok sayıda doğal özellikten yararlanılmasını sağlayan yeni nesnelerin kullanılmasını gerektirdiği söylenebilir. Böylece arkeologlar, taş çağı, bronz çağı ve demir çağını birbirinden ayırt ederler. Şimdiye kadar hiç bir zaman yararlanılmayan az bulunur metaller

ve çeşitli sentetik maddeler kullanılmaksızın modern teknolojinin gelişmiş olamayacağını da söyleyebiliriz. Ama, taşın, bronzun, demirin, az bulunur metallerin, plastiklerin ve öteki maddelerin, üretici güçlerin gelişimini belirten bir ölçüt olduğundan ve üretimde etkin rol oynadığından, bu üretime, ancak, emek araçları olarak girdikleri ve taşıdıkları, emek nesneleri üzerinde etki göstermek için kullanıldığı zaman söz edilebileceğini unutmamak gerekir. Nitekim barut, havaî fişeklerde değil de ateşli silâhlarda kullanılmaya başlandığı zaman savaş yöntemlerinde bir devrimin gerçekleşmesine yol açmıştır.

Bundan ötürü, emek nesneleri, üretimde yer alan ve değişikliğe uğratılan doğa parçasıdır. Emek nesneleri, belli bir dönemde, insanoğlunun, üretimde kullanabilmiş olduğu doğa özelliklerini belirtir. Ama bu olanağı gerçek haline dönüştüren şey, kullanılan emek araçlarının var oluşudur.

Her tarihsel dönemde, insanoğlu, eylemini doğaya ileten bir varlık olarak farklı emek araçları kullanmıştır. Bugün üretim, çeşitli makinaların ve enerji santrallerinin, ulaşım araçlarının, avadanlıkların ve örneğin besinlerin depolanması gibi birçok yardımcı aracın kullanılmasını gerekli kılıyor. Ama çeşitli çağlarda kullanılan emek araçlarının arasında, Marx'a göre en önemli olanlar, insanoğlunun doğa üzerindeki eyleminin doğrudan doğruya iletici-si olarak iş gören ve bundan ötürü emeğinin üretici gücünü belirleyen **üretim aletleridir.** Bunlar, **toplumsal üretim** sürecini karakterize ederler ve gelişim düzeyine damgalarını basarlar. Marx'a göre, üretim aletleri, «üretimin eti kemiğidir» (23); üretimin düzeyini ve toplum ile doğa arasındaki ilişkileri kesin olarak belirten göstergelerdir. «Çeşitli ekonomik çağları birbirinden ayırt etmemizi sağlayan

(23) Karl Marx, **Capital,** c. 1, s. 180

şey, yapılan mallar değil, bu malların nasıl ve hangi aletlerle yapıldığıdır.» (24)

Belli başlı üretim aletlerinin, üretici güçlerin öğeleri olarak büyük önem taşıdığını söylemekle birlikte abartmaya da kaçmamalıyız. Toplumsal gelişimin alt düzeylerinde ve üretimin ilkel olduğu çağlarda, teknik ilerleme bu emek aletlerinde ortaya çıkan değişikliklerle sınırlıydı. 18. yüzyılda İngiltere'de gerçekleşen sanayi devriminin özü, el aletlerinin yerine makinanın geçmesiydi. Makinanın ortaya çıkışı, hareket ettirici aygıtların [motorların] gereksinilmesine yol açtı. Böylece, buhar makinası yapıldı ve ulaşım araçlarında devrimsel değişiklikler oldu. Günümüzde, üretim, çok karmaşık ve çeşitlenmiş duruma girdi. Bu üretimde başlıca üretim aletlerinin kullanılması, üretimin, örgütlenme, teknoloji, enerji kaynakları, vb. gibi birçok yanıyla ilintilidir. Koşullara bağlı olarak, üretimin çeşitli yanları, teknik ilerlemenin belirleyici alanları durumuna girebilirler. Örneğin, flow-lines'ın uygulanması, söz konusu makinalarda hiç bir değişiklik doğurmadığı halde, emeğin üretkenliğini büyük çapta artırmaktadır.

Son onyıllar içinde, bilimsel buulşlar ve bunların pratik uygulanmaları, üretici güçlere yeni bir atılım kazandırdı. Atom enerjisinin barışçıl kullanılışı, jet motorları, yarı iletkenler ve sentetik maddeler, elektronik iletişim ve bilgi sayarlar, modern üretimin birçok yanını köklü bir değişikliğe uğratmakla kalmayıp otomatikleşmiş üretimin gelişmesinin önkoşullarını ve temelini de ortaya koyarak üretici güçleri, nitel bakımdan tam anlamıyla yeni bir düzeye yükseltti. Elektronik bilgi sayarlar ve sibernetik, bugünkü bilimsel ve teknolojik devrimin ana damarı olan üretimin otomatikleştirilmesinin gelişmesinde kesin olmasa da büyük rol oynadı. Elektronik bilgi sayarlar, insanın,

(24) İbid.

emek nesneleri üzerinde etkili olmak için kullandığı makinalar olmaktan çıktılar. Çünkü bunlar, üretim süreçlerinin denetlenmesinde, bazı zihinsel işlevleri üstlenmekte ve «elin genişlemesi» değil, «beynin genişlemesi» olarak ortaya çıkmaktadırlar.

İnsanın pratik etkinliğinin sonucu ve elle tutulur hale gelen birikmiş deney ve bilgi olarak görülen emek araçları, insanoğlunun doğayla yaptığı mücadeledeki başarısının göstergesi niteliğini taşımakla kalmayıp üretimin ve tüm toplumun **gelişiminin temeli** görevini de yerine getiriyorlar. Ayrıca, her kuşağın eski kuşaklardan devraldığı emek araçları, daha da ilerlemenin dayanak noktası oluyor. **Tarihte sürekliliğin** temeli de, işte budur.

İnsanlar, sinirleri, kasları, beyinleri ve organları olduğu için değil (çünkü bunlar hayvanlarda da vardır), üretim aletleri yapabildikleri ve bunları kullandıkları için toplumun üretici gücüdürler. Üretim deneyi ve emek becerisi, doğanın armağanı değil, maddesel üretici etkinlik üzerinde temellenen bir toplumsal yaşam ürünüdür. Bundan ötürü, üretici güç olarak insan, bir tarih ürünüdür.

Doğa nesneleri, ancak insan eline aldığı zaman üretim aletleri durumuna girdikleri ve ancak insan bu nesneleri harekete geçirebildiği için, **insanlar yani emekçi kütleler, üretici güçlerin başlıca öğesidir.**

Üretimde kullanılmayan bir makina, gizli (kuvvet halinde) bir üretici güçtür ve pratik amaçlar bakımından bir demir yığınından başka şey değildir. Ancak çalışan insanın eline geçtiği zaman canlanır; etkin, etkileyici ve gerçek bir üretici güç durumuna girer. Ama, biçimi ne olursa olsun, herhangi bir toplumda, ancak insanlar ile emek araçlarının birliğidir ki üretici gücü oluşturur. Bu birlik içinde, bilginin maddeleşmiş gücü ve bütün teknik düzenleri yaratan insan kafasının ürünü olan emek araçları, ay-

nı zamanda, insanın doğayla olan ilişkilerini belirlemeye yarar ve insan ile tüm toplumun ulaştığı düzeyi gösterir. İnsan, toplumun sağladığı emek araçlarına kendini uyarlar ve onları değişikliğe uğratır. Kendisi ile doğa arasına yerleştirdiği emek araçlarını geliştirirken ve üretimde kullanırken, insan, kendisini de değişikliğe uğratır.

İnsanların deneyi ve becerisi, her şeyden önce, çalışırken kullandıkları aletlerin türüne bağlıdır. Teknoloji ilerledikçe, insanın bilgisi ve deneyine daha büyük bir gereksinme duyuldu. Karasaban ile motorlu pulluk arasında bu açıdan da büyük fark vardır.

Doğa bilimlerinin bilinçli uygulanışı ile ilintili olarak makina üretiminin gelişmesi, üreticinin sadece ampirik bir takım bilgiler edinmiş olmasını değil teknik bilimler konusunda da bilgili olmasını gerekli kılıyor. Bilimsel ve teknik ilerlemenin en önemli özelliklerinden biri, teknik karmaşıklığın artmasının bir sonucu olarak **üretimde, manevî etkinin öneminin ve bilimin rolünün büyümesidir.** Bu, üretici güçlerin bileşiminde bir genişlemenin doğmasına rol açar. Nitekim, sadece elle çalışanların değil, teknisyenler, mühendisler ve hatta araştırmacılar gibi üretim sürecine bilimsel ve teknik açıdan katkıda bulunanların emeği de, üretici duruma girmektedir. Üretimi otomatikleştirme olanaklarını doğuran bugünkü bilimsel ve teknik devrimle ilintili olarak üretici güçler kavramının içeriği de değişikliğe uğrayacaktır. Bu yeni üretimde, insan, doğrudan doğruya üretim sürecinden çıkmakla kalmayıp süreci yönetme işlevlerini yapmaktan da kurtulacaktır. Bu işlevleri makineler üstlenecek ve insan sadece, genel denetim, gözden geçirme, bozuklukları giderme, vb. gibi işleri yapacaktır. Emek araçları ile insanın birliği daha yüksek bir düzeye çıkmış bulunmaktadır. Bilimsel ve teknolojik devrimde, tüm üretim süreci, büyük ölçüde, bilimin teknolo-

jik uygulanması niteliği taşıyor. Süreç geliştikçe, bilim, üretim sürecine doğrudan doğruya katılan bir öğe ve bir toplumsal üretici güç durumuna geliyor.

Üretimin ekonomik ilişkileri de, üretimde, üretici güçler kadar gerekli olan bir yandır. Çünkü insanlar, birlikte etkinlik göstermek ve etkinlik alışverişinde bulunmak için belli bir biçimde bir araya gelmezlerse üretim yapamazlar.

Üretim ilişkileri, insanın bilincine bağlı olmayan ve toplumsal ürünün üretilmesine ve değişim (mübadele), dağılım ve bireysel tüketim düzeyine ulaşmasına ilişkin olarak insanlar arasında kurulmuş bulunan maddesel ilişkilerdir.

Bunlar her toplumda, üretimin dolaysız sürecinde insanlar arasında kurulan ilişkileri, toplumsal işbölümünün ve etkinlik alışverişinin çeşitli biçimlerini ve maddesel malların dağılımının özel ilişkilerini kapsayan karmaşık bir bütün oluştururlar. Bu ilişkilerin bütün çeşitliliği, tarihsel olarak özgül bir **mülkiyet biçiminin** dile gelişidir. Çünkü, insanların üretim araçları karşısındaki durumları bakımından bu insanlar arasındaki ilişkileri dile getirir. **Mülkiyet biçimi, insanların, üretim araçlarına ve ürünlerine sahip oluş tarzını belirler.**

Bir bütün olarak toplum, üretim araçlarına sahipse, bu toplumun üyelerinin üretim araçları karşısında eşit bir durumu (statüsü) vardır ve bir üretim topluluğu üyeleri olarak aralarında, **işbirliği ve karşılıklı yardım ilişkileri** kurulmuştur. Toplumsal mülkiyet biçimleri gibi bu işbirliğinin biçimleri de değişiklik gösterebilir. Nitekim tarihte, toplumsal mülkiyeti, aşiret, kabile, komün, kooperatiflerde ya da komünlerde bir araya gelmiş emekçi grupların ya da devletin ve tüm halkın mülkiyeti gibi biçimlere bürünmüş olarak görüyoruz.

Üretim araçları bireylerin mülkiyetindeyse de başlıca

üretim araçlarına toplumun bir bölümü sahipken, öteki bölümü bunlardan yoksunsa, mülkiyet özel bir karakter kazanır ve toplum içinde **egemenlik ve boyunduruk altına** alma durumu kaçınılmaz biçimde ortaya çıkar. Bu ilişkilerin biçimleri de, belli bir toplumda egemen olan **özel mülkiyet tipi**'ne bağlıdır ve ona göre farklılık gösterir.

Demek ki, çalışanlar ile üretim araçlarının bir araya gelişinin özgül biçimi, her zaman, üretim araçları üzerindeki mülkiyet ilişkileri tarafından belirlenir.

Tarihte, **özel mülkiyetin üç temel tipi**'ne (köleci, feodal, kapitalist) ve bunun sonucu olarak da **insan sömürülmesinin üç temel tipi**'ne rastlıyoruz. Bunların yanı sıra, üreticinin kendi emeğine dayanan özel mülkiyet te vardır. Ama bu biçim, bir toplumda genellikle geçerli olan üretim ilişkilerine bağımlıdır ve hiç bir zaman egemen duruma gelemez. Örneğin kapitalizmde, küçük çiftçiler, esnaf ve zanatkârların küçük işletmeleri, geçerli kapitalist ilişkilerin sürekli olarak etkisinde bulunan ayrı bir ekonomik sektör oluşturur. Demek ki, **mülkiyetin temel biçimleri** (toplumsal ve özel), tarihte, **üretim ilişkilerinin insanlar arasındaki iki temel biçimi** olarak ortaya çıkıyor. Bunlar, işbirliği ve karşılıklı yardım ile egemenlik ve boyunduruk altına alma ilişkileridir.

Bir oluşum çözülüp dağılırken ve bir başkası ortaya çıkarken, bu iki temel üretim ilişkisinden başka, **geçici üretim ilişkileri** de kendini gösterir. Bu ilişkilerin ayırt edici özelliği, bir tek ekonomik düzen çerçevesi içinde farklı ekonomik ilişki tiplerinin bir araya gelmesidir. Nitekim; ilkel komün sistemi çözülürken, ataerkil aile (birçok kuşaktan ve akrabadan oluşur) çerçevesi içinde hem ilkel topluluğun kalıntıları hem de köleci ilişkilerin çekirdeği bir arada bulunur. Köleci sistem çözüntüye uğradığı zaman da, köleci ve feodal ilişkilerin öğelerini bir araya ge-

tiren bir insan grubunun yani kolonların ortaya çıktığını görüyoruz. Kapitalizmden sosyalizme geçiş sırasında da, bazı ekonomik sektörler içinde sosyalist ilişkiler ve özel mülkiyet ilişkilerinin kalıntıları biçim ve önem bakımından farklar göstererek bileşim halinde bulunurlar (devlet kapitalizmi ve kırsal alanda yarı-sosyalist özellik taşıyan işbirliği biçimi, vb.). Ama sosyalist sektörün bütün ötekileri yenilgiye uğrattığı geçiş dönemi ekonomisi; yani toplumsal bakımdan ayrı cinsten sektörler arasındaki özgül ilişkileri ve çok sayıda sektörü kapsayan bu ekonomi, eninde sonunda geçicilik özelliği taşır.

Üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki ayırım bir tek ve aynı üretimin iki yanı arasında yapılmış bir ayrımdır ve bu iki yan birbirinden ayrı olarak hiç bir zaman var olamaz. Üretim ilişkileri olmaksızın üretici güçleri ancak soyut olarak düşünebiliriz. Üretici güçler olmaksızın üretim ilişkilerini de soyutlama içinde ele alabiliriz. Üretici güçler, toplumsal üretimin **içeriğidir;** üretim ilişkileri ise bu üretimin zorunlu maddesel **biçimidir.** Üretim ilişkileri, üretici güçler tarafından belirlenir. Üretim ilişkileri, üretici güçlere tekabül eder ve bu güçlerin, içinde etkili olduğu ve geliştiği çerçeveyi oluşturur. Peki bu **karşılıklı uygun düşme** niçin zorunludur? Üretici güçlerin, insanın varlığını sürdürmesi amacını güden başlıca insan etkinliğini dile getirdiğini unutmamalıyız. Bundan ötürü, bu etkinliğin, üretim güçlerinin içine gireceği, işleyeceği ve gelişeceği insanlar arası ilişkiler çerçevesine bir temel sağlaması doğaldır. Gerçekten de, insanlar, yaşamlarını sürdürmek için belli ilişkiler içine girmektedirler ve bu sürdürmeyi, emek araçlarının kullanılmasıyla doğanın değişikliğe uğratılması demek olan üretim aracılığıyla gerçekleştirmektedirler.

Bundan ötürü, üretim ilişkileri, insan iradesinden bağımsız olarak ve üretici güçlerin niteliğine ve gelişim dü-

zeyine uygun olarak biçimlenir. Marx şöyle der: «Emek araçları, insan emeğinin gelişim düzeyinin standardını sağlamakla kalmayıp bu emeğin hangi toplumsal koşullar içinde uygulandığını da gösterir.» (25)

Öte yandan, üretici güçlerin işleyişi, yani emek süreci, üretim ilişkilerinin etkisi altında kalır. Üretim ilişkileri, üretici güçlere belli bir toplumsal nitelik kazandırır ve böylece, üretim, köleci ya da feodal, kapitalist ya da sosyalist olarak görünür.

İster emek aletlerini, ister onları harekete geçiren insanları ele alalım, **üretici güçlerin ayırt edici toplumsal özelliği,** tüm olarak üretim ilişkilerine bağlıdır. Emek araçlarının ya da aletlerinin çalışmasının toplumsal biçimi, bu araçlara ve aletlere bağlı değildir. Çünkü bir makina sadece bir makinadır. Makina, ancak kapitalistin mülkiyetine girdiği zaman, yani ancak belli toplumsal koşullar içinde sermaye haline gelir ve bir sömürme aracı olarak kullanılır.

İnsan, deney ve becerileriyle, bir üretici güçtür. Ama belli bir koşullar topluluğu içinde köledir, bir başkasında serf, bir üçüncüsünde ücretli işçidir. Köle sahibinin ideolojisine göre, insanlar ya özgür ya da köle olarak doğmuştur; serf sahibinin düşüncesine göre de, doğa, bazı insanları soylu, bazılarını da onların serfleri olarak yaratmıştır. Burjuvazinin ideologları ise, kapitalistlerin, işçilerden daha yüksek yeteneklere ve yatkınlıklara sahip kimseler olduklarını ileri sürerler. Bu gerici ideoloji, Marksizm tarafından kesin olarak red edilmiştir. Çünkü **insanlar, doğa bakımından ne köle ya da serf, ne de ücretli işçidirler.** Rousseau, bir zamanlar şu acı sözleri söylemişti: «İnsan özgür doğmuştur ama her yerde zincire vurulmuştur.» İnsanlara bu zincirleri takan, özel mülkiyet ilişkileridir. İn-

(25) K. Marx, **Capital,** c. 1, s. 180.

sanlar, belli üretim ilişkilerine girerek köle ya da ücretli işçi olurlar. Bu ilişkilere girip girmemeleri gerektiği konusunda özgür olmadıkları gibi onları seçme özgürlüğünden de yoksundurlar. İnsanlar, belli bir toplumdaki üretim ilişkilerine girmeye zorlanma durumundadırlar.

Demek ki, üretim ilişkilerini üretici güçlerin belirlemesine rağmen; belli bir üretim tarzına, belli bir toplumsal karakter kazandıran şey, üretim ilişkileridir.

Bir toplumdaki üretim ilişkilerinin öteki toplumsal fenomenlerle de bağı vardır. Kuşkusuz, birçok fenomen ile üretim arasındaki bağ dolaylıdır ama yine de mevcuttur. **Marksist toplumsal-tarihsel kuramı birci [monist] bir kuram yapan şey**, bu bağın ortaya çıkarılmasıdır. Burada önemli olan nokta, ele aldığımız toplumsal fenomen ne olursa olsun (dil ya da sanat, devlet ya da ulus, bilim ya da ahlâk, vb.) bu fenomenlerden herhangi birinin, bir başına değil ancak belli bir toplumsal gereksinimi gideren ve toplum tarafından yaratılmış olan bir fenomen olarak kavranılabileceğini unutmamaktır. Şu ya da bu toplumdaki yaşama biçimi üretim tarzı tarafından belirlendiği için bu toplumdaki bütün öteki fenomenler de, son kertede, bu üretim tarzına bağlıdırlar; ondan türerler ve onun tarafından belirlenirler.

İleri sürdüğümüz bu tez, tarihsel maddecilik bakımından büyük önem taşır ve onu kabul etmek istemeyenler tarafından, sert saldırıların bu yüzden konusu olmuştur. Gerçekten de, ekonominin kesin bir rol oynadığını kabul etmesinden ötürü, tarihsel maddeciliğin **ekonomik maddecilik** diye adlandırıldığı yüzlerce «kuramsal» kitap yazılmıştır. Ama tarihsel maddecilik, bütün toplumsal fenomenlerin ve olayların üretim tarzından doğrudan doğruya çıkarılması ve ekonomi ile açıklanması gerektiğini mi ileri sürüyor? Toplumda, ekonomiyle pek az ilintisi olan birçok özgül fenomen ve olay vardır. Toplumsal sistemin niteliği

ve değişim doğrultuları, maddesel üretim tarzı tarafından; ancak son kertede belirlenmiştir.

Bazı yazarlar (Pitirim Sorokin gibi), Karl Marx'ın bu konuda hiç bir buluş ortaya atmadığını, çünkü eskilerin, ekonominin etkisi konusunda birçok şey yazmış olduklarını ileri sürerler. Bu inandırıcı olmayan bir kanıttır. Eskiler, magnetizmanın etkisinden haberdardılar ve fırtınalar sırasında herhalde, şimşekleri gözlemişlerdi. Ama bu, onların, magnetizma kuramını bildiklerini gösterir mi? Marx'ın, ekonomiye belli bir rol ayırdığı tutarlı kuramını da bu açıdan ele almak gerekir. Bu kuram, her toplumsal-ekonomik oluşum içindeki bütün toplumsal fenomenlerin, sağlam bir nedenden; yani, üretimin toplumsal gelişimde oynadığı temel rolden ötürü bir bütünün parçalarını oluşturduklarını ileri sürer. Üretim tarzı, her toplumsal oluşumun maddesel ve ekonomik temelidir ve **üretim tarzının, bütün öteki toplumsal fenomenlere oranla kesin bir rol oynaması, tarihsel gelişimin koşulsuz bir yasasıdır.**

Bütün oluşumlara ortak olan yapısal öğeleri yansıtan anahtar kavramlar arasında «temel» ve «üstyapı» kategorileri bulunmaktadır.

Temel ve Üstyapı

Bu kategorilerin önemi, her şeyden önce, üretim tarzının, tarihsel sürecin manevî yanları da dahil olmak üzere, toplum yaşamının bütün öteki yanları üzerindeki etkisini somut olarak görmemizi sağlamasından ileri geliyor.

Üretim tarzı, toplumun yaşamındaki toplumsal, siyasal ve manevî süreçleri belirler. Ama bu soruyu ele aldığımız zaman, üretimin iki yanının (üretici güçler ve üretim ilişkileri), her topluma özgü fikirlerin, görüşlerin ve ilişki-

lerin belirlenmesinde farklı bir rol oynadığını görürüz. Acaba bu rol nedir?

Toplumsal-ekonomik oluşumlar, birbirinden, bitkiler ve hayvanlar kadar farklılık gösteren toplumsal organizmalardır. Daha önce söylediğimiz gibi, bu farklar, onların farklı üretim tarzlarından doğar. Üretici güçler, üretimin kesin etki gösteren yanı oldukları için, toplumsal gelişimin her aşamasının nitel özelliklerini son kertede belirlerler. Ama, toplumsal yaşam olgularının, bu ileri-sürüşe sık sık ters düştükleri görülüyor. Örneğin, ABD'nin üretici güçleri, şimdilik, Sovyetler Birliğinin üretici güçlerinden daha yüksek bir düzeydedir. Ama ABD, kapitalist sistem içindedir; yani, sosyalizmden daha alçak bir toplumsal gelişim düzeyindedir. Öyleyse, ABD ile SSCB arasındaki toplumsal sistem, ideoloji, devlet örgütlenmesi, vb. farklarını sadece üretici güçlerin kuvvetiyle açıklamak yanlış gibi görünmektedir. Bu, burjuva sosyologlarının, Marksist kuramın yanlışlığını gösterme konusunda çok elverişli bir «kanıt» olarak gördükleri bir olgudur. Marksistler bunu, yasanın özü ile dile geliş biçimi arasında bir aykırılık; ara öğelerin etkisinden doğan bir terslik olarak görürler. Nitekim, bir balonun yere doğru indiğini gözleyen bir fizikçi, yerçekimi yasasını inkâr etmez ve bu yasanın gözlediği özel biçimde dile gelmesine yol açan ara öğeleri düşünür.

Üretici güçlerin kesin rol oynaması, onlara tekabül eden üretim ilişkilerinin bulunmasını gerekli kılmasında ve toplumsal yaşamın öteki yanları üzerinde, bu ilişkiler aracılığıyla dolaylı bir etkide bulunmasında dile gelir. Ama, üretim güçlerinin gelişimi, üretim ilişkilerinde otomatik olarak bir değişiklik yaratmadığı için daha gelişmiş üretci güçleri olan bir ülkenin, belli bir süre boyunca, daha aşağı bir toplumsal gelişim aşamasında kalması olanaklıdır. Nitekim ABD'nin içinde bulunduğu durum da budur.

Üretim güçlerinin, bir bütün olarak tarihsel sürecin temelini oluşturmasına rağmen, toplumsal fenomenlerin, bir oluşumu ötekinden ayıran bütün özgül yanlarını, üretim ilişkileri belirler. Üretim ilişkileri, oynadıkları bu rol bakımından **toplumun ekonomik temeli** olarak tanımlanırlar.

Toplumun ekonomik temeli, üretim ilişkilerinin topluluğudur; yani, üretim, değişim ve dağılım alanlarındaki ilişkileri kapsar. Bütün öteki toplumsal ilişkiler; fikirler, görüşler, özlemler ve toplumun siyasal ya da bütün öteki kurumları, temelden türer ve üstyapı diye adlandırılırlar. Üstyapı, aynı türden olmayan öğelerden oluşmasına rağmen, bu öğelerin ortak özellikleri ve yasaları vardır ve bundan ötürü, bir tüm olarak üstyapı, özgül bir toplumsal fenomen olarak ele alınabilir.

«Temel» ve «üstyapı» kavramları, bağlılaşma içindedirler ve toplumsal oluşum kategorisiyle sıkı bir ilintileri vardır. Temel, **bütün toplumsal organizmanın ekonomik çerçevesi** gibidir ve her toplumsal-ekonomik oluşumun **nitel** özelliklerini belirleyerek oluşumların birbirinden ayırt edilmesini sağlar. **Üstyapı ise, her toplumsal oluşumdaki toplumsal ve manevî alanın özgül yanlarını ötekilerden ayırt edicidir.** Bundan ötürü, toplumsal oluşum çerçevesinin dışında, bu kavramlar anlamsız ya da organizmadan ayrılmış organlar gibi ölüdürler.

Belli bir oluşumun temelini oluşturan üretim ilişkileri bütünü, belli bir toplumda **geçerli** olan mülkiyet biçiminin doğurduğu ekonomik ilişkilerin topluluğu olarak görülmelidir. Ama güncel yaşamda ve çeşitli ülkelerle halkların tarihinde, belli bir dönemde egemen olan üretim ilişkilerinin yanı sıra, bir kural olarak, eski üretim tarzının kalıntılarının ya da yeni ve gelecekteki üretim tarzının çekirdeklerinin bulunduğunu görüyoruz. Bunlar, **sektör** terimiyle belirtilir. Ne var ki, temel, belli bir toplumdaki çe-

şitli sektörlerin toplamı olarak görülemez. Böyle bir görüş birçok çelişki doğuracaktır. Örneğin, 18. yüzyıl Fransasında, egemen feodal ilişkilerin yanı sıra, bir kapitalist sektör de vardı. Temelin, sektörler toplamı olduğunu kabul edersek, Fransa'da bu çağdaki ekonomik sistemin, feodal-burjuva olduğunu söylememiz gerekir. Bundan ötürü, şu ya da bu ülkedeki ekonomik ve toplum yaşamını somut bir çözümlemeden geçirirken, çeşitli sektörlerin ve etkileşmenin var olmasının yanı sıra, bir oluşumun ötekilerden ancak bu oluşumun ekonomik temeli olan egemen ilişkilerin ortaya konmasıyla ayırt edilebileceğini unutmamalıyız.

Herhangi bir kuramsal çözümlemede, incelenen fenomenin, bu fenomenin gerçek özünü örten bütün yanlar ve ilişkiler bir yana atılarak yani soyutlanarak katıksız biçimi içinde ele alınması gerekir. Kapitalist oluşum, kavramına tastamam denk düşecek ölçüde «katıksız» olarak hiç bir yerde mevcut olmadığı halde, Marx, **Kapital**'de, bütün ikincil ve katışan etkenleri bir yana bırakarak, kapitalizmi yöneten yasaları en yalın durumlarında inceledi. Tıpkı bunun gibi, biz de, toplumsal oluşumu kuramsal çözümlemeden geçirirken, temel olarak, onun özünü belirleyen ilişkileri ortaya koymalıyız. «Oluşum» ve «temel» birer soyutlamadır; ama bunlar, tarihi, bütün çeşitliliği, ilişkileri ve dolayımları içinde incelememizi olanaklı kılan bilimsel soyutlamalardır.

Eski toplumun bağrında yeni ekonomik sektörü ile birlikte oluşan üretim ilişkileri, bütün toplumun temelini hemen oluşturmaz. Yeni üretim ilişkilerinin, oluşumun temeli haline dönüşmesi **toplumsal devrimin ekonomik içeriğidir** ve toplumun gelişiminde gördüğümüz bir sıçramadır.

Daha öncekilerin hepsine karşıt olarak, **sosyalist üretim ilişkileri**, eski toplumun bağrında, bir sektör biçiminde ortaya çıkmaz. Bundan ötürü, kapitalist oluşumun komü-

nist oluşuma dönüşmesi ve buna uygun olarak kapitalist temelin yerine sosyalist bir temelin konması, **kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi** diye adlandırılan özel bir devrimci dönemi gerekli kılar.

Bu dönemde, eski temel yıkıldığı ve yenisi kurulduğu için eski toplumsal-ekonomik oluşum da yıkılır ve yerine yenisi kurulur. Bundan ötürü, sözü geçen dönem, özel bir oluşum olarak görülemez. Geçiş döneminin belirgin özelliği, yeni temelin çekirdeği olan ve başı çeken sosyalist sektörün kapitalist sektöre karşı mücadelesidir. Sosyalizmin zaferi, sosyalist sektörün, bütün toplumun temeli olarak kurulmuş olduğunu gösterir. Sosyalizmden komünizme doğru ilerleyişte ise, sosyalist temel ortadan kaldırılmaz; ama geliştirilir ve daha iyi duruma getirilir. Sosyalist üretim ilişkileri ise, komünist üretim ilişkilerine dönüştürülür ve bunlar, tam gelişmiş komünist oluşumun temeli ödevini görür.

İskeletin bütün organizmayı oluşturmaması gibi temel de bütün toplumsal oluşumu oluşturmaz. Toplumsal oluşumun öteki en önemli kurucu parçası, daha önce de söylediğimiz gibi, iskeleti ete kemiğe bürüyen üstyapıdır.

Üstyapı, belli bir ekonomik temelden türeyen, ona organik olarak bağlı bulunan ve onun üzerinde etkinlik gösteren **ideolojik ilişkilerin, fikirlerin ve kuramların topluluğudur.**

Üstyapının bileşimi çok karmaşık ve çeşitlidir. Üstyapı her şeyden önce, sınıflara bölünmüş bir toplumda sınıfsal karakter taşıyan **ideoloji'yi** kapsar. İdeoloji, mevcut ekonomik ilişkileri pekiştirmeye ya da yıkmaya yarar. Bunu, toplumun karşılaştığı toplumsal görevlerin yerine getirilmesine yardım ederek ve söz konusu oluşumun ideolojik ilişkilerini biçimlendirerek yapar. Üstyapının ideolojik kurucu öğeleri, toplumsal-ekonomik oluşuma bağlı olarak

sadece içerik bakımdan değil, biçim bakımından da değişiklik gösterir. Sınıflara ayrılmış toplumun ortaya çıkışından bu yana, ideoloji; tarih açısından belirli siyasal, hukukî, dinsel görüşler topluluğu, felsefe kuramları, ahlâklılık ve ahlâk kuramları, sanatlar ve estetik görüşler olarak ortaya çıkmıştır.

İdeolojik biçimler, toplumsal uzlaşmazlıkların kavranmasına yardım eder, çözülme yöntemlerini ve araçlarını belirler ve çeşitli sınıfların çelişken çıkarlarının çatışmasını yansıtır. Bugün, Marksist-Leninist ideoloji ile burjuva ideolojisi arasındaki çatışma, proletarya ile burjuvazi, sosyalist dünya ile kapitalist dünya arasındaki çatışmayı dile getirmektedir.

Her sınıflı toplumsal oluşumda, egemen sınıfın ideolojisi ağır basar. Bu sınıf, maddesel üretim alanında egemen olduğu için manevi üretim araçlarını da elinde tutar. Kilise ve okul, kütle haberleşme araçları ve kamu eğitimi, egemen sınıfın elindedir ve bundan ötürü, «genellikle, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların fikirlerinin, ona [egemen sınıfa] tâbi olduğunu söyleyebiliriz.» (26)

Tarihsel gelişim boyunca, toplumsal uzlaşmazlık keskinleştikçe, devrimci sınıfların çıkarlarının yansısı olarak bir **yeni ideoloji** ortaya çıkar. Bu ideoloji, egemen ideolojinin karşısına dikilir ve gittikçe büyüyen halk kütlelerine destek olur. Kütleleri etkisi altına alan yeni ideoloji, toplumsal gelişimin en âcil sorunlarını çözmeye yönelir.

Sömürücü sınıfların bulunmadığı sosyalizmde, farklı ideolojilerin bulunması için de zemin yoktur. Bundan ötürü, sosyalizmde, **bilimsel Marksist-Leninist** ideoloji, yavaş yavaş, bir bütün olarak toplumun ideolojisi haline gelir.

İdeolojiden başka, sıradan görüş ve kavramların, duy-

(26) K. Marx and F. Engels, **The Cerman İdeology**, s. 61.

guların ve düşünce biçimlerinin tümü de üstyapı içinde yer alır ve **toplumsal psikoloji** diye bilinir. İdeoloji ve psikoloji arasında karşılıklı etki vardır. Nitekim, kapitalist ülkelerde proletaryanın psikolojisi ve günlük bilinci, sosyalist ideolojinin yayılması için elverişli koşullar yaratırken (çünkü işçi sınıfı, sosyalizme kendiliğinden eğilim duyar), birçok önyargıyı, hayali ve burjuvaca görüşleri de edinir ve proletarya bunlardan, ancak, devrimci mücadelesi içinde kurtulur. Sosyalist ideoloji, işçinin aklına çağrıda bulunduğu halde, burjuva ideolojisi, önyargılarından yararlanır. Baskı altında tutanların egemen ideolojilerinin karşısına, baskı altındakilerin bağımsız bir ideolojisiyle çıkılmadığı yerde, egemen ideoloji, hem çevre aracılığıyla otomatik bir biçimde, hem de egemen sınıfın ve ideologlarının, siyaset adamlarının, gazetecilerinin ve benzerlerinin çabalarıyla, bilinçli bir biçimde emekçi halka benimsettirilir. Burjuva ideolojisine karşı amansız bir mücadele verilmedikçe, Marksist-Leninist bilimsel ideoloji zafere ulaşamaz ve emekçi halkın düşüncesine mal edilemez.

Gerçek yaşamda, insanlar, birbirleriyle sadece üretim ilişkilerine değil, başka birçok ilişkiye de girerler. Öyleyse, temel ilişkileri ile üstyapı ilişkilerini birbirinden nasıl ayıracağız?

Toplumsal ilişkiler, tarihsel tabanı olan üretim tarzının temeli üzerinde, toplum yaşamının çeşitli alanlarında giriştikleri etkinliklerin süreci içinde insanlar arasında yer alan çeşitli bağlardır. Bunlar, özgül tipten ilişkilerdir ve bunların topluluğu, toplumun, insanoğlunun özü olmasını ve böylece onun hayvanlardan nitel olarak ayrılmasını sağladığı gibi toplum dışında bir başına ve yalnız insanın var olmayacağını da ortaya koymuştur. İnsan, ancak bir toplumsal varlık olarak yani sadece toplumda ve çeşitli toplumsal ilişki sistemleri içinde var olabilir ve gelişebilir.

Ayrıca, toplumsal ilişkiler, bireysel ilişkilerden, insanlar bu ilişkilere toplumsal varlıklar olarak girseler bile, ayrıca göz önünde tutulmalıdırlar. Tam anlamıyla toplumsal ilişkiler, çeşitli insan toplulukları, toplumsal gruplar ve sınıflar; devlet içindeki ilişkiler, devletler ile uluslar arasındaki ilişkiler ve benzerleridir.

Lenin, tarihin maddeci anlayışının özünün, «toplumsal ilişkilerin maddesel ve ideolojik olarak ikiye ayrılması» olduğunu ve ikincilerin, insanın, yaşamını sağlamak için giriştiği etkinliğin biçimi (sonucu) olarak insanoğlunun bilincinden ve iradesinden bağımsız olarak biçimlenen birincilerin üzerinde bir üstyapı oluşturduğunu» (27) belirtir. **İdeolojik ilişkiler**, maddesel ve ekonomik ilişkilerden, ikincil ve türemiş olmaları ve ayrıca, ilk önce insan zihninde oluşarak ortaya çıkmalarıyla ayrılırlar. Bu, maddesel ilişkilerle belirlenmiş ve onlara tamamen bağlı olmalarına rağmen, ideolojik ilişkilerin, verilmiş ekonomik koşulları yansıtan belli fikirlere uygun olarak biçimlendiklerini gösterir. İdeolojik ilişkiler, her oluşumda ortaya çıkar. Bunun nedeni, oluşumun ekonomik temelini sürdürmek ve pekiştirmek için gerekli olmalarıdır.

Bu ilişkiler, sınıf oluşumlarının ekonomisinden zorunlu olarak türer ve karakterleriyle içerikleri, tüm olarak temele bağlıdır. Ne var ki, insanlar, bu ilişkilere bilinçli olarak girerler. Böylece, siyasal ilişkilerin ideolojik karakteri, belli bir oluşumdaki ekonomik uzlaşmazlıkları dile getirdikleri gibi, aynı zamanda, sınıf bilincinin belirmesiyle birlikte ortaya çıkmalarından da anlaşılır. Proletaryanın, burjuvaziye karşı verdiği siyasal mücadele, bir devrimci parti olmadan ve işçi sınıfı hareketine bir devrimci kuramı sokmadan, yani kütleler içinde gelişen bir siyasal bilinç olmadan ilerletilemez. Demek ki, ideolojik ilişkiler sadece fikir-

(27) V. İ. Lenin, **Collected Works**, c. 1, s. 151.

ler arasındaki ilişkiler değil belli fikirlere tekabül eden insanlar arası ilişkilerdir ve bunlar, her toplumsal oluşumun en gerekli öğeleridir ve onun üstyapısının bir parçasını oluştururlar.

Her toplumsal-ekonomik oluşumda, toplumun ideolojisi ve onun biçimlerine uygun olarak sadece ideolojik ilişkiler değil çeşitli kurumlar ve örgütler de biçimlenir. Bunlar arasında, devleti ve hukuk aygıtını, siyasal partileri, sendikaları, kiliseyi ve öteki din kurumlarını, kültürel ve bilimsel kurum ve örgütleri saymak gerekir.

Sınıf toplumunda devlet, üstyapının başlıca kurumu ve kilit taşıdır. Ekonomiyi egemenliğinde tutan sınıf, üstyapıda da egemen olmak için devletten yararlanır. Bu konuda Engels şöyle yazar: «Belli bir toplumun ekonomik ilişkileri, her şeyden önce, çıkarlar olarak kendini gösterir.» (28)

Bu çıkarlar belirlendikçe, sınıf mücadelesi geliştikçe ve bu sınıf çıkarları ile onlara ters düşen başka sınıfların çıkarlarının farkına varıldıkça, söz konusu çıkarları dile getiren, güvence altına alan ve koruyan kurumların ve örgütlerin gerekli olduğu da kavranmaya başlanır. Bundan ötürü, üstyapıda kurumların kurulması, insanların bilincine ve toplumsal fikirlere dayanmakla birlikte, bu fikirler boş hayallerin ürünü değildir ve kurulmaları toplum sözleşmesinin ya da özgür görüş birliğinin sonucu da değildir. **Uzlaşımsız (çatışkılı) oluşumların üstyapısı, bütün fikirleri, ideolojik ilişkileri ve kurumlarıyla birlikte, sınıflar arası-mücadelenin bir aracı ve sonucudur.**

Üstyapı içinde yer alan kurumların özgül yanı, bunların sadece ideolojik değil, aynı zamanda maddesel bir güç de olmalarıdır. Nitekim, devletin elinde, işlevlerini ye-

(28) K. Marx and. F. Engels, **Selected Works** üç cilt, c.1, s. 363.

rine getirmek ve toplumu egemen sınıfın çıkarlarına ve iradesine tâbi kılmak için kullandığı ordu, polis, hapishaneler, vb. gibi maddesel araçlar vardır. Siyasal partiler gibi birçok örgüt büyük halk kütlelerinin ve sınıfların etkinliğini, toplumun karşısına çıkmış olan görevleri yerine getirecek biçimde yönlendirebilmelerini sağlayan maddesel örgüt birliği, ortak amaç, disiplin, vb. gibi öğelerle bir bütün haline gelmiştir. Lenin, **iktidar mücadelesinde, proletaryanın, örgütlenmekten başka silâhı yoktur** derken, örgütlenmenin maddesel güç olarak taşıdığı büyük önemi ortaya koymuştu.

Toplumdaki çeşitli grupların belli etkinliklerinde dile gelen ideolojik ilişkiler ve onlarla ilintili olan kurumlar, toplumsal yaşamın özel bir alanını; **toplumsal-siyasal** alanı oluşturur. Üstyapı kurumlarının maddesel bir yanının olması, belli fikirlerin temel üzerinde etki göstermesinin aracı olarak iş görmelerine ve böylece sözü geçen fikirleri maddesel güçler haline dönüştürmelerine yol açar. Toplumsal yaşam alanı olmasaydı, fikirler, sadece bir dilek olarak kalacaktı ve toplumun gelişimini etkileyemeyecekti. Toplumsal fikirler, ancak kütle eylemleri ve üstyapının çeşitli kurumlarının ve örgütlerinin etkinliği aracılığıyla toplum yaşamını ve gelişimini etkileyebilme özelliğini edinirler.

Üstyapının gerekliliği, birçok oluşum için geçerli olan şu açıklamalarla ortaya konabilir. Önce, insanlar zorunlu maddesel ilişkilere girdikleri ve nesnel yasaların işleyişine boyun eğdikleri zaman, bu yasaların, bilinç ve iradeyle donanması gerektiğini ergeç anlarlar. Başka bir deyişle, insanların etkinliklerinde gerçekleştirilmeleri için, toplumsal gelişmenin nesnel yasaları ve gerekleri, bu insanlar tarafından şu ya da bu biçimde yansıtılmalıdır; yani, zihinlerinde canlanmalı ve etkinliklerinin temelindeki ruhsal gü-

dülenmeler olarak belirlenebilir. İdeolojinin ve ona denk düşen kurumların (bunlar, belli bir oluşumun üstyapısını oluşturur), maddesel ilişkilerin temeli üzerinde ortaya çıkmasının nedeni budur. Ayrıca, toplumun karşısına çıkan toplumsal görevler, büyük insan kütleleri ve sınıf toplumunda, sınıflar ve çeşitli toplumsal gruplar tarafından ele alınır ve bunların birleşmesi ve örgütlenmesi, ideolojiyi ve birçok kurumu, yani üstyapıyı gerekli kılar.

Üstyapı, bütün oluşumlarda zorunlu olarak bulunan ve her oluşumda özgül görünüşler alan bir fenomendir. Üstyapı, etkileşme yoluyla toplumsal oluşumun gelişmesini sağlayan ve etkisi, tarih süreci üzerinde yapılacak herhangi bir araştırmada göz önünde tutulması gereken toplumsal güçlerden biridir.

Köleci, feodal ve burjuva üstyapıları, kendi oluşumları içinde egemendi. Bununla birlikte uzlaşımsız her oluşumun üstyapısı, temelin, baskı altındaki sınıflar açısından yansımasını dile getiren ve egemen üstyapının bir parçası olmayan fikirleri, kurumları ve örgütleri de kapsar. Bunlar, egemen üstyapıları ortadan kaldırmaya ya da hiç olmazsa onların etkisini sınırlandırmaya yönelirler; mevcut temeli pekiştirme değil, yıkma ve sonunda dönüşüme uğratma amacını güderler. Bunlar, oluşumun kendi gelişiminin yarattığı olumsuzlamanın (negation) öğeleridirler. Her oluşum gelişir ve sadece ekonomi alanında değil üstyapıda da, geçmişin kalıntılarını ve geleceğin çekirdeğini içinde taşır. Kapitalizmde, bu tür çekirdekler, Marksist-Leninist fikirler, komünist partileri ve işçi sınıfının öteki devrimci örgütleridir ve bunlar burjuva üstyapısının bir parçası değillerdir. Sosyalizmde ise, geçmişin bu kalıntıları, din ve kilisedir. Bunlar da, sosyalist üstyapının bir bölümü değillerdir.

Uzlaşımsız oluşumların egemen üstyapısına (bu üst-

yapı, sömürücü sınıfların çıkarlarına bağlıdır), karşıt olarak, sosyalist toplumdaki üstyapı, emekçi halkın öz çıkarların dile getirir ve sosyalist temeli korumak ve güvence altına almaya; bu temeli, kütlelerin çıkarı yönünde değişikliğe uğratıp geliştirmeye yardım eden güçlü bir araç olarak iş görür.

Toplumun Öteki Yapısal Öğeleri

Üretim tarzı, temel ve üstyapı, her toplumsal oluşumun en temel yapısal öğeleridir. Bunlar, her toplumsal oluşumun, maddesel temelini, ekonomik çatısını, toplumsal-siyasal ve manevî kuruluşunu karakterize ederler. Ama, bunlardan başka yapısal öğeler de vardır ve bu öğeler göz önüne alınmadan, herhangi bir toplumsal sistemin, ne kadar genel olursa olsun, kuramsal bir incelenmesi eksiksiz olarak yapılamaz.

Yapısal öğelerin çoğulluğunu ortaya koyabilmek için toplum çözümlemesinde (incelemesinde) iki yanı üzerinde önemle durmak gerekir. Önce, topluma ya da toplumsal oluşuma, çeşitli toplumsal kurumların, içiçe geçmiş birçok toplumsal kesintinin, örgütlerin ve benzerlerinin nesnel bir sistemi olarak yaklaşabiliriz ve bunları karmaşık bir toplumsal organizmanın organları olarak görebiliriz. Bir oluşumun yapısını bu düzeyde incelediğimiz zaman, daha önce ele aldığımız üretim, temel ve üstyapının yanı sıra, **yaşam tarzı, aile, okul, dil, toplumsal** örgütler (bilimsel kurumlar, spor dernekleri, vb.) gibi öğeler ortaya çıkar.

Bundan başka, topluma, insanların etkileşmesinin bir ürünü, insanlar arası ilişkilerin topluluğu ve onların etkinliğinin sonucu olarak da yaklaşılabilir. Bu düzeyde ortaya çıkan yapısal öğeler ise, **tarihsel-köklü insan toplulukları**

(kabile, kavim, ulus); sınıflar, meslekler ve **toplumsal gruplar** ve genel olarak **onların ilişkileridir** (bkz. Beşinci Bölüm). Günlük yaşamda, toplumsal yapının bu iki yanı, birbirine geçişir ve birbirinden ayrı var olamaz.

Toplumsal yapının özgül yanlarını kavrayabilmek için şu noktalar göz önünde bulundurulmalıdır:

1) Verilmiş [ele alınan] toplumsal fenomenin özgüllükleri;

2) Kendisine kaynaklık eden toplumsal gereksinimin niteliği ve toplumsal işlevleri,

3) Verilmiş fenomenin, toplumsal sistem içindeki yeri ve üretim, temel, üstyapı ve oluşumun öteki öğeleri ile arasındaki bağlantının niteliği.

Şimdi, bu öğelerden bazılarını ele alalım.

Yaşam tarzı, maddesel ve manevî değerlerin bireysel tüketilme alanıdır; çalışma saatleri dışındaki günlük bireysel yaşama alanıdır. Ayrıca, tüketim sürecine ve bu sürecin sağlanmasına bağlı olan insan ilişkilerinin özgül alanıdır.

Her insan, çalışması sırasında harcadığı fizik ve manevi güçleri tazelemek istediği için, günlük yaşama alanı, toplumsal yaşamın özel bir alanı olarak ortaya çıkar. Bu bireysel tüketim alanıdır. Ama insanlar, toplumsal varlıklar olarak tüketim yaparlar. Bundan ötürü, ailede, aileler arasında, komşuluk ilintilerinde, tüketim maddelerinin kullanılmasında çeşitli ilişkiler ortaya çıkar. Herhangi bir toplumdaki günlük yaşamın ayırt edici özellikleri, üretimin, kültürün ve öteki koşulların ve durumların düzeyine bağlıdır. Sınıf farklılaşması da bu konuda büyük rol oynar. Günlük yaşamanın birçok özel yanı, ulusal özelliklerce, coğrafya koşullarıyla ve tarihsel geleneklerle belirlenir.

Din, sanat, ahlâk, vb. gibi birçok toplumsal bilinç biçimleri de, günlük yaşamayı etkiler. Çeşitli değer, standart ve kural sistemleri ile toplumsal psikolojinin bazı özellikleri, günlük yaşama alanı içinde biçim edinir. Bu alan, kendi başına, üretim ve toplumsal yaşamın öteki yanları üzerinde etki gösterir. Günümüzde, çalışan halkın hizmetler alanında gittikçe daha büyük ölçüde iş edinmesi eğilimiyle karşı karşıyayız. Fabrikalardaki ve bürolardaki üretkenliğin, günlük hizmetlerin ve kolaylıkların nasıl örgütlendiğine ve hizmetler alanında (sektöründe) çalışanların üretkenliğinin derecesine bağlı olduğu bugün açıkça ortaya konmuştur.

Toplum geliştikçe, günlük yaşama hizmetlerini karşılayacak bir yığın uzmanlaşmış sanayinin oluşturduğu bir sistem ortaya kondu. Böylece, eve ilişkin hizmetler gelişti ve günlük yaşama gereksinimlerinin giderilmesi için gittikçe daha büyük sayıda erkek ve kadın bu görevlerde çalışmaya başladı. Günlük hizmetlerin gelişiminde, **açıkça görülen ve karşıtlık içinde olan iki eğilim** ortaya çıktı. Bir yanda, **günlük yaşamayı toplumsallaştırına eğilimi** (sorunları topluca çözmek, çocuk bakımı kurumları, kamu çamaşırhaneleri, temizlemeciler, vb. gibi) kendini gösterdi. Bu, toplumun, günlük gereksinimlerin giderilmesi için modern teknolojik buluşları uygulamasının sonucuydu. Öte yanda, insanlar, bu alanda bireysel eğilimlerini gidermek, kişisel zevklerini ve gereksinimlerini karşılamak istedikleri için **günlük yaşamı bireyselleştirine eğilimi** ortaya çıktı.

Sosyalizm bu iki eğilimi de geliştirmek ve en zengin biçimde bir araya getirmek amacındadır. Böylece, her birey, bir yandan, toplumsal tüketim biçimlerinin kullanılması aracılığıyla, günlük işlerden kurtulmuş olacak, öte yandan da, bireysel eğilimlerini, gereksinimlerini ve ilgilerini karşılamak olanağını bulacaktır. Gerçek komünist iliş-

kileri de, günlük yaşama alanında, bu temel üzerinde gelişecektir. Günlük yaşamanın kömünistçe toplumsallaştırılmasının, ilkel «kışla komünizmi» düşüncesiyle hiç bir ilişkisi yoktur.

Aile. Aile, her toplumda rastladığımız ve karı ile koca arasındaki evlilik ilişkilerine dayanan (burada, ilkel toplumlardaki grup evlilikleri üzerinde durmuyoruz) bir kurumdur. Aile, evlilik ilişkilerinin (karı koca) ve akrabalık ilişkilerinin (ana-baba ve çocuklar, erkek ve kızkardeşler) bir araya getirdiği bir insan grubudur. Bu guruptaki insanları aynı ailenin üyeleri yapan şey ise, aynı evi paylaşmaları ve günlük yaşamalarının birlikte olmasıdır.

Aile kurumunun ortaya çıkmasının ve var olmasının temel nedeni, **insan ırkının yeniden üretilmesinin ve çocuk yetiştirmenin** gerekli olmasıdır. Ama insan toplumlarında bu işlevler toplumsal nitelik taşır ve bundan ötürü, ailenin biçimleri ve gelişim doğrultuları, toplumsal fenomenlerin gelişiminin yasasına, ekonomik koşullara ve gereklere uygun olarak belirlenir. Nitekim, özel mülkiyetin ortaya çıkması, mülkiyeti varislere bırakma gereksinimiyle ilintiliydi. Üretimde, en büyük rol erkeğe düştüğü için miras baba-oğul doğrultusunu izliyordu. Bu, tekkarılı ya da çokkarılı evliliğe yol açtı. Çokkarılı evlilikte miras, yine erkek soyunu izledi. Daha sonra, öteki toplumsal-tarihsel etkenler de, erkek ile kadın arasındaki ilişkilerin niteliği ve ailenin biçimi üzerinde etkili oldu.

Ailenin toplumsal niteliği, insan ırkının yeniden üretilmesi amacıyla ortaya çıkan bu kurumun, toplumun tarihinde çeşitli toplumsal işlevler yapmasında da açıkça dile gelir. Aile ocağı, üyelerinin birlikte tüketim yaptığı bir yerdir. Birlikte tüketim yapılabilmesi için belli gelir kaynaklarının olması gereklidir. Bu gelirin miktarı ve kazanılma tarzı, toplumdaki üretim düzeyine ve üretim ilişkileri-

ne bağlıdır. Toplum özel mülkiyet egemenliği altındaysa, küçük ya da büyük mülk sahibi ailelerin en önemli işlevlerinden biri, servet biriktirmek, korumak ve bunu, miras yoluyla aktarmaktır.

Köylüler ve zanaatkârlar arasında ise, aile, doğrudan üretim yapan bir birimdir ve bu işlev, özellikle, küçük çapta özel mülkiyet üzerinde gelişir.

Aile ocağı, aynı zamanda, çocukların yetiştirildiği ve bir kuşağın, deneylerini, manevî değerlerini, ahlâk kurallarını ve geleneksel düşüncelerini bir başka kuşağa aktardığı yerdir.

Ailenin özüne ve toplumsal işlevlerine ilişkin bu genel ve hayli soyut tanımlamaların, farklı tarihsel koşullar içindeki aile kurumunun incelenmesi bakımından yöntemsel bir önemi vardır. Ama, aileye ilişkin derinlemesine bir inceleme, aileyi, bu koşullarla olan sıkı bağlılığı ve ilintisi içinde ele alarak çözümlemeden geçirmek zorundadır.

Aile, toplumda geçerli olan toplumsal ilişkileri özetler. Ailedeki ilişkiler, belli bir toplumun ekonomi, hukuk, ahlâk ve din ilişkilerinin damgasını taşır. Bu damga, öyle derindir ki, her toplumsal oluşumun, sadece kendine özgü bir aile tipi olduğundan söz edebiliriz.

Ailenin, toplumun yapısı içindeki yerini belirlerken, biyolojik, maddesel-ekonomik ve manevî ilişkileri kapsayan karmaşık yapılı özgül bir toplumsal kurum olduğunu unutmamak gerekir.

İnsan, kişisel niteliklerini ve sevgi, dostluk, birbirini gözetme, ahlâksal sorumluluk gibi tavırlarını da biçimlendiren aile içinde yoğrulur. Dünya edebiyatının ölümsüz sayfalarından çoğunda, gerçek insanca duyguların ve ilişkilerin ortaya çıkışı ile, bunların tam anlamıyla dile getirilmesini önleyen ve sakatlanıp çarpıtılmasına yol açan ça-

tışmalı toplumlardaki kaba toplumsal koşullar arasında patlak veren çetin savaş dile getirilmiştir. Sosyalizmde, evlilik ve aile ilişkilerinin, maddesel çıkarlara ya da başka aşağılık düşüncelere bağımlı kılınması söz konusu değildir. Komünist toplumsal ilişkiler, kuşaklar ve cinsiyetler arasındaki ilişkileri de kapsamak üzere, gerçek insan ilişkilerinin yoğrulmasını ve tüm olarak dile getirilmesini sağlayacak koşulları yaratmaktadır.

Dil. Dil, toplumsal yaşamın zorunlu bir öğesidir ve o olmaksızın hiç bir toplum var olamaz.

Dil, bir **iletişim (anlaşma) aracı, bir fikir alışverişi aleti olarak topluma hizmet eder.** Sözlü ya da yazılı dil, insanların, düşüncelerine maddesel bir deri sağlar, onları belli bir işaretler sistemi ile ilinti haline getirir ve başka insanlar tarafından anlaşılınaları olanağını doğurur. Marx ve Engels, dilin, düşüncenin dolaysız gerçekliği olduğunu belirtmişler ve şöyle demişlerdir: Dil, «başkaları için de var olan ve ancak bu nedenden ötürüdür ki kişisel olarak benim içinde gerçekten var olan pratik bilinçtir.» (29)

Dil, insanların, üretim sürecinde birbirleriyle anlaşma gereksiniminden doğmuştur. İnsanlığın deneylerinin ve kültür başarılarının deposu gibidir. Bundan ötürü dil herhangi bir kimseyi, yaşamın toplumsal koşullarıyla ve kültürle ilinti [alışveriş] haline sokabilmek için gerekli bir araçtır. Bireysel insan zihni, bir dil öğrenilirken ve dil temeli üzerinde yoğrulur. Emek ve dil, insanı insan haline getirmişlerdir ve her bireyin toplumsallaşmasının zorunlu ve değişmez araçları olarak etki göstermektedirler.

Dil, bilinç kadar eski olduğu ve ona doğrudan doğruya bağlı bulunduğu için, doğal olarak, **toplumsal yaşamın manevî alanı** içinde yer alır. Ama varlığı, gelişimi ve ken-

(29) K. Marx and F. Engels, **The German İdeology,** s. 42.

dine özgü özellikleri ekonomik temel tarafından belirlenmediği için **dil, üstyapıya bağlanamaz.** Bu düşüncenin önemli yanı, «temel» ve «üstyapı»nın, tarihsel gelişimin gidişi üzerinde etki gösteren bütün fenomenleri kapsamadığını ileri sürmesidir. Toplum çeşitlilik gösteriyor. Bundan ötürü, bütün toplumsal fenomenlerin özgül yanlarını, öteki toplumsal fenomenlerle olan karşılıklı bağlarının niteliğini ve bunların yanı sıra toplumun yaşamında ve gelişiminde oynadıkları rolü derinlemesine açıklamak, kuram ve pratik bakımından çok büyük önem taşır.

Her toplumsal fenomenin özgül yanları, ona karşı benimsediğimiz tavrı belirler. Bu özgül yanların kavranmaması, yalnız kuramda değil pratikte de kaçınılmaz biçimde birçok yanılgıya sürükler bizi. Nitekim, üstyapıda yer aldığını söylersek, dilin, eski temel üzerinde ortaya çıkan dilin, devrimci bir değişiklik göstermesi ve yeni temele denk düşen bir dilin kurulması gerektiğini de ileri sürmemiz zorunludur. Ama bu ileri sürüş sadece yanlış değildir, aynı zamanda olanaksızdır. İnsanlar, bir anlaşma [iletişim] aracı olarak dillerini, hemen bir yana bırakmazlar. Üstyapıya karşıt olarak dil, tek bir temelden değil, uzun bir dönemin bütün bir tarih akışından türer ve toplumsal kökenleri ne olursa olsun, insanlar arasında bir iletişim formu olarak ortaya çıkar. Bu, dil gelişmez demek değildir. Evrendeki her şey gibi o da değişir ama temelin ve üstyapınınkilerden farklı yasalara uyarak değişir. Dil, üretim, bilim, kültür ve toplumsal-siyasal yaşamdaki gelişimin, yani toplumsal yaşamın her alanındaki değişmelerin doğrudan doğruya yansısıdır. Eski sözcükler unutulup giderken, dil, yeni sözcükler ve deyimlerle zenginleşir. Gramer sistemi ve dilin öteki kurucu öğeleri de değişikliğe uğrar.

Toplumsal devrimler, toplum yaşamında köklü değişikliklere yol açarken, kuşkusuz, dil üzerinde büyük etki

gösterir. Ama bu devrimler, bir dilin yerine bir başkasının konması sonucunu doğurmaz.

Böylece, toplumun yapısal öğeleri konusundaki çözümlememizi özetlerken, toplumsal-ekonomik oluşumun, çok karmaşık ve çok yanlı bir toplumsal organizma olduğu üzerinde bir kere daha durmalıyız. Tarihsel süreci kavrayabilmek için, toplum yaşamının her yanını, etkişme halindaki bütün toplumsal fenomenleri göz önünde tutmak gerekir. **Oluşum,** toplumsal fenomenlerin karmakarışıklığını kavramamıza yardım eden ve toplumu, bütün çeşitli belirişleriyle, tamlaşmış bir bütün olarak ele aldığı için yöntemsel önemi olan bir kategoridir. Bu kategorinin içeriğine sokulmayan herhangi bir fenomen, verilmiş belli bir toplumun çözümlenmesinde gözden kaçırılacak ve böylece, somut toplum konusunda bize doğru bir fikir vermeyecektir. Bir nesnenin gerçek bilgisini edinmek isteyen kimse, onu kapsayıcı bir görüşle ele almalı ve bütün yanlarını, bağıntılarını ve dolayımlarını (mediation'larını) incelemelidir. Diyalektik, kapsayıcı yaklaşımı gerekli kılar. Kuşkusuz bunu tam olarak gerçekleştiremeyiz, yani belli bir nesnenin ya da fenomenin bütün bağlantılarını ve ilişkilerini mutlak olarak açıklayamayız. Ama, kapsayıcı olmanın gerekli oluşu, bizi yanlışlardan koruyacak ve bugün, nesne konusundaki göreli kavramlarımızı birer mutlak gibi ele almaktan yani mumyalaştırmaktan alıkoyacaktır.

*
**

Toplumsal yapıyı incelerken, burjuva sosyologları da sistemsel ve yapısal-işlevsel yaklaşımı geniş ölçüde kullanırlar. Ama burjuva sosyologları, toplumun yapısı ve başlıca yanlarının karşılıklı ilişkileri konusunda Marksistlerden bambaşka bir görüşü benimserler.

Burjuva sosyolojisinde en yaygın kuram, daha önce söylediğimiz gibi, **Talcott Parsons'ın ve Robert Merton'un yapısal ve işlevsel** kuramıdır ve toplumun tutarlı bir sistem olduğu ve her yapısal öğenin, toplum dengesini ve kararlılığını sağlamak için belli bir işlev gördüğü düşüncesi üzerinde temellenir.

Parsons'a göre, herhangi bir toplumsal sistem; belli amaçlara ulaşmak isteyen, çevredeki nesnelere ve fenomenlere tepki gösteren ve hem durum hem de kendileri hakkında bilinç sahibi etkin bireyler olarak insanlardan oluşur. Bireylerin eylemleri, onların etkileşmesinin ve ilişkilerinin sistemini, yani toplumsal sistemi kurar. Parsons'a göre, toplum, kendini ayakta tutacak bir sistem olarak var olmasını sağlayacak bütün temel önkoşulları içinde taşıyan bir toplumsal sistem tipidir. (30)

Yapısal-işlevsel okulun kuramcıları, **değerler**'in, herhangi bir sistemin bütünleşmesinin ardında yatan etkenler olduğunu söylerler. Belli bir toplumsal sistemdeki kabul edilmiş **standartlar ve değerler,** insana, izlemesi gereken örnekleri verdikleri için sistem içinde kararlılığı sağlarlar. İnsan, eylemleriyle, toplumsal sistemin içinde yer alır ve aldığı bu belirli yer, toplumsal durumuyla belirlenmiştir. İnsan, çevresindekilerin umduklarına uygun biçimde davranmalıdır; yani, davranışı, sistemin normal işleyişini desteklemelidir. Bundan ötürü Parsons, değerleri, standartları, rolleri, vb., toplumsal sistemin başlıca kurucu öğeleri olarak görür.

Parsons'ın kuramı, sistemsel ve yapısal-işlevsel yaklaşımın olumlu ilkelerinin, burjuva sosyolojisi tarafından kapitalizmi temize çıkarmak için nasıl kullanıldığını ve böylece bu yaklaşımın nasıl yozlaştırıldığını açıkça gösteriyor.

---

(30) **Toward a General Theory of Action,** New York 1962, s. 26.

Aslında, somut biçimleri göz önüne alınmadan, toplumun yapısı konusunda ortaya atılan bu sözlerin altında, burjuva toplumu yatmaktadır ve işlevciler de onun «kararlılığını» pekiştirmek için bir kuram ortaya atmaya çalışmaktadırlar. Parsons'ın kuramının, genellikle tutucu ve savunucu olarak tanındığını da eklemeliyiz. Parsons, toplumun yapısını, gelişimin çerçevesi dışında ve dinamikten yoksunmuş gibi ele alır; yapısal yaklaşımı, jenetik ve tarihsel yaklaşımla birlikte yürümez. Bu kusuru ortadan kaldırmak isteyen Merton, kötü-işlev (dysfunction), yani sistemin dengesini ve kararlılığını bozan etki kavramını ortaya attı. Ama bu kavramın ortaya atılması, işlevciliğin durağan (dinamik olmayan) niteliğini ortadan kaldırmıyor. Çünkü, kötü-işlev davranışı, gelişimin bir etkeni ve geleceğin bir çekirdeği olarak değil, sistemin, denge bozucu bir ürünü olarak görülüyor. Kötü-işlevler incelenirken, sistemin birliğini ve dengesini pekiştirmek, yani kapitalizmi korumak için bunların nasıl önleneceği üzerinde duruluyor. Demek ki, toplum, işlevsel bir sistem olarak görülüyor ama gelişen bir sistem olarak ele alınmıyor.

Parsons'ın savunduğu işlevciliğin bir başka kusuru, toplumsal yapı incelemelerinde, toplumsal yaşamın nedenleyici (belirleyici) temelini ortaya koymaktan kaçınmasıdır. Parsons bu biçimde davranmasını, toplumsal yaşamın her öğesinin «kanıt» (bağımsız değişken) ve «işlev» (bağımlı değişken) olarak iş görebileceğini ileri sürerek haklı çıkarmaya çalışmaktadır. Bunu ileri sürmek, toplumsal sistemin içinde genel olarak ağır basan bir neden yoktur, demektir. Bundan ötürü, işlevciler, sadece, yüzeysel etkişmelerin çerçevesi içinde kalırlar ve bu etkişmenin dayanağı olan temele ulaşacak kadar derin irdelemelere girişmezler. Bu pozitivizmin altında, gerçek bir idealizm yatmaktadır. Çünkü Parsons'a göre, toplumsal eylem sistemi, eylemlerin güdülenmelerinden ve mevcut toplumsal davranışla-

rı, yani değerlere ve standartlara uygun tutumlardan oluşmaktadır. Demek ki, işlevciler, felsefenin temel sorusuna cevap vermekten kaçınmamışlar ama sadece, öznel ve idealist bir cevap vermişlerdir.

Bu sorunun çözümüne yönelen maddeci ve Marksist bir yaklaşımdan başkası, toplum yapısını incelememizi olanaklı kılacak bilimsel ilkeleri sağlayamaz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA TARİHİNİN NESNEL MANTIĞI

Toplumsal-ekonomik oluşumu çözümleyerek yapısını ve kurucu öğelerinin karşılıklı bağlarını ortaya koyduk. Çözümlemenin ikinci aşamasını gerçekleştirebilmek için toplumu bu «statik» incelemeden geçirmemiz, parçalarına ayırmamız ve etkin öğelerini birbir incelememiz bir önkoşul olarak zorunluydu. Toplum, olduğu gibi durmaz; sürekli gelişim halindedir. Paul Lafargue, Marx'ın, bir gün, toplumsal-tarihsel gelişimi açıklamasını dinlemiş ve daha sonra «Sanki gözümden bir perde kalkıyor; **Dünya tarihinin mantığını,** açık bir biçimde, ilk olarak duyuyorum» (31) demişti. Tarihsel maddecilik, maddesel üretimi yöneten yasaları ortaya koyarak ve toplumsal yaşamın bütün öteki öğelerinin ona nasıl bağlı olduklarını göstererek, gelişimin nesnel mantığını kavramamızı sağlıyor. Toplum, doğadan hem ayrı hem de ona organik olarak bağlı olduğu için bu soruyu ele almadan önce, doğal koşulların toplum gelişimi üzerindeki etkisine bir göz atalım.

---

(31) Paul Lafargue et Wilhelm Liebknecht, **Souvenir sur Marx**, Paris, 1935. s. 11 (V.K. ve M.K. tarafından altı çizilmiştir.)

Toplum ve Doğa

Toplum, maddesel dünyanın bir parçasıdır ve gördüğümüz gibi, kendi iç yasaları uyarınca gelişir. Ama, doğadan ayrılmaz ve gelişimi, sürekli olarak doğayla etkileşme içindedir. Bundan ötürü, toplum biliminin, bu ilişkiyi incelemesi gerekir. Tarihsel maddecilik, burada da, yine yöntembilimsel yan üzerinde durur.

Doğa, insanoğlunun, yaşaması ve toplumun var oluş gelişmesi için zorunlu bir koşuldur. İnsan toplumunun içinde bulunduğu doğal koşullara; toplumun doğayla doğrudan doğruya etkileştiği alana **coğrafi çevre** denir. Evrenle ve özellikle güneşle ilişkisi içinde yeryüzü, atmosfer, ırmaklar, denizler ve okyanuslar, iklim ve toprak, mineraller; evet bütün bunlar, insan toplumunun içinde geliştiği doğal coğrafi koşulları; Hegel'in dediği gibi, dünya tarihinin «coğrafi astarı»nı oluşturur.

Toplum, doğa ile, her şeyden önce üretim aracılığıyla ilinti halindedir. Toplumsal zenginlik, doğayı, dönüşüme uğratan ve insan gereksinimlerine uygun duruma getiren emeğin ürünüdür. Bir benzetme yaparak, zenginliğin babasının emek, anasının doğa olduğunu söyleyebiliriz. Yeryüzündeki doğal koşullar, üretimin doğal temelidir. Bundan ötürü, sözü geçen koşullar, insan etkinliğinin ilerleyişini, üretim güçlerinin gelişimini ve yerlerini, emeğin bölüşülmesini, vb., etkilerler. Coğrafi çevre, çeşitli halkların tarihsel gelişiminin oranı üzerinde de etki gösterir. Elverişli coğrafi koşullar, üretimin gelişimini hızlandırır; elverişsizler ise yavaşlatır. Toplum ilerledikçe, insanın, elverişsiz koşulları yendiği ve doğaya egemen olduğu doğrudur. Ama bu, üretim gelişirken, insan doğal koşulların etkisinden hemen kurtulur demek değildir. Toplum ile doğa arasındaki etkileşme, çok daha karmaşık bir diyalektik taşır. Coğrafi çevre, üretimin gelişmesi için bazı olanaklar

sağlar, ama bunların şöyle ya da böyle kullanılması toplu-ma bağlıdır. **Aynı doğal koşullar, gelişim düzeyine bağlı olarak, toplum üzerinde farklı etkiler yapabilir.** Dış fizik koşullar, iki büyük ekonomik sınıf içine girer: (32)

1) Geçim araçları bakımından doğal zenginlik, yani verimli bir toprak, avlanılabilecek sular, bitkiler, meyve ağaçları, v.b.

2) Emek araçları bakımından doğal zenginlik: metaller, maden kömürü, odun, petrol, ulaşıma elverişli sular ve ayrıca çağlayanlar, vb. gibi.

Bunların birincisi, toplumsal gelişimin alt düzeylerinde, ikincisi ise, yüksek düzeylerinde büyük rol oynar. Örneğin maden kömürünün ya da petrolün kullanılmasının ancak çok yüksek bir üretim düzeyinde olanaklı ve gerekli duruma geldiği besbellidir. Daha alt düzeylerde, toplumsal üretim süreci içinde yer almadıklarından, bunların bulunuşunun bir anlamı yoktur. Ama bugün petrolsüz üretim düşünülemez ve bundan ötürü petrol, dünyanın en önemli sorunlarından biridir.

Kuşkusuz doğa, insan ve yaşamı üzerinde bir etki gösterir ve bu, onun yaşama tarzında (konutları, giyim eşyası, yiyeceği, vb.); çeşitli ırksal ve ulusal özelliklerde yansır. Bu etkinin önemi, etnografyacı, doktor, mimar ve başkaları için pratik bir değer taşıyabilir. Ama toplumsal yapının karakterini ve değişim yönünü belirlemekte, doğanın insan üzerindeki doğrudan etkisinin pek önemi yoktur. Bunun kavranmaması, Amerikalı coğrafyacı Ellsworth Huntington'ın, Büyük Ekim Sosyalist Devrimini, Rusya'da iklimin ısınması sonucu olduğunu ileri sürmesi gibi acayip iddialara yol açabilir.

---

(32) K. Marx, **Capital**, c. 1, s. 512.

«Coğrafî belirlenimcilik» kuramlarına karşıt olarak Marksizm, coğrafî çevrenin, toplumsal gelişimi belirlemediğini ve belirleyemeyeceğini ileri sürer. Tarihte, doğal ve toplumsal çevreler arasında sağlam bir karşılıklı bağlılık görmüyoruz. Toplumsal sistemleri birbirinden kökten farklı olan bazı ülkelerin, hemen hemen aynı doğal koşullar içinde olduğunu biliyoruz (örneğin, Sovyet Türkmenistan'ı, İran, Finlandiya, vb.). Buna karşılık, farklı coğrafî bölgelerde, benzer toplumsal sistemleri ve eşit düzeyde üretici güçleri olan ülkelerle karşılaşıyoruz. Bu, insanın, öteki canlılar gibi kendini çevreye uydurmakla yetinmediğini ama bu çevreyi değişikliğe uğrattığını ve doğal çevrenin genellikle elverişsiz olan etkisini yendiğini gösteriyor.

Toplum, belli doğal koşullar içinde bulunur ve onlarla sürekli olarak etkileşerek ama kendi yasaları uyarınca gelişir. Toplum tarihi, doğa tarihinin bir devamıdır ve burada doğa daha yüksek bir düzeye ulaşmıştır. «Tarih, **doğal tarihin** bir **gerçek** parçası; doğanın insan haline gelişidir.» (33)

Toplum geliştikçe, insanın doğa üzerindeki etkisi de büyür. Bugün içinde bulunduğumuz coğrafî çevre, tam anlamıyla, artık doğal gelişimin ürünü değildir. Çünkü insanın dönüştürücü etkinliğinin sonucu olan ve doğa üzerinde kendini gösteren toplum etkisiyle büyük ölçüde biçimlenmiştir. İnsan, kanallar, barajlar ve yapay göller yapmaktadır. İnsanın etkisi, yeryüzünün bitkileri ve hayvanları üzerinde büyük değişiklik yaratmıştır. Bu sadece, insanoğlunun sayısız ağacı kesmesinin ve birçok vahşi hayvan türünü ortadan kaldırmasının değil, yeni bitkiler ve hayvan türleri yetiştirmesinin de sonucudur. Bugünün süs bitkileri, tahılı, sebzeleri ve meyveleri, atalarına hiç benzememektedir. Bitkilerin bu değişimi tamamlanmış da de-

---

(33) K. Marx, **Economic and Philosophic Manuscripts of 1844,** Moskova, 1961, s. 111.

ğildir. Bir avuç ilk ehli hayvandan, insanoğlu, 400 çeşit büyük baş hayvan, 150 çeşit at, 400 çeşit köpek, vb., geliştirmiştir. Bilimin gelişimi ve organik doğadaki tekrarlanmaların ve düzenliliklerin kavranması, insanın gereksinimlerini gidermek üzere, canlı organizmaları amaçlı ve hızlı bir biçimde değişikliğe uğratması için yeni yollar ve olanaklar sağlamaktadır. Böylece, insan etkinliği, çevrenin görünümünde ve dünyanın birçok yerinde gerçekleştirilen coğrafî karmaşalarda köklü değişimler ortaya koymakta ve coğrafî çevreyi biçimlendiren bir etken olarak iş görmektedir. Kuşkusuz, insan, iklimi (mikro-iklimler yaratabilmesine rağmen), jeolojik süreçleri, vb., henüz etkileyememektedir. Ama bu işi yapabilme olanakları gittikçe artmaktadır. İnsanoğlu, dış uzaya gitti ve doğayla olan etkileşmesini büyük ölçüde genişletti. Atom enerjisinin pratik amaçlar için kullanılması, polimer bileşimleri, radyo-elektroniğin gelişimi, vb., insanın doğa üzerindeki etkisine geniş ufuklar açıyor. Son bilimsel ve teknik başarılar, gezegenimizin görünümünü değişikliğe uğratmak için insanoğluna büyük olanaklar sunuyor. Ama insanın, doğa üzerindeki denetlenmeyen etkisinden ötürü ufukta bazı tehlikelerin belirdiğini de görüyoruz.

Doğa, sadece bugünkü gereksinimlerimiz göz önünde tutularak ve yaptıklarımızın ilerde doğuracağı sonuçlara dikkat edilmeksizin düşüncesizce değişikliğe uğratılamaz. Örneğin, ağaçların çok büyük ölçüde kesilmesinin, ırmakların suyunun azalmasına ve ekin koşullarının kötüleşmesine yol açtığını; yanlış tarım uygulamalarının toprağı zayıflattığını; artıkları temizlenmeden sanayi tesislerinin kurulmasının, ırmakları kirlettiğini ve balıkları öldürdüğünü bugün herkes biliyor. Doğal süreçleri, kısa görüşlü bir düşünce ile değişikliğe uğratmak, doğal ilişkileri bozuyor ve doğal süreçlerin düzenliliğini aksatıyor.

Doğa üzerindeki olumsuz etkiler, gittikçe daha tehli-

keli bir durum aldığına göre, insan, doğayı etkilemek için daha büyük güçler elde ettikçe, daha sakıngan davranmak zorundadır. En zararlı etki, sanayi, atom enerjisi ve kimya artıklarının ve dökünülerinin, ırmakları, denizleri ve hatta okyanusları kirletmesinden doğuyor. İnsanın çevresini sağlıklı bir biçimde korumak büyük bir sorun olarak ortaya çıkıyor. Çok geniş kapsamlı olduğu için, bu sorun, ancak bütün ulusların ortak çabasıyla çözülebilir.

Sovyetler Birliği Komünist Partisinin 24. Kongresinde L. I. Brejnev, bu konuda şöyle dedi: «Ülkemiz, çevrenin korunması, doğal kaynakların ve güç kaynaklarının geliştirilmesi, ulaşım ve haberleşmenin ilerletilmesi, salgın ve tehlikeli hastalıkların önlenmesi, dış uzayın ve okyanusların incelenmesi gibi sorunlara eğilen öteki devletlerle işbirliği yapmaya hazırdır.» (34)

Toplum, insanlık için trajik sonuçlar doğurabilecek olan çevre kirletmesine devam etmek ya da tehlikeyi önleyecek yollar ve araçlar bulmak gibi iki şıktan birini seçmek zorundadır. Marksistler, komünizmin, bu soruna köklü bir çözüm getirdiğine inanmaktadırlar.

SSCB'deki komünizm inşası, bunu açıkça gösteriyor. Komünist Partisinin 24. Kongresinde bu soruna büyük yer ayrıldı. Bilimsel ve teknik ilerlemeyi hızlandırırken doğal kaynakların zarar görmemesine; havanın ve suların kirletilmemesine ya da toprağın zayıflatılmamasına dikkat edilmesi gerektiği söylendi. Parti, yeni tesisler öngörülürken ve yapılırken, ya da eskiler daha iyi duruma getirilirken ne gibi kurallara uyulması gerektiğini belirledi. Doğanın sunduğu olanaklardan, sadece bu kuşağın değil gelecek bütün kuşakların da yararlanması gerekir.

Gelecekte, savaş tehlikesi ve silâhlanma harcamaları

(34) **24th Congress of CPSU**, s. 38.

kökten kalktığı, ulusları birbirinden ayıran özel mülkiyet sınırları yok olduğu ve insanlık, tüm çabasını ve maddesel kaynaklarını birleştirdiği zaman toplum; doğal süreçler üzerindeki denetimini, yeryüzü çapında gerçekleştirebilecek ve gezegenimizi, sadece insanın çıkarlarına ve kazancına uygun biçimde değişikliğe uğratacaktır.

Teknik ilerleme, toplumun doğadan ayrılması sonucunu veren bir şey gibi görülmemelidir. İnsan, doğanın başarısının doruğudur ve onun bir parçasıdır. İnsanın gücü, doğaya egemen olduğu ve onun yasalarını üretimde kullandığı oranda yani doğayla arasındaki gittikçe genişleyen etkileşme oranında artar.

İnsanın biyolojisi de toplumsal gelişmenin bir başka doğal etkenidir. Doğum ve ölüm, insan organizmasının büyümesi ve yaşlanması, cinsiyet ayırımı, biyolojik düzeye ilişkin süreçler ve sorunlardır. Ama nüfus artışı ve yaş grupları ya da cinsiyetler arasındaki ayırım, her toplumda, toplumsal bir önem kazanır ve belli toplumsal sorunlar doğurur. Bundan ötürü, nüfusun artışı ve öteki demografik fenomenler, sadece biyoloji ve tıp bilimleri tarafından değil, çeşitli toplumsal bilimler (demografi, sosyoloji, hukuk, ekonomik bilimler, etnografya, vb.) tarafından da incelenmektedir.

Nüfusun artışı ve yoğunluğunun değişmesi ile üretimin gelişimi arasında ne gibi bir bağ vardır? Toplumsal gelişimde bunların rolü nedir?

Tarihsel maddecilik açısından, nüfus artışı, üretimin ve toplumun gelişimini etkilemesine rağmen, bu gelişimi belirleyen temel güç değildir. Yoksa, yüksek bir nüfus yoğunluğunun, zorunlu olarak, yüksek bir üretim düzenini ve yüksek bir toplumsal sistemi yaratmış olması gerekirdi. Oysa, bunun böyle olmadığını görüyoruz. Kuşkusuz, nüfus yoğunluğu değişkenlik gösterir. Nüfusun yeryüzünde-

ki dağılımında eşitsizlik vardır. Yeryüzünün yüzde yedisini kaplayan en fazla nüfuslu bölgelerde tüm nüfusun yüzde 70'i yaşadığı halde, tüm yüzölçümünün yüzde 10'da (çöller, kutup bölgeleri, vb.) hemen hiç kimse yaşamamaktadır. Yeryüzü nüfusunun yoğunluğu, zaman içinde de değişikliğe uğramıştır. İsa'nın doğuşundan sonraki yıllarda, yeryüzünün tüm nüfusu 150-200 milyondu. 1000 yılında 300 milyondu. Günümüzde ise 4 milyara yaklaşmıştır.

Ama geçmişte olduğu gibi bugün de, bir ülkenin toplumsal sistemi, nüfusunun yoğunluğuyla belirlenmez. Nüfusun çoğalması ve yoğunluğundaki değişimler, bir sistemden ötekine (örneğin, feodalizmden kapitalizme ya da kapitalizmden sosyalizme) geçişi açıklayamaz. Tam tersine, nüfus artışı ve yoğunluğu, insanların içinde yaşadığı üretim durumu, kültür düzeyi, günlük yaşam koşulları, ulusal ve dinsel gelenekler gibi toplumsal etkenlere ve koşullara bağlıdır. Bundan ötürü, tarih çerçevesi dışında soyut bir nüfus yasasından söz edilemez.

Marx, her toplumsal sistemin, kendine özgü bir nüfus yasası olduğunu ortaya koymuştu. Üretimin kâr elde etmeye bağımlı olduğu kapitalizmde, emeğin rasyonalizasyonu ve üretimin makinalaşması ya da otomatikleşmesi, emek üretkenliğini büyük çapta arttırırken, bir bölüm işçiyi üretimden uzaklaştırır ve işsizlik yaratır. Kapitalizm, geçim olanaklarından yoksun bir fazla emekçi nüfusu sürekli olarak ortaya koyar. Bu, kapitalizme özgü olan nüfus yasasıdır.

Sosyalizmde ise, çok farklı bir nüfus yasası geçerlidir. Burada üretim, insanın çıkarlarına ve gereksinimlerinin giderilmesine bağımlı kılınmıştır; artan nüfus, gelişen üretime yöneltilmektedir; bunalım ve işsizlik yoktur ve emekçi halkın yararlandığı maddesel yaşam koşulları, sürekli biçimde, daha iyi duruma getirilmektedir.

Nüfusun üremesi, kendiliğinden gerçekleşen bir süreçtir. Ama, farklı dönemlerde, birçok toplumun ve devletin, nüfusun niceliğini ve bileşimini düzenlemeye çalıştığını tarihte görüyoruz. Dışarıya ya da içeriye göçlerin teşvik edilmesi, elemeği ithali, vb. gibi nüfus hareketlerini düzenleme amacı güden ve çeşitli devletler tarafından alınan önlemler, bunun örnekleridir. Nüfus artışını sağlamak için de çok çocuklu aileleri destekleme ve doğumlarını artışını hızlandırma önlemleri gibi yollara baş vurulur.

Ama toplum, doğum oranını kısıtlama zorunda da kalır. Nitekim, sömürgecilikten kurtulmuş olan ve halkın yaşam düzeyini yükseltmek isteyen bazı ülkelerde, yüksek nüfus artışı oranı, olumsuz bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü nüfus artışı, ulusal gelir artışını aşmakta ve genel yaşama standartlarını yükseltmek olanaksızlaşmaktadır. Kuşkusuz bu, mutlak bir nüfus fazlalığı değil, birçok ülkede ekonomik gelişimi yavaşlatan ve onların karşısına göreli nüfus fazlalığı sorununu çıkaran sömürgeciliğin sonucudur. Bundan ötürü, doğum oranını sınırlamak amacını güden önlemler, ulusal gelişim sorununu çözmeye yönelen önlemlerden biri olarak görülebilir. Ne var ki, düşük bir doğum oranı, ancak, ekonomik ve toplumsal değişimlerle ilinti halinde gerçekleştirilirse olumlu sonuç verebilir.

Nüfus üremesi üzerinde etki yapmak amacı güden devlet önlemleri sistemi, **nüfus siyaseti** diye adlandırılır ve Marksizm, böyle bir siyasetin güdülmesi gerektiğini hiç bir biçimde inkâr etmez. Toplumun gereksinmelerini gidermek amacı güden sosyalist üretimin gelişmesi, uzun süreli planlar aracılığıyla, nüfus artışı ve sorunlarıyla ilişkili hale getirilecektir. Malthusçülük ve Yeni-Malthusçülük ideolojisiyle mücadele ederken bunun üzerinde durmak ayrıca önem taşır.

Malthusçü gerici nüfus kuramı, 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktı. Ama bugün de hayli yaygındır ve büyük etki yapmaktadır. 1797'de yazdığı bir kitapta Malthus, bütün canlıların, elde edebilecekleri yiyecek miktarından çok daha hızla çoğaldıklarını kanıtlamaya çalıştı. İnsan nüfusunun geometrik düzenle, geçim araçlarının ise aritmetik düzenle çoğaldıklarını söyledi. Dünya nüfusu 1 olarak kabul edilirse, herhangi bir engel söz konusu olmadan bu nüfusun her 25 yılda iki katına çıkacağı söylenebilir. Bu durumda, iki yüz yıl sonra, yeryüzündeki nüfusun ve geçim kaynaklarının oranı, 256'ya 9 olacaktır. Malthus, bu «yasa»nın, «insanın var olduğu ve var olmakta bulunduğu her çağ ve devlette geçerli olduğunu» (35) ileri sürdü. Geçim olanaklarının yavaş gelişmesinin ise, başka nedenlerin yanı sıra, kazançların azalması «yasası»nın sonucu olduğunu söyledi ve «yoksulluğun başlıca ve en sürekli nedeninin, hükümet biçimleriyle ya da mülkiyetin eşitsizce bölünüşüyle **doğrudan doğruya** ya pek az ilişkisi olduğu ya da hiç bir ilişkisi bulunmadığı ve bundan ötürü, zenginlerin yoksullar için iş ve geçim olanağı bulmak gücüne sahip olmadıkları gibi, yoksulların da, bunları isteme **hakkından** doğal olarak yoksun bulundukları» (36) sonucuna vardı. Yoksulluk içinde doğmuş insan, bir fazlalıktır; «doğanın güçlü şöleninde, onun için boş yer yoktur. Doğa, gitmesini söyler ona ve kendi buyruklarını hemen kendisi yerine getirir.» (37) dedi. Malthus, kuramının sadece sınıf çıkarları için ileri sürüldüğünü saklamaz bile. Ortaya koyduğu «yasalar»ın kavranmasının, insanların sıkıntılarına ve yoksulluklarına daha sabırla katlanmalarını ve «yoksulluklarından ötürü, toplumun yüksek sınıflarına ve hükü-

(35) Thomas Robert Malthus, **An Essay on the Principle of Population,** Londra, 1890, s. 295.

(36) İbid., s. 541.

(37) İbid., s. 465.

mete karşı daha az kızgınlık ve memnuniyetsizlik» (38) duymalarını sağlayacağını ileri sürer.

Marx ve Engels, Malthus'un nüfus yasasını en sert eleştirilerden geçirdiler. Çünkü bu yasa, «burjuvazinin, proletaryaya karşı en açık savaş ilanıydı.» (39) Marx, başka bir yerde, öfke ve kızgınlık duyarak şöyle yazmıştı: «Malthus'ü başkalarından ayırt eden özellik **inanılmayacak kadar alçak oluşudur.** Bu alçaklığa, insanın çektiği acıları, günahın kefareti olarak gören bir papaz düşebilir ancak.» (40)

19. yüzyıldaki toplumsal gelişim bile, Malthus kuramının yanlışlığını ortaya koydu. Nitekim, 1804'ten 1914'e kadar nüfus, yılda ortalama 0,864 artış gösterdiği halde, buğday ürünü yüzde 2,1 ortalamayla arttı. Batı Almanyalı ekonomi bilgini Fritz Baade'ye göre 2000 yılında, tahıl üretimi 12-16 milyar tona yükselecek ve 30 milyar insanı beslemeye yetecektir. (41) Oysa, 21. yüzyılın başlarında, dünya nüfusunun 6-7 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bugün, ekim toprakları tüm toprakların yüzde 9'udur ve bunun en az yüzde 40'ı sürülebilir. Bu, okyanuslardaki sınırsız kaynaklar bir yana, eldeki olanakların tüketilmemiş olduğunu göstermektedir.

Böylece, Malthus'un «yasa»sı bilimsel sınavda başarı kazanamamıştır. Ama Malthusçülüğü hâlâ benimseyenler vardır. Günümüzün Malthusçüleri, yeryüzünün fazla kalabalıklaştığını ve nüfusun daha fazla artmasının insanlığın başına felaket getireceğini söylerler ve nüfus fazlalı-

---

(38) İbid., s. 542.

(39) K. Marx and. F. Engels, **On Britain**, Moskova, 1962. s. 321.

(40) K. Marx, **Theories of Surplus-Value,** Part II, Moskova, 1962, s. 117.

(41) Fritz Baade, **Der Wettlauf zum Jahre 2000,** Oldenburg, 1961, s. 65.

ğının, bunalımlar, devrimler, savaşlar ve bunlara benzer toplumsal altüst oluşların temel nedeni olduğunu ileri sürerler.

Sayıları fazla olduğu için insanlar aç kalmak zorundadırlar; aşırı nüfus fazlalığı, bütün kötülüklerin kaynağıdır, vb... Yeni Malthusçülerin yazıları bu çeşit iddialarla dolup taşar. Komünizmin ideallerine ve gereksinime göre dağıtım ilkesine karşıt olarak Malthusçüler, fazla nüfusun yarattığı facialarla karşı karşıya kalmış karanlık bir gelecek çizmektedirler.

Oysa, üretici güçlerin ve bilimin gelişiminin bugün bulunduğu düzeyde ve ekilebilir topraklarla, yeryüzü üzerindeki herkesi beslemek, açlığı ortadan kaldırmak ve tarım emeğinin üretici güçlerini geliştirmek olanaklıdır.

Asıl engel, yeryüzünün birçok bölümünün ekonomik geri kalmışlığı, toplumsal ilişkiler sisteminin köstekleyici etkisi, sömürgeciliğin ağır mirası ve buna benzer etkenlerdir.

Modern bilim, gezegenimizin nüfusu sallarda yaşamak zorunda kalacak kadar çoğalsa bile, yeryüzünün herkesi besleyebileceğini söyleyen Rus bilgini Timiryazev'in görüşünü doğrulayan kanıtlar ileri sürüyor. Ne var ki, Malthusçülüğü eleştirirken, bu kuramın çarpıtarak yansıttığı bazı sorunların var olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Bu açıdan en az iki gerçek soru karşımıza çıkıyor: Bunların birincisi, tarımsal üretimi, artan bir nüfusun gereksinimlerini karşılayacak biçimde geliştirmek; ikincisi, durum ve koşullara bağlı olarak, doğum oranını azaltmak ya da çoğaltmaktır. Toplum bu sorunlarla karşı karşıyadır ve toplumsal uzlaşmazlıklar giderildiğinde ve bütün insanlığın rasyonel çabaları birleştirildiğinde bunlar çözülebilir.

Doğa, coğrafi çevre ve nüfus, toplumsal gelişimi etki-

leyen gerekli ve önemli koşullar oldukları halde, toplumsal gelişmenin kaynağında bulunan **temel** güç olmadıklarına göre, bu temel güç nedir? Toplumsal gelişimi, yasalar uyarınca gerçekleşen doğal-tarihsel bir süreç haline getiren şey nedir? Cevap şudur: Toplumsal gelişimin kaynağındaki temel güç üretimdir.

Üretim, toplum yaşamının ve gelişiminin temeli olduğuna göre, toplum biliminin ilk ödevi, üretimin gelişiminin yasalarını ve bu yasaların toplum tarihindeki işleyişini incelemektir. Üretimde etkili olan yasaların bazıları belli oluşumlara özgü yasalardır. Bazıları da bütün oluşumların ortak yasalarıdır. Ne var ki, üretim ilişkilerinin, üretim güçlerinin niteliğine ve gelişim düzeyine uygunluğu yasası, bütün insanlık tarihi boyunca etki gösteren bir genel toplumsal yasa olması bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Bundan ötürü, sözü geçen yasanın incelenmesi, tarihsel sürecin özünü kavramamızı sağlar.

Üretim İlişkilerinin, Üretim Güçlerinin Niteliğine ve Gelişim Düzeyine Uygunluğu Yasası

Uygunluk yasası, her toplumsal oluşumun gelişim sürecinde, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki bağıntıyı dile getirir. Üretim ilişkileri, üretim güçlerine dayanırlar ve onlar tarafından belirlenirler; ama bu güçlerin gelişimini de etkilerler. Üretim ilişkilerinin bu etkisi iki yanlıdır. Bunlar, üretici güçlere denk düştükleri zaman, bu güçlerin gelişimini hızlandırırlar; bu güçlerle çelişkiye girerlerse, gelişimlerini kösteklerler. Bundan ötürü, üretim ilişkilerinin, üretici güçlerin niteliğine ve gelişim düzeyine uygunolması gereklidir. Demek ki, uygunluk yasası, üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin gelişimine; bu güçlerin geli-

şiminin de üretim ilişkilerine bağlı oluşunu dile getiriyor. Ne var ki, üretimin bu iki yanının etkileşmesinde, başa çeken üretici güçler olmak üzere, her yanı, ötekinden farklı bir rol oynar. Bundan ötürü, uygunluk yasası, üretici güçlerin gelişiminin **temeli üzerinde** yer alan üretici güçler ve üretim ilişkileri diyalektiğini ve etkileşmesini dile getirir.

Toplumsal üretim süreci, emek aletlerinin yapılmasını ve bunların, tüketim malları yapımı için kullanılmasını gerektirir. Bundan ötürü, toplumsal üretim, her zaman iki büyük kesime ayrılır. **I. Kesim (üretim araçlarının yapımı) ve II. Kesim (tüketim araçlarının üretimi).** Kuşkusuz, toplumsal gelişimin farklı aşamalarında, üretimin bu iki kesimi arasındaki farklılaşma şu ya da bu ölçüde belirgin olabilir. Ama bunlar her zaman, insanın emek sürecinde harcadığı zaman, ürünün doğal biçimi ve bu iki kesimin oynayacağı rol açısından toplumsal üretim içinde ortaya konabilirler. Toplumsal üretimin nasıl geliştiğini kavrayabilmek açısından, bu ayırım büyük önem taşır. Tüketim araçlarının üretimi, ancak, üretim tekniklerinin ve teknolojisinin daha iyi hale gelmesiyle artabileceği için, toplumsal üretimin ilerlemesinde, I. Kesimin gelişimi esastır. I. Kesimdeki üretimin sürekliliğini ve genişlemesini sağlamak için, üretim maddelerinin yapılmasında kullanılan emek araçlarının ve üretim araçlarının yapılmasında kullanılan emek araçlarının sürekli olarak yeniden üretilmesi ve bunun yanı sıra, toplumsal üretimi genişletmek için emek araçları fazlası olması gereklidir. Bundan ötürü, üretimin hızlı genişlemesi, önce, üretim araçları üretiminin (I. Kesim) gelişmesini gerekli kılar. Ama genişletilmiş yeniden üretim, üretilen emek araçlarının sadece sayıca artmasını değil, eldekilerin daha iyi duruma getirilmesini, daha üretken aletlerin yapımını, yeni teknolojiyi, enerji sanayiinin gelişimini, vb., de gerekli kılar. Ayrıca bunların her

ulusal ekonomi dalına uygulanması, yani **üzerinde toplumsal üretimin geliştiği eksen olan teknik ilerlemenin** gerçekleştirilmesi de zorunludur.

Bütün gelişimler gibi üretim gelişiminin de iki yanı vardır: **Süreklilik ve yeni öğelerin ortaya çıkışı.** Yeni emek araçları ancak, eldekilerin yardımıyla ve ulaşılmış üretim düzeyinin sağladığı olanakların kullanılmasıyla ortaya konabilir. Bundan ötürü, önceki gelişimin olumlu sonuçlarının korunması demek olan süreklilik, üretici güçlerin geliştirilmesinin zorunlu bir öğesi ve koşuludur.

Bu gelişim, düz bir çizgi üzerinde ilerlemez. Çok daha karmaşık bir nitelik taşır. Üretim aletlerinin farklılığı, teknik gelişimin değişik bir yol izlemesi sonucu verir. Marx, basit el aletleri gelişiminin, makine üretimi gelişiminden nitelik bakımından farklı olduğunu belirtmiş ve kapitalizm-öncesi bütün üretim tarzlarının teknik temelinin, kökçe tutucu olduğu halde, kapitalist üretimin teknik temelinin devrimci olduğunu yazmıştı. (42) Bu, neden böyle olmaktadır? Basit bir aletin makinadan farkı; birincinin, insanın kendisi tarafından kullanılmasına karşılık, makinaların belli mekanizmalar tarafından harekete getirilmesi ve bir zamanlar işçilerin yaptığı işleri makinaların yapmasıdır. Bazı aletler, belli bir emek işlemine yararlı olacak biçimde ve basit deneylerle geliştirildikten sonra artık olduğu gibi kalır. Nitekim, balta, çekiç ve saban, binlerce yıldır pek az değişikliğe uğrayarak kullanılagelmiş aletlerdir. Bundan ötürü, bu aletlere dayanan teknik ilerleme çok yavaştır ve durağanlığa yönelir. Emek üretkenliğinin artması ise, işçinin ustalığının ve ürünün yapımındaki ayrıntılı bir işbölümünün sonucudur.

Geniş çapta sanayiin teknik temeli ise, bambaşka bir görünüm içinde ortaya çıkıyor. Makina, sanayi ve tarım

(42) K. Marx, **Capital**, c. 1, s. 486.

üretimini, ulaşım ve öteki sanayileri tepeden tırnağa değişikliğe uğratıyor. Geniş kapsamlı işbölümü ve üretimin çeşitli dalları arasındaki organik ilintiler olmadan, makina üretimi düşünülemez. Üretimde dengenin sağlanması ve dar boğazlardan kaçınılması zorunluğu, üretim dallarından herhangi birindeki önemli bir ilerleme dolayısıyla, ona bağlı öteki dallarda da benzer bir ilerlemenin ortaya konması gereksinimini doğurur. Örneğin, jet motorlarının ortaya çıkışı, bu motorların yapımı için gerekli malzemeyi sağlayan maden işleme sanayiinde yeni standartların geçerli olmasına yol açtı. Makina üretiminin, el zanaatlarında hiç bir zaman görülmeyen hızlı ve geniş bir ilerleme olanağına sahip olduğu hiç bir zaman görmezlikten gelinemez.

Ayrıca, geniş çapta sanayie geçiş, **bilimin**, üretime bilinçli **teknolojik uygulanmasıyla** da bağıntılıdır. Bu, üretim sürecine, gittikçe daha fazla sayıda doğal gücün, yeni bulunan malzeme özelliklerinin ve doğal yasaların girmesini sağlayarak üretici güçlerin sınırsız bir gelişim göstermesi olanağını hazırlıyor. Nükleer fizik, yarı-iletkenler fiziği, sibernetik, yüksek-molekül bileşimleri kimyası ve öteki gelişme dalları, bugünkü bilimsel ve teknolojik devrimin temelinde yatmaktadır. Modern makina üretiminin teknik temeli, hızlı sıçramalar ve devrimsel değişiklikler yaratabileceğini gösterdi. Kuşkusuz, modern teknolojinin olanaklarının gerçekleştirilmesi, toplumsal koşullara da büyük ölçüde bağlıdır. Bu konuyu aşağıda ele alacağız.

Demek ki teknik ilerleme, üretici güçlerin üzerinde geliştiği temeldir. Ama bu güçlerin gelişimi, üretimdeki örgütlenmenin daha iyi duruma getirilmesini ve insanın, bir üretici güç olarak gelişmesini, yani deneylerinin ve becerilerinin, kültür standartlarının ve teknik bilgisinin gelişmesini de gerekli kılar.

Teknik gelişimle birlikte değişime uğrayan insan deneyleri ve becerisi de üretici güçlerin etkin bir öğesidir. Makinalar, bunları sadece kullanmakla kalmayıp teknolojilerle birlikte daha iyi duruma getiren, yeni aletler yapan ve üretimi rasyonelleştiren insan olmaksızın çalışamaz. Bundan ötürü, öteki koşulların aynı düzeyde ve eşit kaldığını varsayacak olursak, makinaların gelişiminin ve olanaklarının kullanılmasının, insanların deneylerine, becerilerine, bilgisine, kültür standartlarına ve yeteneklerine bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

Demek ki, üretici güçlerin gelişimi, karmaşık bir süreçtir ve bu süreçte çeşitli öğeler etkileşir ve birbirini değişikliğe uğratır. Ama, ilerlemenin genel çizgisi, her şeyden önce, üretici güçlerin nedenleyici öğesi olarak emek araçlarının gelişmesine ve daha iyi duruma getirilmesine bağlıdır.

Üretici güçlerin niteliği ve gelişim düzeyi ve özellikle üretim araçları ve aletleri, emek süreci içindeki insanlar arasında belli ilişkilerin kurulması gereksinimini doğurduğu için, üretici güçler, üretim ilişkilerini belirler. Bu bağımlılık, insanlığın tarihinde açıkça ortaya konan bir eğilim olarak görülür.

Maddeci tarih görüşü, emek aletlerinin, tarihin başlangıcındaki ilkel taş balta ve ucu sivriltilmiş deynekten, bugünün makinalarına, enerji santrallerine, vb., kadar gösterdiği gelişimdeki büyük ilerlemenin nicel ve nitel yanları olduğunu ileri sürer. Üretici güçlerin az yada çok geliştiğini söylediğimiz zaman, onları nicel bakımdan ele alıyoruz ve gelişim düzeylerini karşılaştırıyoruz. Üretici güçlerin nitel tasviri ise, emek aletlerinin nasıl harekete geçirildiğini ve kullanıldığını dile getirir. Nitel bakımdan, üretici güçler iki yanlı bir özellik taşırlar. Emek aletlerinin bireysel emekle harekete geçirilmesi (zanaatkârların alet-

leri gibi) ve bireye, gerekli geçim araçlarını üretme olanağını sağlaması durumunda, üretim güçlerinin **özel karakteri** söz konusudur. Bu aletlerin harekete geçirilmesi için kollektif emeğin gerekli olduğu durumda (makinalı üretim sistemlerinde olduğu gibi) ise, üretim güçlerinin **toplumsal karakteri** söz konusudur.

Üretici güçlerin toplumsal ve özel karakterine uygun olarak iki üretim ilişkisi biçimi; tarihte gördüğümüz iki temel tip ortaya çıkabilir. Bunlar, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti üzerinde temellenen işbirliği ilişkileri, yani **üretim sürecinde insanlar arasında karşılıklı yardım ve işbirliği ilişkileri** üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerinde temellenen **egemenlik ve baş eğme ilişkileridir.**

İnsanlar, hayvan durumundan sıyrılmaya başladıklarında taş, odun ve kemikten yapılmış aletler kullandılar. Bunlar bireysel kullanım aletleriydi. Ama, bunları kullanan birey, gerekli geçim araçlarını sağlayamıyordu. Bireysel üretim bir yana bırakıldı ve insanlar birlikte çalışıp birbirlerini desteklemek zorunda kaldı. Bunun sonucu olarak, bu çağda, temel üretici güç, **kollektif**'ti ve ilkel toplumda biçimlenen kollektivist ilişkilere zemin sağladı.

Üretici güçler geliştikçe, ilkel komün içinde, taş aletlerin kullanımından, bronz ve daha sonra demir aletlerin kullanımına geçildi. Bu sonuncular, emeğin üretkenliğini çok yükselttiği için, bireyler ve aileler tek başlarına üretime giriştiler. Bunlar, bir **artı ürün** üretmeye başladılar. **Özel bir karakter** kazandıkları anda, üretici güçlerin gelişiminde nitel bir sıçrayış gerçekleşmişti. Bunun çok büyük toplumsal sonuçları olmuştur. Üretici güçlerin özel karakterine uygun düşecek biçimde ve bu temel üzerinde, **üretimin özel mülkiyet ilişkileri** yani, köleci, feodal ve kapitalist ilişkiler zorunlu olarak ortaya çıkıyordu. Özel mülkiyet ilişkilerinin daha üst düzeydeki tiplerinin hepsi, özel

karakter taşıyan üretici güçlerin daha üst **düzeydeki** temeli üzerinde biçimlenir. Özel kullanıştaki emek aletlerinin geliştirilmesi, bir başka nitel sıçramayı, yani el sanatları aletlerinden emek sürecine toplumsal karakter kazandıran makina üretimine geçişi sağlayacak bir nicel hazırlıktı. Kuşkusuz, ilk makinalar (yel ve su değirmenleri), çok eskiden beri kullanılıyordu. Su değirmenlerinin ilk çağda, yel değirmenlerinin 10. yüzyıldan bu yana kullanıldığı biliniyor. Ama bunlar, üretimde ikinci dereceden rol oynuyorlardı ve kullanımları, üretimin karakterini belirlemiyordu. Üretim sürecine, ancak, başlangıçta özel karakter taşıyan emek aletleri temeli üzerinde ortaya çıkan kapitalizm toplumsal bir karakter kazandırdı. Ama böylece, kapitalizm ve onunla birlikte bütün özel mülkiyet, kendi kendini köhneleştiriyordu. Çünkü, üretimin toplumsal süreci, üretim araçlarında toplumsal mülkiyeti gerekli kılmaktaydı. Modern ve geniş çapta sanayii geliştiren kapitalizm, üretim araçlarının toplumsal sosyalist mülkiyetinin maddesel ve teknik önkoşullarını yaratmaktaydı.

Demek ki, el sanatları aletlerinden makina üretimine geçişin, üretici güçlerin karakterinde doğurduğu nitel değişim, toplumun, üretim araçlarındaki özel mülkiyetten toplumsal mülkiyete geçişinin kök nedeni ve temelidir.

Bugün, üretim gelişiminde, yeni bir sıçramayla karşı karşıyayız. Bu, insanın, kendisiyle doğa arasına makinayı ya da makina sistemlerini değil otomatikleşmiş ve kendi kendini düzenleyen bir süreç koymasına yol açacaktır. Otomasyon, makinaların gelişiminde yepyeni bir çağın habercisidir.

Kapsayıcı makinalaşma ve otomasyon, sadece tek tek işletmeleri ve sanayileri değil, bir bütün olarak ekonomik bölgeleri ve bunun sonucu olarak tek tek ülkelerin ekonomik karmaşalarını ve uzun vadede bütün dünya ekonomi-

sini tek bir bütün olarak işleyen tamlaşmış bir üretim organizması içinde toplama eğilimindedir. Bu eğilim, Sovyet Rusya'nın Avrupa kesiminde görüldüğü gibi, geniş arazilerde enerji santrallerinin kurulması dolayısıyla açıkça ortaya çıkmıştır. Üretimin daha ileri derecedeki toplumsallaştırılması bu eğilime yeni bir nitel görünüm kazandırıyor. Bu maddesel temel, üretim sürecini tüm toplumun bilinçli denetimine ve çıkarlarına bağımlı kılmanın; uluslaların birbirinden ayrı oluşuna son vermenin ve uzun sürede, bu ulusların tek bir özgür halklar birliği halinde ve yeryüzü çapında bir araya gelmelerinin nesnel olanağını ve zorunluğunu doğuruyor.

Üretim aletleri gelişiminin nitel ve nicel yanları ve karakterlerinin değişimi sorunu, her tür toplumsal-ekonomik oluşumun maddesel ve teknik temelinin belirlenmesi ve gelişiminin bir doğal-tarihsel süreç olarak anlaşılması bakımından kesin bir önem taşır.

Peki, üretim ilişkileri, üretici güçleri nasıl etkilemektedir?

Belli bir noktaya kadar, üretici güçler, mevcut üretim ilişkilerinde köklü bir değişiklik yaratmayacak biçimde gelişir. Öyle ki, üretim ilişkileri, üretici güçlere yeterince gelişme sağladıkları sürece bir yana atılmazlar ve yerlerine yenileri geçmez. Bu, bir çocuğun, elbiselerini, gövdesine dar gelene kadar giymesine benzer.

Ne var ki, daha sonraki gelişmeler sonunda, üretim ilişkileri yavaş yavaş köhneleşir; üretici güçlerle çelişki haline girer ve onlara köstek olur. Bu noktada, eski üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişim biçimi olarak iş görecek olan yeni üretim ilişkilerine yerini bırakır.

Annenkov'a yazılmış olan 28 Aralık 1846 tarihli ünlü mektupta Marx şöyle der: «İnsanlar, kazandıkları şeylerden hiç bir zaman vazgeçmezler. Ama bu, içinde belli üre-

tici güçler edindikleri toplumsal biçimi bırakmazlar demek değildir. Tam tersine, elde edilmiş sonuçlardan yoksun bırakılmamaları ve uygarlığın ürünlerini kaybetmemeleri için, ekonomik alışverişlerini yürütme tarzları, elde ettikleri üretici güçlere denk düşmediğinde, bütün geleneksel toplumsal biçimlerini değiştirmek zorundadırlar.» (43)

Çerçeveleri içinde üretici güçlerin geliştiği üretim ilişkileri, bu güçlere özgül bir tarihsel karakter kazandırırlar. Tarihsel olarak temellenmiş her üretim tarzının kendine özgü ekonomik yasaları vardır ve üretici güçler, belli bir dönemde, bu yasalar üzerinde gelişir.

Üretim ilişkilerinin her biçimi, üretimi belli bir amaca bağımlı kıldığından, insanlar, geniş insan kütleleri ve sınıflı toplumların sınıfları içinde, belli **etkinlik güdüleri** [itkileri, dürtüleri] yaratır ve bunlar kapitalist ve sosyalist toplumda birbirinden farklıdır. Bu üretim, ilişkilerinin etkin özünün temel dile gelişidir.

Uzlaşımsız üretim ilişkilerinde, üretici ile üretim araçları arasında tam ya da parçasal bir ayrılmışlık vardır ve üreticiler birer basit üretim aracı durumuna girmiştir. Köle sahipleri, feodaller ve kapitalistler (bunlar, kendi oluşumlarının egemen sınıflarıdır ve üretim araçlarının sahipleridir), üretimin gelişimini kendi çıkarlarına ve isteklerine bağımlı kılarlar. Örneğin, kapitalist üretim ilişkilerinin taşıyıcısı olan kapitalistler, üretimi, kendi çıkarlarına, yani kâr sağlamaya bağımlı kılacak durumdadırlar.

Bir egemen sınıfın varlığı, üretici güçlerin gelişmesine destek olduğu; yani, bu sınıfın egemenliğinin koşulu olan belli üretim ilişkileri, üretici güçlere denk düştüğü sürece tarih bakımından haklı çıkarılabilir. Kapitalist üretim ilişkileri, feodal üretim ilişkilerinin yerine geçtiklerin-

(43) K. Marx and F. Engels, **Selected Correspondence**, s. 35-36.

de, üretici güçlerin gelişimini destekleyen büyük bir güç kaynağı olarak ortaya çıktılar ve ticaret ilişkilerine, teşebbüs atılımlarına ve özel teşebbüse kapıları ardına kadar açtılar; kapitalist ekonomi gelişimini sağlayan kâr elde etme eğilimini ve buna benzer itkileri ve güdüleri özgür bıraktılar. Kapitalist üretim, ilişkileri, tarih bakımından zorunlu ve ilericiydi. Ama bunu söylerken, özel mülkiyet üzerinde temellenen bazı üretim ilişkilerinin ilerici olup olmadığı konusunda, sadece egemen sınıfların güdülenmemelerine ve etkinliklerine bakarak yargıya varabiliriz, demek istemiyoruz. Bu üretim ilişkileri sistemi içinde ilk üreticinin durumu en önemli olan öğedir. Uzlaşımsız üretim ilişkilerinin herhangi bir biçimi, ancak, kütlelere, daha önceki durumlarına (statülerine) oranla bazı avantajlar sağladığı ölçüde ilericidir. Çünkü bu durumda, kütlelerin sömürülmesini yumuşatmakta ve çalışma konusunda yeni güdüler ve itkiler getirmektedir. Bu soruyu, ayrıntılı olarak ileride ele alacağız.

Üretici güçlerin tarihsel gelişiminin ayırt edici özelliklerini ele alırken, sadece üretim aletlerinin değil insanın kendisinin de değişikliğe uğradığını söylüyoruz. Üretim ilişkilerinin gördüğü işi incelerken, ilk [dolayımsız] üretim alanındaki etkinliğe değişik bir biçimde yaklaşmalıyız. Gerçekten de, üretici güçlerin gelişimini, içinde yer aldıkları toplumsal koşulların çerçevesi dışında; yani, belli üretim ilişkileri sistemi içindeki ilk üreticinin durumunu tasvir etmeksizin incelemeye kalkmak yanlıştır. Çünkü, emekçi kütlelerin içinde bulunduğu koşul ve bu koşulun emek üretkenliğini artırma konusunda doğurduğu güdüler (itkiler), üretim ilişkilerinin, belli bir dönemde üretici güçler üzerinde ne ölçüde etken rol oynadığını belirlemek bakımından çok önemlidir. Burada şu soru ortaya çıkıyor: Eski üretim ilişkileri üretici güçler için bir engeldir, derken ne

demek istiyoruz? Bu durum, genellikle üretimin tüm olarak durdurulması mı demektir.?

Eski üretim ilişkilerinin bir engel olduğunu ileri süren Marksist görüş, istasyona gelen trenin fren yapması gibi mekanik bir anlam içinde ele alınmamalıdır. Üretim, durmak şöyle dursun, eski üretim ilişkileri içinde gelişme bile gösterebilir. Nitekim bugün, kapitalist ülkelerde, köhne üretim ilişkileri egemendir ve bunlar, üretici güçlerle apaçık bir çelişki içindedir. Ama bu ülkelerde, üretim gelişmeye devam etmektedir ve durmamıştır.

Öyleyse, eski üretim ilişkileri engelleyici rol oynar derken ne anlıyoruz? Önce, bu eski üretim ilişkileri içinde, gerçekleştirilmiş üretim düzeyinin bütün olanaklarının kullanılmadığını ileri sürüyoruz. «...Kapitalist üretim tarzı, üretimin belirli gelişmiş durumlarında bazı engellerle karşılaşır. Bunlar, bir bakıma, duruma aykırı olan şeylerdir. Kapitalist üretim tarzı, gereksinimlerin giderilmesinin değil, üretimin ve kâr elde etmenin belirlendiği noktada duraklar.» (44) Marx, bunun, kapitalist üretimin sınırları niteliğini açığa vurduğunu da söyler.

Bilim ve Toplum adlı kitabında, İngiliz bilim adamı J.D. Bernal, ABD'nin ve öteki kapitalist ülkelerin kaynakları, toplumun çıkarları doğrultusunda kullanılsa, aç ve baskı altındaki bir milyar insanın, on yıl içinde sağlıklı bir yaşama kavuşacağını söyler. Ama, ABD'de ve öteki kapitalist ülkelerde burjuvazi iktidarda olduğu için üretim halkın çıkarına değil en yüksek kâr elde etme tekelciliğine bağlıdır. Bundan ötürü, üretim ilişkileri ile üretici güçlerin bugünkü düzeyi arasındaki çatışma, kuramsal bir ileri sürüş değil, elle tutulur bir olgudur.

Ayrıca, kapitalist üretim ilişkilerinin engelleyici etkisi, işletmelerin sık sık düşük düzeyde etkinlik göstermesinde;

---

(44) K. Marx, **Capital**, c. III, Moskova, 1971, s. 258.

tüketim mallarının düzensiz üretimi, silâhlanma için milyarların harcanması ve üretici güçlerin yıkım güçlerine dönüştürülmesi dolayısıyla ortaya çıkan tek yanlı ve çirkin bir sanayi gelişmesinde açıkça dile gelir.

Kapitalist üretim ilişkilerinin engelleyici rolü, emek sürecinin korkunç biçimde yoğunlaştırılmasının ve işçilerin en güç koşullarda çalıştırılmasının yanı sıra, yarım gün çalışan ya da işi olmayan milyonlarca emekçinin ortaya çıkmasında ve toplumun en değerli üretici gücü olan insanın harcanmasında da dile gelir.

Demek ki, kapitalist üretim ilişkilerinin, üretim güçlerinin gelişimini engellediğini ileri sürerken, bu güçlerin gelişiminin durduğunu söylemek istemiyoruz. Kapitalist sistemde, üretimin, düzensiz bir biçimde; ve üretici güçlerin bunalımlar ve yıkımlardan geçmesiyle geliştiğini söylüyoruz. Gerçekten de, bilimsel ve teknik başarılar, savaş amaçlarına yöneltilmekte ve insanları ortadan kaldırmak; ilerleme güçlerine karşı çıkmak için kullanılmaktadır.

Bundan ötürü, uygunluk yasası, üretim ilişkilerinin etkinliğinde de dile gelmektedir. Çünkü bu etkinlik, üretim gelişiminin kösteklenmesinin ya da ilerlemesinin, sadece mülkiyetin biçimi tarafından değil, üretimdeki insanların ilişkileri ve ürünün dağılım tarzıyla da belirlenmesi olgusunun yarattığı bir olanaktır. Üretimi geliştiren ya da geliştirme konusunda ilgi duymayan insanın kendisidir. Üretim tarzlarını geliştiren, değiştiren ya da bir başka tarza geçirenler, insanların kendileridir. Marksizmin gücü, belli dönemlerde, insanların, insan kütlelerinin, grupların ve sınıfların etkinliğini neyin belirlediğine bilimsel ve maddeci bir açıklama getirmiş olmasındadır. Bu etkinlik, insanların üretimdeki yerleri, üretim araçlarına ve bundan ötürü ürünlere karşı aldıkları tavır, başka bir deyişle, üretim ilişkileri tarafından belirlenir. Bu ilişkiler ise, insanların iradesinin ve bilincinin etkisi altında değil, doğanın ve

üretici güçlerin durumu ile düzeyinin etkisi altında biçimlenir. Böylece, üretim ilişkilerinin etkisi, insanların etkisi dolayısıyla dile gelir ve bundan ötürü, üretim güçlerinin ve özellikle üretim aletlerinin niçin gerçekleştiği sorusu, bizi, bu aletleri geliştiren insanların etkinliğini neyin belirdiği sorusuna götürür. Bu soruya cevap vermek için insan etkinliğinin koşullarını ve güdülerini her belli dönemde belirleyen üretimin ekonomik koşullarını incelemeden geçirmek gerekir.

Kapitalist üretim ilişkileri, ilk üreticiyi, emek üretkenliğinin sömürmeyle harekete getirildiği ve güç koşullar içinde çalıştığı bir duruma sokmuştur. Üretimi yenileştirenlerin; bilginlerin, mühendislerin, teknisyenlerin, sadece emek karşılığı ücret aldıkları için değil, ama kendileri, halkları ve devletleri için çalıştıkları; makinaları ve teknolojiyi geliştirip emeğin becerisini ve örgütleşmesini ve sosyalist toplumun üretici güçlerini iyileştirdikleri sosyalizm düzeninde ise koşullar çok farklıdır. Bundan ötürü, **insanlar ile aletler (bunlar, üretimin temelindeki hareket ettiriciler olarak üretici güçlerin öğeleridir) arasındaki etkileşme, insanları etkinliğe yönelten somut güdüleri** açığa vuran **üretim ilişkileri biçiminde dile gelir.**

Uygunluk yasası, belli bir üretim tarzının gelişimini belirlemekle kalmaz; gelişen üretim güçleri, eski üretim ilişkileri ile çatışmaya girdiği zaman bir üretim tarzının yerine bir başkasının geçmesi zorunluğunu da doğurur. Bir üretim tarzından bir başkasına geçilirken uygunluk yasası nasıl işler?

Yeni üretici güçler ve bunlara denk düşen üretim ilişkileri, eski sistemin bağrında ortaya çıkar. Genel olarak, eski ortadan kalktığı zaman, hiç bir yeni öğe bu eskiden bağımsız olarak ortaya çıkamaz; onun gelişmesinin zorunlu ürünü olarak ortaya çıkar. Üretimin gelişmesinde de bu

böyledir. Yaşayabilmek ve geçimlerinin gerekli araçlarını üretmek için insanlar, kendilerinden önce yaratılmış her şeyi, etkinliklerinin zemini olarak kabul etmek zorundadırlar. Öte yandan, belli üretim ilişkilerinin sağladığı güdülenmelerin etkisi altında, her yeni kuşak, emek aletlerinde değişiklikler yaratır; üretim becerisini ve deneylerini iyileştirir ve böylece üretici güçleri geliştirir. Bu, bir sonraki kuşağa devredilecek yeni üretici güçlerin yaratılmasına yardımcı olur. Üretici güçlerin gelişiminin belli bir ekonomik yapı oluşturan yeni üretim ilişkileri, eski toplumun bağrında kendini gösterir. Bu, yeni üretim tarzının öğelerini ortaya çıkarır. Köleci üretim tarzı, ilkel komün sistemi içinde ve onun gelişiminin sonucu olarak kendini gösterir. Kökenleri, köleci sistem içinde kendini gösteren feodalizm ve feodal sistemin bağrında ortaya çıkan kapitalizm için de aynı şey geçerlidir.

Böylece, yeni ekonomik yapı, eski üretim tarzı içinde gelişmeye başlar. Gelişen yeni üretici güçler, topluma egemen olan eski üretim ilişkileriyle çatışmaya girer. Bu çatışmanın sona erdirilmesi; yani, yeni üretim ilişkilerinin egemen ilişkiler olarak kurulması için, egemen sınıf ve üstyapı tarafından korunan eski üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılması zorunludur.

Bundan ötürü, eski üretim ilişkilerinden yenilerine geçilirken, nitel bir sıçramanın gerçekleşmesi ve köhneleşmiş ve katılaşmış ekonomik, toplumsal ve siyasal biçimlerin köklü olarak yıkılması ve yeni üretim tarzının kurulması için yolun açılması zorunludur.

Sosyalist üretim tarzının kendine özgü yanı, bu tarzın sadece önkoşullarının eski sistem yani kapitalizm içinde ortaya çıkmasıdır. Bunlar, toplumsal nitelik taşıyan üretici güçler; proleterler sınıfı, sosyalist ideoloji, proletarya partisi ve benzerleridir.

Büyük çapta gelişmiş üretici güçlere uygun düşen yeni sosyalist üretim ilişkileri ise, kapitalist koşullar içinde biçimlenmez. Bu Marksist görüş, sosyalizm öğelerinin (bunların içinde üretim ilişkileri de vardır), kapitalizm koşulları içinde ortaya çıktığını ve bundan ötürü sosyalizm için «mücadele»nin, bu öğelerin adım adım genişlemesini sağlamaktan başka şey olmadığını ve böylece, kapitalizmden sosyalizme geçişin, özellikle burjuva demokrasisinde, tam anlamıyla evrimsel bir yoldan ve köklü devrimci değişiklikler olmadan gerçekleşebileceğini ileri süren oportünistler tarafından her zaman inkâr edilmiştir. Bundan ötürü, sosyalist ilişkilerin, kapitalizmin bağrında ortaya çıkıp çıkmadığı sorunu, sadece kuramsal değil pratik açıdan da büyük önem taşır ve sert bir ideolojik mücadelenin konusudur. Peki, sosyalist ilişkiler, kapitalizm içinde niçin ortaya çıkınamaktadır ve çıkamaz?

Uzlaşımsız sınıf oluşumlarının tarih içinde birbiri ardınca ortaya çıkışı, üretim ilişkilerinde tam anlamıyla köklü bir değişiklik yaratmamış ve sadece bir tip özel mülkiyetin yerine bir başkasını; bir sömürme biçiminin yerine bir yenisini (feodal sömürme yerine kapitalist sömürmeyi) koymuştur. Bundan ötürü, kapitalist özel mülkiyet sahipleri, bir başka özel mülkiyet oluşumu olan feodalizm içinde ortaya çıkabilmişler ve zamanla ekonomik egemenliği elde etmişlerdi. Ekonomik egemenliklerini sağlama alınca da, feodal beylerin siyasal egemenliğini ortadan kaldırmaya çalışmışlardı. Bütün burjuva devrimleri bu noktada başlamıştı.

Kapitalizmden sosyalizme geçiş ise bambaşka bir şeydir. Kapitalistler sınıfının, mülkiyetini ortadan kaldırmak için girişilen her mücadelede üstyapının bütün gücünü kullanarak savunmaya geçtiğini unutmamak gerekir. Bundan ötürü, kapitalist mülkiyetin toplumsal mülkiyete dö-

nüştürülmesi, burjuvazinin siyasal egemenliği bir yana atılmadan gerçekleştirilemez. Bu, emekçi kütlelerin yeni toplumu kuramları için bilinçli ve dengeli bir çaba harcamaya yöneltilmelerinin önkoşuludur.

Daha önceki bütün oluşumlarda görüldüğü gibi, sosyalizmde de, üretici güçlerin gelişimi onlar ile üretim ilişkileri arasında bir çelişki doğurur. Ama sosyalizmde, bu çelişki bambaşkadır; bambaşka gelişim biçimleri edinir ve farklı çözümleri gerektirir.

Sosyalizmde, uygunluk yasasının başlıca özelliği, toplumun, üretim ilişkilerini, hızla gelişen üretici güçlere uygun duruma getirmek için zamanında önlemler alabilmesi; yani, bunların arasındaki çelişkileri bilinçli olarak çözebilmesidir.

Sosyalist üretim ilişkileri, üretici güçlerin hızlanarak gelişmesi olanağını yaratır ve teknik ilerlemeyi güçlendirerek, emeğe karşı komünistçe davranmayı sağlayarak ve emek üretkenliğini hızla arttırarak üretici güçlerin gelişimine kaynaklık eder. Ama bu olanaklar kendiliğinden gerçekleşmez. Bundan ötürü, halkın (işçiler, kollektif çiftçiler ve aydınlar) emek etkinliği, sosyalizmde, üretimin gelişmesinin ve hem bilimsel hem de teknik ilerlemenin büyük çapta gerçekleşmesinin en önemli koşullarından biridir. Teknik ilerleme çabası, üretimin daha iyi örgütlenmesi, bilimin gelişmesi ve başarılarının pratiğe uygulanması, emek üretkenliğinin artması, malzeme kullanımında tutumluluk, vb., halkın karşısına en önemli ödevlerden biri olarak çıkar.

Uygunluk Yasası: Toplumsal Sonuçlar

Toplumsal gelişim, toplumsal-ekonomik oluşumların gelişimi ve art arda gelişidir ve üretimin gelişimiyle belir-

lenmiştir. Her toplumsal oluşumun yapısını ve gelişimini; bir oluşumdan ötekine geçişi ve bütünleşmesini sağlayan tarihsel doğrultuyu belirleyen şey, üretimdir.

Başlangıçtan beri, tarihin özünde bir amaç yoktur ve tarih yasaların yönettiği bir süreçtir. Sadece insan etkinliğinin amaçları vardır ve **hem bu amaçlar hem de onların gerçekleştirilme olanakları, her çağın maddesel koşullarınca belirlenmiştir.**

Toplumsal oluşumların yasalara uyan gelişimini ve art arda gelişini, her ulusa ve tarihin tümüne zorla uygulanan bir felsefi-tarihsel şama olarak görmek yanlıştır. Kuşkusuz, somut tarih, çok daha zengin ve çeşitlidir. Ama izledikleri yol ne kadar kıvrımlı olursa olsun, bütün ırmakların belli bir yöne doğru akmaları gibi, bütün uluslar da, tarihsel gelişimleri ne kadar farklı olursa olsun, uygunluk yasasının işleyişiyle belirlenen **tarihsel sürecin kapsayıcı nesnel mantığına** bağlıdırlar. İlkel oluşum, uzlaşımsız oluşumlar ve komünist toplumsal-ekonomik oluşum, yasalarca yönetilen toplum gelişiminin çeşitli görünümleridir.

Toplum tarihi, doğa tarihinin uzantısıdır. Hayvanlar dünyasının gelişimi, insanın ortaya çıkışının biyolojik önkoşullarını hazırlamıştır. İnsan toplumu, insanın ilk ataları, yaşamaları için gerekli araçları sağlamak için girişikleri etkinlikte, emek aletleri yapmaya ve kullanmaya başladıkları zaman ortaya çıktı. Çevredeki doğayla etkileşmenin üstün-biyolojik bir tarzı olarak emeğin gelişimi, insan elinin ve beyninin oluşumuna yol açtı. Emek, bireyler arasında nitel olarak yeni bir bağlantılar sistemi; bir toplumsal ilişkiler sistemi ve doğayı aşan toplumsal tekrarlanmalar yarattı. İnsanların duyumları, zihin, dil ve düşünce, emeğin ve insanların birbiriyle anlaşabilmesinin temeli üzerinde ve süreci içinde biçimlendi. Bundan ötürü, insanoğlu, kendisini hayvanlar dünyasının üzerine yüksel-

ten her şeyi son kertede emeğe borçludur. Toplumsal insan, emek tarafından yaratılmıştır.

Toplumun ortaya çıkışıyla, toplumsal deneylerin ileriye aktarılmasını sağlayan **biyoloji-üstü mekanizma** da gerçekleşti. İnsan davranışının deneyleri, pratik etkinliğin biçimleri, düşünce tarzları, vb., kalıtım yoluyla geçmeyen şeylerdir ve toplumda, her yeni kuşağın ilişki kurduğu dil ve maddesel ya da manevî kültür biçiminde saptanmış durumdadır. Bu süreç, **bireyin toplumsallaşması** diye adlandırılır ve her bireyin bir insan varlığı olarak etkinlik göstermesinin zorunlu önkoşuludur. İnsanın, ancak toplum içinde ve onun yardımıyla var olabilmesinin ve gelişebilmesi de bundan ötürüdür. İnsan, başlangıçtan beri bir toplumsal varlıktır.

İnsanın ve toplumun ortaya çıkışı, eski ve ilkel toplumsal oluşumun yani ilkel komünal sisteminin ortaya çıkışıdır.

İlkel komünal oluşum, yeryüzünün her yanında ortaya çıkmıştır ve eski çağlardan kalma basitliği içinde, yaşam tarzının ve bütün bir ilişkiler sisteminin nasıl üretime bağlı olduğunu apaçık biçimde gösterir. İnsanın o zamanlar kullandığı ilkel emek aletleri, bir başına üretim yapmasını olanaksız kılıyordu. Çünkü insan, doğa karşısında, bir başına güçsüzdü ve topluca çalışma bir zorunluktu. Yaşayabilmek için, insanların, **aşiretler ve kabileler** gibi topluluklar içinde birleşmesi gerekiyordu. Bunlar aynı zamanda, akrabalığa dayanan etkin topluluklar; insanların geçim araçlarını birlikte elde etmelerini sağladıkları için üretim birimleri, toplumsal örgütler ve dil birlikleriydi. Üretimin ilkel durumu, insan ırkının çoğalmasına ilişkin olan kan bağlarının bütün yaşam üzerinde büyük bir etkisi olmasına da yol açtı. Ama, içgüdünün etkisinde ortaya çıkan ve katıksız bir biyolojik itkiyi dile getiren hayvan

sürüsüne karşıt olarak insan topluluğunun oluşmasının temelindeki başlıca etken, emek sürecinde bir araya gelme zorunluğuydu. Bu yaşam tarzı, ona uygun düşen bir toplumsal bilinç yarattı.

Ahlâk, din ve sanat, ilkel toplulukta ortaya çıkmış olan bilinç biçimleriydi. Ama o zamanlar, bunlar birbirinden ayrı değildi; bir bütün halindeydi ve aşiret ya da kabilenin geleneklerinin, törelerinin ve düşünüşlerinin bir sistemini oluşturuyorlar ve doğanın verdiği şeyler olarak görüldükleri için topluluk bireyleri tarafından hem davranışlar hem de düşünceler açısından birer buyruk niteliği taşıyorlardı. İnsanın bütün ilişkileri, aşiret ve kabileye bağlı ve onlarla sınırlıydı. Bu insanlar, sadece kendi topraklarında yer değiştirebildikleri için uzaysal bakımdan; varlıkları topluluğa dayandığı için ekonomik açıdan ve sadece bir birey olarak değil belli bir kabilenin üyesi olarak kendilerinin farkında oldukları için de, manevî bakımdan bu bağımlılığın içindeydiler. **Kabile bilinci, aynı zamanda, bu kabilenin üyelerinden her birinin bireysel bilinciydi** ve aşiret ya da kabile çerçevesi dışındaki her şey ona yabancıydı.

İnsanlar topluluk içinde oldukları halde yaşam çok güçtü. Yapılması gerekenler hem çok basit hem çok karmaşıktı. İlkel araç ve gereçleri kullanmak çok fazla bilgiyi ve beceriyi gerektirmiyordu ama insanın etkinliği, fizik özelliklerine (güç, çeviklik, dayanıklılık, vb.) ve manevî özelliklerine (irade gücü, direnme, denetim ve çabuk düşünebilme); çevresindeki doğa konusundaki bilgisine bağlıydı. Üretim güçlerinin çok ilkel bir düzeyde olması dolayısıyla insanoğlu, yabancı ve düşman doğa karşısında ayakta kalabilmek için her gün her saat mücadele etmek zorundaydı. Kibritle bir şey yakmak kolaydır, ama aynı işi fitilli çakmakla yapmak daha zor ve ilkel yöntemle iki odun parçasını birbirine sürterek gerçekleştirmeye çalış-

mak ise çok daha zordur. Taş uçlu mızrakla ya da ok ve yayla avlanmak için de çok çalışmak gerekiyordu.

Böylece, binlerce yıl süren bu insanlık tarihi döneminin temel özellikleri, cins ve yaşa dayanan işbölümü temeli üzerindeki birleşik etkinlik; eşitçi dağıtım; sıkı davranış yasaları; bireyin aşiret kurallarına (tabular) mutlak baş eğişi ve günlük yaşam savaşı için gençlerin yetiştirilmesini sağlayan ayrıntılı bir eğitim sistemiydi.

Yavaş da olsa, üretici güçler, ilkel oluşumun içinde bile kararlı bir biçimde gelişti. Bu süreç, arkeologlar ve tarihçiler tarafından çok iyi incelenmiştir. Genel gelişim, taş araç ve gereçlerden metal (bronz ve demir) olanlara; uzaktan vurmayı sağlayan araçlarda ilerlemenin sağlanması na (önce mızrak, sonra sapan, ok ve yay, Avusturalya'da bumerang); toplayıcılıktan ve avcılıktan üretici ekonomiye yani tarıma ve hayvan yetiştirmeye yönelmişti.

Bireysel emeğin üretkenliği artınca, ailelerin bir başlarına gerçekleştirdikleri üretim de gelişti. Bu durum, eşitçi dağılımın temelini bozmaya yöneldi. Tarım ve hayvan yetiştirme, el sanatları ve tarım arasındaki işbölümü, insan emeğini daha üretken duruma getirdi ve bunun çok önemli toplumsal sonuçları oldu. Kabileler arasında, yeni bir ekonomik ilişki biçimi olan değişim [mübadele] başladı ve artı ürün, yani ilk gereksinimler giderildikten sonra geri kalan [artan] bir ürün ortaya çıktı. Bunun sonucu olarak da, ürünü biriktirmek, yeniden dağılım yapabilmek ve böylece toplumun bazı üyelerinin, ellerinde servet biriktirmesi olanağı doğdu. İnsan da bu servetin bir bölümü olabilirdi ve nitekim böyle oldu. Çünkü, insan-gücünü sömürmek, ekonomik açıdan herşeyden daha kâr sağlayıcıydı. Tarım, yerleşik bir yaşam tarzını gerektiriyordu. Büyük nicelikte ürünün ortaya çıkması, insanoğlunun, aşiret ve kabileden daha geniş topluluklar kurması olanağını yarattı.

Bu durum ve koşulların hepsi birden, ilkel topluluğun aşınmasına ve ilkel eşitlik ilişkilerinin çözülmesine yol açtı. Yeni üretici güçler, eski üretim ilişkileri ile çelişki haline girdi ve böylece, **özel mülkiyete ve insanın insan tarafından sömürülmesine dayanan sınıf toplumunun** ortaya çıkmasına yol açılmış oldu.

Sınıf toplumu her yerde ortaya çıkmadı. Bu toplum, ilk olarak, Yantse, Hvango, Nil, Ganj, Dicle ve Fırat'ın verimli vadilerinde kendini gösterdi. Verimli toprak, ilkel araçlarla kolayca sürülüyor ve daha iyi ürün alınıyordu. İlkel komünler, ilk olarak burada çözülmeye başlamışlar ve ilk üreticinin en düşük düzeyde tüketim yapmaya mecbur edilmesi yoluyla köle sahibine artı ürün sağlayan ilk, en kaba ve ilkel sömürü olarak **kölecilik** de ilk olarak burada ortaya çıkmıştı.

O zaman bile, kölecilik, her yerde, toplumun temel özelliğini belirleyen başlıca kesim değildi. Tarih boyunca, **köleciliğin çeşitli biçimlerini** görüyoruz. Yıkılmak üzere olan ilkel topluluktaki babaerkil kölecilik, kapitalist ilişkiler geliştiği zaman ABD'nin güneyinde ortaya çıkan Zenci köleciliği, vb., bunun örnekleridir. Kölecilik, çok yakın zamana kadar, Asya ve Afrika'nın çeşitli ülkelerinde, şu ya da bu biçimde var olagelmiştir. İlk dönemde ilkel komünün çözüntüye uğraması, bazı ülkelerde, köle kütlelerinin sömürülmesini, toplumsal üretimin temeli haline getirdi ve bu, klasik biçimi içinde Akdenizde gelişen **köleci toplum**'un (Eski Yunan ve kolonileri, Kartaca, Roma ve Roma İmparatorluğu) ortaya çıkmasına yol açtı. Bu toplumda, köle emeği, köle sahibinin servetinin başlıca kaynağıydı. İlk çağ dünyasının bütün toplumsal örgütlenmesi ve kültürü, köle emeği temeli üzerinde gelişti. Burada önemli, göreli olarak az gelişmiş üretimin yanı sıra, üretici güçlerin büyümesinin, değişimin genişlemesinin, kamu işlerinin yönetiminin, bilimlerin ve sanatların gelişmesinin; kol emeği

harcayan büyük kütlelerle üretici emek harcamak zorunda olmayan ve başka toplumsal işlevleri yerine getiren bir avuç insan arasındaki büyük işbölümüne dayanmasıdır. Böylece, toplum, sömürenler ve sömürülenler olarak sınıflara ayrılmıştı. Sınıflarla birlikte, kölelerin, köle sahiplerine karşı giriştikleri sınıf mücadelesi de ortaya çıkıyor ve gelişiyordu.

Köleci sömürünün ilişkilerini kuran üstyapı da, köleci üretim ilişkileri üzerinde ortaya çıktı. Efendi-köle ilişkisini korumak ve toplumu yönetmek için, egemen sınıfa yeni biçimler ve yeni araçlar gerekliydi. Bu amaçla, ilk olarak bu dönemde, devlet kuruldu ve onunla birlikte, ordu, polis ve resmi görevliler; devlet kuvvetine dayanan ve onun tarafından korunan bir statüler sistemi olarak kanun ortaya çıktı. Köle sahipleri, egemenliklerini sürdürmek için kuvvete baş vurdular ve insanlık dışı sömürünün doğal bir sonucu olan direnci, yani kölelerin direncini kırdılar.

Ne var ki, bu koşullarda bile, fikir ve kol emeğinin birbirinden ayrılması, kuramsal bilginin birikimini ve ilerlemesini olanaklı kıldı. Bilim ve felsefenin başlangıçlarına; din alanındaki önemli değişikliklere bu dönemde rastlıyoruz. Bundan ötürü, toplumun sınıflara bölünmesi, üstyapıya ve bir bütün olarak toplumun manevî yaşamına köklü değişiklikler getirdi.

İnsan toplumunun ilerleyişine, ilkel topluluğa oranla önemli bir adım attırmış olmasına rağmen, köleci sistem, üretici güçlere, gelişmeleri bakımından çok dar bir çerçeve sağlamıştı. Köleci ekonomi, toplumun başlıca üretici gücü olan insanı yağma eder gibi kullanma sonucunu doğurmuştu.

Üretkenlik düşük olduğu için, köle emeği, köle sahibine çok ucuza mal olduğu zaman ödeniyordu. Köleler insan sayılmıyor, araç ve gereçten farklı tutulmuyor ve bütün insan haklarından yoksun durumda bulunuyordu. Bu, bir

bakıma, köle sahibinin, kölesine, bir aile ve çoluk çocuk sahibi olma iznini vermesini çok zarar ettirici bir şey olarak görmesinden doğuyordu. Bundan ötürü, kölelerin sayısını arttırmak için, o çağlarda, doğal çoğalma yoluna pek az baş vuruluyordu. Köleleri savaş sonucu yakalamak, özgür insanları köle yapmak ya da başka zorbaca yollara başvurmak çok daha kârlıydı. Birçok köleci devlet (Yunanlılar ve Romalılar gibi) için savaş, köle sağlamanın başlıca kaynağıydı. Bu devletlerin, sürekli olarak savaş açmaları, komşularını yağmalayıp soymaları, geniş toprakları yakıp yıkmaları ve yenilenleri köle haline getirmeleri bundan ötürüydü.

Üretici güçlerin gelişmesiyle, köle emeğinin ekonomik yetersizliği gittikçe ortaya çıktı. Dayanılmaz koşullarda yaşayan emekçi, çalışma güdüsü duymuyordu ve çalışma düşüncesinden bile nefret ediyordu. Bu, köleci toplumun iç aşınmasının ve durgunlaşmasının kaynağı olan apaçık bir çelişki ortaya çıkardı. Her toplumun varlığının temel koşulu olan bu emek, insana uymayan bir iş ve kölenin başına gelen bir felaket durumuna giriyordu. İnsan çalışmadan yaşayamazdı, ama ancak köle olursa çalışabiliyordu. Bu çelişki, köleci üretim ilişkilerinin ve onlarla ilintili sınıfların ortadan kaldırılması ve ilk üreticileri çalışmaya yüreklendirecek özellikler taşıyan yeni üretim ilişkilerinin kurulmasıyla çözülecekti.

Eski Yunan ve Roma'nın, genellikle, köleci toplumların modeli olarak kabul edildiğini ve tüm eski çağın bunlar açısından yargılandığını biliyoruz. Tarih açısından, bunun tam anlamıyla doğru olduğu söylenemez. Çünkü, eski Mısır'da, Hindistan'da ve Çin'de, kölecilik farklı biçimlere bürünmüştü. Bu ülkelerde, kölecilik, Yunanistan'da ve Roma'da olduğu kadar yaygın değildi. Ötekilere oranla daha kapalı olan ve içinde elle tutulur ilkel kollektif ilişki kalın-

tıları barındıran kırsal topluluklar (komünler); siyasal işlevlerinin yanı sıra, tarım durumunun temelini oluşturan sulama tesislerini yapan, koruyan ve ekonomik önem taşıyan bayındırlık işlerini yerine getiren merkezî despot devletler ve kesin kast ayırımları, Marx'ın **Asya-Tipi Üretim Tarzı** diye adlandırdığı özel bir toplum tipini ortaya çıkarmıştı. Bu üretim tarzının, özgül bir toplumsal oluşum olup olmadığı hâlâ tartışılabilecek bir sorudur. Ama bu üretim tarzının, çok durgun ve pek az değişebilen ve gelişebilen özel bir toplumsal örgütlenme biçimi olduğu besbellidir. Bundan ötürü, bu üretim tarzı, o çağlara göre iyice dinamik olan Akdeniz dünyasından büyük farklılık gösterir.

Kıvrımlı yollar ve çelişkili biçimler izleyen köleci toplum, yavaş yavaş **feodal topluma** yönelir. Feodal toplumun teknik temeli, köleci toplumdan köklü olarak farklı değildir. Aynı emek aletleri bireysel olarak kullanılmaktadır; aynı el sanatları, tarım ve hayvan yetiştirme söz konusudur. Ama bunların gelişim düzeyi daha yüksektir. Feodalizm de geniş topraklar üzerinde yayılmıştır. Orta ve Doğu Avrupa'nın Cermen ve Slav kabilelerinin, köleci oluşumu atlayarak ilkel komünal sistemden doğrudan doğruya geçtikleri oluşum, bu oluşumdur.

Feodal oluşum, köleci oluşuma oranla daha gelişmiş toplumsal örgütlenmedir. Ayırt edici özelliği, başlıca üretim aracı olarak feodal mülk üzerinde temellenmiş üretim ilişkileri ve yine bu temel üzerinde biçimlenen çeşitli kişisel bağımlılıklar; yani, köylülerin toprak sahibi feodal beye olan kişisel bağımlılıklarıdır. Feodalin toprağının bir bölümü, kullanılmak üzere tek tek köylülere verilmiştir. Köleye karşıt olarak feodal toplumdaki köylü, kendisine verilmiş toprak üzerinde çalışabiliyor ve işgücünü yeniden üretmek için gerekli ürünün küçük bir parçasını kendine alıkoyabiliyordu. Toprak köleliği sisteminde köylü, çoğunlukla, aile sahibi de olabiliyordu. Bundan ötürü, feodal

toplumda insan gücünün yeniden üretilmesi, savaşlara zorunlu olarak bağlı değildi ve köleci toplumdaki yağmacı ve yakıp yıkıcı özellikleri taşımıyordu. Köle, araç ve gereçlerle bir tutulduğu halde, toprak kölesi, en alt dereceden de olsa insan sayılıyordu. Ne var ki, sömürü ve baskı çok kaba ve insanlık dışıydı. Feodal sömürünün ayırt edici niteliği ekonomi dışı zorlamanın geniş ölçüde kullanılmasıydı. Bunun nedeni, köylünün işlediği topraktan artı ürünü çekip alabilmesinin biricik yolunun bu olmasıydı. Köylü çok kötü durumdaydı. Sefalet, açlık ve hastalıkla karşı karşıya kalıyordu. Siyasal hakları yoktu ve hayatı feodal beyin keyfine bağlıydı.

Ama ilk üreticiyi çalışmaya yönelten bazı maddesel güdülenmeler [çıkarlar] sağladığı ve köleciliğe oranla, insan işgücünün yeniden üretilmesi bakımından daha iyi koşullar getirdiği için, feodalizm, daha önceki oluşumlara oranla, üretici güçlere çok daha büyük olanaklar açmıştı.

Feodal toplumun sınıf yapısı çok karmaşıktır. Bu toplumun sınıf ayrımları, zümrelere bölünme durumuyla örtülmüştür. Her insan, daha doğumunda, belli bir zümre içinde yer alıyordu. Ya toprak sahibi soylular zümresinin bir üyesi, ya bir köylü ya da bir zanaatkârdı. Bir zümreden ötekine geçmek çok güçtü. Soylular ve din adamları, ayrıcalıklı ve egemen zümrelerdi.

Üstyapı alanında, feodal sınıfın ekonomik egemenliği, belli bir siyasal ve ideolojik kıyafete büründürülmüştü. Mutlak ya da sınırlı monarşi, feodal devletin tipik biçimiydi. Dinin tek başına egemenliği de, ideolojinin ayırt edici özelliğiydi. Devlet ve din; yani, bu toplumun iki güçlü kurumu, yönetici sınıfların mülkiyetinin ve ayrıcalıklarının koruyucularıydı. Sert ekonomik baskı ve gaddar haksızlık, köylülerin sürekli olarak protestolarda bulunmalarını yol açıyordu. Feodalizmin tarihi, feodal bağlar-

dan kurtulmak isteyen köylülerin bitip tükenmez mücadelesinin tarihidir. Bu mücadele, tek tek köylülerin, bulundukları yerden kaçmalarından, geniş araziler üzerindeki silâhlı ayaklanmalara kadar çeşitli biçimler alıyordu. Ama köylü mücadelesi, genellikle, yenilgiyle sona eriyordu. Bunun nedeni, köylülerin dağınık ve örgütlenmemiş olmaları ve kesin siyasal amaçlar gütmeleriydi.

Orta çağlardaki kütle hareketlerinin ayırt edici yanı, bunlardan çoğunun din bayrağı altında ortaya çıkmasıdır. Engels, bu dönemde, kütlelerin duygularının dinle beslendiğini ve kütlelerin benimsemesi için, bir fikrin dinsel biçim içinde ortaya çıkmasını zorunlu olduğunu söyler. Birçok din savaşının, dinden sapma akımının, din hareketinin, vb., dayandığı temel buydu.

Feodalizm yavaş yavaş ve adım adım gelişti. Feodal sistemin, köleci sistemden daha yararlı olduğunu göstermesi için yüzyılların geçmesi gerekti. Feodalizmin gelişmesi ile kentler sadece siyasal ve dinsel merkezler olarak değil, el sanatları ve ticaret merkezleri olarak da yeniden canlandı. El sanatları geliştirildi ve iyileştirildi; tarım teknikleri ilerletildi. Toplumsal işbölümü genişledi ve yeni geniş topraklar işlendi.

Böylece, yeni toplumsal yaşam biçimlerinin ortaya çıkmasını sağlayan maddesel önkoşullar yavaş yavaş ama kesin biçimde hazırlanıyordu. Feodalizmin tarihinin incelenmesi, bu sürece yol açan başlıca etkenleri kolayca ortaya koyar. Bunlar, işbölümü ve ticaret, emtia artışı ve para ilişkileri, yeni pazarların ortaya çıkışı, halkın gereksinimlerinin artışı, silâh yapımı ve buna benzer etkenlerdir. Ama, feodalizmin en iyi günlerinde yüksek bir yetkinlik düzeyine ulaşmış olan el sanatları üretimi, bu üretimin genişlemesi olanaklarının çok sınırlı olmasından ötürü, gittikçe artan talebi karşılayamıyordu.

Pazarın talepleri, yeni bir üretici gücün ortaya çıkmasına yol açtı. Bu güç, **işbirliği ve manüfaktürdü.**

Basit işbirliği; yani, birlikte çalışmak için bir grup insanın toplanması, emeğin üretkenliğini belirgin biçimde arttırdı. Ama manüfaktürün ortaya çıkışı, bu bakımdan daha özel bir önem taşıyordu. El sanatlarına karşıt olarak manüfaktür, bir ürünün yapımına ayrıntılı bir işbölümü getirdi. Manüfaktürün teknik temelinin el sanatları aletleri olmasına rağmen, üretim sürecinin bir takım ana işlevlere bölünmesi, emek üretkenliğini büyük ölçüde artırdı ve ayrıca, insanın yaptığı işin makinaya devredilmesini sağlayan önkoşulları yarattı. Böylece, manüfaktürün gelişimi, makina üretiminin ortaya çıkma koşullarını hazırladı.

Ama genel olarak feodalizm, teşebbüsün, serbest ticaretin ve malların satılacağı ulusal pazarların oluşumunun gelişmesini köstekleyici nitelikteydi. Köylünün kişisel bağımlılığı, sanayiin gereksinim duyduğu serbest emek piyasasının yaratılmasını engelliyordu. Kademeli ayrıcalıklar sistemi ve mutlak monarşi ve benzeri kurumlarla birlikte feodal mülkiyet biçimi, üretici güçlerin daha ileriki gelişiminin gerekleri ile çelişkiye düşüyordu. Yeni üretici güçler, gelişimlerini tam anlamıyla olanaklı kılacak yeni ekonomik ve toplumsal biçimler istiyordu. Feodalizmin, yeni toplumsal oluşuma; yani **kapitalizm**'e yerini bırakmasını gerektiren temel neden işte bu çelişkiydi.

Kapitalist ekonominin, **ilkel kapitalist birikim** süreci olarak ortaya çıkışının klasik bir tasviri, Marx'ın **Kapital**'inde yer alır. Bu sürecin özü, ilk üreticilerin; yani, köylülerin ve zanaatkârların elindeki üretim araçlarının alınmasıdır. Marksizm, kapitalistlerin ilk servetinin kendi emeklerinin ürünü olduğunu ileri süren efsanenin iç yüzünü ortaya çıkarmıştır. Aslında, emekçileri, üretim araçlarından «ayırmak» için, küçük emtia üreticilerinin iflâs ettirilmesi ve baş eğdirilmesi; köylülerin topraklarından kovulması;

ekonomik zorbalık ve apaçık şiddet hareketleri gibi her yol kullanılmıştı. Marx, kapitalizmin kökeninin, tarih sayfalarına ateş ve kılıç kelimeleriyle yazıldığını söyler. İlkel kapitalist birikim, servetin bir yanda kapitalistlerin eline geçmesi; öte yanda, serbest emek piyasasının oluşumuyla birlikte, üretim araçlarının toplanması [temerküzü] sonucunu verdi. Emek piyasasını, emek ve geçim araçlarından yoksun insanlar oluşturuyordu. Üretim araçlarındaki özel mülkiyet ve emekçinin mülkiyetten yoksun oluşu, kapitalist üretim ilişkilerinin temelleridir.

Batı Avrupa'da, kapitalizme geçiş, dış basınç olmadan, kendi kendine gerçekleşti. Bu kıtada, kapitalizmin oluşumunun kilometre taşları; İtalyan ticaret kentlerinin gelişmesi, Portekizli ve İspanyol denizcilerinin büyük coğrafya keşifleri, Amerika'nın ve Güneydoğu Asya'nın sömürgeleştirilmesi, İngilteredeki burjuva devrimi ve sanayi devrimi ve 18. yüzyıl Fransız burjuva devrimiydi. 19. yüzyılda, Kuzey Amerika, Rusya ve Japonya da kapitalist gelişme yoluna girdi.

Feodal üretim ilişkileri, kapitalist üretim ilişkilerine yerini bırakırken, üstyapı, yeni temele uygun düşecek biçimde değişikler geçirdi ve toplumun görünümü değişti.

Burjuva devriminin alevleri içinde feodal toplumsal zümreler yıkıldı; mutlak monarşinin yerine meşruti monarşi ya da parlamentolu cumhuriyet geçti.

Burjuva demokrasisi, bireyin gerçek özgürlüğü olarak sunduğu bireycilik ilkesini benimsedi ve herkesin, yasalar karşısında eşit olduğunu söyledi. Ne var ki bu eşitlik, sadece sözde kalmaktadır. Çünkü, ekonomik eşitsizlik; yani, insanların üretim araçlarına olan ilişkilerdeki eşitsizlik, toplumun temeli olmaya devam etmektedir. Burjuva ideolojisi, kapitalist ilişkilerin gerçek özünü aldatmacalarla örter.

Böylece, kapitalist üretim tarzının kurulması ile birlikte, toplumsal yaşamın bütün öteki alanları, ona ve gereksinimlerine uygun duruma geldi.

Kapitalist toplumsal oluşum; gelişiminin yasaları ve eğilimleri, Marksizmin kurucuları tarafından derinlemesine incelenmiştir.

Makina üretimiyle ilintili olan yeni üretici güçlerin gelişimi, kapitalist gelişimin kaynağı ve temeliydi. Makina üretiminin gerçekleştirilmesi (üretici güçlerin nitel bakımdan yeni bir düzeye yükseltilmesi) ise, kapitalizmin yüklendiği tarihsel görevdi.

Kapitalist mülkiyet biçimi, kapitalistlerin, kâr biçiminde kendilerinin kıldıkları (sahip çıktıkları) **artı-değer elde etme yöneliminin, üretimdeki ana itici güç haline gelmesi** durumunu belirlemişti. Ama bu koşullarda, kâr elde etme dürtüsü, **kapitalistler arasında rekabet**'in doğmasını kaçınılmaz hale getiriyordu. Gelişim ve rekabet ise, büyük kapitalist birliklerin; yani, tekellerin doğması sonucunu veren **sermaye toplanmasına ve merkezileşmesine** yol açıyordu.

Kapitalizm, dış genişlemesini de gerçekleştiriyordu. Başı çeken kapitalist ülkeler, yeni topraklar ele geçiriyorlar, sömürge imparatorlukları kuruyorlar ve bütün dünyayı kapitalist gelişmenin içine sokuyorlardı. Kapitalizm, bu sömürgelerde, eski yaşam biçimlerini ve ekonomik sistemleri, genellikle, olduğu gibi bırakıyor ve böylece bu ülkeleri, sömürücü ülkeye ham madde sağlayan yerler ve sömürücü ülkelerin mamül ürünlerinin pazarı haline getiriyordu. Bütünleşmiş bir dünya ekonomik sistemini ve bir dünya piyasasını ilk olarak kapitalizm yaratmıştır. Bu noktada, tarih, sözcüğün tam anlamıyla dünya tarihi haline gelir. Çünkü, çeşitli bölgelerin ve halkların eski tek başınalığı artık ortadan kalkmıştır.

Ekonomik ve toplumsal gelişim kapitalizmle birlikte, büyük bir adım atar. Kısa denebilecek bir süre içinde, kapitalist oluşum, ilkel kapitalist birikimden başlayıp serbest teşebbüsten geçerek ve tekel kapitalizmine ulaşarak birçok aşamadan geçer. Ama kapitalizm geliştikçe, kendisini olumsuzlayacak gittikçe daha fazla öğe ortaya koymaya başlar. **Kapitalizm sonsuza dek varolacak değildir ve yıkılışının temel kaynağı, üretimin toplumsal özelliği ile sahip çıkmanın özel kapitalist biçimi arasındaki çelişki oluşturmaktadır.**

Kapitalizm, ürünü toplumsal hale getirmiştir. Çünkü, kapitalistlerin fabrikalarında ortaya konan ürün, kollektif emekçinin ürünüdür. Hiç kimse, bu ürünü tek başına yaptığını söyleyemez. Yüksek düzeydeki işbölümü, sadece fabrikalarda değil, üretimin çeşitli kolları arasında da ortaya çıkarak, çeşitli üretim tiplerini birbirine organik olarak bağımlı kılmak yoluyla ulusal ekonomiyi tutarlı bir sistem içinde bütünleştiren üretim bağlarını kurar. Artık üretim araçlarının özel mülkiyeti değil, toplumsal mülkiyeti, üretici güçlerin bu durumuna uygun düşmektedir ve bundan ötürü, **özel mülkiyet, üretici güçlerin bir gelişme biçimi olmaktan çıkmakta ve onları engellemektedir.** Gerçekten de, özel kapitalist mülkiyetin var olmaya devam etmesi, bütün toplumun üretici güçlerinin gelişimini yavaşlatır ve **kapitalizmin temel çelişkilerinin** dile gelişi olan burjuvazi karşısında proletarya sınıf mücadelesini keskinleştirir.

Kapitalizmin çelişkileri, gelişiminin en yüksek aşamasında (emperyalizmde), en keskin hale gelmiştir. Kapitalizm, bu aşamaya 20. yüzyıl başlarında girmiştir. Emperyalizm, Marx'ın başladığı kapitalizm çözümlemelerine devam eden Lenin tarafından derinlemesine incelendi. Lenin, serbest rekabet yerine tekelin konmasının, tekel-öncesinden tekel kapitalizmine geçişin, finans oligarşisinin egemenlik kurmasının, durgunluğa ve çürümeye yol açtığını;

kapitalizmin gerilemesini gösterdiğini kanıtladı. Emperyalizm, kapitalist toplumsal oluşunun varlığını sona erdiren en son aşamadır. Burjuva propagandası, «Batı uygarlığı»nı göklere çıkarırken Marksizm-Leninizm, kapitalist ekonomi ve toplum sisteminin çözüntüye uğramaya başladığını gösterdi ve bu sistemin çelişkilerine ilişkin bilimsel açıklamalar yaparak sürecin geriye dönmesinin olanaksız olduğunu ortaya koydu.

Dünya tarihinin daha sonraki gelişimi, bu derin görüşleri elle tutulur biçimde doğrulamıştır. Bu arada, burjuvazinin, şu son onyıllar içinde, sarsılan durumunu pekiştirmek için birçok önlem almak zorunda kaldığını belirtmeliyiz. Kapitalist sistem içinde, üretici güçlerin toplumsal özelliğini daha fazla göz önüne almaya çalışan burjuvazi, üretim ve tüketim sürecini düzenlemek için devletten gittikçe daha fazla yararlanmaya yönelmekte ve böylece karşısına sürekli olarak çıkan ekonomik felaketi savuşturmaya çalışmaktadır. Ne var ki bu çaba, kapitalizmin; emek ile sermaye, bir avuç tekelci ile geniş emekçi kütleleri ve ekonomik açıdan ilerlemiş ülkelerle geri kalmış ülkeler arasındaki temel çelişkisini çözemez. Üretimi düzenlemek için burjuvazinin aldığı önlemler, kapitalist toplumdaki üretici güçlerin toplumsal özelliğini arttırmaktan ve modern üretici güçlere uygun düşen bir ekonomik ilişkiler sistemine yönelmenin nesnel zorunluğunu pekiştirmekten öteye gitmemektedir. Kapitalizm, proletarya gibi, dünya tarihinin bu temel sorununun çözülmesini isteyen taze toplumsal güçler yaratmaktadır.

Modern kapitalizmin gelişiminde görülen bu eğilimler L. I. Brejnev'in SBKP'nin 24. Kongresine sunulan Merkez Komitesi Raporunda incelenmiştir. Raporda şöyle deniyor: «Çağdaş kapitalizmin özellikleri, genellikle, dünyadaki yeni duruma uymaya çalışmasından kaynaklanıyor. Sosyalizmle karşı karşıya gelmenin koşulları içinde, kapitalist

ülkelerin yönetici çevreleri, bir kütle devrim hareketine yönelen sınıf mücadelesinden, şimdiye kadar korktuklarından çok daha fazla korkuya kapılıyorlar. Burjuvazinin, emekçileri, daha gizli bir biçimde sömürüye ve baskı altına almaya çalışması ve kütleleri, siyasal ve ideolojik denetimi altında tutabilmek için kısmî reformlar yapmaya kalkışması bundan ileri gelmektedir. Durumlarını pekiştirmek, üretimin etkinliğini ve hızını arttırmak ve emekçilerin sömürülmesini ve baskı altında tutulmasını şiddetlendirmek için, tekeller, bilimsel ve teknik başarıları geniş çapta kullanıyorlar.

«Ne var ki, yeni koşullara uyma, kapitalizmin bir sistem olarak yerine oturduğunu göstermez. **Kapitalizmin genel bunalımı derinleşmeye devam etmektedir.**» (45)

Demek ki, **kapitalizmle insanlık tarihindeki uzun bir dönemi yani, uzlaşımsız toplum dönemi kapanacaktır.** Bu sürece ilişkin olarak yaptığımız kısa çözümleme, toplumun gelişmesindeki genel yönelimin, belli üretim ilişkileri çerçevesi içinde üretici güçlerin gelişmesiyle belirlendiğini; bir toplumsal oluşumdan bir başkasına geçişin doğal ve tarihsel bir zorunluğa uygun olarak gerçekleştiğini gösteriyor. Ne var ki bu zorunluk, sadece insan etkinliği aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bundan ötürü, bütün önemli toplumsal sorunlar, uzlaşımsız toplumları etkisi altında tutan sınıflar arası çetin bir mücadeleyle çözülmektedir. Sınıflar ortaya çıkıp kaybolmakta, çelişkilerin niteliği değişmeye yüz tutmakta, ama toplumsal grupların ekonomik ve siyasal çıkarlarının çatışmasını ve sınıf mücadelelerini kapsadığı için, tarihsel gelişimin tipi aynı kalmaktadır. Tarih, köleci oluşumda gördüğümüz insanın köleleştirilmesinin en kaba biçimiyle başlamış ve sömürü biçimlerinin gittikçe daha ılımlı hale gelmesine; ekonomi dışı zorlamaların

(45) **24th Congress of the CPSU,** s. 20.

yerine ekonomik zorlama biçimlerinin konmasına; sadece üretim araçlarına sahip olanların değil, ilk üreticilerin de üretici etkinliğe canla başla yönelmelerini sağlayan teşviklerin ve güdülenmelerin çoğalmasına yönelmiştir.

İnsanlık tarihinin bu döneminin büyük başarıları arasında, teknoloji, bilim ve kültürün büyük çapta gelişmesini saymak gerekir. Bu gelişme, insanoğlunu, bilinmedik yüksekliklere ulaştırdı, toplumsal uzlaşmazlıkların çözülmesini sağlayan önkoşulları yarattı ve yine insanı yeni bir toplumsal varlık düzeyine; toplumsal mülkiyetin ve ortak çıkar için hep birlikte çalışmak bir araya gelmiş kimselerin biçimlendirdiği yeni bir topluma ulaştırdı. Böylece bugün insanlık, dünya ölçüsünde, kapitalizmden komünizme geçiş durumundadır. Uzun süren uzlaşımsız toplum dönemi, sona ermekte, yeni oluşumun gelişimi başlamaktadır.

Komünist oluşumun ortaya çıkışının ve gelişmesinin doğal-tarihsel süreci art arda gelen üç basamaktan oluşur: Sosyalist devrimin başlattığı **geçiş dönemi**, komünist oluşumun alt basamağı olan **sosyalizm** ve **komünizm.**

Proletaryanın siyasal iktidarı elde etmesiyle başlayan sosyalist devrimin başlıca ödevi, yeni bir sosyalist ekonomi kurmaktır.

Kapitalizmden sosyalizme geçiş, sosyalist gelişim yoluna giren her ülke için zorunlu bir dönemdir. Her ülkenin gelişiminin tarihsel koşullarına, ulusal özelliklerine, sosyalist devrim sırasındaki ekonomik düzeyine bağlı olarak bu dönem kendine özgü nitelikler gösterir. Ama **kapitalizmden sosyalizme geçişi yöneten genel ortak yanlar ve tekrarlanışlar** da vardır. Bunlar, proletarya devrimini sonuna kadar götürmek ve şu ya da bu biçim içinde proletarya diktatörlüğünü kurmak konusunda, emekçi halkın, işçi sınıfı ve onun Marksist-Leninist partileri tarafından yönetilmesi; işçi sınıfı ile köylülerin çoğunun ve emekçi kütlelerinin

ittifakı; temel üretim araçlarında, kapitalist mülkiyetin kaldırılması ve toplumsal mülkiyetin kurulması; sosyalist doğrultuda, tarımın adım adım dönüşüme uğratılması; sosyalizmin ve komünizmin kurulmasına yönelik dengeli ulusal ekonomi gelişimi ve emekçilerin yaşam standartlarının yükseltilmesi; halkçı aydınların yaşlılarını yeniden eğitmeyi ve gençlerini yetiştirmeyi de kapsayan bir kültür devriminin gerçekleştirilmesi ve tüm halkın kültür standartlarının yükseltilmesi; ulusal baskının kaldırılması ve halklar arasında gerçek eşitlik ve dostluk ilişkilerinin kurulması; iç ve dış düşmanlara karşı sosyalizmin kazançlarının savunulması; proletarya enternasyonalizmi temeli üzerinde, söz konusu ülkenin işçi sınıfının bütün öteki ülkelerin işçi sınıflarıyla dayanışmasıdır.

Sosyalizmin ayırt edici özellikleri, üretimde ve öteki toplumsal etkinlik alanlarında, sömürüden kurtulmuş üretim araçları toplumsal mülkiyeti ve dostça işbirliği ilişkileridir. Sosyalizmde, sömürü kaynağı olmayan tüketim maddeleri bireysel mülkiyet olarak kabul edilir sadece. Toplum şu ilkeye dayanır: «Çalışmayan yiyemez.» Bölüşüm yasası ise, topluma verilen emeğin niceliğinin ve niteliğinin değerlendirilerek karşılığının verilmesidir. Bu ilişkiler, günümüzdeki üretici güçlerin gelişim niteliği ve düzeyi ile uyuşmaktadır. Bu nitelik ve düzey, üretim araçlarının özel mülkiyeti ile artık uyuşmazlık durumundadır; ama, emekçilerin bütün gereksinimlerini giderecek tüm hizmetleri ve malları sağlayacak ölçüde gelişmiş değildir.

Üretim gelişmesini tüm olarak toplumun çıkarlarına bağımlı kılan ve üretim araçlarına oranla herkesi eşit duruma getiren toplumsal mülkiyet, ulusal ekonominin planlı ve dengeli gelişmesini sağlayan ve ekonomide sakat gelişimlerin ortaya çıkması ve ekonomik gelişimin kendiliğinden etkinlik göstermesi yasasını engelleyen maddesel te-

meli yaratır; üretimin geliştirilmesi konusunda emekçileri teşvik eder ve modern üretici güçlerin güçlü bir gelişim kaynağı olarak ortaya çıkar.

Sosyalist temelin üzerinde yükselen üstyapının başlıca öğeleri, sosyalist devlet, sosyalist demokrasi ve Marksist-Leninist sosyalist ideolojidir. Kütlelerin, sosyalist devletin yönetimine gittikçe daha büyük ölçüde katılmaları; toplum işlerine daha büyük girişkenlikle ve etkinlikle girmeleri; özgürlük ve eşitlik; uzlaşımsız çelişkilerle paralanmayan toplumun, siyasal, ideolojik ve toplumsal birliği; kütlelerin, komünist ve işçi partileri çevresinde toplanması ve demokratik merkeziyetçilik, sosyalist demokrasinin ayırt edici özellikleridir. Bilimsel Marksist-Leninist ideoloji, emekçilerin hayati çıkarlarını dile getirmekle kalmaz; aynı zamanda, tarihin yasalarına uygun olarak toplumsal gelişimin ne gibi bir yol izleyeceği konusunda açık bir görüş sahibi olmalarına da yardımda bulunur. Sosyalist ilişkilerin ekonomik alanda kurulması, kütlelerin düşüncesinde ve duyuşunda ortaya çıkan köklü değişikliklerle ve insanlar arasındaki ilişkileri belirleyen yeni kuralların ortaya konmasıyla yakından ilintilidir.

Ama, kapitalizmden doğrudan doğruya çıkan bir toplum olan sosyalizm; ekonomi, günlük yaşam ve insanların düşünce tarzında eski toplumun kalıntılarını da içinde taşır. İnsanlara, özel mülkiyet düşünce tarzından, ahlâk kurallarından, ulusal önyargılarından sıyrılmalarını sağlamak için yardım etmek güç ve karmaşık bir iştir. Toplumu, suç işleyenlerden, serserilerden, hırsızlardan kurtarmak zor ve iki üç gün içinde çözülmeyecek ve ancak sosyalizmin gelişmesiyle çözüme ulaştıracak bir sorundur. Sosyalizm, ruhsal yapısı, her şeyden önce toplum yararına çalışmayla biçimlenen komünist toplumun yeni insanının ortaya çıkmasının gerekli önkoşullarını yaratır.

Bugün, komünist toplum, Rusyadaki Ekim Sosyalist Devriminin sağladığı gelişiminin ilk basamağında bulunmaktadır. Sosyalizm, daha sonra bir ülkenin sınırları dışına çıkınca, dünya sosyalist sistemi doğmuş oldu. İnsanlık, tarihsel gelişimin nitel bakımdan yepyeni bir düzeyine yöneldi. Yeni dünya, düşmanlarının direncini kıran, davadan dönenlerin iç yüzünü ortaya koyarak ve kararsızları kendi safına çekerek, çetin mücadeleler, güçlükler ve çelişmeler içinde oluşuyor. İlerledikçe yanlışlar yapıyor ama bunları düzeltiyor; gelişiminin deneylerini bir araya getiriyor ve geçmişten dersler alıyor. Bu ilerleme kolayca aşılan düz bir yoldan geçilerek elde edilen bir zafer değil; kıvrımlı ve güç bir yoldan geçmek ve hem zaferleri hem yenilgileri, hem başarıları hem başarısızlıkları yaşamak gerekiyor. Komünizmi kurmak; bilimsel ve rasyonal ilkeler üzerinde bir yeni toplum kurmak görevini pratik alanda yerine getirmek, insanın yaşamasına uygun koşulları yaratmak demek olduğu için büyük bir dava olarak ortaya çıkıyor.

Komünist toplumsal oluşumun birinci basamağı olan sosyalist toplum, sosyalizmin temel etkinliklerinden geçerek en yüksek basamağı olan komünizme doğru adım adım gelişiyor. Sosyalizm ve komünizm, toplumun ekonomik ve manevî olgunluğunun nitel bakımdan farklı aşamaları olduklarından, bu geçiş köklü değişiklikleri gerektiriyor. Sosyalizm, kapitalizmden türeyerek geliştiği ve eski toplumun «doğum işaretlerini» kendinde taşıdığı halde, tam anlamıyla gerçekleşmiş komünizm, komünist oluşumun kendi temeli üzerinde gelişen en yüksek aşamasıdır.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Programında şöyle deniyor: **«Komünizm, üretim araçlarının belli bir kamu mülkiyeti altında bulunduğu ve toplumun bütün üyelerine tam toplumsal eşitliğin sağlandığı bir sınıfsız toplumsal sistemdir. Bu sistemde, halkın eksiksiz gelişimine, bilim ve teknolojideki sürekli ilerlemenin doğurduğu üretim güçle-**

ri büyümesi eşlik edecek; ortaklaşa zenginliğin bütün kaynakları daha güçle akacak ve «herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre» ilkesi gerçekleştirilecektir. Komünizm, özgür ve toplumsal açıdan bilinçli emekçilerin üstün derecede örgütlenmiş toplumudur ve bu toplumda, kamusal kendi kendini yönetim gerçekleşecek; toplumun yararı için çalışmak, herkesin hayatî bir gereksinimi durumuna girecek; herkes tarafından bir zorunluk olarak kabul edilecek ve herbir insanın yeteneği, halkın en büyük yararı için kullanılacaktır.» (46)

Sosyalizmden komünizme geçişin temeli, insanın hayatî gereksinimlerini ve toplumun isteklerini karşılayan mal ve ürün bolluğunu güvence altına alan üretim güçlerinin sanayi ve tarım alanındaki güçlü gelişimiyle kurulur. Bu çerçeve içinde, SBKP Programı, Sovyetler Birliğinin başlıca ekonomik görevinin, üç ana amacın gerçekleşmesine yönelmeye yardımcı olacak temelin, yani komünizmin maddesel ve teknik temelinin yaratılması olduğunu ileri sürmektedir. Bu üç amacın birincisi, komünizmin, herkese gereksinimine göre dağıtım ilkesinin uygulanmasını sağlayacak tüketim malları bolluğunun yaratılması; ikincisi, yurtdaşlara, toplumsal işlere katılmalarını sağlayacak biçimde çalışma saatlerini azaltmak; üçüncüsü ise, çalışmayı her sağlılıklı insanın tatmin kaynağı ve temel gereksinimi olacak biçimde hafifletmek ve nitelik bakımından değişikliğe uğratmaktır.

Bu amaçların gerçekleştirilmesi yönünde önemli bir adım, SBKP'nin 24. Kongresi tarafından atıldı. L.I. Brejnev'in ve A.N. Kosigin'in raporlarında ve SSCB'nin 1971-1975 beş yıllık ekonomik gelişme planı direktiflerinde, Sovyet halkının komünizme kararlı bir biçimde geçişini sağlayan etkinliği için büyük bir program ortaya kondu. Sov-

(46) **24th Congress of the CPSU**, s. 50.

yet ekonomisinin gelecekteki büyümesinin temellerini kurarken, üretimin yeniden donatılmasını sağlarken ve bilim ile eğitime geniş kaynaklar sunarken, SBKP, aynı zamanda, bütün Sovyet halkının refahını pekiştirmek için her zamandan daha fazla çaba harcanmasını ve daha fazla kaynaktan yararlanılmasını da bir amaç olarak ortaya koydu. «Dokuzuncu beş yıllık plan, Sovyet toplumunun komünizme doğru daha da ilerleyişinde, gerekli maddesel ve teknik temelin kuruluşunda, ülkenin ekonomik ve savunma gücünü arttırmada önemli bir aşamayı gösteriyor. **Beş yıllık planın temel hedefi, sosyalist üretimin yüksek büyüme oranlarına dayanılarak halkın hayat standartlarında ve kültür düzeyinde büyük bir yükselme sağlamak, üretimin etkinliğini artırmak, bilimsel ve teknik ilerleme ve emek üretkenliğinin gittikçe daha fazla artmasını gerçekleştirmektir.**» (47)

Sosyalist üretimin gelişmesi, toplumun ekonomik ve toplumsal ilişkilerinin iyileştirilmesini ve halkın maddesel ve kültürel standartlarının yükseltilmesini sağlayan temeli yaratır. Halk kütlelerinin kültür düzeyinin yükseltilmesi ve tam gelişmiş insanın ortaya konması, üretim gelişmesinin hem koşulu hem sonucudur.

Komünizme geçiş, köy ile kent arasındaki toplumsal-ekonomik, kültürel ve yaşamdaki günlük farkların ortadan kaldırılmasını, fikir ve kol emeği arasındaki temel farkın yok edilmesini ve bunlarla birlikte, toplumdaki sınıflar ve gruplar arasındaki farkların da silinmesini içerir. Bu temel toplumsal hedefler gerçekleştirilince, insanlar arasında gerçek eşitliğin bulunduğu sınıfsız komünist toplum kurulacaktır.

Komünizme geçiş, devletin ortadan kalkmasını, toplumun manevi zenginliğinin daha da artmasını, bilim ve kül-

---

(47) 24th Congress of CPSU, s. 50

türün gelişmesini, kütlelerin kültür ve teknik standartlarının yükselmesini ve girişkenliklerinin gelişmesini, insanlar arası ilişkilerde, kollektivist ve insancıl ilkelerin ve komünist ahlâkın kurallarının gerçekleşmesini de birlikte getirecektir.

Toplumsal eşitsizliğin ve eski toplumsal işbölümünden arta kalanların ortadan kaldırılması, yüksek bir refah ve kültür düzeyine ulaşılmış olması, daha kısa işgünü, vb., bireyin yetenek ve yatkınlıklarını geliştirmeye yardımcı olacaktır.

Sosyalist toplumun komünizme doğru ilerleyişi; onu kuran kadın ve erkeklere, onların dayanışmasına ve birliğine, yetenek ve sağduyularına, etkenliklerine ve girişkenliklerine, cesaret ve içtenliklerine, disiplin ve sorumluluk duygularına, bilgi ve deneylerine, manevi olgunluk ve kültürlerine bağlıdır.

Yeni toplumu kurmanın bu çok yanlı sürecinde, Komünist Partisi öncü ve yol gösterici rol oynamaktadır.

*
* *

Burjuva ideologları, bir ütopya ve rüya olduğunu söyleyerek komünist ideali gerçekleştirmenin olanaksız olduğunu ileri sürerler. Acaba öyle midir? Gerçekten de, akla dayanan adaletli bir toplum düşüncesi eski bir düşüncedir ve kurulması için gerekli maddesel ve manevi önkoşullar toplumsal gelişim içinde olgunlaşıp ortaya çıkmadığı sürece, yüzyıllar boyunca tatlı bir rüya olarak kalmıştır. Marksizm, böyle bir toplumu, komünizm biçimi içinde kurmanın olanaklı olduğunu gösterdi; temel özelliklerini ve ona götüren yolları belirledi. Böylece, ütopyacı görüşün yerine, bilimsel sosyalizm ve komünizm düşüncesini koydu. Bugün komünizmin bir ütopya olduğunu söylemek daha

iyi bir gelecek kurmayı sağlayan olanakları ve insanlığın ulaştığı düzey sayesinde bu geleceğe açılmış olan yolları görmekten kaçınmak demektir. Bugünkü güçlü üretici güçleri yaratmış; bilim ve kültürde bu ölçüde yükselmiş olan insanlığın, rasyonel bir toplumsal örgütlenme kuracak; kendini açlıktan, yoksulluktan, savaşlardan ve toplumsal uzlaşmazlıklardan kurtaracak ve herkes için eşitlik, refah ve manevî gelişim olanağı sağlayacak güçten niçin yoksun olduğunu sormak doğaldır. Bunda ütopik bir yan var mıdır? Bu gerçekten insanca ideale ne gibi itirazda bulunulabilir? Üstün ve aşağı ırkların varlığı ileri sürülerek mi itiraz edilecektir? Ne var ki, bu zoolojik ırkçılık ideolojisinin iç yüzü ortaya serilmiştir. Eşitsizliğin, insanlığın yozlaşmasını önleyen bir itici güç olduğu mu söylenecektir? Ama Marksizm, bireysel eşitliğin olabilirliği ve gereği üzerinde hiç bir zaman ısrar etmemiş ama her zaman toplumsal eşitsizliğe karşı çıkmış ve herkesin gelişimi için eşit fırsatların tanınmasını her zaman savunmuştur.

İnsanın yapısında, kökünü ilk günahtan alan bir öğenin bulunduğu mu söylenecektir? Ama, insanın ne iyi ne de kötü doğduğunu ve ancak toplum tarafından iyi ya da kötü hale getirildiğini unutmamak gerekir. Kuşkusuz insanoğlu melek değildir ve hiç bir zaman da olmayacaktır. Maddesel gereksinimlerinin giderilmesini her zaman isteyecektir. Ama buna, kötülüğün kaynağı olarak bakmanın ne anlamı vardır? Gelişmiş insan mutluluğunun temelinde, çilecilik değil maddesel gereksinimlerin giderilmesi yatmaktadır. Kuşkusuz bu mutluluk, sadece maddesel doygunluğa da indirgenemez.

Kusurlu olan insan doğası değil, toplumdur. Çünkü toplum, insanın süflî olan içgüdülerini ve tutkularını körüklemekte ve bu etkiyle yoğurmaktadır. Tarihin diyalektiğini karmaşık hale getiren şey, yeni toplumun limonlukta

yetişmiş insanlar tarafından değil eski toplum içinde yaşamış kimseler tarafından kurulmasıdır. Marksizm bu soruya, insanın doğasını göz önünde tutarak değil, etkinliğini göz önünde tutarak cevap verilebileceğini; çünkü insanın, çevresini değişikliğe uğratırken kendini de değişikliğe uğrattığını ortaya koydu. Bundan ötürü, insanın doğası denilen şey, yeni toplumun kurulmasını köstekleyen aşılmaz bir engel değildir.

Başka ne gibi itirazlar söz konusu olabilir? Uygarlığın bir dünya termonükleer savaşında ortadan kalkması tehlikesi mi? Gerçekten de böyle bir tehlike vardır. Ama bunun kaynağı sosyalizm değil kapitalizmdir. Çünkü kapitalizm toplumsal sistem olarak miyadını doldurmuştur ve yeni savaşlara kaynaklık etmektedir. Bundan ötürü, emperyalizme, sömürgeciliğe ve yenisömürgeciliğe karşı ve barış ile sosyalizm için mücadele, her şeyi yakıp yıkacak bir termonükleer savaşı uzaklaştırmak için yapılan mücadeleyle uyuşmaktadır. Bu, 1969'da Moskova'da yapılan Komünist ve İşçi Partileri Toplantısında ve SBKP'nin 1971'deki 24. Kongresinde açıkça dile getirilmiştir.

Sömürü ve baskı sistemi; bu sistemin sürüp gitmesinde çıkarı olan sınıflar, toplumsal kesimler ve gruplar, yani egemen sınıflar ve emperyalist sistemin bütün gerici ve tekelci güçleri, insanlığın komünizme ilerleyişini köstekleyen başlıca engellerdir. Bundan ötürü, yeni toplum ancak, sınıf mücadelesi içinden doğabilir. İnsanlığı yücelere ulaştıracak yol gerçekten dikenli bir yoldur. Bu mücadelede, komünist görüşler, aydınlık bir ideal olarak ortaya çıkıyor ve geleceğe giden yolu gösterdiği gibi perspektiflerini de göz önüne seriyor. Bu ideali hiç bir şey yozlaştıramaz. Heine, **Deutschland** adlı şiirinde şöyle diyordu:

«Wir wollen hier auf Erden schon
«Das Himmerlreich errichten.» (48)

Komünizm, meleklere yaraşır erdemlerle donanmış ve gövdelerinden sıyrılmış erkek ve kadınların Hıristiyan cenneti değildir. İnsanın kendisinin hizmetinde olan bir toplumsal insanlık örgütlenmesidir.

İnsanlığın, gelişim boyunca uzun ve çarpaşık bir yol izlediğini gördük. Tarihsel sürecin ilk basamağını (ilkel komünal oluşum) izlerken insanın hayvanlar dünyasından kopup ortaya çıktığını ve toplumsal gelişiminin önkoşullarını yarattığını gördük. İlkel toplumda insanoğlu, doğal durumdan sıyrıldı ve ilk olarak kendi ayağı üzerine bastı.

Uzlaşımsız oluşumları izledik ve insan oğlunun, doğa güçlerini kendi hizmetinde kullanmasını sağlayan bir bilim ve maddesel üretim düzeyine ulaştığını gördük.

Tarihin üçüncü basamağının (komünist oluşum), insanın karşısına koyduğu hedef, kendi toplumsal ilişkilerini egemenlik altına alması ve hem maddesel hem de manevî üretimin daha yüksek bir gelişim düzeyi, yani dostça işbirliğinin kollektivist ilişkilerinin gelişim düzeyi üzerinde tam gelişmiş insanı gerçekleştirmesidir.

İnsanlığın gerçek tarihi, komünist oluşumun ortaya çıkışıyla başlar. Çünkü insan bu aşamadan, doğanın ve kendi toplumsal ilişkilerinin tutsağı olmaktan kurtulmaktadır.

Tarihe bilimsel bir bakış, onun **ileriye uzanan bir hareket; aşağı biçimlerden yüksek biçimlere sağlam adımlarla ilerleyen bir geçiş** olduğunu ve bugün, insanlığın, komünist oluşum koşulları içinde tam gelişme ve refahın yollarını açan bir düzeye yükselmiş bulunduğunu gösteriyor. **Dünya tarihinin nesnel mantığı işte böyledir.**

---

(48) «Cenneti burada; güzel yeryüzünde kurmak istiyoruz.»

Dünya tarihinin genel gelişim çizgisini, maddesel üretimin gelişmesindeki tekrarlanmalar tarafından belirlendiği ölçüde ele aldık. Toplumsal gelişimi, tarihsel sürecin her noktasında açıkladık demek değildir bu. Tarih çok daha çeşitlidir. Çünkü içinde, tarihsel süreci farklılaştıran çok sayıda etken rol oynamaktadır ve bundan ötürü düz bir çizgi olarak görülemez. Tarihsel gelişim, bir çok kurucu öğenin etkisinin sonucudur ve tarihi kavramak için tarihsel süreçte hep bir arada karşılıklı etki gösteren temel etkenleri ve güçleri göz önünde tutmak gerekir. **Tarihsel maddecilik, tarihin incelemesi için gerekli yöntemi sağlamakta ve bundan ötürü, sadece dünya tarihinin tutarlılığının ve gelişiminin tüm doğrultusunu değil, aynı zamanda, çeşitliliğinin bilgisine götüren yolu da göstermektedir.** Marksizmin kurucuları, tarihsel maddeciliğin yalınkat bir görüş haline getirilmesine ve önermelerinin, tarihe zorla kabul ettirilen ve olguların incelenmesinin yerine konan klişeler durumuna sokulmasına her zaman karşı çıkmışlardır. Bu konuda Engels'in söylediklerini hatırlayalım: «Maddeci tarih anlayışına göre, tarihte **son kertede** belirleyici olan öğe, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx ne de ben, bundan daha fazla bir şey söylemedik. Bundan ötürü herhangi bir kimse, bunu, ekonomik öğenin **biricik** belirleyici olduğunu söylemeye vardıracak olursa, sözü geçen önermeyi anlamsız, soyut ve saçma bir söz haline getirmiş olur.» (49) Engels, gelişimin akışının ve özellikle biçiminin, üstyapının çeşitli yanları (ideoloji, vb.) tarafından etkilediğini ve belirlendiğini de söyler. Bu tarihsel etkileşmeyi ve ekonomik zorunluluğun kendini ortaya koyarken içinden geçtiği bir yığın nedensel etkeni incelemek gerekmeseydi, «kuramın, herhangi bir tarih dö-

(49) K. Marx and F. Engels, **Selected Correspondence**, s. 417.

nemine uygulanması, birinci dereceden bir denklemin çözümünden daha kolay olacaktı.» (50) Tek tek ülkelerin tarihinin akışı ve özellikleri, mevcut sınıf güçlerinin ilişkileri, öznel etkenin oynadığı rol ve özellikle siyasal yaşam ile ideoloji incelenmeksizin kavranmaz. Bundan ötürü, tarihin hareketinin büyük bir karmaşıklık taşıdığını görmek ve maddeci tarih yönteminin; olguların, genel önermelere uygun hale getirilmesi amacıyla eğilip bükülmesi ve çarpılması yerine toplumsal gerçekliği çözümlemek için kullalanmasını gerekli kıldığını kavramaya çalışmak zorunludur.

Peki, dünya tarihinin genel akışını bu ölçüde çeşitli kılan şey nedir? Kitabımızın boyutları dolayısıyla, bu soruyu en genel terimler içinde ele almamız gerekiyor. Önce coğrafî çevrenin etkisine yeniden bir göz atalım. Tarihi açıklamaya kalktığımız zaman, coğrafî çevreyi bir yana bırakmamız doğru değildir. Bu çevrenin, hangi yolla, gerçek bir etki gösterdiğini bulmamız gerekir. Kuşkusuz, coğrafi çevre, dünya tarihinin çeşitlilik gösteren bir akış edinmesine; bazı ulusların ilerlemesine ve bazılarının geri kalmasına yol açmış etkenlerden biridir. Ama bu etki mutlak bir şey gibi görülemez. Çünkü, toplumsal koşullar tarafından değişikliğe uğratılmıştır. Bulunduğu coğrafi yer ne olursa olsun, her ulus, belli bir tarihsel çevre içinde ve bu çevrenin etkisi altındadır. Tarihsel çevre, savaşlardan ve fetihlerden, çeşitli ilişkilere kadar birçok etkinin kaynağı olabiilr. Etkisi, ekonomiden ideolojiye kadar, toplumsal yaşamın her alanında kendini gösterebilir. Buna, tarihsel gelişimin aynı ya da farklı düzeylerinde bulunan çeşitli halklar arasındaki karşılıklı etkileri de eklemek gerekir. Yaşadığımız çağda, aşiret sisteminden sosyalizme kadar çeşitli toplumsal gelişim düzeyindeki halkların bir

(50) İbid.

arada yaşadığını ve karşılıklı etki içinde bulunduğunu görüyoruz. Bu, günümüzün toplumsal sorunlarının büyük çeşitliliğine yol açan bir başka etkendir.

Çeşitli halkların tarihlerinin özgül yanları, kültürlerinin özgül yanlarında yansır ve saptanmış durumdadır. Tarihsel maddeciliğin ışığında, Spengler'in, dünya tarihinde bir tutarlılık [bağlantı, irtibat] bulunduğunu inkâr eden kaplı ve tamamen bağımsız kültürler kuramını savunmak olanaksızdır. Bununla birlikte, sadece ulusal kültürlerin değil, geniş bölgelerin kültürlerinin de kendine özgü yanları bulunduğunu inkâr etmek yanlıştır. Nitekim, Avrupa ve Asya halklarının kültürlerinde birçok ortak yan olmasına rağmen, kendilerine özgü belirgin yanlar da vardır ve bu ülkelerle kıtaların halklarının tarihi incelenirken bu özel yanlar göz önüne alınmalıdır.

Tek ülkelerin ya da ülke gruplarının tarihindeki özgül yanları anlamak açısından, ideolojik etkiler de büyük önem taşırlar. Örneğin, Hıristiyanlığın yayılması, Avrupa'nın ve Amerika'nın tarihinde çok büyük önemi olan bir etkendi. Daha sonra, devrimci işçi sınıfı hareketinin gelişmesi, modern tarihin akışı üzerinde büyük etki göstermekte olan Marksist ideolojinin geniş çapta yayılmasına zemin hazırladı.

Bunlar, dünya tarihinin birçok görünüme bürünmesine yol açan koşullardan ve durumlardan bazılarıdır. **Tarihsel süreçte, hem birlik, hem çeşitlilik, hem yönlendirici gelişme eğilimleri, hem çeşitli halkların izlediği yolların çeşitliliği, hem genel gelişme yasaları hem de tek tek ülkelerin kendilerine özgü yanları bulunduğunu fark etmemiz gerekir.** Bütün bu yanlar, herhangi birinin önemini abartmadan ya da küçümsemeden, diyalektik bağlılıkları içinde ele alınmalıdır.

Kapitalizmden komünizme geçiş, modern çağın yön-

lendirici eğilimi ve başlıca içeriğidir. Bu gelişim çizgisinin başlıca sonucu, sosyalizmin yeryüzünde sağlam bir biçimde kurulmuş olmasıdır. Tarihin akışını tersine çevirecek kudrette bir güç te yoktur. Sosyalizmin geleceği, insanlığın ileriki gelişiminin temeli olan komünizmdir. Önemli olan nokta, üretim araçları üzerinde komünist mülkiyetin kurulmasının, insanlık için, pratikte, mülkiyet sorununu çözmesidir. Çünkü, üretim araçlarının kamu mülkiyeti, toplumsal karakter taşıyan üretici güçlere uygun düşen biricik biçimdir ve bu, üretici güçlerin gelişimi için sınırsız olanaklar ortaya koymaktadır.

Bundan ötürü, doğal olarak, insanlığın ileriki gelişiminin tarihsel süreci, mülkiyet biçimi bakımından birbirinden farklı toplumsal ekonomik oluşumların art arda gelişi olmaktan çıkmaktadır. Ama bu, gelecekteki toplum, gelişmesi boyunca, nitel bakımdan farklı basamaklardan geçmeyecek demek değildir. Önemli olan nokta, bu basamakların birbirinden mülkiyet biçimi açısından değil, başka nesnel ölçütler açısından farklı olmasıdır.

Toplumsal uzlaşımsızlık bütün dünyada sona erince, insanlar, güçlerini, enerjilerini ve düşüncelerini, doğa konusunda daha fazla bilgi edinmek ve onu insanın eksiksiz gelişimine yararlı olacak biçimde kullanmak gibi büyük hedeflere (bu hedefler ancak, özgür bir toplumdaki özgür insanlar tarafından benimsenebilir) ulaşmak için bir araya getirecek ve birleştireceklerdir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TOPLUM VE KÜLTÜR

Kültür nedir?

Bundan önceki bölümde, toplumu, tutarlı [bağlantılı] ama içten bölünmüş bir toplumsal organizma olarak ele aldık. Öyle ki, toplum, toplumsal fenomenlerin; ilişkilerin, kurumların, örgütlerin, toplumsal grupların, maddesel ve manevi öğelerin özel bir sistemi olarak göründü. Bu sistemin yapısına, öğeleri arasındaki karşılıklı ilişkiye ve gelişiminde ortaya çıkan belli başlı tekrarlanışlara göz attık.

Şimdi, **toplum ve kültür**'ü incelememiz gerekiyor. Bu ikisi birbiriyle niçin bu kadar ilintilidir? Kültür, toplumun dışında bir şey değil midir? Değildir, kuşkusuz. Kültür toplum içinde vardır. Öyle ki, toplum dışında, yani insandan önce ve insansız hiç bir kültür var olmamıştır. Aynı zamanda kültür, çok geniş bir kavramdır ve kapsamı bakımından toplum kavramıyla karşılaştırılabilir. Çünkü, toplum yaşamının ve etkinliğinin hangi alanını ele alsak, her zaman bazı kültür öğeleri ile karşılaşırız. Bundan ötürü, kültürü genel kuramsal açıdan çözümlemek ve toplumsal

insanın hayatî etkinliğindeki rolünü anlamak için onu toplumla karşılaştırmamız gereklidir.

Öyleyse kültür nedir ve kültür ile toplum arasında nasıl bir ilişki vardır? Bu önemli konu üzerinde, hem Marksistler hem de Marksist olmayanlar tarafından birçok şey yazıldı. Kültürün birçok tanımı vardır ve bazılarına göre bunun sayısı 160'ı geçmektedir. (51) Kuşkusuz bu, kültürün sadece çok karmaşık ve bir ölçüde kaypak bir fenomen olmasından değil, ama günlük yaşamda ve çeşitli bilimlerde (antropoloji, etnografya, psikoloji, dilbilim, tarih ve sosyoloji), kültürün çeşitli görünümlerinin ve hatta öğelerinin kendini göstermesi ve çeşitli tanımların aslında farklı gerçekleri ele almasından ötürüdür. Bundan ötürü, önemli olan, kültürün ne olduğunu belirlemek ve tanımının ilkelerini ortaya koymaktır.

Bazıları, kültürün, özel bilim dallarında kullanılan gündelik bir sözcük ya da kavram olduğunu ileri sürerek genel bir kültür kavramı ortaya koymanın gereksiz olduğunu söyleyeceklerdir. Ama, kültür sorunlarının, toplumsal pratik tarafından, şu ya da bu biçimde, önemli sorunlar olarak ortaya atıldığını ve sert ideolojik tartışmaların konusu olduğunu görüyoruz. Sosyalist kuruluş yolunu seçen ülkelerdeki kültür devrimi gereksinimini ve bunun yarattığı sorunları; her biri kendine özgü bir kültüre sahip olan Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin çetin bir tarihsel eyleme girişini; ilerlemiş ülkelerdeki «kütle toplumu» ve «kütle kültürü»nün karmaşık ve çelişkili sorunlarını, bunun örnekleri olarak gösterebiliriz. Bütün bunlar, Marksist sosyolojinin, kültür gibi bir fenomeni özel olarak incelemesi gerektiğini gösteriyor.

Kültür kavramı, sosyoloji kavramları sistemi içinde yer

---

(51) Bkz. A. Kroeber ve C. Luckhon, **Culture, A Critical Review of Concepts and Definitions**, Cambridge (Mass.), 1952.

almalıdır. Çünkü bu kavram, toplum biliminin, insan etkinliğini ve bundan ötürü de çeşitli toplumsal sistemlerin işleyişini ve gelişimini incelemesine yardımcı olan kategorilerden biridir.

«Kültür» **(agricultura)**, bâkir doğaya karşıt olarak bir insan etkinliği ürününün, ayrı bir varlık olması gerçeğine [ayrılmışlığına] ilintili olarak ortaya çıkmıştır. Yetiştirilen bir bitki, insanoğlunun yaratıcı etkinliğiyle dönüşüme uğratılmış bir bitkidir. Ekilen toprak, insanoğlu tarafından sürülen [işlenen] topraktır. Kültürlü insan da, eğitimle dönüşüme uğratılan doğal bir varlıktır. Bu, her şeyin, doğal fenomen ve kültür fenomeni olarak iki sınıfa ayrılmasına yol açmıştır. Kültür kavramını, toplum kavramının eş anlamlısı olarak kullanmamız ve kültürün, insan varlığının en ayırt edici özelliği olduğu görüşünü benimsememiz bu temele dayanmaktadır. Kroeber ve Parsons, antropolojinin ve sosyolojinin gelişmeye başladığı dönemde, «büyük etki yapan yapıtların çoğunda, kültür ile toplumun, pek ufak bir anlam farkıyla kullanıldığını» söylüyorlar. (52) iki fenomen sınıfı arasındaki fark, doğal ve kendiliğinden süreçler ile; bilinçli, yaratıcı ve amaç-güder insan etkinliğinden doğan süreçler arasındaki farka indirgenebildiği için toplum, bütün belirişleri ve sonuçlarıyla, kültür tarihinin, yani insanın manevî etkinliğinin tarihinin sadece bir eki olarak görüldü. Maddesel kültüre ve ürünlerine ister az ister çok önem verilsin, kültürel-tarihsel okulun; kültürel antropoloji ve çeşitli çığırlarının oluşturduğu okulun ayırt edici özelliği olan bu yaklaşım, idealist tarih görüşünün değişik bir biçimidir. Aynı yaklaşım, Kickert'in, bütün bilimleri, doğa ve kültür bilimleri olarak ayırmasının ve ay-

(52) A. L. Kroeber ve Talcott Parsons, «The Concepts of Culture and of Social System» **American Sociological Review**, c. 23, no. 5, New York, Ekim 1958, s. 582.

rıca, insanlık tarihini, yerel ve birbirinden ayrı kültür ve uygarlıkların tarihi olarak görüşün temelinde yatmaktadır.

Doğayı maddeci, toplumu da idealist açıdan görecek biçimde birbirine karşıt duruma sokmamak koşuluyla, doğal fenomenlere karşıt olarak yaratıcı insan etkinliğinin toplu sonuçlarını belirtmek üzere «kültür» kelimesinin günlük ve bilimsel olarak kullanılmasının doğru olduğuna inanıyoruz.

Ne var ki, bu kavram çok genel ve soyuttur ve çeşitli toplumların işleyişini ve gelişimini inceleyen sosyoloji için elverişli değildir. Bundan ötürü, kültürün topluma olan ilişkisini ele almamız; yani, kültür kavramında, toplumun etkinliği bakımından temel yanın ne olduğunu ortaya koyabilmek için, kültürü sadece doğadan değil toplumun kendisinden de ayırarak incelememiz gereklidir. Nitekim, bazı kimseler, **geniş ve dar anlamda kültürü birbirinden ayırmak gerektiğini** ileri sürdüler. Dar anlamda kültür, bilim, sanat, vb. gibi yaratıcı etkinliği, sonuçlarını ve kütleler içindeki yayılışını kapsayacaktı. Bu kültür tanımı, kültürü, yukarda verdiğimiz geniş kültür kavramından ayırt etmektedir. Yukarda verdiğimiz tanım, insan etkinliğinin bütün ürünlerini (hem maddesel hem manevi) kültürün içine sokmaktadır. Manevi ve maddesel kültür ayırımı da bir temele dayanmaktadır ve kültürden doğan sorunların, aslında manevî kültürün (dar anlamda kültür) gelişiminden doğan sorunlar olduğu görüşü de yaygın olarak benimsenmiştir. Çok yanlı kültür fenomenin bazı özelliklerini dile getirmesine rağmen, bu görüşün, geniş kültür kavramına oranla bazı kusurları vardır. Gerçekten de, maddesel ve manevî kültürler arasındaki ayırım, bazı bakımlardan tam bir saymacadır [tamamen itibarîdir]. Gerçekten de, insanın ortaya koyduğu her maddesel nesne, ilk önce, bir fikir olarak; insanın zihinsel etkinliğinin bir ürünü olarak var olmaktadır. Manevi [zihinsel] etkinlik, kültürün zorunlu

bir kurucu öğesidir. Doğa, lokomotif, tarım makinası ya da demiryolu yapmaz, diyordu Marx. Bütün bunlar, insanın el işleridir; ellerinin, beyninin ürünüdür ve insanoğlunun bilgisinin, deneyinin ve yaratıcı gücünün tenleşmesidir. Toplumsal bakımdan önem taşıması için her fikir maddeselleşmelidir; eylemde, dilde, bir kitapta, bir resimde elle tutulur hale gelmelidir. Sadece bu bile, kültürün içeriğini manevi kültüre indirgemenin yanlışlığını gösterir. Gerçekten de, bir tuvali boyayan sanatçının, kültür yaratma süreci içinde olduğu halde, makina yaratan mühendisin bu süreç içinde olmadığını söylemek doğru mudur?

Ayrıca, kültür, manevi etkinlikten ve sonuçlarından («manevi kültür») başka bir şeyi dile getirmiyorsa, «toplumun manevi yaşamı» gibi bir kavramdan daha temel bir anlam taşımıyor demektir. Bu durumda, anlamlı olarak ancak, manevi etkinliğin biçimlerinin ve belirişlerinin tüm çeşitliliğini, sonuçlarının yayılışını, vb., dile getirebilir. Her bütün, parçalarının toplamından daha fazla bir şey olduğuna göre, böyle bir sentetik kavram, tutarlı bir varlık olarak toplum kavramı ile bu bütünün bir parçası olan ve belli bir dönemin toplumsal bilincinin gelişimini dile getiren kültür kavramının birbirinden ayırt edilmesine yardımcı olması dolayısıyla değer taşır.

Kültür kavramını manevi kültürle sınırlandırmanın doğru olmadığını düşündüğümüz ve insan etkinliğinin ürünleri oldukları için, hem maddesel hem manevi kültürün ürünlerinde ortak yanlar bulunduğu üzerinde önemle durduğumuz halde, maddesel ve manevi kültür arasında bir ayırım yapmanın gereksiz bir şey olmadığına da inanıyoruz. Nitekim üretim araçları, maddesel kültürün tekrarlanışlarına uygun olarak ortaya çıkan bir ürün oldukları halde, toplumun tüm toplumsal yapısının temeli olan üretici güçlerin ana toplumsal işlevini de gerçekleştirirler.

Üretim araçlarının ve maddesel kültürün öteki öğelerinin (emek araçları, binalar, giysiler, vb.) kullanılması ya da «tüketimi», yıpranıp eskimelerine ya da besinlerde olduğu gibi kimyasal dönüşüme uğramalarına yol açar. Bundan ötürü, toplumun var olmaya devam etmesi için bunların sürekli olarak yeniden üretilmesi gerekir. Toplumsal insanın, maddesel üretici etkinliğe sürekli olarak gereksinim içinde bulunması bundan ileri gelmektedir.

Manevî üretim ürünlerinin niteliği ise başkadır. Keşfedilen bir doğa yasası, kültürün bir parçası haline gelir ve tüketim dolayısıyla ortadan kaldırılmaksızın her zaman yeniden kullanılabilir. Bir kitap kültürün bir parçası haline gelince, okunma isteği doğurduğu sürece, yani modası geçmediği ve kültürel gereksinimleri giderdiği sürece, istenildiği kadar «tüketilebilir» (çünkü sadece maddesel bir nesne olarak kitap yıpranıp eskir).

Bundan ötürü, toplumda, kültürün yaratılması yayılması (dağılımı) ve tüketilmesi sürecini görüyoruz. Tüketilmesi için, maddesel kültür ürünlerinin sürekli olarak yeniden üretilmesi gerekir. Modern toplumda bunlar, pazarlama şebekesi aracılığıyla mal olarak dağılır veya yıpranıp eskir ya da tüketimden geçerek tamamen ortadan kalkarlar.

Manevi tüketim ürünleri bir benzeri olmayan tekil varlıklardır (bunların kopyalarının sayısının birden fazla olması başka bir sorundur); insanların bunlara karşılık olan (tekabül eden) kültür «deyimleri»ni (dilini) öğrenmeleri sayesinde, bu manevî tüketim ürünleri, eğitim ve bilgi edinme sistemi aracılığıyla dağılıma girerler ve tüketim sonunda ortadan kalkmazlar. Burjuvazinin, manevî üretimi bile kapitalizmin yasalarına boyun eğdirtmek istediği doğrudur. Ama, bu üretimin özü, burjuvazinin çabalarına direnç gösterdiği için, burjuvazi bu işi ancak belli bir noktaya kadar yapabilmiştir. Manevî kültürün özgül yanı,

bu kültür verimlerinin dış maddesel biçiminin, insan tarafından kavranabilen ve özümlenebilen manevi içeriğinin dile gelişi olması bakımından anlam taşımasındadır.

Sınıf toplumunun kültürü, kültürün ideolojik içeriğine bir sınıf karakteri veren sınıflar uzlaşmazlığının da yansısıdır. Kültür; toplumsal deney, bilgi ve benzerlerinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı alandır. Yani, «toplumsal bilgi»nin depo edildiği ve böylece kültürün gelişmesi ve yeni kültür değerlerinin ortaya çıkması olanağının yaratıldığı alandır. Aktarma mekanizması, tarihsel koşullara, toplumsal gelişim düzeyine ve çeşitli sınıfların çıkarlarına bağlıdır. Ama her zaman, insanın, kültür değerlerine katılışına bağlıdır.

Bu tanımlar, kültürün, içinde insanların yaşadığı ve etkinlik gösterdiği maddesel ve manevi çevreyi oluşturan maddesel ve manevi değerlerin belli bir toplamı olarak toplum içinde var olduğu gerçeğini ortaya koyarak kültürün nesnel yanını göz önüne seriyor.

Ne var ki, kültürün içeriği, toplumsal birlikler tarafından benimsenen ve hem sonraki kuşaklara hem de başka toplumlara devredilen insan etkinliği ürünlerinin (hem maddesel hem manevi) toplamı olarak yeterince tanımlanmadığı gibi; tarih boyunca ayıklanmış ve devralınmış geçmiş fikirlerin ve bağlantılı değerlerin toplamı olarak da yeterince tanımlanamamaktadır. Ama bu tanımların her biri, kültürün gerçek bir yanını yansıtmaktadır.

Doğal fenomenlere karşıt olarak kültür, sadece bir nesnel varlık olarak değil ama özellikle kültür olarak, ancak insanla ve onun maddesel etkinliğiyle ilinti içinde var olabilir. Kültürün her zaman öznel bir yanının da olması, bundan ötürüdür. İnsanoğlu, manevi etkinliğinin sonuçlarını kültür verimlerinde maddeleştirerek kültürü yaratır ve bu verimlerin manevi içeriğini, duyup kavrayabileceği

bir şey haline getirerek ortaya çıkararak ve maddeselliğinden sıyırarak, kültürü özümler. Toplumda, sadece sürekli bir kültür yaratışı değil, aynı zamanda, sürekli bir **kültür içleştirilmesi** süreci de vardır. İçleştirme, insan ile kültür arasındaki etkinleşmenin zorunlu bir yanı ve toplum yaşamı ve gelişimi için zorunlu bir koşuldur.

İnsanın, hayvanlar dünyasından sıyrılması ve sürünün yerini toplumsal birliklerin alması, özgül olarak insanca yaşam etkinliği tarzlarının ortaya çıkıp gelişmesine bağlı olmuştur. Bu etkinlik tarzları göz önüne alınmadan, sözü geçen birliklerin gelişimi ve var olması düşünülemez.

Emek ve yaşam için gerekli bütün şeylerin üretimi, bunu açıkça göstermektedir. Daha önce söylediğimiz gibi, emek süreci, belli maddesel öğeleri (nesneler, üretim araçları ve aletleri) ve ayrıca bu aletleri kullanan, harekete geçiren ve üretici etkinliği yürüten deney, bilgi ve beceri edinmiş insanların varlığını gerekli kılar. Sadece emek aletleri değil, onların işleme tarzları da tarih bakımından topluma kök salmış durumdadır ve bir sonraki kuşağa aktarılıp durmaktadır. Aletleri ve öteki üretim etkenleri arasında benzerlik bulunan ülkeler, aynı maddesel-teknik ve toplumsal-ekonomik gelişim düzeyinde bulunsalar bile, üretim etkiliği bakımından çok farklı düzeyler gösterebilirler.

İnsan ilişkilerinin (ekonomik ve siyasal, sınıflar arası ve sınıflar içi, ulusal ve uluslar arası, aileye ilişkin ve gündelik, spor ve eğitim açısından, vb.), çeşitliliği her bireyin kendi davranışını, içinde etkinlik gösterdiği çeşitli toplulukların gereklerine ve ayrıca etkinliğini ayarlayıcı mekanizmalar olarak iş gören geleneklerde, kurallarda, standartlarda, değerlerde vb. dile gelen gereklere uydurması zorunluğunu doğurur. Belli bir toplumun kültür değerleri ve bunların özümlenme derecesi, tarihsel köklere dayanan toplumsal varlıkların çerçevesi içinde yer alan bireysel davranış tarzlarını belirler. Ayrıca, bir toplumun kül-

türünü ele alirken, bu toplumun somut erkek ve kadınlarını ve yine bu toplumun bireyleri için ortak ve tipik olan ve onların toplumsal bakımdan anlamlı davranış ve etkinlikleri aracılığıyla toplum yaşamının çeşitli alanlarında dile gelen kültürü göz önünde tutuyoruz.

İnsan etkinliğinin tarzları ve davranışının niteliği, **kültür aracılığıyla, davranışın hazır modelleri ve kuşaktan kuşağa geçen belirlenmiş [kurulu] kuralları olarak ortaya konabilir.** Gerçekten de, her toplumda, analar çocuklarının beşiğini sallar, insanlar yiyeceklerini pişirir ve yerler, karşılaşınca birbirlerini selâmlarlar, çalışır ve dinlenirler, bayramları kutlar ve buna benzer şeyler yaparlar. Ama, bütün bunları, edindikleri kültür uyarınca farklı biçimlerde yaparlar.

Belli bir duruma verilen özgül cevaplar, eylem tarzları, vb., **bir kültürde çeşitli durum** ve **koşullara bağlı olan bir grup değişken halinde bulunabilir.** Bu durumda kültür, davranış için hazır modeller değil, eylem ilkeleri sunar ve insanlığın daha önceki toplumsal-kültürel gelişiminden kaynak alan bir seçme olanağı sağlar. Kültürün gelişimi, kültür sisteminin, davranış için hazır modelleri ortaya koyduğu durumdan, davranışın amaçları, araçlar ve tarzlar halinde bölük pörçük olduğu bir duruma yönelir. Bunlar daha sonra, standartlar ve değer yargıları biçiminde kendini ortaya koyar. Bu arada, hazır davranış modelleri, bazı durum ve koşullarda anlam taşımaya devam eder.

Manevi etkinlik alanında, kültür kavramının özel bir anlam taşıdığını görürüz. Bu anlam, hem yaratıcı etkinliğin ayırt edici özelliğini, hem de, sonuçlarının algılanmasının ayırt edici yanını içerir. Bir sanat yapıtını takdir ederken, dikkatimiz, sanatçının sadece yeteneğine ve yaratıcı gücüne değil, aynı zamanda, genel ve mesleki kültürüne de yönelir.

Bundan ötürü, güzel sesli bir sanatçının, gerekli biçimde yetişmiş olması, yani şarkı söylemenin meslek gereği standartlarını da edinmiş olması gereklidir.

Sanat yapıtlarının takdir edilmesi diye adlandırabileceğimiz bir kültür de vardır. Bu algılayış tarzı, algılayanı yaratıcı sürece sokar; onun varlığında sanatçı kimliğini uyandırır ve yaratıcının ortaya koymuş olduğu sanat yapıtında yansıyan olaylarla ve fenomenlerle yakınlık duygusuna dayanan bir yaşantıdan geçmesini sağlar. Bu, sanat yapıtının, sadece geçmişin yüce anıtları, değil, aynı zamanda, yeni kuşağının fikirlerini, heyecanlarını ve algılarını yoğuran şimdiki kültür öğeleri olmasını da açıklamaktadır.

Emek kültüründen, toplumsal davranış kültüründen, günlük yaşamdaki insan ilişkileri kültüründen; üretimdeki, çalışma yerlerindeki, genel yerlerdeki kültürden söz edebiliriz. Bütün bu durumlar, söz konusu topluluk tarafından kabul edilmiş bulunan tarihsel kökü olan, ayıklanmış ve bir miras gibi devralınmış davranış ve eylem tarzlarını ve modellerini içerir. Ve bundan ötürü, sözü geçen tarzlar ve modeller, bireylerin toplulukla bütünleşmelerini, onun üyesi olmalarını belirleyen şeylerdir. SBKP'nin 24. Kongresinden L.I. Brejnev'in şu sözleri söylemesinin nedeni de budur: «Bizim görüşümüze göre, yönetimde etkililik gösterebilme, emekçilerin istek ve ricalarını gerektiği gibi göz önüne almanın ve gereksinimleri üzerinde önemle durmanın sonucudur. Her kurumda, insana, iyi niyetle ve saygıyla davranmak gerekir.» (53)

Kültürü incelerken sadece insanın yarattığı maddesel nesneleri ya da değerleri, fikirleri, kuramları ve estetik görüşleri göz önünde tutmamız yetmez. İçi fikir ve imge dolu olan kitaplar, ancak okuyabilen bir kimse için vardır. Ni-

(53) **24th Congress of the CPSU**, s. 94.

tekim emek araçları da, özgül işlevleri için, ancak onları kullanmasını bilen bir kimse tarafından kullanılabilirler. Kültürün, dile benzemesini sağlayan simgesel [sembolik] yan üzerinde önemle duran birçok kültür kuramcısı vardır. Günlük dilin sözcüklerinin, sadece bu dili bilen için bir anlam taşıdığı ve bilmeyen için taşımadığı gibi, kültür fenomenleri de, belli anlamlar taşıyan simgesel taşıyıcılarıdır. Bir kültürü özümlemek isteyen, onun «özel dil»ini bilmek zorundadır. Eylemlerinde insanlara yön veren şey kültür «simgeleri»dir ve bundan ötürü, hayvanların davranışının **dönüşlü** olmasına karşıt olarak, insanların davranışı **simgesel** diye adlandırılır. Kültürün çeşitli «özel dil»lerini de de inceleyen işaret sistemleri bilimi semiotik'in [imbilim, göstergebilim] ortaya çıkmasına da bu durum yol açmıştır.

Demek ki kültür, öteki toplumsal fenomenlerden apayrı bir şey değildir, ama onlarla özdeş de değildir. Kültür, insanda, yaşamında, düşüncesinde, davranış biçiminde dile geliş tarzları açısından ele alınan ve insanın, hayvansal kökeninden sıyrılmasına ne ölçüde yardımcı oldukları göz önünde tutulan tüm maddesel başarıları ve bunların belirlediği toplumsal ve manevi başarıları belirtmek amacıyla ortaya atılmış bir sentetik kavramdır. Bundan ötürü kültür, her şeyden önce, insanların ve insanlaşmışlıklarının ulaştığı düzeyin ayırt edici bir özelliğidir ve düşünmenin, toplumsal davranışların ve eylemin özgül insansal biçimleri içinde dile gelir.

Toplumsal Gelişme ve Kültürün Çeşitliliği

Niteliği toplumsal gereksinmelerce belirlendiği için, kültürün toplumsal koşullarca belirlendiği söylenebilir.

Küçük gruplar, topluluklar ya da tüm toplum çapında

olsun, insanların birlikte herhangi bir eylem gerçekleştirmesi için, kültürün yaratılması ve işlevini yapması zorunludur. Kültürün toplumsal yapının içine geçmiş olmasının ve toplumsal sistemde ortaya çıkan herhangi bir bölünmenin kültürde de yansımasının nedeni budur. Toplumun, çeşitli toplulukların eşzamanlı olmasından doğan uzaysal çeşitliliği, gelişimi, işbölümüne bağlı olarak ortaya çıkan iç farklılaşması, çeşitli etkinlik alanlarının bulunuşu, çatışan sınıf çıkarları, toplumsal grupların mücadeleleri, vb., kültürde dile gelir.

İnsanlık tarihinde, farklı ilkel kültürlerin, küçük topluluklarına (kabileler, aşiretler) hazır davranış ve etkinlik modelleri sağlayarak her yerde ortaya çıktığını görüyoruz. Bu kültür, büyük ölçüde kararlı ve hemen hemen hiç değişmez bir kültürdü. İnsanların topluluk içindeki yaşamını kesin biçimde düzenliyordu. Bir yerde oturanların koşullarına tam anlamıyla uygun bir nitelik taşıyor ve böylece insanların yaşamlarını sürdürmelerine yardımcı oluyordu. Bir kültür sistemi içinde yetişmiş kimsenin, kendisine organik biçimde bağlı kesin düşünce ve davranış kalıpları edinmiş olmasından dolayı kendini «rahat» hissetmesi ve bu kültürü «benimsemesi» işte bundan ötürüdür. Böyle bir kimsenin, başka bir kültür sistemine geçmesi için, edinmiş olduğu bütün alışkanlıkları ve davranışları yeniden yapılandırması gerekir. Böyle bir yapılandırma ve başka bir kültür çevresine uyma, herkesin üstesinden geleceği bir iş değildir. Çingenelerin hâlâ göçebe yaşamını tercih etmelerini bununla açıklayabiliriz.

İnsanın, içinde yetişmiş olduğu kültür sistemine dikkate değer bir «uyma» göstermesi, bir başına kalmış ilkel kültürleri (Pasifik adalarındaki toplulukların kültürleri gibi) inceleyen etnografların (Malinovski ve ötekiler), kültürleri yüksek ve alçak diye sınıflamanın yanlış olduğu;

her kültürün benzeri bulunmayan birşey olarak görülmesi gerektiği ve bir kültüre uymuş bir kimsenin bir başkasına kolayca geçmeyeceği sonucuna varmadan yol açmıştır. Böylece, gelişme fikrinin kültüre uygulamayacağı ve kültürün tarihsel açıdan değil de, yapısal-işlevsel açıdan incelemesi gerektiği düşünüldü. Bu görüş, her kültür sisteminin, tamlaşmış bir bütün; yapısal öğelerin, bütünün işleyişinde belli işlevler gördüğü bir sistem olduğunu ileri sürer. Tek tek kültürlerin öneminin ve anlamının, ancak, bütünün işleyişi incelenerek kavranabileceğini; bu kültürlerin, karşılaştırma yapma amacıyla bir gelişim kademeleşmesi içinde ele alınmasının onların kavranmasını sağlayamayacağını savunur.

Kuşkusuz, tek yanlı bir yaklaşımdır bu. İlkel ve bir başına kalmış kültürlerin çözümlenmesinden elde edilen sonuçları, hiç bir değişikliğe uğratmadan, insanlığın tüm tarihine (bu tarih, toplumda bir kültür ilerlemesi olduğunu açıkça göstermektedir) uygulamaya kalkışmanın doğru olmadığı besbellidir. Ama yine de, sözü geçen görüşleri dikkatle incelemek zorunludur.

Bu görüşler, her şeyden önce, her kültürün, geliştirdiği anlayışlar, kurallar, davranış standartları, gelenekler, vb., sistemi bakımından bir başkasına benzemediğini ortaya koymaktadır. Bu benzemezlik bir gerçektir; ama fazla abartılmaması da gereklidir. Her kültür, bir sistem ve tamlaşmış bütün olarak, belli toplumsal ve hatta doğal koşullara organik olarak bağlıdır ve belli toplumsal örgütlenme biçiminin varlığını sürdürmek gibi bir işlevi yerine getirir. Ama, toplumsal biçimlerin değişikliğe uğramasını içeren tarihsel kültür geçişlerini, yani bir kültürden bir başkasına geçişi engellemez. Bunun tersi olan görüş, yani kültüre ilişkin tarihsel-olmayan görüş, tarih olgularıyla çelişir.

İkinci olarak, bu görüşlerde, ırkçılığa ve sömürgecilik ideolojisine karşı çıkan hümanist ve ilerici bir öğe vardır. Uzlaşımsız toplum kültürlerinin eşit olduğunu ileri sürmek, kültür taşıyıcısı olan halkların bağımsız bir varlığa sahip olmaları gerektiğini temellendirmek demektir. Sömürgecilik yağmasına dayanan kapitalist sistem, baskı altındaki ulusların kültürünün bir yana atılmasına ve kimi zaman da tüm halkların ve kültürlerin ortadan kalkmasına yol açtığı için, sözünü ettiğimiz görüşlerin çok önemli bir yanı vardır. Öte yandan sosyalizm, tam anlamıyla hümanist bir perspektif ortaya koymaktadır. Bu perspektifte, ilkel kültürlerin oldukları gibi korunması değil, geri kalmış ulusların ilerlemesi, kültürlerinin ve ekonomilerinin gelişmesi, onların ilerici modern kültüre katılmaları söz konusudur ve sosyalizm, toplumsal sorunu çözecek uygun **yöntemleri** ortaya koymaya yönelmektedir.

Üçüncü olarak bu görüşlerin, kültüre işlevsel açıdan yaklaşmanın önemli ve verimli olduğuna ve kültürü, belli bir sistemin kurucu bir öğesi olarak ele almanın gereğine dikkati çektiğini söylemeliyiz. Tarihsel yöntemle birleştirildiği takdirde, sözü geçen yaklaşım, toplumsal çözümlemede kullanılacak araçları zenginleştirecektir.

Ne var ki, sözünü ettiğimiz görüşler, bir bütün olarak yanlıştır. Bunun nedeni de, kültürlerin benzemezliğini mutlak bir şey gibi ele alması, gelişimlerini inkâr etmesi ve tarihsel göreliliği haklı çıkarmasıdır.

Kuşkusuz, sadece ilkel kültürler değil, en gelişmiş kültürler bile benzemezlik özelliğini taşırlar. Ama ilerlemiş ulusların gerçek kültürleri, modern uluslar ve birçok bölgeler, kendi içlerine kapalı ve bir başlarına kalmış değillerdir. Tarihte, kültürlerin biçimlenmesinin ve gelişiminin; farklı kültürlerin içiçe geçmesi ve karşılıklı etkisi, çatışması, mücadele etmesi ve karşı karşıya gelmesi gibi karma-

şık süreçlerle birlikte ortaya çıktığını görüyoruz. Kapitalist sistemde bile, ortak öğelerin gelişmesi ve kültürlerin uluslararası nitelik kazanması eğilimi, elle tutulur hale gelmektedir. Modern sanayi ve bilimin gelişimi, ulaşım ve haberleşme, uluslararası işbölümü ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve kültür bağlarının artması, kültürün uluslararası nitelik kazanmasına yardım eden güçlü etkenlerdir. Günümüzde, teknik araçlar sayesinde, herhangi bir kültür başarısı, kısa bir sürede, bütün insanlığın yararına sunulmaktadır. Bundan ötürü, denetimin kimde olduğunu ve ne tür bir kültürün yayıldığını bilmek büyük önem taşıyor. Ekonomide olduğu gibi kültür alanında da, uluslararası nitelik kazanma eğilimi, sınıfsal ve ulusal çatışmaların ve özellikle baskı altındaki ulusların kültürünün ortadan kaldırılmasının ve yıkılmasının; bu uluslara burjuva kültürü standartlarının zorla kabul ettirilmesinin damgalarını taşımaktadır. Kültür yerine ticari caz ya da kovboy filimleri gibi bayağı ürünlerin geniş çapta yaygınlaştırıldığını her zaman görüyoruz. Kuşkusuz, demokratik ve gerçek hümanist kültür, kapitalist sisteminde bile gelişmeye ve yayılmaya devam ediyor. Ama egemen ve baskı altındaki uluslar arasındaki uzlaşımsızlık, kültürün uluslararası nitelik kazanmasını engelliyor. Ancak sosyalizmde, uluslararası uzlaşımsız ilişkilerden doğan engellerin ortadan kaldırılması, sosyalist ulusların kültürünün uluslararası nitelik kazanması olanağını tüm olarak ortaya çıkarır.

Daha önce belirttiğimiz (Dördüncü Bölümde) gibi, tarih sürecine çeşitlilik getiren kültürler benzemezliği, kökten inkâr edilmemesi ama aynı zamanda, dünya-tarihsel sürecinin tutarlılığını [irtibatını] inkâr edecek biçimde de mutlaklaştırılmaması gereken bir şeydir. Bu yanlış yaklaşım, Oswald Spengler'in **Der Untergang des Abendlandes (Batının Çöküşü)** ve Arnold Toynbee'nin **A Study of History (Tarih İncelemesi)** adlı kitaplarında kendini gösterir. Bazı

temel noktalarda farklılık göstermesine rağmen, bu kitaplarda, ortak bir görüş vardır. Bu görüş, insanlık tarihinin; kendilerine özgü yaşamları olan, belli bir gelişim çevrimi (çemberi) gerçekleştiren ve birbirlerine paralel olarak var olan özel, kapalı ve benzemez «yerel kültürler»den (Toynbee, bunlara uygarlıklar der) oluştuğunu ileri sürer. Spengler, bu tür 8, Toynbee de 26 kültür olduğunu söyler. Böylece, her ikisi de, dünya tarihinin birliği fikrini inkâr etmek için kültür kavramını kullanırlar. Ama dünya tarihi, birliği olmayan bir çeşitlilik değil, çeşitliliği olan bir birliktir. Toynbee'nin, tarihin bir tek kaynağı olduğunu tüm olarak inkâr etmediği doğrudur. Ama Toynbee, bu kaynağı tarihsel gerçekliğin kendisinde değil bir dünya dininin oluşumunda ve gelişiminde bulur. Toplumsal-siyasal düzeyde, bu görüşlerin ikisi de Marksizme ve komünizme karşıdır.

Böylece tarihte, farklı etnik ve yerel insan topluluklarında oluşan ve söz konusu halkın belli bir coğrafya ve toplum çevresindeki yaşamanın ve tarihinin damgasını taşıyan bir kültür çeşitliliği buluyoruz. İlerici dünya kültürü, bu kültürler çeşitliliğini içine alır. Ama bu kültürlerin toplamından ibaret değildir. Çünkü, bu ilerici kültür, gelişimi boyunca, her şeyden önce, evrensel olarak insanca önem taşıyanı, hangi somut kültürden gelirse gelsin ve hangi özel koşulları taşırsa taşısın kendi içine alır. Gelecekte, komünizmin temeli üzerinde; insanlığın toplumsal-kültürel gelişiminin uzun ve çeşitli tarihinin en iyi verimlerini kapsayan bir kültürle donanmış yekpare bir insanlığın ortaya çıkacağı söylenebilir. O zamana kadar, kültürlerin çeşitliliği, hem toplum kuramında hem de güncel yaşamda göz önünde tutulması gereken bir gerçek olarak kalacaktır.

Kültür ile belli tarihsel topluluklar (kabile, halk, ulus ya da kültür yakınlığı olan halklar grubu) arasındaki ilintiler, kültüre özel bir biçim kazandırırken, kültürün belli bir toplumsal sistemle, sınıf çıkarlarıyla, vb., arasındaki

ilintiler de, kültüre belli bir **ideolojik** içerik ve nitelik verir.

Her toplumsal oluşum, bir standartlar ve değerler sistemi ortaya koyar ve bunların benimsenişi, belli yaptırımlar, toplumsal denetim ve eğitim tarzları tarafından desteklenir. Uzlaşımsız toplumda, iktidardaki sınıfın çıkarlarına uygun düşen bir standartlar sisteminin egemen olduğunu görüyoruz. Buna karşıt olarak baskı altındaki sınıf, kendi ideallerinin, standartlarının, değer yargılarının ve davranış ilkelerinin sistemini yaratır. Lenin, bu durumda, **her sömürücü toplumun ulusal kültüründe iki kültürün olduğunu,** söylemiştir. Bunlar, **yönetici sınıfın kültürü ve baskı altındaki sınıf çıkarlarıyla ilintili olan demokratik ve sosyalist bir kültürün öğeleridir.** (54) Lenin'in, kültürün ideolojik niteliğini büyük bir kesinlikle ortaya koyan bu açıklaması, kültür fenomenini sınıf açısından değerlendirmeyi bir yana bırakan ve bundan ötürü burjuva kültürünün eleştirilmeden kabul edilmesini isteyen reformistlerin ve sağ revizyonistlerin saldırısına uğradı. Oysa sınıf yaklaşımını bir yana bırakarak kültürün bilimsel incelemesini yapmaya kalkışmak olanaksızdır. Reformistlerin ve revizyonistlerin yaklaşımı, burjuva kültürü de dahil olmak üzere, geçmişin kültürünü eleştirici bir tutumla özümleme sorununu görmezlikten gelmektedir. İşçi sınıfı, gerici olan ve burjuva yönetiminin araçlarına organik biçimde bağlı bulunan kültürü reddetmelidir. Ama bütün gerçek kültür verimleri, evrensel insan kültür mirasının bir parçasıdır ve yeni, sosyalist toplumun kültürünün yaratılmasında kullanılacaktır. Lenin, gençlere hitap ederken bundan ötürü şöyle demişti: «Kafanızı, insanlığın bütün hazineleri konusunda bilgi edinerek zenginleştirdiğiniz zaman komünist olabilirsiniz ancak.» (55) İdeolojik nitelik bakımından,

(54) Bkz. V. İ. Lenin, **Collected Works,** c. 20, s. 24.

(55) İbid., c. 31, s. 287.

bir sosyalist toplum kültürü, egemen burjuva kültürüne taban tabana karşıttır. Ama ortaya çıkıp gelişirken, geçmişin büyük kültür mirasının bütün geçerli öğelerini özümler. Lenin, bazı sözde devrimcilerin, SBKP.'yi geçmişin kültür mirasını bir yana atarak bir «proleter kültür» ortaya koyma yönüne sürüklemeye kalkışmalarının, ne kadar cahil olduklarını açıkça gösterdiğini ve boş bir çaba olduğunu söylemişti. Rusyadaki Ekim Devriminden sonra Lenin, bir kültür devrimi gerçekleştirmek hedefini ortaya koydu. Bu devrim, edinilmiş kültür düzeyine ulaşma konusunda kütlelere yardım etmeyi, bu kültürü eleştirici bir biçimde özümlemeyi ve bu temel üzerinde sosyalist topluma özgü bir kültür yaratmayı öngörüyordu. Mao Çe-tung'un ileri sürdüğü «büyük proleter kültür devrimi» geçmişin kültür mirası karşısındaki Leninist tutumdan bir ayrılış olduğu için bu konu üzerinde önemle durmak gerekir. Bu «devrim» sadece adı bakımından kültüreldi ve başka amaçlar için hazırlanmıştı. Bu devrim sürecine, «büyük yön vericinin fikirleri»nin dışında kalan her kültüre karşı Çin'de nihilist bir tavır benimsendi ve bu, aynı ülkede, genç kuşağın kültür gelişmesine ve bunun sonucu olarak tüm ülkeye geniş çapta zarar verdi. Kültür, geliştirilecek yerde yıkıma uğratıldı; kültürler daha yüksek bir kültür düzeyine ulaştırılacak yerde Maocu İncilden alıntılar ezberlemek zorunda bırakıldı; yeni bir aydın zümresi yetiştirilecek yerde, milyonlarca genç kadın ve erkeğin eğitiminde yıllar süren eksiklikler, mesleki bilgi ve becerilerinde önemli bir düşüş, her türlü entellektüel değerin küçümsenmesi ve aydınlar zümresinin tedirgin olması gibi durumlar ortaya çıktı. Mao'nun, etkisi Çin gençliği kuşaklarının kültürel gelişimi üzerinde uzun süre kendini duyuracak olan «kültür devrimi»nin bahtsız sonuçları böyleydi.

Sınıf anlayışı, ideolojik nitelik, Partinin kültür karşısındaki tutumu gibi kavramların, çeşitli kültür fenomenle-

rinin özgül yanları ve bunlardaki sınıf ve evrensel insanca öğeler ilişkisi gözden kaçırılmadan somut biçimde uygulanmaları gerektiğini, deneyler gösteriyor. İlerici kültür de içinde olmak üzere geçmişin bütün kültürünü bir «yabancı sınıf»ın kültürü olarak reddetmek, Parti ilkesini küçük düşürmeye ve hümanist değerleri reddeden, profesörlerinin sakallarını yolan; kültür anıtlarını yıkan, kitapları, satranç tahtalarını yakan, vb., bir bağnazlar kalabalığı yaratmaya yönelir.

Kültür ve Birey

Kültür, toplumsal sistemi oluşturan öteki fenomenlerden ayrılabilecek özgül bir toplumsal fenomen değildir. Toplum yaşamının maddesel-teknik, toplumsal-ekonomik ve manevî alanlarından ayrı olarak başlı başına bir kültür alanı da bulunduğunu ya da toplumsal yaşamın herhangi bir alanının kültür olmadan var olabileceğini ileri sürmek doğru değildir. Toplumun kültüründen ve çeşitli toplumsal grupların kültüründen söz etmemiz bundan ötürüdür. Ne var ki, kültür ile toplum arasındaki ilişkiyi eksiksiz olarak incelemek için bireyin ve kişiliğin kültürü sorununu da ele almak zorunludur. Bu sorunun iki yanı var. Yanların birincisi, her bireyin insansal (sadece hayvansal değil) varoluşunun ve gelişiminin koşulları ve gizli güçleridir. İkincisi ise, belli bir bireyin, kültürle hangi ölçüde birleşme durumunda olduğu ve toplumsal koşullara uygun olarak düşünebildiği, yaşayabildiği ve davranabildiğidir. Kültür, bireyin toplumsallaşmasının ayırt edici sentetik bir özelliğidir; insanın düşünce ve eylem biçimini, bireysel davranış modellerini çeşitli durumlar karşısındaki tepkilerini belirleyen bireysel gelişmesinin bir ölçütü-

dür. Nesnel olarak gelişen bir sistem olarak toplumun incelenmesinden, varlığını sürdüren ve gelişen bu aynı toplumun milyonlarca insanın etkinliğinin sonucu olarak incelenmesine geçtiğimiz zaman, «kültür» kavramını işin içine sokmamız, bundan dolayı zorunludur.

Bir başka açıdan da kültür, insanların etkinliğindeki çeşitli kültürel dile gelişleri kapsaması bakımından sentetik bir kavram olarak ortaya çıkıyor. Aynı koşullar içinde, insanların, gelişimlerinin düzeyini ve mevcut etkinlik koşullarını ne ölçüde egemenlik altına aldıklarını gösteren farklı etkinlik tarzları benimsediklerini görmüştük. Başka bir deyişle, bireysel etkinlik; emeğin etkinliğini, davranışın uygarlık niteliğini ve hem konuşma hem de düşünme kültürünü dile getirir.

Belli bir etkinlik tipi üzerinde biçimlenen tüm kültür öğeleri, **kültür karmaşası** diye adlandırılabilir. Nitekim, özel bir tarımın bütün bir karmaşası, tarımsal üretim araçların ve özellikle bir toplumun ayırt edici yanı olan emek aletlerinin üzerinde biçimlenir. Bundan ötürü, ekonomik alanı ve ona bağlı etkinlik tiplerini ortaya koyarken özel yanlar taşıyan tarımı, el sanatları kültürünü, sanayi üretimi kültürünü, vb., de ortaya koymuş oluyoruz. Toplumsal-siyasal ilişkilerin alanını belirleyen şey, çeşitli toplumsal kurumlar çerçevesinde dile gelen özel bir davranış ve etkinlik kültürüdür. Günlük yaşam ve hizmetler alanı, günlük kültürü ve hizmet kültürünü yaratır. Manevi etkinlik alanına, bu alanın dilin öğrenilmesinde konuşma ve yazma becerisinin elde edilmesinde kendini gösteren öz belirişleri; heyecanların zenginleşmesi ve düşünme yeteneğinin gelişmesi de bağlıdır. Düşünme kültürünün, mantık kuralları olmaksızın sözü edilemez. Ama, bundan ötürü, düşünme kültürünün öğrenilmesi gereken mantık kurallarının sadece toplamı olduğunu sanmak yanlıştır. Düşünme kül-

türü, bilgi, beceri ve deneyin karışımıdır ve bağımsız, eleştirici, sağlam, kesin, vb., olduğu zaman bir düşünce tarzı içinde dile gelir. Bundan ötürü, Ortaçağ bağnazlığının belirtilerine, kalabalığın safdilliğine ya da körü körüne öfkeye kapılmasına baktığımız zaman, bunları, düşünme ve davranma kültürünün düşük düzeyinin apaçık belirtileri olarak görmekte haklıyız.

Kültür karmaşaları, tümleşmiş bir bütüne katılır. Bunun öğeleri, ortak işlevsel görevleri ve aynı zamanda, bir bireyde, toplulukta ya da toplumda dile gelmeleri dolayısıyla belli bir birliği oluştururlar. Kültür sistemini pekiştiren ve temelini oluşturan şey, emek aletlerinin gelişmiş düzeyinin bireyden istedikleridir. Nitekim, «makina uygarlığı» sadece yeni teknik bilgi ve deney gerektirmekle kalmaz, aynı zamanda, insanlar arasında yeni tip ilişkileri, yeni düşünce tarzlarını ve yeni görüşleri de gerektirir ve bunlar sadece üretimin doğurduğu sorunlara değil, insan yaşamanın ve etkinliğinin genel yanlarına; insanın dünyadaki yerine ve bu dünya üzerindeki etkisine ilişkindir.

Ne var ki, hayvanlar dünyasından sıyrılışının ve «insanlaşmasının» ölçüsü olarak bireyin kültürü, aynı zamanda, toplumsal ilişkilere, içinde yaşadığı toplumu egemenliği altında tutan ve belli bir toplumdaki insanların düşünce ve davranma tarzını belirleyen dünya görüşüne de dayanır. Nitekim, Nazi Almanyasındaki Almanların bilgi standardı ve becerisi, geçmiştekinden hiç bir biçimde aşağı olmadığı halde, faşizmin ve ırk üstünlüğü görüşünün yaygınlaşması, kültürün korkunç bir biçimde yozlaşmasına, kaba kuvvete tapınmanın, hümanizmaya karşıt bir ahlâk anlayışının genelleşmesine ve insan düşmanlığına dayanan bir ideolojiye ve uygulamaya yol açtı.

Maocu Çin'de hümanizmanın bir «burjuva ideolojisi» olduğunu ileri sürülüyor ve öğrencilere hümanist değer ve

standartları küçümseme, onlardan nefret etme ve sosyalist bir hümanizmanın var olmadığı öğretiliyor.

Belli bir toplumun kültür düzeyi, bireylerinin kültürünü (bu kültür genel standartların üstünde ya da altında olabilir) bir başına belirleyemez. Shakespeare, oyunlarını, kıralların bile elleriyle yemek yediği bir çağda yazdı. 19. yüzyılın ilk yarısında, Puşkin'in şiiri ve Glinka'nın müziği Rusya'da sadece çok dar bir çevre tarafından biliniyordu. Lomosov'un parlak keşifleri, tüm halkın genel eğitim, bilgi ve kültür düzeyi konusunda bize pek az şey öğretir. Bundan ötürü, uzlaşımsız bir toplum içinde kültür gelişimi düzeyleri arasında boşluklar olduğu söylenebilir ve bir toplum ya da bireyin durumu, «barbar», «uygarlıksız», «aşağı» ya da «yüksek» kültür gibi kavramlarla belirlenmeye çalışılabilir.

Bu kültür boşlukları ve kültür yabancılaşması, emekçi halkın baskı altında bulunmasının, kültür verimlerinin, egemen sınıflar tarafından ve bu egemenliklerini sürdürmek için tekele alınmasının sonucudur. Kuşkusuz, toplum gelişirken ve örneğin feodalizmden kapitalizme geçişte olduğu gibi değişikliğe uğrarken, gittikçe artan sayıda insan okula giderken ve insanlar çeşitli etkinlik tarzlarına egemen olurken, ortalama kültür düzeyinde bir yükselme olmaktadır. Ama sözünü ettiğimiz boşluk yine de ortadan kalkmıyor.

Burjuvazinin ideologları, böyle bir boşluğun bir temeli bulunduğunu ve bunun gerekli olduğunu kanıtlamaya çalışırlar ve bu amaçla, yüksek kültürün kütleler arasında yayılmasının gerçek kültürü yozlaştıracağınıve yıkacağını söylerler. Ayrıca kültürün kütlelerden gelen bir tehditle karşı karşıya olduğunu ve bundan ötürü gerçek kültürün hiç bir zaman kütlesel olamayacağını ileri sürerler.

Bu demokratik olmayan görüşe karşıt olarak Marksizm, bambaşka bir kuramsal anlayışı benimser. Uzlaşım-

sız toplumun ortadan kalkmasıyla, kütlelerin kültür düzeyinin yükselmesini köstekleyen bütün engeller de ortadan kalkacaktır. Kültür tüm insanlığın malıdır ve çağının kültür düzeyine ulaşmak her bireyin hakkıdır. Bu amaca, fikir ve kol emeğinin, kent ve köy arasındaki ayrılığın ortadan kalkması gibi toplumsal ve ekonomik hedeflerin gerçekleşmesi; üretimin tüm olarak makinalaşması ve otomatikleşmesi; sınıf farklarının silinmesi ve komünizm kültürünün yaratılması ve gelişmesi yoluyla varılacaktır. **Komünizm kültürü**, bireyin tam gelişimi ve çeşitli toplumsal alanlarda serbestçe etkinlik gösterebilecek yaratıcı kişiliğin ortaya çıkması bakımından temel ve araç rolü oynayacaktır. Kültür, insanı hayvanlar dünyasının üstüne yükseltir ve her bireyin toplumca ulaşılmış kültür düzeyine yükselmesi gereklidir. Kültüre yeni bir anlam kazandıracak hümanist bir hedeftir bu. Çünkü kültürün amacı, girişimlerde bulunabilen ve yaratıcı etkinlik gösteren bireyleri kütle halinde ortaya çıkarmaktır.

Gelecekteki görünüm budur. Ama sosyalizmin daha şimdiden gerçekleştirdikleri de tam anlamıyla etkileyicidir. Eski Rusya'da, nüfusun üçte ikisinden fazlası okuma yazma bilmiyordu. Oysa okuma yazma bilmek, kültür düzeyinin bir göstergesi olarak değil her modern toplumda kültürel gelişimin zorunlu bir aracı olarak kabul edilmektedir. Günümüzde, Sovyet Rusya, orta öğrenim mecburiyeti koymuş bulunuyor. Ülkedeki kütüphanelerin ve okuma odalarının, tiyatroların ve sinemaların, radyo ve televizyon alıcılarının, kitapların, dergilerin ve gazetelerin, sanatsever derneklerinin ve teknik klüplerin sayısı çok büyük ölçüde arttı. İnsanlar arası ilişkiler hümanist idealleri ve değerleri içeren yeni bir ahlâk temeli üzerine oturdu; demokratik kurumlar kararlı bir biçimde gelişti, vb. Sovyet Rusya'da bir **gerçek kültür devrimi** gerçekleşti. Kuşkusuz bu hiç bir sorun kalmadı demek değildir. Ne var ki şu

şaşırtıcı durumu da gözden kaçırmamak gerekir: Burjuva ideologlarının, bütün öteki maddeciler gibi, insanın manevî yaşamını küçümseyen kimseler olduklarını ileri sürdükleri komünistler, toplumun ve geniş halk kütlelerinin manevi ve kültürel gelişimi konusunda, yüzyıllar boyunca, bütün sömürücü sınıfların yaptığından daha fazla şey yapmışlardır.

Bazı kimseler, kütle haberleşme araçlarının gelişiminin, kapitalizmde bile, emekçi kütlelerin kültür edinebilmesi olanağını doğurduğunu söyleyebilirler. Bu doğrudur. ama belli bir ölçüye kadar. Kapitalist «kütle toplumu»nu ve onun «kütle kültürü»nü inceleyen Marksist-olmayan ileri düşünceli sosyologlar, büyük olanaklar taşıyan modern haberleşme araçlarının (basın, vb.) tam anlamıyla kütlelerin gelişimi için kullanılmadıklarını söylüyorlar bize. «Kütle kültürü», genellikle, ilkel ve sıradan estetik gereksinimleri gideren bir şey olarak ortaya çıkmakta ve gerçek kültürün yerini almaktadır. «Kütle kültürü»nün belli bir işlevi vardır. Bu işlev, insanı yaratıcı bir birey olarak geliştirmek değil, kütleleri yönetici sınıfın işine gelecek biçimde yönlendirmektir. «Kütle kültürü» kamuoyunu, tüketicilerinin tercihlerini ve değer yargılarını biçimlendirir; önemli toplumsal sorunları insanların gözünden kaybettirir ve boş zamanlarını doldurur; kişiyi edilğin bir kültür tüketicisi, C. Wright-Milis'in dediği gibi bir «neşeli robot» haline getirir. Bundan ötürü, «kütle kültürü», temel bakımdan, insanı yaratıcı bir birey olarak geliştirme aracı değil, yeni ve daha ince bir biçimde, kütleleri kültür değerlerinden uzaklaştırma aracıdır. Ayrıca, kapitalizm, kütleleri geliştirmekten hiç bir şey kazanmadığı için kültürün sınıf amaçları için kullanıldığının yeni bir kanıtını da vermektedir. Kütle kültürü, iş dünyasının, kütlelerin boş zamanlarına nasıl el attığını ve salt ticari yöntemler kullanarak bunu nasıl sömürdüğünü de göstermektedir.

Sokaktaki adam, boş zamanını hoşça geçirtecek ve tatmin olmasını sağlayacak belli standartlar için para ödemektedir. İş dünyası, tüketicinin yeni taleplerde bulunmasını sağlar ve bu manevî burjuva çevresi, belli bir manevî atmosfer ve mevcut düşünce tarzı tarafından göze çarpmadan biçimlendirilen tercihler aracılığıyla belirlenir. Kapitalizmin «kütle kültürü»nün, kütlelerin kültürel düzeyinin yükseltilmesi görevini (bu ancak sosyalizmin yapabileceği bir iştir) yerine getirememesi bundan ötürüdür.

Kuşkusuz, ilerici ve demokratik bir kültür, kapitalizmde bile gelişmektedir. Ama bu kültür, şu ya da bu biçimde, kapitalizme ve çeşitli kurumlarına karşı olumsuzlayıcı ve eleştirici bir tutumu içinde taşımaktadır. Bu kültürün önünde büyük bir gelecek vardır. Çünkü bu kültür, kapitalizmin, insanlığı içine sürüklediği çıkmazlardan ve çelişkilerden kurtulmayı sağlayacak yolların araştırılmasına ilişkin etkinlikleri ilerletmektedir.

Komünist hareketin gücünü ve etkisini, gelişkin toplumsal sorunları çözmenin yolunu göstermesinde aramak gerekir. Komünizm, geçmişin en iyi verimlerinin mirasçısı niteliğini taşıdığını ve hem bugün hem de gelecekte daha büyük gelişmelerden yana olduğunu gittikçe daha açıkça gösterdiği için gücü ve etkisi de genişleyecektir.

ALTINCI BÖLÜM

TARİHSEL ETKİNLİĞİN ÖZNELERİ (KÜTLELER, SINIFLAR, PARTİLER, ÖNEMLİ BİREYLER)

İnsanlığın tüm tarihsel gelişimini izlerken ve dünya tarihinin nesnel mantığını gösterirken, tarihte her şeyin kendiliğinden ve insanların iradesinden ayrı olarak gerçekleştiğini söylemiyoruz. Bu, toplumsal sistem, gelişiminin ışığında nesnel bir varlık olarak ele alındığı; tarihsel süreçte bir üst düzeye yükselişini sağlayan dönüşüm ve geçiş bakımından incelendiği zaman toplumsal-tarihsel süreç karşısında benimsediğimiz bir yaklaşımdır sadece. Aynı yaklaşım, toplumsal sistemin, zorunlu bir kurucu öğe olarak, insanı, etkinliğini ve bilincini de kapsadığını ve sistemin, ancak bu etkinlikte varoluştuğunu, işlediğini ve değişikliğe uğradığını da ileri sürer. Bu tür sosyolojik çözümleme, tarihi nesnel bir doğal-tarihsel süreç olarak görmemize ve yasalarını ortaya koymamıza yardımcı olur. Kapitalist üretimin gelişimini ve tarihsel eğilimlerini incelerken Marx'ın **Kapital**'de çoğunlukla kullandığı yöntem budur. Çözümlemenin bu yanı ortaya konunca, tarihsel etkinliğin öznesinin ve etkinliğinin kendisinin çözümlenmesinden doğan yeni sorunları ele almak gerekli olur. Tarih-

sel yasaların bilgisini edinmiş olduğumuza göre, bu sorunlarla uğraşmamız niçin gerekiyor? Bunun birçok nedeni var. Önce, böyle bir çözümleme, tarihsel bilgi edinme sürecinde zorunlu bir öğe olarak iş görüyor. Etkinliğin öznesini bir yana bırakarak, genel yasalardan, somut tarihsel gelişimin açıklanmasına birdenbire geçmek olanaksızdır. Çünkü böyle yapılırsa, tarihin belirli bir görünümü olmayacak ya da insanlar, tarihsel zorunluğun ipleriyle oynatılan kuklalardan farksız olacaklardır. Öznenin, bu zorunluğun edilgin bir taşıyıcı ya da iletici olmadığı bir gerçektir. Nesnel toplumsal tekrarlanmalar, etkinlik aracılığıyla; insanların mücadelesi ve çatışmasıyla, tarihsel eğilimler halinde kendilerini ortaya koyarlar. Ama tarihin somut akışını hiç bir zaman buyruklarla düzene sokmazlar. Bundan ötürü, maddesel koşulların ve toplumsal yaşamın nesnel tekrarlanışlarının çerçevesi içinde, tarihsel etkinliğin nesnesini, insanların ilgilerini, güdülenmelerini, amaçlarını ve örgütlenme biçimlerini incelemek, toplum bilgisinin zorunlu bir öğesidir.

Tarihsel sürecin öznesinin ne olduğunu bulabilmek için her şeyden önce, **toplumsal yaşamda, öznel ile nesnel arasındaki ayırımı iyice görmek gerekir.** Bu iki kavram birbirine bağlıdır. Etkinlikte dile gelen bilinçli öğenin taşıyıcı olarak özne, etkinliğin hedefi olan nesneden ve bunun içinde ortaya çıktığı koşullardan farklıdır.

Doğal çevre bakımından, toplumun tümü, bilinçli öğenin yukarda sözünü ettiğimiz taşıyıcısı olarak görülebilir. Ama, belli bir **toplumsal** nesne, etkinliğin nesnesi olduğu zaman, özneye ilişkin bu geniş anlayış geçerliğini kaybeder. Bir bireyin ya da bir toplumsal grubun etkinlik öznesi olarak ortaya çıkması bundan ötürüdür. Etkinliğin öznesi olarak birey, hiç bir zaman ihmal edilmemelidir. Çünkü, ister tüm olarak toplumu ister gruplarından birini ele ala-

lım, birey her zaman karşımıza çıkar. Ama birey, toplumsal etkinliğin öznesi olarak ele alınırsa, onu, toplumun geri kalan bölümüne; insan kütlelerine karşıt olarak ortaya koymak gerekir. Bu durumda, karşımıza kaçınılmaz bir biçimde şu soru çıkıyor: Bireyin eylemleri hangi durumda toplumsal açıdan anlam taşıyacak ve toplumsal yaşam üzerinde elle tutulur bir etki gösterecektir? Tarihsel deney, bireysel etkinliklerin toplamının ve bunların geniş insan kütlelerinin (toplumsal gruplar) etkinliği haline dönüşmesinin, toplumsal açıdan önem taşıyan bir sonuç doğurduğunu gösteriyor. Ayrıca, toplum ve kültür üzerinde elle tutulur bir etki yapabilmiş olan insanların, her zaman, ellerinde büyük maddesel güç ve iktidar toplamış kimseler ya da bilgi, sanat, vb., alanlarında yüksek düzeylere ulaşmış bireyler olduğunu görüyoruz. Bazı kimseler bu gerçeği mutlaklaştırarak, sıradan ölümlülerin üzerinde yer alan ve tarihteki öznel yaratıcı etkinliğin biricik kaynağı olarak gördükleri büyük insanlar konusunda bir kurum ortaya attılar. Plutarkhos'tan bu yana, bu görüş, çeşitli biçimlere bürünmüş, toplumsal bilince aşılanmış ve yönetim haklarını desteklediği için yöneticiler tarafından benimsenmiş ve savunulmuştur. Aynı görüş, Thomas Carlyle tarafından mantıksal sonuçlarına kadar geliştirilmiş ve bundan ötürü saçma sapan bir anlayış haline gelerek tarihi, büyük insanların yaşam öykülerine indirgemiştir.

Bireyin tarihteki rolünün abartılması, kütlelerin rolünün küçümsenmesine yol açmıştır. Bu görüşün zayıf yanları, kütlelerin devrimci bilincinin geliştirilmesini en önemli amaç olarak benimseyen Marksizm tarafından ortaya kondu. Tarihin öznesinin, «ölü düşünceli kütlelere» karşıt olarak «eleştirici düşünceli birey» olduğunu ileri süren Genç Hegelciler ile yaptığı tartışmada Marx, bireyin önemini inkâr etmeksizin, **gerçek tarihin, bireyler tarafından değil insan kütleleri tarafından yapıldığını kanıtladı.** Halk

kütlelerinin, tarihsel etkinliğin sadece nesnesi değil öznesi de olduğu gerçeği, tarihin devrimsel dönemlerinde açıkça dile gelmektedir. Bazı dönemlerde, insan kütlelerinin, tarihin nesnesi haline gelmesine yol açan şey, sömürmeden doğan hareketsizliğin, ezilmişliğin ve kendini küçük görmenin sonucundan başka şey değildir. Ama çıkarları için mücadeleye giriştikleri zaman, bu kütleler, tarihin tüm akışına damgalarını vururlar. Bundan ötürü, tarihsel etkinliğin öznesi, kişiye-tapınma çığırtkanlarının yaptığı gibi tek yanlı olarak ele alınmamalıdır. Tarihsel etkinliğin öznesi, her şeyden daha fazla, insan kütleleridir ve bireyin etkinliği, doğru olarak, ancak kütle etkinliği çerçevesi içinde kavranabilir.

İnsan kütleleri, biçim kazanmış belirsiz bir şey değildir. Bu kütleler, çeşitli toplumsal gruplardan, birliklerden ve sınıflardan oluşur. Bundan ötürü, tarihin öznesi olarak (insan kütlelerinin) etkinliğini ortaya çıkarabilmek için toplumsal farklılaşmanın içeriğini ve nedenlerini açıklamak gerekir. Toplumsal farklılaşmaya ilişkin Marksist anlayış, her toplumdaki insanlar arasındaki toplumsal farkları ortaya koymaya ve çözümlemeye yarayan **sınıflar kuramı**'na dayanır. Bu kuram, ilkel komünün çözülüp dağılmasından sonraki tüm tarihe uygulanabilecek niteliktedir.

Sınıflar arasındaki toplumsal farkların nereden doğduğu ve bu farkların ne gibi bir niteliği olduğu belirlenmeden, geniş insan gruplarının yönelimleri, ilişkileri, mücadeleleri ve görüşleri kavranamaz. Lenin, sınıf ve sınıf toplumu söz konusu edilmeden «toplumsal sistem» ya da «toplumsal oluşum» kavramının yeterince somutluk kazanamayacağını yazmıştır. (56)

Tarihsel etkinliğin öznesini kavramak bakımından sınıflar kuramı büyük önem taşımaktadır. Gerçekten de, ta-

(56) Bkz. **Lenin, Miscellany XI**, s. 383.

rih insanların tarihiyse ve milyonlarca insan, tarihte, çatışan ve kesişen özlemleri ve eylemleriyle etkinlik gösteriyorsa, şu soruyu sormamız kaçınılmaz olmaktadır: Bu bireysel eylemler konusunu nasıl sınıflandıracağız? Bireysel eylemleri, toplumsal anlam taşıyan, toplumsal bakımdan algılanabilen ve açıklanabilen eylemlere nasıl indirgeyebileceğiz? Sınıflar kuramının önemi, bireylerin eylemlerinin, karşılıklı etkileri ve mücadeleleri dolayısıyla toplumsal gelişime hareket kazandıran büyük toplumsal grupların (sınıfların) eylemlerine nasıl indirgenebileceğini göstermesinden ileri geliyor. (57)

Toplumsal Farklılaşmanın İçeriği ve Nedeni. Toplumun Sınıflara Bölünmesi

Toplumdaki insanlar arasında, ulusal köken, toplumsal durum, cinsiyet, yaş, iş, eğitim, gelir, resmi durum, vb., bakımından büyük farklar vardır. Bütün bunlar, insanların kademeleşmesine yol açar ve çeşitli topluluklarla toplumsal grupları doğurur. Ama, insanların sınıflara ayrılmasının sonucu olduğu için toplumsal farklar bunların en önemlisidir.

Herhangi uzlaşımsız bir toplumdaki toplumsal katlaşma, üyelerinin her zaman fark ettiği bir şeydir. Köleci toplumda, özgür insanlar ile köleler ve çeşitli kastlar arasında büyük fark vardı. Feodal toplumda, bireyin yeri, şu ya da bu zümre üyesi olmasına dayanıyordu ve bununla belirlenmişti. Ne varki insanlar, bu farkları doğal ya da

(57) Toplum bilgisi, bunun tersini de yani toplumsaldan bireysele geçişi açıklamayı da zorunlu kılar (bkz. Dokuzuncu Bölüm).

tanrısal kökenli bir şey olarak görüyorlardı.. Burjuva toplumu da, feodalizmin bağrında gelişip ortaya çıkarken, bütün insanların yasalar önünde eşit olduğunu söylüyordu ama toplumun sınıflara bölünmesini ya da toplumsal farkı ortadan kaldırmıyor; sadece, eski sınıfların yerine yenilerini koyuyor ve yeni baskı ve mücadele biçimleri yaratıyordu.

Sınıfların varlığı, Marx'tan önce, burjuva bilginleri tarafından ortaya konmuştu. Nitekim Adam Smith, David Ricardo ve İngiliz ekonomi politiğinin klasik yazarları, toplumda üç sınıf olduğunu ileri sürdüler. Bunlar, kapitalistler büyük toprak sahipleri ve emekçilerdi. Aralarındaki fark, gelir kaynakları tarafından belirlenmişti. Kapitalistler kâr, büyük toprak sahipleri [toprak beyleri] rant, emekçiler de ücret alıyordu.

Smith ve Ricardo'nun, sınıf koşullarını toplumun ekonomisi çerçevesi içinde incelemeleri, kuşkusuz, toplumsal düşüncenin ileriye attığı büyük bir adımdı. Ama bu iki bilgin, insanların sınıflara bölünmelerini ve bunun getirdiği toplumsal eşitsizliği meşru ve zorunlu bir şey olarak görüyorlardı. Sınıflar arasında uzlaşımsız bir çelişki görmedikleri için buna yol açan temeli de gösteremiyorlardı. Üstelik, insanların sınıflara bölünmelerinin nedeninin, bölüşüm alanında aranması gerektiğine inanmışlar ve kapitalist dünyada, bugün bile yaygın olarak kabul edilen «bölüşüm kuramı»nı ortaya atmışlardı.

Smith ve Ricardo **sınıfların varlığına** dikkati çekerlerken, Restorasyon döneminin Fransız tarihçileri, yani Thierry, Guizot ve Mignet, tarihi ve özellikle Fransız Devrimi tarihini, **sınıf mücadelesi** açısından ele aldılar ve Fransız devriminin akışının, toprak mülkiyeti konusundaki sınıflar mücadelesi tarafından belirlendiğini ileri sürdüler. Sınıf mücadelesini tarihsel açıdan tasvir ettiler ama bu mücadelenin sadece geçmişte söz konusu olduğunu ve iş-

çilerin çağdaş burjuvaziye karşı mücadelesinin meşru olmayan ve izin verilmeyecek bir şey olduğunu söylediler.

Demek ki, sınıfların varlığının ve mücadelesinin Marx'tan önce keşfedilmiş olduğunu görüyoruz. Marksizmin kurucuları, toplumun sınıf yapısını ve sınıf mücadelesini incelemede, toplum biliminin ortaya koyduğu olanakları kullandılar ama bununla yetinmediler. Marx, Veydemeyer'e yazdığı 5 Mart 1852 tarihli ünlü mektubunda Marksist sınıflar kuramını ve sınıf mücadelesinin özünü şöyle açıkladı: «Benim yeni olarak yaptığım şey şunu tanıtlamaktı: 1) **sınıfların varlığını üretimin gelişimindeki belli aşamalara** bağlı olduğu, 2) sınıf mücadelesinin zorunlu olarak **proletarya diktatoryasına** ulaştırdığı, 3) ve bu diktatoryanın, **bütün sınıfların ortadan kalkmasına** ve **sınıfsız bir topluma** varan bir geçişten başka şey olmadığı.» (58)

Sınıfların, gelişen üretimin gereksinimlerine bağlı olarak ortaya çıktığını ve var olduğunu gösteren Marx, sınıflara ilişkin **maddeci** görüşü ilk olarak ortaya atmış oldu. Sınıfların ebedi olmadığını ve zorunluluk sonucu ortaya çıktıklarını ve ortadan kalkacaklarını gösterdi. Bu, sınıflar sorununa tarihsel, yani **diyalektik** bir yaklaşmaydı.

Sınıflar kuramı açısından en önemli olan şey, toplumun sınıflara bölünmesine ilişkin bilimsel ölçütün ortaya konması ve bunun uyarınca, **sınıf farklarının temel belirtilerinin** belirlenmesiydi. Lenin, **Büyük Bir Başlangıç** adlı yapıtında bu işi yerine getirirken şöyle diyordu: «Sınıflar, tarihsel açıdan belirlenmiş toplumsal üretim sistemi içindeki yerleri, üretim araçlarına olan ilişkileri (bu, çoğunlukla, yasalarca belirlenmiş ve açıklanmıştır), emeğin toplumsal örgütlenmesindeki rolleri ve bunun sonucu olarak ellerine geçen toplumsal zenginliğin niceliği ve bu zenginliği elde edişleri dolayısıyla birbirinden farklılık gösteren

(58) K. Marx and F. Engels, **Selected Correspondence**, s. 69.

büyük insan gruplarıdır. Sınıflar, belli bir toplumsal ekonomi sistemindeki farklı yerleri dolayısıyla biri, bir başkasının emeğine sahip çıkan insan gruplarıdır.» (59)

Toplum, ya sınıflara bölünmüştür ya da bölünmemiştir. Sınıflara bölünmüş toplum özel çıkarların (sınıf çıkarlarının) birleştirdiği geniş insan gruplarına ayrılmıştır.

Sınıflar, **toplumsal üretim sistemi içindeki yerlerine** göre farklılık gösterir. Bunların bazıları egemendir, bazıları da baskı altındadır. Sınıflara ilişkin bu koşul, onların, **üretim araçları karşısındaki farklı durumlarından doğar.** Bu, sınıf farklarını, her sınıfın çıkarlarını ve etkinliğini ve belli bir toplumda öteki sınıflarla olan ilişkilerini belirleyen çok önemli bir özelliktir. **Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet, toplumun sınıflara bölünmesinin ekonomik temelidir. Ayrıca emekçi sınıfların üretim araçlarına sahip olanlarca sömürülmesinin ve sınıflar arasındaki toplumsal uzlaşımsızlığın temelidir.** Üretim araçlarına oranla herkesin eşit bir yerinin [durumunun] olduğu bir toplumda, ne sınıflar ne de insanın insanı sömürmesi vardır.

Böylece, Marksist-Leninist sınıf kuramı, toplumsal üretimin tarihsel açıdan somut sistemi içindeki nesnel **durumlarını** çözümlemeye yardımcı olduğu için geniş insan gruplarının çıkarlarını ve etkinliğini ortaya koymayı sağlar.

Üretim araçları karşısındaki durum, **emeğin toplumsal örgütlenmesinde her sınıfın oynadığı rolü** de belirler. Kapitalizmde, üretimi örgütleyen burjuvazidir. İşçiler ise, kapitalist emek örgütlenmesine boyun eğmek zorundadırlar. Marx, kapitalistlerin, üretimi örgütledikleri için kapitalist olmadıklarını; ama tam tersine, kapitalist oldukları, yani başlıca üretim araçlarının sahibi oldukları için üretimi yönetme durumunda olduklarını söylemişti. (60)

---

(59) V. İ. Lenin, **Collected Works**, c. 29, s. 421.

(60) Bkz. **Capital**, c. I, s. 332.

Tekel kapitalizmi geliştikçe, üretimi örgütlemek için gittikçe daha fazla uzman işe alınmakta ve bunlar şirketlerin başkanlığına, müdürlüğüne, vb. getirilmektedir. Kapitalist mülkiyet sahibinin yerine güçlü tekel şirketleri geçtikçe sermaye kişilik-dışı nitelik kazanmaktadır.

Burjuva yazarlar bu olguyu, kapitalizmin kilit noktalarının artık mülkiyet sahiplerinin değil teknik uzmanların elinde olduğu bir «uzmanlar toplumuna» dönüşmesi olarak yorumlarlar. Ayrıca, bu olgunun, sömürünün sona erdiğini gösterdiğini de ileri sürerler. Nitekim, üretim araçlarının etkin mülkiyetinin, edilgin hisse sahipliğine yerini bıraktığını ve mülkyet ilişkilerinin ekonomik egemenliğin temeli olduğunu söylemenin artık doğru olmadığını ileri sürenler vardır.

Kuşkusuz, modern kapitalizm 19. yüzyıl kapitalizminden farklıdır. Ama ne bireysel kapitalistin yerine «kollektif kapitalistin» geçmesi, ne mülkiyet sahiplerinin üretimin günlük yönetimi başında olmaması, hatta ne de üretim araçlarının bir bölümünün devletin eline verilmesi, üretim araçlarının sermaye biçimini kazandığı, başkalarının emeğine sahip çıkıldığı ve üretimin kapitalist kâr mekanizmasına göre ayarlandığı bir sistemin niteliğini, yani kapitalizmin niteliğini değişikliğe uğratamaz. Uzmanlar ve «müdürler» şirketlerin sahipleri olanların yani kapitalistlerin isteklerini yerine getirmek zorundadırlar. Öte yandan sömürü devam etmekle kalmamakta, aynı zamanda şiddetlenmektedir. Yönetim işlevlerinin yukarda açıklandığı biçimde «müdürlerin» eline geçmesi, burjuva sınıfının gittikçe asalaklaştığından ve toplumsal üretimin, kapitalistler olmadan da örgütlenebileceğinden başka bir şeyi göstermemektedir.

Ayrıca, üretim araçları karşısındaki durum, sahip olma tarzını ve şu ya da bu sınıfın gelirinin niceliğini de belirler. Böylece, burjuvazi ve proletarya, birincinin geliri-

nin kâr, ikincinin ücret biçimini alması bakımından da birbirinden ayrılır.

Burjuva ideologları, modern kapitalizmi allayıp pullarlar. İlerlemiş kapitalist ülkelerde, zenginlerin gelirinin düşmesi ve yoksulların artması ve böylece alt ve üst toplum katlarını yutan bir «orta sınıfın» ortaya çıkması sonunda, gelir ve yaşama standartlarında bir eşitleşme olduğunu ileri sürerler. Kapitalist toplumda sınıf farklarının ve mücadelesinin ortadan kalktığı ve bundan ötürü Marksist kuramın modern kapitalizme uygulanamayacağı iddiaları, bu temele dayanmaktadır.

Ne var ki bu iddialar, gerçeklerin tam anlamıyla çarpıtılmasından başka şey değildir. Kapitalistlerle yaptığı mücadele sonucunda, emekçi sınıfının, öteki kapitalist ülkelerin emekçi sınıfından daha yüksek ücret almayı başardığı ABD'yi örnek olarak ele alalım. ABD'de bir gelir eşitleşmesi var mıdır? Varsa, en zengin ailelerin yüzde 5'inin milyarlarca dolar serveti olduğu bu ülkede, ABD Kongresi niçin hâlâ bir «yoksulluk programı» ile uğraşmaktadır. Niçin yoksullar Capitol Hill yakınında evsiz barksızdır? Niçin bu ülkedeki milyonlarca insan, kapitalistler ulusal servetten aslan payı alırken viranelerde yaşamaktadır? Tüm olarak kapitalist dünyada, servet ile yoksulluk arasındaki uçurum daha da derinleşmiştir. **Kapitalist dünyada, başkalarının emeğine sahip çıkmak sömürücü sınıfların servetinin başlıca kaynağıdır.**

Sınıfların başlıca özellikleri işte bunlardır. Toplumun sınıflara bölünmüş olduğu konusundaki Marksist-Leninist kuram, sınıf bölünmesinin bu özelliklerini, organik bir bütün olarak görür. Çünkü, bunlardan herhangi birini sınıf farklılaşmasının biricik ölçütü olarak tek başına ele almak bilime aykırı bir tutumdur.

Sınıf farklarının kökleri ekonomidedir ve bu farklar toplumsal yaşamın her alanını etkiler. Her sınıfın siyasal

eğilimleri, psikolojik özellikleri ve ideolojisi, bu sınıfın ekonomik durumu ve maddesel çıkarlarının temeli üzerinde biçim kazanır. Aynı zamanda, her sınıfın görünümü, varoluşunun somut tarihsel koşulları ve öteki sınıflarla olan ilişkileri tarafından da belirlenmiştir.

Sınıflar niçin ortaya çıkmaktadır?

Bundan önceki bölümde gördüğümüz gibi sınıfların ortaya çıkabilme **olanağı**, fazla ürün sağlayan ve insanın sömürülmesini ekonomik bakımdan kârlı kılan emek üretkenliğini artışından doğmaktadır.

Ortaya çıkışlarının **zorunluğu** ise, daha ayrıntılı bir işbölümü olmadan üretimin daha fazla gelişemeyeceği bir üretim gelişmesi aşamasından doğmaktadır. İşbölümü ve uzmanlaşması olmadan; üretici güçlerin, emek üretkenliğinin ya da tüm olarak toplumun büyümesi ve gelişmesi söz konusu olamaz. İşbölümünün, tüm olarak üretimin ve toplumun gelişiminin en önemli bir etkeni olması, işte bundan ötürüdür.

İşbölümünün sonuçlarını doğru bir çözümlemeden geçirmek için **teknik ve toplumsal yanları** arasında kesin bir ayırım yapmak gereklidir.

Teknik açıdan, işbölümü, etkinliklerde uzmanlaşmaya, çeşitli işlerin ortaya çıkmasına, üretimin farklı doğrultuları arasında çeşitli bağların kurulmasına ve çeşitli etkinliklerin değiş tokuş edilmesine yol açar. Toplumsal bakımdan ise, özel mülkiyete, mülkiyet açısından eşitsizliğe ve toplumun sınıflara bölünmesine yol açar. Bu soru, Marksizm-Leninizmin kurucuları tarafından birçok yapıtta ve özellikle Engels'in **Anti-Dühring**'inde ayrıntıyla ele alınmıştır. Engels şöyle diyor: «Gerçekten de çalışan halkın, yapması gereken öz işiyle, genel toplum işleriyle uğraşamayacak kadar meşgul olmak zorunda kaldığı sürece, bu işleri yerine getirmek için, doğrudan doğruya çalışmayan bir özel

sınıfın var olması zorunluydu ve bu sınıf, kendi yararına olacak biçimde, emekçilerin sırtına gittikçe ağırlaşan işler yüklemekten hiç bir zaman geri kalmadı.» (61) Bundan ötürü, **sınıflar, işbölümünden doğmaktadır.**

Sınıflar, başlangıçta, iki doğrultuda ortaya çıktı: İlkel komünün iç katlaşması ve başka komün ve kabilelerden insanların köleleştirilmesi.

Birinci durumda, kamu işlerini üstlenen ve ellerinde daha fazla servet toplamak için bundan yararlanan aileler arasından bir yönetici sınıfın ortaya çıkması söz konusuydu. Başlangıçtaki işbölümü ve özel mülkiyet düzeninde, belli kamu işlevlerini yerine getirmek üzere seçilmiş olan kimseler, bu durumlarını kötüye kullandılar ve önce hayat boyunca görevde kalmalarını ve daha sonra görevlerinin çocuklarına geçmesini sağladılar. Böylece, kamu hizmetkârları kamunun efendisi oldular.

İkinci durumda, sınıfların oluşmasının bir başka yanı kendini gösteriyordu. Her dalda (hayvan yetiştirme, çiftçilik, el sanatları) üretim genişledikçe, insanın işgücü, kendisinin yaşamasını sağlaması için gerekli olandan daha fazla ürün üretme yeteneğini edindi. Aynı zamanda, aşiret üyelerinden her birinin payına düşen emek niceliklerini de artırmaya yöneldi ve bu, daha fazla insan gücü bulmayı ve kullanmayı zorunlu kıldı. Tutsaklar köle haline getirilerek savaş aracılığıyla bu gereksinime cevap verildi.

Bunun sonucu olarak üretkenliğin artmasını ve maddesel zenginliğin çoğulmasını ve aynı zamanda üretici etkenliğin alanının genişlemesini sağlayan işbölümü, bir bütün olarak ele alınan bu tarihsel koşullarda, sınıfların ve sınıf toplumunun oluşmasını da zorunlu olarak gerekli kıldı.

---

(61) F. Engels, **Anti-Dühring, Moskova**, 1969, s. 217-18.

Birçok burjuva kuramcısı, toplumun sınıflara ayrılmasında şiddetin temel kaynak olduğunu söylerler. Gerçekten de, şiddet (savaşlar, kölelerin yakalanması, mülkiyetin yağmalanması, vb.) bu konuda önemli rol oynamıştı ama sınıfları bir başına ortaya çıkarmamıştı. İnsanlar taş balta kullandığı sürece, şiddet hareketlerine ne ölçüde baş vururlarsa vursunlar, bu durum sömürü ilişkilerinin kurulmasını sağlayan koşulların yaratılmasına yol açacak fazla ürünü üretemezdi. **Sınıfların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan ve ortaya çıkmasını belirleyen şey, ekonomik etkenlerdi.**

Köleler ve köle-sahipleri, toplumun bölündüğü ilk iki sınıftı. Bununla birlikte, köleci toplumdan feodaliteye ve feodal toplumdan kapitalist topluma geçiş, önceki sınıfların yeni oluşumun sınıflarına dönüşmesi; yani, kölelerin serfler [toprak köleleri] ve köle-sahiplerinin toprak beyleri haline gelmesi demek değildir sadece. Oluşumların art arda gelişi, yeni oluşumun sınıflarının ortaya çıkmasıyla sonuçlanan özel ve karmaşık bir sürece yol açar. Her yeni oluşumda, yeni sınıflar ortaya çıkar.

Bugün, üretim gelişimi ve üretici güçlerin ulaştığı düzey, bütün sınıfları ortadan kaldırma işini, gerçekleştirebilecek bir şey haline getirmiştir. Sosyalist ülkelerde bu iş, pratik açıdan ele alınmaya başlamış bulunuyor.

Sınıf Çözümlemesi Yöntemi. Toplumun Sınıf Yapısı.

Toplumun sınıflara bölünmesi, toplumsal ilişkilerin bütününde dile gelmiş ve belirlenmiştir ve bütün toplumsal fenomenleri çeşitli biçimlerde etkileyen sınıf uzlaşmazlıklarını doğurur. **Sınıf çözümlemesi yöntemi,** bu fe-

nomenlerden herhangi biri ile toplumun sınıflara bölünmüşlüğü ve çeşitli sınıfların çıkarları arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Ama bu yöntemi uygularken iki aşırılıktan kaçmak zorunludur. Bunların birincisi, toplumun sınıflara bölünmüş olduğu gerçeğini görmezlikten gelmeye çalışan **nesnelcilik**'tir. Bu yaklaşım, kapitalist tekellerin, burjuva devletinin, siyasal partilerin, vb., sınıf niteliğini inkâr eden ya da gözden kaybettiren bir yaklaşımdır. İkincisi ise, **sınıf çözümlemesi yönteminin bayağı, dogmatik ve ilkel uygulanışıdır.** Bu tür uygulama, farklı toplumsal fenomenlerin (hükümetten saç tuvaletine, ideolojiden modaya kadar) özgül yanlarını göremez ve hepsinin sınıf uzlaşmazlığından aynı biçimde türediğini ileri sürer. Birinci durumda, Marksizm, sınıflar üstü tutuma karşı çıkmak için sınıf yaklaşımının önemi üzerinde ısrar eder. İkinci durumda ise, sınıf çözümlemesi yöntemini çarpıtan öznelcilik ve ilkellik ile savaşır.

Sınıf çözümlemesi yönteminin bilimsel kullanımı, her toplumsal fenomenin özgül yanlarının göz önüne alınmasını gerekli kılar. Tüm toplumsal olayları, en temel özelliklerini göz önüne alarak **başlıca üç grupta** toplayabiliriz. Bunlarda, sınıf öğesi, farklı biçimde dile gelir. Bunların birincisi, kökçe **sınıf karakteri** taşıyan ve sınıflarla birlikte ortaya çıkıp onlar var oldukça var olan toplumsal fenomenler grubudur. Devlet ve tüm siyasal ilişkiler sistemi, her şeyden önce bu grup içinde yer alır. Bundan ötürü, özünün ve gelişiminin niteliğinin kavranması için, devletin sınıf temelinin ortaya konması büyük önem taşır. İkinci grupta, **her oluşumun yapısal öğeleri** olarak görünen ama uzlaşımsız sınıflara bölünmüş toplumda sınıf karakteri edinen fenomenler yer alır. Bunlar, üretim ilişkileri, ahlâk, ideoloji, sanat gibi fenomenlerdir. Sınıf çözümlemesini bu gruptaki fenomenlere uygularken, bunların hem sınıf ka-

rakteri göz önünde tutulmalı hem de sınıf mücadelesinin toplumun bu yapısal öğelerini kökten ortadan kaldırmadığını ve sadece somut-tarihsel dile geliş biçimlerini değişikliğe uğratmaya yöneldiğini unutmamak gerekir. Nitekim, ahlâk ya da üretim ilişkileri olmadan hiç bir toplum var olamaz. Bundan ötürü, kapitalist oluşumun yerine komünist oluşumun konması, genel olarak üretim ilişkilerinin ya da ahlâkın ortadan kaldırılması demek değil; bir ilişkiler grubunun ve bir ahlâk çeşidinin yerine başkalarının konmasıdır sadece.

Üçüncü gruptaki fenomenler ise **sınıf karakteri taşımayan** yapısal toplum öğeleridir. Yani bunlar, dil, teknoloji, doğa bilimleri, gibi, sınıf karakteri edindikleri zaman işlevlerini yerine getiremeyen öğelerdir. Ama bunların da, toplumun sınıflara bölünmüşlüğünden etkilendiklerini ve sınıfların, onları, kendi çıkarları için kullanmaya çalıştıklarını unutmamak gerekir. Bu tür kullanmalar, sözü geçen fenomenlerin ve gelişmelerinin niteliği üzerinde belli bir etki yapar. Ama onların tözünü değiştirmez ve değiştiremez.

Toplumsal fenomenler arasında bu tür ve bundan daha ince farklar göz önünde tutulmadıkça, Marksist sınıf çözümlemesi yöntemi çarpıtılır ve kaba bir yöntem haline getirilir ve böylece kültür olaylarına sınıf açısından yaklaşmak, insanlık tarihi boyunca biriktirilmiş bütün kültürün küçümsenmesi gibi bir sonuç yaratır.

Ayrıca, sınıf açısından yaklaşma benimsenmedikçe, sınıf toplumu içindeki insanların etkinliğini ya da insanlara etkinliklerinde yön veren çeşitli güdülenmeleri ve özlemleri anlamak olanaksızdır. Marksist-Leninist sınıf ve sınıf mücadelesi kuramı bu güdülenmelerin ve özlemlerin derin köklerini ortaya çıkarmaya ve bunları sınıfların iyice tanımlanmış maddesel çıkarlarına indirgemeye yardım eder.

Sınıf çözümlemesi yöntemi, temel bakımdan, insanların çeşitli fikirlerinin, güdülenmelerinin, sözlerinin ve etkinliklerinin derinine inerek çatışan sınıfların somut çıkarlarına ulaşmaktan başka şey değildir. Bu yaklaşım, insanların etkinliklerinin altındaki güdülenmeleri doğuran bireysel farkların çeşitliliği ile uğraşmaz. Onların etkinliğinin temel ve toplumsal açıdan anlam taşıyan yanını ortaya çıkarır. Nitekim bir kapitalist, çocuklarını seven, ilgi çekici bir şapka koleksiyonu olan ve yardım severlik derneklerine bağışlarda bulunan iyi bir aile babası olabilir. Bir başka kapitalist de, ailesinin üyelerine kötü davranan, kaba ve içi kötülük dolu bir kimse olabilir. Ama bunların her ikisinin de kapitalist olarak ortak noktaları; mülkiyet sahibi olmaları, iş çevirmeleri, kâr elde etmeleri ve böylece sınıflarının toplumsal işlevini yerine getirmeleridir. Bundan ötürü, sınıflarının temsilcisi olarak kapitalistlerin bir özelliğini belirtirken önemli olan, onların kişisel niteliklerini ve kusurlarını dile getirmek değil, kapitalist ilişkilerin kişileşmiş görünümleri olduklarını açıklamaktır. Bu sınıf ilişkileri ve çıkarları, burjuva sınıfı üyelerinin kişisel niteliklerine de damgasını vurur. Burjuva çıkarlarının bozucu etkileri ve gerçek insanca ilişkilerle uzlaşamayacakları konusunda birçok şey yazılmıştır. Ne var ki, her bireyin kişiliğinin, toplumsal kökenine ve bir sınıfın üyesi olmasına dayanan temel özellik kadar sınırlı ve dar olmadığını akıldan çıkarmamak gerekir.

Demek ki, tarihsel köklere dayanan üretim sistemi içindeki yerleriyle belirlenen sınıf çıkarlarını tanımlarken, bireyseli toplumsala indirgemek ve her sınıfın, kendi yaşam koşulları uyarınca neye ulaşmak istediğini bulmak ve sınıfların etkinliklerindeki nesnel ve öznel yanlar arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak olanaklıdır.

Sınıf çözümlemesi yöntemi, **tarihsel köklere dayanan her toplumun sınıf yapısının araştırılmasını da kapsar.**

Belli bir toplumun, belli bir ülkenin sınıf yapısını çözümleyerek ve her sınıfın çıkarlarını belirleyerek, toplumdaki güçler arasındaki ilişkileri nesnel bir biçimde dile getirmiş ve toplumun çelişmelerini, çatışmalarını ve mücadelelerini ortaya koymuş oluruz. Marksist-Leninist sınıf kuramının bir ürünü olan toplumun sınıf yapısının çözümlenmesi yöntemi tarihin incelenmesinde mutlaka gerekli bir yol gösterici ve sınıf mücadelesinin karmaşıklığı içinde bir kimsenin etkilerini göz önüne serme konusunda güvenilir bir araçtır. Bu yöntem, Marx, Engels ve Lenin tarafından çok başarılı bir biçimde kullanılmıştır ve çeşitli mücadele koşullarında güdecekleri politikayı belirlemek bakımından bütün dünyanın komünist ve işçi partilerine yol göstericilik etmektedir.

Her toplumun sınıf yasası karmaşıktır ve çözümlenmesi, her toplumda bulunan ve ilişkileri bu toplumun gelişim çizgisini belirleyen **başlıca sınıfların** ortaya çıkarılmasını gerekli kılar. Ayrıca, her toplumda **ikincil sınıflar** bulunduğunu ve bunların varlığının çeşitli kesimlerle ilintili olduğunu da hesaba katmak zorunludur. Sınıf yapısı hem benzeşik [mütecanis] olmayan sınıfların içinde hem de dışında birçok farklı kesimi kapsayan tüm toplum yapısının temelini oluşturur.

Bir örnek olarak başlıca sınıflarını **burjuvazi** ve **proletaryanın** oluşturduğu **bugünkü kapitalist toplumun toplumsal yapısını** ele alalım. Bu sınıflar arasındaki karşılıklı etki, kapitalist üretim hareketinin arkasındaki itici güçtür.

Küçük-emtia kesimini, zanaatkârlar, esnaf ve çiftçiler temsil etmektedir. Sonuncular, kapitalist toplumun, hemen bütün ülkelerde bulunan ikincil ve ara bir sınıfıdır. Bu sınıf, kapitalist ilişkilerin etkisiyle, **kır burjuvazisini** ve **proletaryayı** oluşturacak biçimde çözüntüye uğratmaktadır. Bazı ülkelerde, kapitalist sömürüye ek olarak çeşitli feodal

kalıntı biçimlerini uygulayan büyük **toprak sahipleri** vardır.

Kapitalistlerden, işçilerden ve küçük burjuvaziden başka, kapitalist toplumda, birçok **aydın ve beyaz yakalı işçi** kesimleri de görülüyor. Bunlar, hiç bir üretim aracına sahip değildirler ve maddesel değerler yaratmazlar. Bundan ötürü üretim sistemi içinde bağımsız bir durumda değildirler. Yine bundan ötürü, bir toplumsal sınıf olarak değil bir toplumsal kesim olarak kabul edilirler. Beyaz yakalı işçiler, hükümet daireleri, sanayi şirketlerinin büroları, pazarlama vb., gibi üretici olmayan toplumsal emek alanlarında çalışan emekçilerdir. Aydınları ise, mühendisler, doktorlar, öğretmenler, yazarlar, sanatçılar gibi beyinle çalışan emekçiler oluşturur. Bunlar, sınıflar arasında yer alırlar ve üretimin, toplumun ve yönetici sınıfın gereksinimlerini karşılayarak fikir etkinliğine ilişkin olan önemli işlevler yerine getirirler.

Küçük burjuvazi, kent küçük burjuvazisinden ve köylülerden oluşur. Sonuncusunu ise orta ve yoksul köylüler oluşturur.

İşçi sınıfının içinde, sanayi ve tarım işçileri kesiminin, vasıflı ve vasıfsız işçilerin bulunduğunu görüyoruz.

Aydınlar da, burjuva, küçük burjuva ve devrimci sosyalist kesimler gibi birçok kesimden oluşur.

Bugün, hizmet sanayilerinde çalışanların ve büro memurlarının, kapitalist işletmelerdeki mühendislerin ve teknisyenlerin sayısı, yani «orta kesimler» diye adlandırılan grupların sayısal gücü ve payı artmaktadır. Buna karşılık, maddesel üretimde çalışanların sayısı göreli olarak azalmaktadır. Kapitalist ülkelerde, sanayi ve büro işçileri arasında bazı açılardan «farkların silinmeye yüz tuttuğunu» ve bazı büro emekçilerinin proleter haline gelerek işçi sınıfına yaklaştığını görüyoruz. Bu açıdan, sözü geçen

emekçileri, işçi sınıfının yedekleri olarak görmek olanaklıdır. Gerçekten de, mavi tulum yerine beyaz yakayla dolaşan bu aynı işçiler, teknolojinin gerekli kıldığı hizmetleri yerine getirmekte ve böylece üretimin bir parçası haline gelmektedirler. Sanayide çalışan mühendisler ve teknisyenler ise, aynı biçimde, üretici emek sürecine katılmaktadırlar. Ama, sanayi ve büro işçileri arasında toplumsal bakımdan bir ayrımın sürüp gittiği ileri sürülerek bu görüş eleştirilebilir. İşçi sınıfı artı-değer **yaratmakta**, büro işçilerinin çalışması ise üretilen değerin **sayılmasına, değişimine ve dağılımına** ilişkin bir çalışma niteliği taşımaktadır. Maddesel üretim alanının tam içinde olan ve ön safta yer alan mühendislerin ve teknisyenlerin işlevi ise, birçok bakımlardan işçilere çok yakın olmalarına rağmen denetim [süpervizyon] işlevinden başka şey değildir. Bu soruya verilen cevap ne olursa olsun, işçi sınıfının bileşimi, gerçekte, zenginleşmekte ve genişlemektedir. Çünkü sadece sanayi proletaryası ve tarım işçileri değil, onlarla birlikte çalışan birçok emekçi halk kesimi de bu bileşim içine girmektedir.

Sınıfları birbirinden ayıran çizgi, göreli ve yer değiştiren bir çizgidir. Çünkü sınıflar arasındaki geçişler adım adım ve kolayca fark edilmeyecek biçimde gerçekleşir. Ama farklar nesnel olarak her zaman vardır.

Toplumun yapısının, çeşitli toplumsal grupların çıkarlarının, toplum içinde taşıdıkları önemin, toplumsal işler üzerindeki etkilerinin niteliği ve derecesinin çözümlenmesi, ulusal özgün yanların sınıflar ve ilişkileri üzerindeki etkileri göz önünde tutularak, tek tek ülkelere ve bir ülkeler grubuna ilişkin terimlerle dile getirilebilir ve daha da ilerletilmiş olur. Bu, **toplumdaki güçlerin düzeni ve ilişkisi konusunda nesnel bir imge** ortaya koyar. Tarihsel olayların akışını açıklamak ve çeşitli koşullarda güdülecek poli-

tikayı belirlemek için böyle bir bilgi edinilmesi zorunludur.

Marksist sınıf çözümlemesinin ilkelerine karşıt olarak burjuva sosyologları, **katlaşma yöntemini** yani çeşitli özellikler bakımından toplumun katlara bölünmesini ilke olarak benimserler. Onlara göre, sosyoloğun ödevi, toplumun katlara bölünmüşlüğünü yani **toplumsal katlaşmayı** ve toplumsal yapı (ya da uzay) içinde insanların hareketini yani **toplumsal oynaklık** [seyyaliyet] diye bilinen şeyi incelemektir.

Çeşitli katlar arasındaki farkı belirlemeyi sağlayan ölçüt nedir? Burjuva sosyologları bu konuda anlaşmaya varamıyorlar. Ama hepsi de, toplumu sınıflara bölen şeyin üretim araçları karşısındaki durum olduğunu inkâr etmekte birleşiyorlar. Bunlar arasında ekonomik ölçütü kabul edenler ise, dağılım (gelir niceliği) alanının ya da maddesel yaşam koşullarının (ev yaşamı) yani üretime dayanan yanların daha derinine inanamıyorlar. İlk olarak Alman sosyoloğu Max Weber tarafından ileri sürülmüş olan ve çok tutarlı olduğu iddia edildiği halde seçmeci [eklektik] nitelik taşıyan «çok boyutlu katlaşma» kuramını örnek olarak ele alabiliriz. Weber, ekonomik ve toplumsal yaşam alanını ve siyasal alanı toplumsal yaşamın farklı ve bağımsız boyutları olarak görüyor ve toplumsal farklılaşmanın bu boyutların her birinin içinde ve ayrı ayrı ele alınabileceğini ileri sürüyordu. Böylece bir çok «katlaşma» ortaya çıkıyor; ekonomik boyutta, insanların sınıflara ayrılmış olduğu, toplumsal boyutta bir «durumlar» [statüler] sistemi bulunduğu ve siyasal boyutta ise partilere bölünmüşlükle karşılaşıldığı savunuluyordu. Bu kuramın yanlış yanı, toplumsal yaşamın çeşitli alanlarının ekonomiye bağımlı olduğunu inkâr etmesi ve toplumsal yaşam konusunda tekçi görüşün yerine seçmeci bir görüş koymasıdır. Bu, modern burjuva sosyologlarının çok tipik bir yak-

laşım tarzıdır. Bundan ötürü, «çok boyutlu katlaşma» kuramının toplum biliminin en büyük aşamalarından biri olduğunun iddia edilmesine şaşmamak gerekir. Aynı kuram, boyutların sayısı ve katlaşmayı belirlemeye yarayan ölçüt bakımından hem birbirlerinden hem de Weber'den ayrılan birçok kuramın ortaya çıkmasına temellik etmiştir.

Marksist sınıf çözümlemesi yönteminin ve Marksist sınıflar kuramının köhneleşmiş olup olmadığı ve katlaşmanın toplumsal yapının incelenmesinde bir ilerleme olarak görülüp görülemeyeceği sorusu akla gelebilir. Buna, her şeyden önce, Marksist sınıflar kuramından, sadece sınıf farklarının kabul edildiği ve bütün ötekilerin bir yana atıldığı sonucu çıkarılamayacağı söylenerek cevap verilebilir. Daha önce söylediğimiz gibi, insanlar arasında birçok farklar vardır ve bunlar belirlenebilir; sınıfların yanı sıra çeşitli grupların varlığı saptanabilir. Bundan ötürü, katlaşma, yani farklı özellikler göz önünde tutularak çeşitli kesimlerin belirlenmesi, inkâr edilmek şöyle dursun, Marksizm tarafından kullanılmaktadır. Ama Marksizme karşıt bir katlaşma yorumu, toplumsal sınıf farklarının yerine rastgele özelliklere dayanılarak saptanan birçok katı geçirmeye çalışmakta ve katların bu çokluğu, toplumun başlıca sınıflara (işçi sınıfı ve burjuvazi) bölünmesini ve bunlar arasındaki uzlaşımsızlığı gözden kaybettirmekte ve böylece insanların sınıflara bölünmüşlüğünü, kaynağı başka yerde olan ikincil derecelenmelerle karıştırmakta ve toplum yaşamına ilişkin öznel bir görüş ileri sürmektedir. Bundan ötürü, bilimsel açıdan, katlaşma görüşü eleştirilere dayanamamakta ve ideolojik bakımdan, toplumsal yapıya ilişkin burjuva görüşlerinin taşıyıcılığını yapmaktadır. Sözü geçen görüş, bu durumuyla, toplumun yapısının gerçekten bilimsel bir çözümlenmesi açısından kabul edilmeyecek bir görüş niteliği taşımaktadır. Kabul edilebilecek

bir görüş ise, Marksist sınıf çözümlemesi yöntemi ve Marksist sınıflar kuramı tarafından sağlanmaktadır.

Sınıf Mücadelesi ve Tarihteki Rolü. İşçi Sınıfının Mücadelesinin Özgül Yanları.

Her sınıf, üretim ilişkileri sistemi içindeki yerine ve bunun yarattığı çıkarlara uygun olarak davranır. Çıkarları uzlaşımsız olduğu için baskı altındaki sınıflar ve baskıcı sınıf birbirleriyle mücadele etmek zorundadırlar. Toplum sınıflara bölününce, sınıf mücadelesinin ortaya çıkması bundan ötürüdür. Özel mülkiyet ilişkilerinden doğan sınıf mücadelesi, yönetici ve sömürücü sınıf tarafından, egemenliğini pekiştirecek bir araç ve baskı altında bulunan ve sömürülen sınıf tarafından da kurtuluşunun biricik amacı olarak kullanılır. Sınıf mücadelesindeki, gerici ve devrimci olmak üzere, her zaman, iki kutup vardır. Yönetici sınıflar, baskı altındaki sınıflara karşı sürdürdükleri mücadelede, yeni sistemin kurulması için gerekli maddesel koşullar olgunlaşana ve eski oluşum bütün gizil güçlerini yitirene kadar, egemen durumlarını korumayı başarırlar.

Zaferlerini sağlayacak maddesel önkoşullar olgunlaştığı ve yeni güçler ile eski üretim ilişkileri arasındaki çatışma, toplumun bağrında uç vermeye başladığı zaman, devrimci güçler, zafer elde ederler. Bu koşullarda, ancak, devrimci sınıf mücadelesi aracılığıyla çatışma çözülebilir ve üretici güçlerin daha da gelişmesine yol açılabilir. Bu mücadeleyi, eski ekonomik biçimleri yıkmakta kazancı olan toplumsal güçler bu ilişkilerin taşıyıcısı olan sınıflara karşı verirler. Uzlaşımsız oluşumlarda, toplumsal gelişimin olgunlaşmış sorunlarının çözülmesini ve yeninin eski üze-

rindeki zaferini sağlayan biricik süreç, **devrimci sınıf mücadelesi**'dir. Bundan ötürü, devrimci sınıf mücadelesi, **uzlaşımsız toplumsal oluşumların gelişiminin başlıca kaynağı, toplumdaki toplumsal çelişkilerin gelişiminin ve çözülmesinin temel biçimi ve gelişimindeki tekrarlanışların kaynağıdır.** Bu çelişkiler, eski sistemi yıkan ve yeni üretim tarzının gelişimine yol açan devrim tarafından çözülür. Devrim, sınıf mücadelesinin doruk noktasıdır. Bundan ötürü, devrimci sınıfların mücadelesi, köhneleşmiş toplumsal ekonomik oluşumun çerçevesini aşan ve tarih açısından zorunlu bir toplumsal pratik biçimidir ve bu mücadele, toplumu ilerletir ve üretimin gelişimiyle maddesel koşulları hazırlanmış olan yeni ve daha yüksek bir düzeye ulaştırır.

Feodalizmin ortadan kalkmasını, burjuvazinin yönetimindeki köylülerin ve kentlilerin mücadelesi sağlamıştı ve bu durum, kapitalist gelişime zemin hazırlamıştı. Kapitalizm sistemi içinde ise, burjuvaziye karşı proletaryanın mücadelesi sürdürüldü ve keskinleşti. Sınıf mücadelesinin, sadece, bir oluşumdan ötekine geçiş sırasında toplumsal gelişim üzerinde değil, aynı zamanda, üretim ve her toplumdaki toplumsal ve kültürel ilerleme üzerinde de etki gösterdiğini belirtmeliyiz.

Proletarya sınıf mücadelesinin, nedenlerinin, gelişim koşullarının ve perspektiflerinin bilimsel çözümlenmesi, Marksizm-Leninizmin bir başarısıdır. Tarihsel maddecilik, bu sorunu ele alırken, tarihsel gelişimin nesnel tekrarlanışından, **proletarya ile burjuvazi arasındaki çelişkilerin, kaçınılmaz bir biçimde, kapitalist üretim ilişkilerinden ve ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesinden** doğduğu ve kapitalizmin gelişimi boyunca bu çelişkilerin yumuşamak şöyle dursun daha da sertleştiği gerçeğinden hareket eder.

Kapitalizm, aynı zamanda, proletaryanın sınıf mücadelesinin doğrultularını ve sonuçlarını da belirler. Üretimi toplumsal bir süreç haline getiren kapitalizm, sömürünün ortadan kaldırılmasının ve üretici güçlerin niteliğine uygun düşen toplumsal mülkiyetin, özel mülkiyetin yerine konulmasının önkoşullarını yaratır. Toplumsal üretimin gelişimi bakımından, belli aşamalarda bir zorunluk olarak ortaya çıkan sınıflar, tarihsel ilerleme içinde bu gelişimin engelleri haline gelirler. Bu koşullarda, **proletarya, ancak, kapitalist üretim ilişkilerini yıkarak; tüm toplumu, özel mülkiyetten ve sömürüden kurtararak; sosyalist ve daha sonra, komünist bir toplum kurarak kendini özgürlüğe** kavuşturabilir. Tarihteki en devrimci sınıf olduğu için, bu işin yerine getirilmesi, proletaryanın tarihteki büyük görevidir.

Marksistler, kimi zaman, proletaryaya mucizeli nitelikler yüklemekle ve ona, olağanüstü ve «seçilmiş» bir sınıf olarak bakmakla suçlanmışlardır. Ama bunda yanlış bir yan yoktur. Çünkü her sınıfın kendine özgü nitelikleri vardır ve bu proletarya için de geçerlidir. Proletaryanın özel mülkiyeti yoktur ve bu mülkiyeti korumak da onu ilgilendiren bir şey değildir. Bundan ötürü, proletarya, her tür özel mülkiyetle tutarlı biçimde mücadele eder. Ayrıca **proletarya, üretimin en gelişmiş biçimi olan geniş çapta sanayi ile ilintilidir** ve bundan ötürü kapitalizmle birlikte gelişmektedir. Büyük işçi kütleleri, fabrikalarda ve tesislerde, kentlerde ve sanayi merkezlerinde toplanmışlardır. Proleterler birlikte çalışmak zorundadırlar ve böylece örgütlenmeyi ve disipline girmeyi öğrenmektedirler. Proletaryanın kapitalist toplumdaki yeri, onun, toplumu sosyalist temeller üzerinde yeniden kurması için tutarlı ve kararlı bir mücadele vermesini ve sosyalist ideallerin taşıyıcısı olmasını sağlamaktadır. Bundan ötürü, sadece bir sınıfın, sınıf sayılması gerektiği ve ondan başkasının söz konusu edile-

meyeceği iddiası ileri sürülmüyor; yapılan iş, sadece, nesnel durumun saptanmasıdır. Nitekim, kapitalizm ve özellikle kapitalist tekeller, köylüleri, kent küçük burjuvazisini, fikir işçilerini ve sömürgelerde ya da bağımlı ülkelerde yaşayan tüm halkları da sömürmektedir. Bundan ötürü, **proletaryanın çıkarları, tüm emekçi halkın temel çıkarlarıyla, toplumdaki insanların çoğunluğunun çıkarlarıyla uyuşur. Öte yandan, proletaryanın durumu [yeri], demokrasi ve sosyalizm için mücadelede, onu, emekçi ve sömürülen kütlelerin nesnel olarak önderi yapmaktadır.**

Modern kapitalist toplum, çeşitli ülkelerde özgün yanlar gösteren keskin bir sınıf mücadelesinin alanıdır. Durum ve koşullara göre, bu mücadele, sertleşir ya da daha ılımlı hale gelir; ama aynı mücadele, emekçilerin yaşam standartları üzerinde sermayenin yaptığı baskı, çalışanların toplumsal açıdan kazandıklarının elden çıkması tehdidi, demokratik hak ve özgürlüklere el konması zorbalığı, belli başlı kapitalist ülkelerin silahlanmayı hızlandırma ve yeni savaşlar çıkarma amacı güden tehlikeli politikaları karşısında, her ülkede sürdürülmektedir.

Tekellerin egemenliğine karşı savaşına, genel bir demokratik nitelik taşır ve kütleler içinde siyasal bilincin artmasına yol açtığı gibi bu kütleler sosyalist devrimin gerekliliğini anladığı ölçüde, onların proletarya çevresinde toplanmasına yardım eder. **Demokrasi için mücadele, sosyalizm için mücadelenin kurucu bir parçasıdır.**

Proletaryanın sınıf mücadelesinin amacı, kapitalizmden sosyalizme geçişi sağlamaktır ve yapması gereken ilk iş de, iktidarı kendi eline almaktır. İktidar sorunu, sınıf mücadelesinin temel sorunudur. Proletarya ve burjuvazinin çıkarlarının uzlaşımsızlık gösterdiği kapitalizmin gelişimi, üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılmasını ve yerine kamu mülkiyetinin geçmesini sağlayan önkoşulları hazırladığı; yeni sistemin kuruluşuna, burjuvazi kaçı-

nılmaz bir biçimde karşı çıktığı ve proletarya, kapitalist toplumda en örgütlenmiş ve tutarlı sınıf olduğu için **biricik yol**, emekçi halkla ittifak etmiş proletaryanın iş başına geçmesidir. Marksizm, **proletarya diktatoryasının** kurulmasının, burjuva toplumundaki proletarya sınıf mücadelesinin zorunlu bir sonucu olduğunu bundan ötürü ileri sürer. «Marksist denilen kimse, sınıf mücadelesi olgusunu, proletarya diktatoryasını kapsayacak biçimde **genişleten** kimsedir.» (62) Sınıf mücadelesi konusundaki **Marksist** görüş işte budur.

Sınıf çıkarlarına uygun olarak burjuvazi, devrimci hareketi önlemek ister ve bu amaçla, rüşvet ve zor kullanmanın yanı sıra, proletaryayı sınıf bilincinden yoksun bırakmak ona ve kendi çıkarlarına uygun bir ideoloji kabul ettirmek için çeşitli ideolojik etki yöntemleri kullanır. Böylece proletarya, sınıf çelişkilerinin burjuva sistemi içinde bile çözülebileceğine ve eğer bir mücadele varsa, bunun, kapitalizmin ortadan kalkmasıyla değil sınıflar arası uzlaşmayla sonuçlanacağına inandırılmak istenir. Burjuva ideologları, sınıf mücadelesine karşı, «sınıf barışı»nı, «sınıflar işbirliğini», «sermaye ve emek ortaklığını», vb., savunurlar. Bütün bu «barışçıl» lafların altında, proletaryanın baskı altında bulunuşuna razı olması, amaçlarını bir yana bırakması, burjuva ideolojisine boyun eğmesi ve burjuva politikasının yumuşak başlı bir aracı durumuna gelmesi amaçları güdülmektedir. Sağcı sosyalistler ve reformistler de programlarında sınıf mücadelesinin sözünü etmezler ve toplumsal ya da siyasal sorunları sınıf açısından ele almayı red ederler.

Burjuva sosyologları, ilerlemenin temel kaynağının «toplumsal oynaklık», yani insanların aşağı bir toplumsal kattan daha yüksektekine çıkmaları olduğunu ve belli bir toplumda, fırsatlar ne bu oynaklık için, fırsatlar ne kadar faz-

(62) V. İ. Lenin, **Collected Works**, c. 25, s. 412.

laysa, o toplumun da o kadar «açık» ve ilerici olduğunu söylerler. «Toplumsal akışkanlık» kuramına uygun olarak, ABD propagandacıları, bu ülkedeki herhangi bir ayakkabı boyacısı çocuğun milyoner olabileceğini ileri sürerler.

Ne var ki, «toplumsal oynaklık», bireyler ve gruplar için geçerli olmakla birlikte sınıflar sorununa bir çözüm getirmez. Sınıf uzlaşmazlıklarını ve farklarını kaldıramadığı için kapitalizmin toplumsal sorunlarını da çözemez. «Toplumsal oynaklık» aracılığıyla, bütün işçilerin kapitalist olabileceğini ileri sürmek gülünç bir iddiadan başka şey değildir.

Demek ki, sınıf mücadelesi konusunda, **iki karşıt dünya görüşü** çatışmaktadır. **Toplumun sömürüden kurtulmasının yolunu gösteren Marksist görüş ve emekçileri kapitalistlerin çıkarlarına bağımlı kılmak amacını güden burjuva görüşü.**

Sınıflar arasındaki uzlaşımsızlık, toplumsal yaşamın her alanında ama kendine özgü biçimlere bürünerek ortaya çıkar. **Sınıf mücadelesinin başlıca biçimleri, ekonomik, siyasal ve ideolojiktir.** Bunlar, ancak bütünleştikleri zaman mücadelenin son biçimini kazanmasını olanaklı kılarlar. Şimdi, bunların, proletarya sınıf mücadelesi açısından ilişkilerini ve özelliklerini ele alalım.

Ekonomik mücadele, işçilerin günlük gereksinimleri; daha iyi çalışma koşulları, daha yüksek ücretler, vb. için mücadeledir. Yoksullaşma eğilimine karşı çıktığı ve sınıf dayanışmasını pekiştirdiği için bu mücadele çok önemlidir. Ama, tek tek parçasal amaçları göz önünde tuttuğu ve kapitalizmi ortadan kaldırma gibi genel bir sorunu ele almadığı için bu mücadele ister istemez sınırlıdır. Ekonomistlerle yaptığı mücadelede Lenin, proletaryanın mücadelesini ekonomik çerçeve içinde bırakmanın, işçileri ebedî bir tutsaklığa mahkûm etmek demek olduğunu göstermişti.

Bundan ötürü, ekonomik mücadele, biricik olanaklı ve başlıca mücadele olarak görülmemelidir.

Siyasal mücadele, proletarya sınıf mücadelesinin temel ve sonuç alıcı mücadele biçimidir. Marx, her sınıf mücadelesinin siyasal mücadele olduğunu belirten ünlü görüşü dile getirmişti. Bu, işçilerin kapitalistlere karşı mücadelesi, ancak, siyasal bir nitelik edindiği yani siyasal alanı kapsadığı zaman bir sınıf mücadelesi haline gelir demektir. Tek tek işçi gruplarının ya da meslek gruplarının değil, proletaryanın ortak sınıf çıkarlarını ortaya koyan mücadele, siyasal mücadeledir.

Siyasal mücadele içinde, yasaların iyileştirilmesi, demokratik özgürlüklerin genişletilmesi ve güvence altına alınması gibi istekler ileri sürülür ve burjuva hükümetlerinin gerici önlemleri eleştirilir. İktidar sorunu da siyasal mücadele içinde ortaya çıkar. Bunun nedeni, işçi sınıfının, iktidarı, burjuvaziden ancak siyasal mücadele içinde ve siyasal araçlarla alabilmesidir. Devrimsel bir durumda, bu, günün çözülmesi gereken sorunu haline gelir.

Sınıf mücadelesinin üçüncü temel biçimi olan **ideolojik mücadele** de siyasal mücadelenin gereksinimlerinin etkisindedir. **İdeolojik mücadele, kütleleri etkileme, kütlelerin zihnine sosyalist bilinci sokma mücadelesidir.** Bundan ötürü de, siyasal mücadelenin pratiğinden ve gereksinimlerinden ayrılmaz. İdeolojik mücadelenin görevi, burjuva ideolojisini ve Marksist-Leninist kuramın revizyonist ve dogmatik çarpıtmalarını eleştirmektir.

Proletaryanın sınıf mücadelesinde, yol gösterici ve yönetici rol, bu sınıfın devrimci siyasal partisine düşer. Bilimsel kuramı yol gösterici olarak benimsemiş ve kütlelerle yakın ilişki kurmuş bir parti olmaksızın proletarya, sınıf düşmanlarına karşı başarılı bir savaş veremez. Kapitalizm, emperyalizme dönüşürken ve böylece kapitalizmin

çelişkileri daha da keskinleşirken, eski sosyal-demokrat partilerin proletarya sınıf mücadelesinde önderlik edemeyeceklerinin ortaya çıkmış olduğunu unutmamalıyız. Bu partiler, oportünistlerin egemenliğine girmiş ve burjuvazinin, işçi sınıfı üzerindeki etki-araçları niteliği taşıyan toplumsal reform partileri haline gelmişti. Bundan ötürü tarih, devrimci proletaryanın karşısına, işçi sınıfının devrimci mücadelesinde önderlik edebilecek **yeni tip bir parti, bir toplumsal devrim partisi** kurmak gibi pratik ve acil bir ödev çıkarmıştı. Böyle bir parti, Rusya'da Lenin tarafından kuruldu. Bu Bolşevik Partisiydi. Bu parti, daha sonra ortaya çıkan ve şimdi kapitalist ülkelerde proletaryanın sınıf mücadelesini ve sosyalist ülkelerde yeni toplumun kurulmasını örgütleyen büyük bir güç oluşturan komünist ve işçi partilerine örneklik etti.

Lenin, işçi sınıfının devrimci partisinin ve **örgütsel ilkelerinin** kuramını ortaya koydu. Komünist partisi, işçi sınıfının bir parçası, onun bilinçli ve örgütlenmiş öncüsüdür. Lenin, proletarya devrimci partisinin, bu sınıfın genel sınıfsal çıkarlarını dile getiren ve bütün öteki örgütlerini yönetmesi gereken en yüksek sınıf örgütlenmesi biçimi olduğunu söyledi.

Partinin gücü, işçi sınıfının hayati çıkarlarının bilimsel bir biçimde dile getirilişine dayanan ve bütün parti üyelerini birbirine bağlayan disipliniyle pekişmiş olan yekpare birliğinden ve beraberliğinden doğar.

Bütün Marksist-Leninist partiler, Marksizm-Leninizmin ışığında ve kendi ülkelerinin somut koşullarını göz önünde tutarak güdecekleri politikayı belirleyen **bağımsız ve eşit** partilerdir. Aynı zamanda, 1969'da Moskova'da yapılan Komünist ve İşçi Partileri Uluslararası Toplantısında belirtildiği gibi; işçi sınıfının çıkarları, barış, demokrasi ve sosyalizm için verilen mücadele, komünist ve işçi partilerinin beraberliğini ve hem irade hem eylem birliğini her za-

mankinden daha gerekli kılmaktadır. Uluslararası komünist hareketin birliğini güçlendirmek ve modern gereksinimleri karşılayacak düzeye ulaştırmak, her Marksist-Leninist partinin en yüce enternasyonalist ödevidir. Bu toplantının Ana Belgesinde şöyle deniliyor: «Komünist ve işçi partilerinin beraberliği, emperyalizme karşı bütün güçleri bir araya getirmenin en önemli etkenidir.» (63)

Partinin gücü ve yenilmezliği, kütlelerle kurduğu bağlarda aranmalıdır. Parti, kütlelerin desteğine ve güvenine dayanır; onların görüşlerine dikkat eder ve deneylerini genelleştirir.

Marksist-Leninist devrimci partiler, bilimsel ideolojiyi kütlelerin içine sokar, komünist ve işçi sınıfı hareketinin stratejik ve taktik doğrultularını belirler ve çeşitli mücadele biçimlerini gerektiği gibi bir bileşime ulaştırır ve uygun araçları seçer. Bu partiler, Marksist-Leninist kuramın katıksızlığını korur; revizyonizme ve dogmatizme karşı verdikleri savaşta, işçi sınıfının en son hedeflerini, günlük gereksinimlerinin mücadelesiyle birleştirerek, yeni deneyleri ve tarihsel koşulları göz önünde tutarak zenginleştirir.

Tarih, komünist ve işçi partilerinin önüne; komünizm için çalışmak, toplumsal gelişimin temel sorunlarına el atmak, insanlığı, baskı ve sömürüden, açlık ve yoksulluktan, militarizm ve savaştan kurtarmak ve bütün dünyada, demokrasi, barış, uluslararasında dostluk ve insana yaraşır bir yaşam kurmak gibi görevler çıkarmış bulunuyor.

Bu görevleri yerine getirmek için komünistler, toplumun bütün ilerici güçlerini toparlarlar; sosyalistlerle, sosyal-demokratlarla ve öteki demokratik partilerle, dünyanın yenileştirmesini istedikleri ve buna katılmaya hazır oldukları zaman işbirliği yapılmasını isterler.

---

(63) **International Meeting of Communist and Workers Parties,** Moskova 1969, Prag 1969, s. 36.

Çağımızda, sınıf mücadelesini, dünyanın iki karşıt toplumsal sisteme ayrılmış olmasının oluşturduğu çerçevenin dışında kavramak olanaksızdır. Aralarında sınıf uzlaşımsızlığı bulunduğu halde, belli bir ülkenin sınıf ilişkilerinin çözümlenmesinde ortaya konan kavramları, bu iki sisteme uygulamak doğru olmaz. Toplumsal-ekonomik ve siyasal farklarının temelden olmasına rağmen bu iki sistem, yanyana birlikte var olabilir ve var olmalıdırlar. Birbirlerinin işlerine karışmama ilişkilerini ve yararlı ticaret alışverişini kurmalıdırlar. **Barış içinde yanyana yaşama, toplumsal gelişim bakımından nesnel bir zorunluktur.** En saldırgan emperyalist çevrelerin, sosyalist ülkelerle eşitlik ve birbirinin işlerine karışmama temeli üzerinde ilişki kurmaktan kaçındıkları ve sosyalist ülkelerde şu ya da bu biçimde kapitalist düzeni kurmayı amaçlayan bir doğrultu izledikleri gerçektir. Emperyalistler en korkunç cürmü yani ulusların tüm varlığını tehdit eden termonükleer bir savaşı hazırlıyorlar. Bununla birlikte, barış güçleri, saldırganlık politikalarını boşa çıkaracak ve barış içinde yan yana yaşamayı gerçekleştirecek kadar güçlenmiş bulunuyor. Kapitalist ülkelerdeki iç süreçler, devrimci patlayışlara yol açacak ve kapitalizmin yerine sosyalizmi geçirecek bir sonuç verecek biçimde gelişmektedir. Bundan ötürü, sözü geçen amaçlar için savaşa girişmek yersizdir. Burada gerekli olan barıştır ve barış için kesin ve atak bir biçimde mücadele etmek gerekmektedir. Moskova Toplantısının Ana Belgesinde, bugünkü koşullarda, «barış için savaşmak, emperyalistleri, farklı toplumsal sistemleri olan devletlerin barış içinde yanyana yaşamasını kabul etmeye zorlama çabasından ayrılmayan bir şeydir» denmektedir. Yanyana yaşama, her devletin hükümranlığını, eşitliğini, toprak bütünlüğünü ve öteki ülkelerin iç işlerine karışmamayı; her halkın, kendi toplumsal, ekonomik ve siyasal sistemini kendisinin özgürce seçmesini, vb., öngörmektedir.

«Barış içinde yanyana yaşama politikası, baskı altındaki herhangi bir halkın, kurtuluşu için gerekli gördüğü şu ya da bu yolu (silâhlı ya da barışçıl mücadele) seçmesi hakkına karşı gelmez. Bu politika, hiç bir biçimde, gerici rejimlerin desteklenmesi demek değildir.» (64)

Devrim ithal ederek kapitalizmin yerine sosyalizmin geçirilebileceğini sanmak saçma bir görüştür. Hiç bir ulus, kendi iradesini ve toplumsal-siyasal sistemini bir başka ulusa zorla kabul ettiremez. Her ulus, en iyi bulduğu sistemi seçmek hakkına sahiptir.

Unutulmaması gereken bir başka nokta da, farklı sistemleri olan devletlerin, **«barış içinde yanyana yaşamasının, kapitalizm ile sosyalizm arasındaki bir sınıf mücadelesi olduğudur.** Bu mücadele, toplumsal yaşamın belli başlı bütün alanlarında (ekonomik, siyasal, toplumsal) kendini gösterir. İki sistem arasındaki ekonomik mücadele, ekonomik bir yarışma biçimini alır. Siyasal mücadele ise, barış için mücadele, barış düşmanlarıyla kararlı bir savaş ve ulusal kurtuluşları ve toplumsal özgürlükleri için emperyalizmle mücadele eden halklara yardım biçimini alır. İdeolojik alanda, ideolojiler arasında hiç bir uzlaşmaya ulaşmayan bir mücadele sürüp gider.

Bazı kimseler, barış içinde yanyana yaşamanın, baskı altındaki ulusların emperyalizme karşı verdikleri kurtuluş mücadelelerine ters düştüğünü söylerler. Bu yanlıştır. Baskı altındaki her halk, kurtuluşu için savaşmak hakkına sahiptir. Farklı toplumsal sistemleri olan devletlerin barış içinde yanyana yaşamaları ise, bir dünya termonükleer savaşının ortaya çıkmasını önlemekte ve daha önce belirttiğimiz gibi bir ulusun bir başka ulus tarafından baskı al-

---

(64) **International Meeting of Communist and Workers Parties,** Moskova, 1969, Prag, 1969, s. 31.

tında tutulmasını değil, devletlerin hükümranlığını ve eşitliğini ve karşılıklı olarak iç işlere karışmamayı içermektedir.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi, farklı toplumsal sistemleri olan devletler arasında barış içinde yan yana yaşama konusundaki Leninist politikayı kararlı bir biçimde gütmektedir. **Çünkü devletler arasındaki ideolojik ve politik kavgalar savaşla çözülmeyecektir.**

Temel ilkelerini burada açıklamaya çalıştığımız Marksist sınıf ve sınıf mücadelesi kuramı, zaman ve yerin özgül yanları, şu ya da bu ülkedeki gelişimin tarihsel özellikleri ve düzeyi göz önünde tutularak uygulanmalıdır. Dünya üzerinde, bu koşulların büyük çeşitlilik gösterdiğini biliyoruz. Bundan ötürü kuramın, tek tek durumlar için kesin ve hazırlop cevaplar vermesi beklenemez. Kuramın somut koşullara uygulanması, yaratıcı bir süreçtir ve devrimci sınıf ile emekçi kütlelerin başındaki partilerin kuramsal ve siyasal düzeyi ne kadar yüksekse, bu yaratıcılık da o ölçüde başarılı olur.

Tarihsel yaratıcı etkinliğin ve eylemin öznesi olarak işçi sınıfı açısından **çok önemli** olan şey, **nesnel koşullara uygun düşecek biçimde, mücadelenin somut görevlerini ve yöntemlerini tanımlamaktır.** Bir ülkenin gelişim düzeyi, öteki sınıfların etkinliği ve niteliği, ülke içindeki ve uluslararasındaki sınıf güçlerinin gerçek dengesi, vb., bu koşullar arasında yer alır. **İşçi sınıfının devrimci bilincinin düzeyini ve örgütlenme durumunu,** ideolojik açıdan burjuvaziye ne ölçüde bağımlı ya da burjuvaziden ne ölçüde bağımsız olduğunu, mücadelede müttefikleri olabilecek **öteki sınıflar, kesimler ve etnik ya da toplumsal gruplar üzerinde ne ölçüde etkisi olduğunu ve onlar tarafından nasıl görüldüğünü belirlemek** de mücadelenin başarıya ulaşması bakımından büyük önem taşır.

Liderlik sanatının bir yanı, bütün bu etkenleri enine boyuna göz önünde tutabilmek ve hem kendinin hem de düşmanının güçlü ve zayıf yanlarını görebilmek ve bu temel üzerinde mücadelenin somut amaçlarını belirleyerek devrimci girişkenlik göstermek ve böylece genel hareketi yükseltmekten başka şey değildir.

Sosyalist Toplumun Toplumsal Yapısı ve Dinamiği

Sosyalist devrimle kazanılmış olan iktidarın, yani işçi sınıfının öncülüğündeki emekçilerin iktidarının kurulması, kapitalizmden sosyalizme **geçiş dönemini** başlatır. Bu dönem, bir yandan **artık** kapitalizm sayılmayacağı ve öte yandan henüz **sosyalizm** de olmadığı için, geçiş dönemi diye adlandırılır. Bu dönemde, çeşitli ekonomik sektörler yanyana bulunur ve birbirleriyle çekişir. Bu sektörlerin sayısı ve niteliği, ülkenin gelişim düzeyine bağlıdır. Göreli olarak ilerlemiş bir ülkede devrim gerçekleşecek olursa, **üç sektörün** yanyana var olması ve çekişmesi doğaldır. Bunlar, **kapitalist, küçük-emtia üretimi ve sosyalist** sektörlerdir. Sonuncusu, büyük kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin mülklerine el konulması sonunda ortaya çıkar. Bundan ötürü, geçiş döneminin sınıfları, **burjuvazi, küçük burjuvazi ve işçi sınıfıdır.**

Sosyalist devrim, toplumun yapısında köklü bir değişiklik gerçekleştirir. Burjuvazi, siyasal egemenlikten yoksun bırakıldığı ve ekonomik gücü yıpratıldığı için toplumun başlıca sınıfı olma özelliğini kaybeder. İşçiler, kapitalist işletmelerde çalışmaya devam ettikleri için işçi sınıfı bir ölçüye kadar sömürülmektedir. Ama aynı sınıfın bir kesimi, ekonominin sosyalist sektöründe çalışmaya başlamıştır. Ayrıca işçi sınıfı, siyasal iktidarı kullanmakta ve ulusal ekonominin doruk noktalarına egemen bulunmak-

tadır. Köylüler topraklarına kavuşmuştur. Küçük-emtianın ve ona ilintili olarak küçük burjuvazinin payı, genellikle, hayli büyüktür. Yeni bir sosyalist aydın zümresi oluşmaktadır.

Ekonomik düzeyde, geçiş döneminin gerçekleştirmesi gereken iş, çok sektörlü ekonomiyi ortadan kaldırmak ve başlıca üretim araçlarının tümü üzerinde toplumsal mülkiyeti kurmaktır. Bu işin yerine getirilmesi, toplumun yapısında derine inen değişikliklere yol açar. Sömürme ve sömürücü sınıf tam anlamıyla tasfiye edilmiştir. Bu sınıfların tasfiye edilmesi, kuşkusuz, üyelerinin fizik bakımından ortadan kaldırılması demek değildir. Bu sadece, somut koşullara bağlı olarak satın alınan ya da doğrudan doğruya sahiplerinin elinden alınan özel mülkiyetin tasfiye edilmesi demektir. Bireylerin kişisel emeğiyle elde edilmiş küçük çaptaki özel mülkiyet ise, **kooperasyon aracılığıyla** yavaş yavaş sosyalize edilecektir. Lenin, böyle bir sosyalizasyonun üreticilerin isteğiyle gerçekleştirilmesinin zorunlu olduğunu söyler. Burada, küçük burjuvazinin kültür standartlarının yükselmesinden doğan itkiler, büyük çapta kollektif çiftçiliğin küçük çapta çiftçiliğe oranla avantajları (bunlar somut örneklerle görülmüş olacaktır) ve büyük çapta çiftçiliğin, üretimde, bilimsel ve teknik ilerlemeleri kullanabilmesi rol oynayacaktır. Kooperatifler, halkın küçük burjuva kesiminin, sosyalist düşünüş tarzını benimsemesine yardımcı olacaktır. Bu önemli bir toplumsal değişimdir. Köylü bir emekçidir ve bundan ötürü de, sömürüye karşı ve sosyalizm için mücadelede, işçinin müttefikidir. Ama aynı zamanda mülk sahibidir ve bundan ötürü proletarya ile burjuvazi arasında kararsız durumda bulunabilir. Küçük burjuva mülk sahiplerinin bu iki yanlı toplumsal niteliğini göz önünde tutmak ve işçi sınıfı ile emekçilerin proleter olmayan öteki bölümleri arasında güçlü bir ittifak kurmak, geçiş döneminin en önemli toplumsal-siyasal

görevlerinden biridir. Çünkü bu ittifak, sosyalizmin zaferini sağlayan başlıca toplumsal gücü oluşturur.

Aydınlara gelince, onların enerjisini, bilgisini ve becerisini, sosyalist yapının kurulmasına yöneltmek gerekir. Bundan ötürü, eski aydınlar, burjuva ön yargılarını bırakmalarını sağlayacak biçimde yeniden eğitilir ve emekçilerin içinden yeni ve sosyalist aydınlar zümresinin çıkması sağlanır. Böylece, burjuvazi, egemenliğini sürdürmek için kullandığı bilgi tekelinden yoksun bırakılır.

Geçiş döneminin bu karmaşık sorunları, eski dünyanın güçlerine karşı sürdürülen bir sınıf mücadelesi olmaksızın çözülemez. Bundan ötürü, geçiş dönemi, sınıf mücadelesinin, sadece hedefleri, koşulları, biçimleri ve araçları değişikliğe uğrayarak sürüp gittiği bir dönemdir. **Mücadelenin şiddeti, somut koşullara; iktidardan uzaklaştırılmış sınıfların direnme gücünün derecesine bağlıdır.** Mücadelenin alanı ise çok geniştir ve iç savaştan günlük eğitimsel çalışmalara kadar uzanır.

Sosyalizmin kurulması, emekte ve toplumsal-siyasal işlerde kütlelerin büyük çapta etkinlik göstermesi söz konusu olmadan düşünülemez. Bunun nedeni, bu yapının kurulmasında, emekçi halkın yeni toplumsal ilişkilerin taşıyıcısı ve tarihsel yaratıcı etkinliğin gerçek öznesi olarak rol oynamasıdır. Bu sosyolojik sonuç, sosyalizm geliştikçe, tarihin bilinçli bir biçimde yapılmasına gittikçe daha büyük insan kütlelerinin katılacağını söyleyen Lenin tarafından ortaya konmuştur. Marksizm, bilimsel bilinci kütlelere götürürken, sosyalizm, yaşamın her alanında, onların geniş bir toplumsal etkinlikte bulunmasını sağlamaktadır. Bu, toplumsal girişimin alanını genişletmekte ve gittikçe hızlanan toplumsal gelişim içinde yepyeni perspektifler ortaya çıkarmaktadır.

Geçiş döneminin işleri yapıldığı zaman toplum, sosya-

lizm dönemine girer. Daha önceki oluşumlara oranla, nitel bakımdan farklı bir şey yoktur; sosyalist toplumda, **herkesin çalışması zorunludur ve hiç kimse alın teriyle elde etmediği geliri alamaz. Bu açıdan, sosyalizme, sınıfsız** toplum diyebiliriz. Ne var ki, farklı **toplumsal** mülkiyet biçimlerine (tüm halkın mülkiyeti, yani devlet mülkiyeti ve kooperatif yani grup mülkiyeti) bağlı olmalarından ötürü, sınıflar sosyalist toplumun toplumsal yapısının temel öğeleri olmak durumunu korudukları için bu adlandırma erken yapılmış bir adlandırma olacaktır. Örneğin, SSCB'de, iki emekçi sınıfın (işçi sınıfı ve kollektif-çiftlik köylüleri) varlığının temelini, mülkiyet biçimleri arasındaki bu farkı oluşturmaktadır.

Tarihsel deneyler, üretim araçlarının özel mülkiyetinin kaldırılmasının ve bunun ardından sömürücü sınıfların bertaraf edilmesinin, sosyalist mülkiyetin çeşitli biçimlerde ortaya çıktığı ve kırsal alanın, hem teknik hem de kültür bakımından kentlerin gerisinde kaldığı yerlerde, emekçi sınıflar arasındaki farkı hemen silmediğini gösteriyor. Sosyalizm içinde, sanayi ve tarım emeği, fikir ve kol çalışması arasındaki işbölümü hâlâ sürmekte ve çeşitli emek tiplerinin teknik donanımı ile halkın çeşitli kesimlerinin eğitim, kültür ve beceri standartları arasındaki fark da ortadan kalkmamaktadır. İşçilerin ve köylülerin yanısıra aydınların ve büro emekçilerinin de bulunmadığını unutmamak gerekir.

Ayrıntılarında ele alınan **sosyalist toplumun toplumsal yapısı**, çok karmaşık bir görünüm ortaya koyar. Sınıflar arası farkların yanı sıra sınıf içi farklar (beceri düzeyleri, emek niteliği, vb.) da vardır ve bunlar, doğal olarak, emekçi halkın çeşitli kesimlerinin maddesel standartlarını ve manevî gelişimini etkiler. Çeşitli bilimsel, teknik ve sanatsal alanlarda çalışanlardan ve mühendisler, öğretmenler,

doktorlar ve yüksek vasıflı işçilerden oluşan aydınlar da farklılıklar gösterirler. Sosyalizm, üretim araçlarına oranla eşitliği sağlar ama emeğin, niteliğin ve niteliğine göre ücret verilmesi temeline dayanan bölüşüm alanında eşitsizliği sürdürür. **Toplum yapısında farklılıklar olması,** toplumsal farkların ve eşitsizliklerin hâlâ sürmesinin nedenidir.

Öyleyse, sosyalist toplumda, sınıfların ve toplumsal grupların ilişkilerini ayırt ettiren temel nedir? Özel mülkiyetin ve sömürücü sınıfların kalkmasıyla, **toplumdaki sınıf mücadelesinin temeli de ortadan kalkmıştır** ve binlerce yıldır ilk olarak **toplumun bütün temel çıkarlarının geçici değil sürekli bir birliği gerçekleştirmektedir.** İşçi sınıfının, kollektif-çiftlik köylüsünün ve aydınların; üretici güçleri geliştirmede, sosyalist sistemi pekiştirmekte ve komünizmi kurmakta çıkarı vardır. **Emekçiler, köylüler ve aydınlar** taşıyıcısı olan ve **toplumun yöneltici gücü niteliğini taşıyan** işçi sınıfı arasındaki **dostça işbirliğinin** gelişmesinin temeli de buradadır.

Sosyalizmin temel özelliklerinden biri, toplum yaşamının her alanında, insanların etkinliğinin toplumun tümünün çıkarlarınca; toplumun pekiştirilmesi ve geliştirilmesi amacı ile güdülenmiş olmasıdır. Ama bu, çeşitli toplumsal grupların kendilerine özgü çıkarlarının bulunmasını ortadan kaldırmaz. Böylece, **toplumun tümü yavaş yavaş, tarihsel etkinliğin öznesi haline gelir.** İnsanlara, etkinliklerinde, nesnel yasaların bilgisiyle ve öz çıkarlarının bilimsel bilinci yol göstermeye başlar.

Ayrıca, sosyalizm içinde, **komünistlerin Marksist-Leninist partisi, tüm toplumun bilinçli ölçüsü haline gelir.** Sosyalist toplumda, bir partinin önderlik rolü, tüm toplumsal kesimlerin ve sınıfların çıkar birliğinin doğal bir dile gelişidir. Burjuva propagandacıları, SSCB'de tek bir partinin bulunmasının Sovyet rejiminin «totaliter» olduğunu ve de-

mokrasi ile özgürlüğün kaldırıldığını açıkça gösterdiğini ileri sürerler. Ama burada önemli olan, burjuva ölçülerinin sosyalizme uygulanmasının olanaksız oluşudur. Gerçekten de, karşıt sınıflı kapitalizm sisteminde, işçi sınıfı partisinin legal etkinliklerinin ortadan kaldırılması, özgürlüğün ve demokrasinin kaldırılması demektir. Ama bundan, çok parti sisteminin, her koşulda, demokrasi demek olduğu sonucu çıkmaz. Sosyalist demokrasinin, sosyalist toplumun emekçi halkının irade ve eylem birliğini ve ortak çıkarlarını dile getiren bir tek partinin önderliği altında yürütülebileceği konusunda tarih bize birçok örnek veriyor. Ne var ki, bu da, Bulgaristan, Alman Demokratik Cumhuriyeti, Polonya ve Çekoslovakya'da gördüğümüz gibi, sosyalist ülkelerde birden fazla partinin bulunması durumunu engellemez. Bu partilerin hepsi, sosyalizmi kurmanın ortak amacında birleşmiştir. Ayni partiler, sosyalist devrimin herhangi genel bir tekrarlanışıyla değil, bu ülkelerdeki devrimin özgül gelişiminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Partinin önderlik rolü, toplumun geleceği ve sosyalizmin alınyazısı bakımından, ona, büyük ödevler ve sorumluluklar yükler. Demek ki, sosyalizmdeki toplumsal ilişkilerin ayırt edici özelliği, sosyalist toplumu birlik ve beraberlik içine sokan, kısa tarih dönemleri içinde daha önce görülmedik ölçüde büyük işlere el atılmasını sağlayan ve **sosyalist toplumun gelişiminin yeni ve güçlü kaynağı olarak etki yapan toplumsal-siyasal ve ideolojik birliktir.**

Ne var ki bu, sosyalizm sisteminde, hiç bir çelişki yoktur demek değildir. Çelişkiler vardır. Ama bunlar, eski sistemi sürdürmek isteyen toplumsal sınıflardan kaynaklanmadığı için uzlaşımsız çelişkiler değildir. Bu, sosyalist toplumun, sözü geçen çelişkileri, olgunlaştıkları zaman ve tüm olarak toplumun çıkarları uyarınca çözmesi olanağını yaratır.

Sosyalist toplumun çelişkileri özgüldür. Çünkü bun-

lar, sosyalizmin ortaya çıkışının ve gelişiminin özgüllükleriyle belirlenmiştir. Sosyalizmin, ekonomi, günlük yaşam, insanların düşünüşü, vb., açısından eski toplumun izlerini taşıdığını unutmamak gerekir. Örneğin, sosyalizm döneminde, gelişimi köstekleyen eski ile yeni, gelişen üretici güçler ile üretim ilişkilerinin çeşitli köhneleşmiş öğesi, yeni gelişim düzeyi ile eski örgütlenme ve yönetim biçimleri, yeni koşullar ile köhne çalışma tarzları arasında çelişkiler vardır. Bunlar, çoğunlukla raslantısal olarak ortaya çıkarlar. Çünkü, yönetim ve toplumdaki hatalardan, nesnel yasaların iyice değerlendirilememesinden doğarlar.

Sosyalist toplumda, ortaya çıkan çelişkileri göz önüne sermeye ve çözmeye çok önem verilir. Çünkü, sosyalizm ancak böyle gelişir ve toplumun birliğini pekiştirmenin zorunlu koşulu budur. Bu çerçeve içinde, ilkelere dayanan eleştiri, özeleştiri ve kusurları ortadan kaldırma amacını güden uygun örgütlenme, büyük önem taşır.

Sosyalist toplumda, sınıflar ve toplumsal gruplar arasında sınıf mücadelesi yoktur. Ama bu, sosyalist toplum sınıf mücadelesi çerçevesi dışında kalır demek değildir. SSCB ve öteki sosyalist ülkeler için sınıf mücadelesi dışarıya, kapitalizme yönelmiştir. Bundan ötürü, sosyalist ülkelerin halkları, devrimci uyanıklıklarını bir an bile bırakmak hakkına sahip değillerdir. Bu haklar, sosyalist toplumun savunulmasının başlıca silâhı olarak kendi devletlerinin savunma yeteneğini arttırmak ödeviyle karşı karşıyadırlar.

Daha önce söylediğimiz gibi, sosyalist toplumun toplumsal yapısı devingen ve akışkandır. Bu toplumun değişimi, acaba ne gibi eğilimler göstermektedir?

Sosyalist toplumda var olagelen toplumsal farklar, bir ölçüye kadar, kuşkusuz, toplumun hayati etkinlik sürecinin ürünüdür. Ne var ki, farkların genişleyip serpilmeme-

si ama tam tersine, sınıfların ve grupların benzemesine yol açacak biçimde yavaş yavaş silinip gitmesi, sosyalizmin ayırt edici bir özelliğidir. Sosyalist toplumda, birçok etken, bu yönde etki gösterir. Bunlardan biri (belki de en önemlisi), **üretim araçları karşısında eşit bir durumun** [statünün] gerçekleştirilmesidir. İşçiler ve köylüler arasındaki artakalmış sınıf farklarını yavaş yavaş ortadan kaldırmanın ekonomik temeli işte budur. Bu sorunun son ve kesin çözümü ise, gerekli maddesel koşulların hazırlanmasına bağlıdır. Bunlar, tarımsal üretimin teknik düzeyini yükseltmek ve tarım emeğini, sanayi emeğinin bir çeşidi haline getirmek; kırsal alanda, kültürel ve günlük standartları, kent düzeyine ulaştırmak, kollektif-çiftlik mülkiyetini geliştirmek gibi koşullardır.

Geniş emekçi halk kütlelerinin maddesel ve kültürel standartlarını yükseltmek, çeşitli toplumsal kesimleri ve her şeyden önce fikir ve kol işçilerini birbirine yaklaştırmak açısından çok büyük önem taşır. Sosyalist sistemde eğitim, sadece «toplumsal oynaklık»ın bir etkeni olarak değil, fikir ve kol emeği arasındaki farkı ortadan kaldırmak gibi çok karmaşık bir toplumsal hedefi gerçekleştirmeyi sağlayacak bir araç olarak görülmelidir.

Demek ki, sosyalist toplumun değişen toplumsal yapısındaki temel ve egemen eğilim, sınıfsız ve toplumsal açıdan benzeşik [mütecanis] topluma doğru ilerleyiştir. Bu hedefe ulaşmak, bütün yanlarıyla komünist toplum yapısının kurulması demek olacaktır.

YEDİNCİ BÖLÜM

TOPLUMUN SİYASAL ÖRGÜTLENİŞİ: YAPI VE DİNAMİK

Siyasal Alan
Devlet ve Hukuk

Özel mülkiyetin ve sınıfların ortaya çıkışı çok büyük toplumsal önem taşıyan sonuçlar doğurdu. Daha önce biçimlenmiş olan toplumsal yaşam alanları (üretim, toplumsal düzen, toplumsal bilinç) köklü değişikliklere uğradığı gibi toplumsal yaşamda yeni alanlar ve fenomenler de ortaya çıktı. Bunlar arasında toplumsal-siyasal ilişkiler, kurumlar ve örgütler özellikle önemliydi.

Özel mülkiyet üretiminin ortaya çıkışı, aşiret topluluklarının toplumsal üretiminin yerine üretim araçlarına sahip olan çok ya da az sayıda insanın oluşturduğu birliklerin geçtiğini gösterir. Özel mülkiyet, insanları birbirinden ayırır ve birbirlerine karşıt saflarda toplar. Ama bu, özel mülkiyetin, ekonomik bütünlüğü bozduğunu da mı göstermektedir? Hayır. Üretim, yine de toplumsal niteliğini korumaktadır. Çünkü, üretim, toplumsal-üretim ilişkilerinin belli bir biçimi içinde yürütülmektedir. Demek ki, çeşitli sınıflara bağlı kimseler, üretimdeki ekonomik ilişkile-

ri dolayısıyla bir araya gelmekte ve bir sınıfın varlığı, öteki sınıfın varlığını içermektedir.

Özel mülkiyetin, ekonomik ilişkileri ortadan kaldırmayıp onları sadece değişikliğe uğratması gibi, toplumun sınıflara bölünmesi de, tek bir bütün olarak toplumu ortadan kaldırmamakta ve sadece bu birliğe bambaşka bir özellik kazandırmaktadır. Bundan böyle, sözü geçen birlik, tek bir topluluğun üyeleri arasındaki işbirliği ve karşılıklı yardım ilişkilerine dayanmamakta; kaynağını, egemen olmaktan ve boyun eğmekten, karşıt ve düşman sınıflar arasındaki ilişkilerden almaktadır. Toplumun bütünlüğünün, ancak, bir sınıfın ötekini zorla egemenliğine alması ve tüm toplumun bir sınıfın iradesine boyun eğmesi sayesinde devam edebileceği açıkça görülmektedir. Bunun anlamı şudur: **Sınıfların ortaya çıkışıyla birlikte, toplumsal yaşamın özel bir alanı, toplumsal-siyasal ilişkiler alanı,** yani sınıfların toplumun tümüne egemen olmak için yaptıkları mücadelenin alanı da ortaya çıkar. Siyasal ilişkiler, bireyler arasındaki değil, sınıflar gibi büyük insan grupları arasındaki ilişkilerdir. Toplumsal yaşamın bu yeni alanı çerçevesi içinde, ekonominin belirleyici rolü, ekonomiye egemen olan sınıfın, iradesini tüm topluma kabul ettirmesini ve toplumu, kendi yönetim örgütüne boyun eğecek duruma getirmesini sağlayan maddesel olanaklara sahip olmasında dile gelir.

Başlangıçta, insan zihninde yansımadan biçim kazanan maddesel ve ekonomik ilişkilere karşıt olarak siyasal ilişkiler, sınıf mücadelesi içinde ve temeli üzerinde ortaya çıkan siyasal bilince, siyasal ideolojiye uygun olarak biçim kazanırlar. Siyasal ilişkiler, maddesel ve ekonomik ilişkiler üzerinde temellenen bir üstyapı niteliği taşıyan ideolojik ilişkilerdir. Siyaset ile ekonomi arasındaki karşılıklı etkinin özgül yanı şu sözlerde açıklanmaktadır; «siyaset, ekonominin en yoğun dile gelişidir» ve «Siyaset, ekonomiden

önde gelmelidir. Başka türlü düşünmek, Marksizmin ABC'sini unutmak demektir.» (65) Bu sözlerin birincisi, siyasetin kökenini, ikincisi ise, toplum yaşamındaki rolünü belirtiyor.

Siyasal alan, toplumun sınıflara bölünmesiyle, ekonomik açıdan güçlü olan sınıfın, sömürülen sınıfla, iradesini kabul ettirmesinin ancak devlet aracılığıyla sağlanabilmesinden ötürü ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de, egemen sınıfın başlıca ekonomik çıkarı, emekçi halkı denetim altında tutmak ve özel mülkiyet özlemlerini, hem ülke içinde hem de dışında gerçekleştirmektir. Bundan ötürü, siyaset, devlet makinasını elinde tutan ve onun yardımıyla ekonomik çıkarlarını gerçekleştiren sınıfın **ekonomik özlemlerinin yoğun bir dile gelişinden ve giderilmesinden** başka şey değildir. Bu gerçek, baskı altındaki sınıfın, siyasal mücadeleye girmeden ve sömürücülerin siyasal egemenliğini yıkmadan içinde bulunduğu ekonomik koşulları köklü bir değişikliğe uğratamayacağını da açıkça göstermektedir. Demek ki, siyaset, ekonomik sorunları çözmek için zorunlu bir araç olduğundan, **ekonomiye oranla öncelik taşımaktadır.** Herhangi ilerici bir sınıf, ancak siyasal iktidarı kazanarak köhnemiş ekonomik ilişkileri ortadan kaldırabilir ve yeni ilişkiler kurabilir.

Demek ki, ekonomik ilişkiler, en dolaysız biçimde, siyasal alanda yansımaktadır. Sınıf uzlaşımsızlığı içinde dile gelen her ekonomik temel, kendisine uygun düşen bir siyasal örgütlenmeyi doğurur. Ekonomiye egemen olan sınıf, siyasete de egemendir. Başka bir deyişle bu sınıf, tüm toplumun önde gelen gücü durumuna girer. Sınıflar arasındaki siyasal ilişkiler, temel ve sürekli sınıf ilişkileri tarafından belirlenir. Örneğin, bugün ABD, yurt içinde demokratik özgürlükleri ortadan kaldıran bir siyaset izliyor ve

(65) V.İ. Lenin, **Collected Works,** c. 32, s. 32. 83.

Asya'da, Güney Amerika'da, Çinhindi'nde gerici rejimleri destekliyor. Bu siyaset, egemenliklerini ve ayrıcalıklarını korumak, kapitalizmi kurtarmak; sosyalist ve demokratik hareketlerin güçlü ilerleyişini engellemek isteyen ABD'li tekelcilerin temel çıkarlarından kaynaklanmaktadır.

Ne var ki, özel mülkiyet sahibi kimselerin oluşturduğu sınıf, toplumun tümü üzerindeki egemenliğini, ancak kendisi bir bütün olarak davrandığı; örgütlendiği zaman yürütebilir. Bu sınıf, ancak öteki yani egemenlik altına alınan sınıflara karşı giriştiği mücadelede örgütlenir ve ortak sınıf çıkarlarının bilinciyle birlik haline gelir. Ekonomiye egemen olan sınıfa bağlı bireylerin bir bütün oluşturmalarını ve baskı altındaki sınıfa ve topluma iradelerini kabul ettirmelerini sağlayan örgütlenmenin ortaya çıkmasına işte bu mücadele yol açar. Bu siyasal örgüte devlet adı verilir.

Marksizm, sınıflar ve sınıf mücadelesi kuramını, devlet öğretisiyle ilintili hale getirerek, birçok felsefe ve sosyoloji kuramının arapsaçına çevirdiği devlet sorununa aydınlık getirdi. Devlet sorunu bilimsel biçimde ortaya konmadıkça sınıflar ve sınıf mücadelesi kuramı eksik kalır. **Uzlaşımsız toplumda devlet, ekonomiye egemen sınıfın işlerini yürüten bir komite; bu sınıfın egemenliğini sürdürmesine ve pekiştirmesine ve tüm toplumu yönetmesine yardımcı olan bir örgüttür.** Devlet, uzlaşmaz sınıf çelişkilerinin ürünü ve dile gelişidir. Karşıt sınıfları denetimde tutma gereksiniminden doğmuştur. Sınıflar olmadan herhangi bir devletin ortaya çıktığı hiç bir zaman görülmemiştir.

Kan akrabalı birliğine dayanan eski kabile örgütlenmesine karşıt olarak devlet, insanları, toprak [ülke] ilkesine dayanarak bir araya getirir.

Devletin ortaya çıkışı; biricik işi yönetmek, siyasetin belirlenmesi ve güdülmesi, siyasal ideolojinin dile getiril-

mesi, vb., olan bir grup insanın, yani siyaset adamlarının, ideologların, vb., ortaya çıkması demektir.

Devletin özü, işlevinde ve etkinliğinde dile gelir. Bir sınıfın öteki sınıf üzerindeki egemenliğini sürdürmek; baskı altındaki sınıfların direncini kırmak için devletin kullanılması, **devletin başlıca iç işlevi**'ni oluşturur. Bunun yanı sıra, devletler arası bir alan oluşur ve böylece **devletin dış işlevi** ortaya çıkar. Bu işlev, toprakların dış saldırılardan korunması ve ülkeler arasında belli ilişkilerin kurulmasıdır. Bu iki işlev, herhangi bir devletin en temel işlevleridir ve siyasetinin kurucu parçalarını oluşturur.

İşlevlerini yerine getirebilmesi için devletin ordu, polis, ve hapishaneler biçiminde maddesel uzantıları olan mahkemeler, vb., gibi iktidar ve zorlama araçlarına sahip olması gerekir. **Devletin ortaya çıkması, toplumdan ayrı bir zorlama aygıtının kurulması demektir.**

Sınıf-öncesi toplumda, kabile üyeleri ortak çıkarlarını hep birlikte savunuyorlardı ve toplumdan ayrı bir silâhlı güç kurma gereksinimini duymuyorlardı. Oysa, sınıf toplumunda böyle bir güç ortaya çıkmaktadır ve hiç bir devlet bu güçten vazgeçemez. Kamu gücünün özel bir biçimidir bu. Yani, halktan ayrı bir özel yönetim ve zorlama aygıtıdır.

Zorlama aygıtını ayakta tutmak, savaşlar açmak, vb., için para gereklidir ve para halktan alınan vergiler, salmalar ve başka önlemlerle toplanır. Hiç bir devlet, hazinesiz ve mülkiye memurlarından yoksun olarak düşünülemez. Sömürücü sınıflar, halk kütlelerini sadece baskı altına almakla kalmaz, aynı zamanda, onları, bu baskı aygıtını korumaya da zorlarlar. Vergiler, halkın sırtına her zaman ağır bir yük gibi çökmüştür ve bu ağırlık, zorlama aygıtı büyüdükçe, ordu ve silâhlanma masrafları arttıkça daha da ağırlaşır. Modern emperyalist devlet, bu kuralın bir is-

tisnası olmak şöyle dursun kuralı doğrulayan bir örgüttür.

Egemen sınıfın ülke içinde ve uluslararası alanda çıkarlarını korumak gibi temel bir işlevin yanı sıra devlet, amme hukukunun ve düzenin korunması; belli yönetim görevleri, vb., gibi birçok işlevi de yerine getirir. Sömürücü sınıflar ortaya çıkmadan önce insanların yasaları ve düzeni korudukları ve devlet olmaksızın suçluları cezalandırdıkları bir gerçektir. Bundan ötürü, hukuku ve düzeni korumak, tek başına, devleti doğurmuş olamaz.

Devlet bazı ekonomik işlevleri de yerine getirir. Belli bir ekonomik siyaset (himayecilik ya da serbest ticaret gibi) güder, bazı temel üretim ve ulaşım araçlarını denetim altında tutar, sulama tesislerinin ve demiryollarının yapımını örgütler, sanayi ve ticaret için nizamnameler ve yasalar çıkarır, toplumsal yasalara biçim verir, vb. Bu işlevlerin içeriği ve boyutları, somut koşullara dayanır ve ya ilerici ya da gerici olur.

Bugün, burjuva devleti, ekonomiyi düzenleme bakımından gittikçe daha büyük bir rol yüklenmektedir. Bu, hem çağdaş bilimsel ve teknik devrim çerçevesinde ortaya çıkan büyük çapta sanayi üretimi gelişiminin nesnel eğilimlerinden hem de tekel sermayesinin, hükümetin elindeki araçları ekonomiyi etkilemek ve sosyalizmle rekabet eden kapitalizmi dengeye sokmak için kullanmak istemelerinden ileri gelmektedir.

Demek ki, öz bakımından, **sömürücü devlet bir sınıftır; egemen sınıfın siyasal örgütüdür** ve devletin sınıflar üstünde ve yukarısında olduğundan söz etmek ya bilgisizliğin ya da kötü niyetin sonucudur. Ama devlet, sınıf toplumunun bir örgütü olduğu için, sınıfların üstünde ve yukarısında yer alıyormuş, onları uzlaştırıyormuş ve belli bir düzen içinde tutuyormuş izlenimini verir. Demek ki, devletin tutarlı bir bütün olduğu izlenimi bir hayalden başka şey

değildir ve burjuva bilginlerinin, devletin özü olarak ileri sürdükleri (bunu, kimi bile bile, kimi farkında olmadan yapmaktadır) bir hayaldir. Burjuva kuramcılarının görüşlerinin bütün çeşitliliği yine de devletin sınıflar-üstü özelliği düşüncesine dayanmaktadır ve oportünistler bu düşünceyi olduğu gibi kabul ederler.

Hukuk, yönetici sınıfın sahip olmak istediği üretim ilişkilerini dile getirir ve saptar. İnsanlar arasındaki ilişkileri, zorlama niteliği taşıyan yasalar ve statülerle düzenler. Hukuk, her zamandan beri var olagelmemiştir. Tarihin ilk dönemlerinde ve ilkel komünal sistemde, hukuk diye bir şey yoktu ve insanların davranışları ile ilişkileri, topluluğun bütün üyelerinin çıkarlarını dile getiren törelerle düzenleniyordu. Gelenek, eğitim ve kabile şeflerinin otoritesi, bu törelere uyulmasını sağlıyordu. Engels şöyle yazıyor: «İçerde, haklar ve ödevler arasında henüz bir ayırım yoktu. Kamu işlerine, intikam almaya ya da işlenen suçlar için tazminat vermeye katılmanın bir hak ya da ödev olup olmadığını Kızılderili kendisine hiç bir zaman sormamıştı. Böyle bir soru, ona, yemek, uyumak ve avlanmak hak mıdır yoksa ödev midir sorusu kadar saçma gelecekti.» (66)

Sınıf-öncesi toplumda, kabile şeflerinin ve yaşlıların iktidarı, gelenek ve toplum ile şefin kendisine dayandığı halde, devletin bulunduğu yerde iktidar zora dayanmaktadır. Böylece, otorite kuvveti, kuvvet otoritesi karşısında silinip gitmiştir.

Bir zorlayıcı organ olarak devlet, kabile örgütünün yerine geçince, törelerin yerine de bir kurallar sistemi olarak hukuk geçer. Bunlar devlet tarafından ortaya konmuştur ve devlet tarafından korunur ve pekiştirilir. Hukukun görevi, özel mülkiyet ilişkilerini saptamak ve bu mülkiyete

---

(66) K. Marx ve F. Engels, **Selected Works**, c. 3, Moskova 1970, s. 316-317.

yönelen herhangi bir saldırıyı devletin yasalarını bozma olarak nitelemektir. Demek ki hukuk, toplumda, mülkiyete ilişkin eşitsizlik ortaya çıkınca ve sömürücü bir sınıfın, topiumun tümüne iradesini kabul ettiremeden ekonomik ve siyasal egemenliğini koruyamadığı koşullar doğduğu zaman ortaya çıkar. Marx ve Engels'in yazdıkları gibi hukuk, **egemen sınıfın, iradesini yasa olarak kutsallaştırmasından başka şey değildir.**

Hukuk, özel mülkiyet sahiplerinin oluşturduğu yönetici sınıfın bireysel değil genel çıkarlarının dile gelişidir. Sömürücü toplumda hukuk, her şeyden önce, insanlar arasındaki ilişkilerde özel mülkiyetin çıkarlarını korur. Eğer evlenme, çocuk edinme, miras, vb., mülkiyet ilişkileriyle ilintili olmasaydı, yasal düzenlemelerde aşk, dostluk, vb.'den fazla söz konusu edilmeyecekti.

Hukuk, devletin iradesini dile getirdiği için insan davranışlarını bağlayıcı bir kurallar sistemi biçimine bürünmektedir. Peki, devletin iradesini belirleyen şey nedir? Engels şöyle yazıyor: «...Yönetici sınıf hangisi olursa olsun, sivil toplumun gereksinimlerinin, yasalar biçimine bürünerek genel geçerlik kazanması için devletin iradesinden geçmesi gereklidir... Ama, bu sadece biçimsel olan iradenin (bireyin iradesi olduğu gibi devletinki de) içeriğinin ne olduğu ve bu içeriğin nereden geldiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Niçin şu istenmektedir de bir başka şey istenmemektedir? Bu soruyu irdeleyecek olursak, modern tarihte, devletin iradesinin, tüm olarak, sivil toplumun değişen gereksinimleriyle; şu ya da bu sınıfın egemenliğiyle ve son kertede, üretici güçlerin gelişimi ve değişim [mübadele] ilişkileriyle belirlendiğini görürüz.» (67)

Hukukun gerçek özü işte budur. Ama burjuva ideolojisi, bu konuda çarpıtıcı açıklamalar yapmaktadır.

---

(67) K. Marx ve F. Engels, **Selected Works,** c. 3, s. 369-70.

Yüzeyden bakılınca hukuk, sınıflar üzerinde ve üstünde bulunan ve belli bir düzen ile örgütlenme isteyen tüm toplumun iradesini dile getiren bir şey gibi görünür. Burjuva kuramcıları da, toplumun yasalar tarafından yaratıldığı ve ayakta tutulduğu düşüncesini temellendirmeye çalışırlar. Ama bu, hayalden başka bir şey değildir.

Anayasal hukuk, her toplumsal oluşumda, sadece egemen sistem olarak değil biricik yasal sistem olarak da vardır. Hiç bir toplumda iki yasal sistem olamaz. Çünkü hukuk, ancak devlet tarafından kurulduğu ve pekiştirildiği zaman etkindir. Bir toplumda, nasıl iki devlet olmazsa, iki kanun koyucu ve iki hukuk sistemi de olmaz.

Devletin özü kavramı, sınıf toplumunun var olduğu bütün dönem için onun genel niteliğini dile getirir. Ama devleti gelişimi içinde tasvir etmek için devlet **tipi biçimi** kavramına baş vurmak zorunludur. Devlet tipi, siyasal egemenliği yürüten sınıfla belirlenir. Daha önce ele aldığımız başlıca üç uzlaşımsız oluşuma tekabül eden **üç temel sömürücü devlet tipi vardır: köleci devlet, feodal devlet ve burjuva devleti.** Sosyalist devlet ise, halkın çoğunluğunun iktidarını, bir azınlık yani sömürücüler üzerinde gerçekleştirmek; tüm sömürüyü, sınıfları ve devleti kaldırmak ve sınıfsız, komünist bir toplum kurmak amacını güden tamamen yeni tipten bir devlettir.

Ayrıca, tarihin bazı dönemlerinde **geçici devlet tipleri**'nin ortaya çıktığı görülür. Bunlar, devrim hareketindeki üstünlük, devrimin özünün elverdiğinden daha derin toplumsal değişiklikler gerçekleştirmek isteyen sınıfların eline geçtiği zaman ortaya çıkar. Geçici devletler, devrimin daha ileriye götürülmesi için güçlerin bir araya getirilmesi durumunu kapsayan bir devlet biçimidir.

Bir geçici devlet tipi, devrimi ilerletmek amacını güden ve köylülerle ittifak halinde mücadele eden proletaryanın üstünlüğü ele geçirdiği zaman bir burjuva devrimi

içinde kurulmuş olan proletarya ve köylülerin demokratik devrimci diktatoryasidir.

Demokratik güçlerin başı çektiği ve hem siyasal hem de ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirmeye yönelik çeşitli geçici devlet tiplerinin önkoşulları, sömürge bağımlılığından kurtulmakta olan bazı ülkelerdeki anti-feodal ve anti-emperyalist ulusal kurtuluş mücadeleleri içinde kimi zaman ortaya çıkmaktadır. Bu devlet tipi, emperyalizmle ittifak kurmak isteyen gerici güçlerin yalnız kalmasını, diktatörce ve zorba rejimler kurmak isteyenlerle yapılan mücadelenin sürdürülmesini, ulusun bütün demokratik güçlerinin toparlanmasını ve bunların halkın gerçek çıkarları için mücadeleye yöneltilmesini sağlayabilir.

Ama aynı tip devlet, farklı biçimler edinebilir. Devlet biçiminin ayırt edici yanları, yönetim tarzı (cumhuriyet, mutlak ya da meşruti monarşi), devletin yapısı (merkezi ya da federatif) ve siyasal egemenliği sağlamak için kullanılan araçlarca belirlenen siyasal rejimdir. Şu ya da bu devlet tipinin biçimi, somut tarihsel koşullara, sınıf güçleri dengesine ve belli bir ülkedeki gelişimin tarihsel özelliklerine bağlıdır. Nitekim burjuva devletleri, demokratik parlamentolu cumhuriyet ya da meşruti monarşi olabilirler. Devletin tipi ve formu geçerlikteki yasalarca saptanmıştır.

Tarihte şu **hukuk tiplerini** görüyoruz: **köleci hukuk, feodal hukuk, burjuva hukuku ve sosyalist hukuk.** Köleci toplumda köleler, hukukun konusu değildir ve yasalar tarafından, köle sahibinin herhangi bir başka mülkiyetinin korunduğu biçimde korunur sadece, Feodal hukuk, beylerin toprak mülkiyetini ve üreticilerin çeşitli bağımlılık biçimlerini kutsallaştırır. Bu bağımlılıkların en sert biçimi, serflere ilişkin hukuktur. Feodal hukuk, egemen zümrelere (soylular ve din adamları) ayrıcalık tanıyarak çeşitli zümrelerin yasalar karşısındaki eşitsizliğine hukuki bir bi-

çim kazandırır. Özel mülkiyet sahiplerinin en gelişmiş toplumu olan burjuva toplumunda hukuk, bütün yurttaşların yasalar karşısında sözde eşit olduğunu ileri sürer. Ama bu işin dış görünüşüdür. Çünkü, başka hiç bir toplum, burjuva toplumu gibi, hukukun biçimi ile içeriği arasındaki aykırılığı bu ölçüde açıkça ortaya koymamıştır. Hukuk biçim olarak, burjuva toplumunda, yönetici sınıfın iradesi olarak görünmez; insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen, haklarını ve karşılıklı ödevlerini belirleyen, hem toplumun, hem bireylerin, yerel toplulukların, yasaların izin verdiği çeşitli örgütlerin, vb., çıkarlarını güvence altına alan hukuk kuralları sistemi olarak ortaya çıkar. Ne var ki, burjuva toplumundaki yasa önünde sözde eşitlik, toplumsal eşitsizliği, emekçi halkın vahşice sömürülmesini, ücretli işçinin, üretim araçlarına sahip kapitaliste bağımlığını maskeleyen bir şeydir. Bu hukuk, devlet organları (ordu, polis, mahkeme ve hapishane) aracılığıyla ve zorlayıcı araçlarla, eğitim sistemiyle ve kütle haberleşme araçlarıyla emekçi halka kabul ettirilir.

Sömürücü toplumların hukukuna karşıt olarak sosyalist hukuk, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin korunmasını isteyen işçi sınıfının ve bütün emekçi halkın hukuk anlayışına uygun olarak ve sosyalist toplumun üyeleri arasındaki işbirliği ve karşılıklı yardım ilişkileri uyarınca ortaya konmuştur. Böylece, hukuk, tarihte ilk olarak tüm halkın sadece biçim bakımından değil içerik olarak da iradesini dile getirmektedir.

Devlet ve hukuk tipleri ve biçimlerini birbirlerinden ayırmak büyük önem taşımaktadır. Devlet ya da hukuk tipi, bunların sınıf kaynağını gösterir. Biçim ise, sınıf egemenliğinin yürütülmesini sağlayan örgütlenme biçimlerini ve siyasal araçları göz önüne serer. Faşist rejimlerde, burjuvazi diktatoryası apaçık görünen tedhişçi biçimler alır. Burjuva-demokratik devletlerde, egemen sınıf, yönetimini,

sınıflar üstündeymiş gibi görünen temsili demokratik kurumlar sistemi aracılığıyla yürütür. Burada anlaşılması çok önemli olan şey, demokrasinin, burjuva devletinin özünü değil sadece biçimini dile getirdiğidir ve bundan ötürü diktatörlük ile demokrasiyi karşıt terimler olarak ele almak yanlıştır. Uzlaşımsız toplumlarda demokrasi, her zaman bir sınıfın diktatoryasıdır. Kapitalist devletin sınıf karakterini örtmeye çalışan burjuva ideologları ve oportünistler, demokrasi kavramını ve özünün ayırt edici özelliklerini bile bile bulandırırlar. Demokrasiyi, sınıflar üzerinde bir şey; «katıksız» demokrasi olarak ele alırlar ve onu diktatoryanın karşıtı olarak sunarlar. Demokrasinin bulunduğu yerde diktatoryanın, diktatoryanın bulunduğu yerde demokrasinin olmadığını ileri sürerler. Ama sınıflar-üstü demokrasi diye bir şey hiç bir zaman var olmamıştır ve demokrasi, ya kapitalist özel mülkiyetin savunulması için kullanılan ve böylece burjuva demokrasisi olarak ortaya çıkan, ya da özel mülkiyetle mücadele ve sosyalist yapının kurulması için kullanılan ve böylece sosyalist demokrasi haline gelen bir araçtan başka şey değildir.

Demek ki, demokrasi, devlet biçimini ayırt eden bir özelliktir ve bir sınıf karakteri taşır.

Kapitalizmde, demokrasi bir azınlık için demokrasidir. Burjuva-demokratik devletlerinde, çeşitli haklardan ve özgürlüklerden, «fırsat eşitliği»nden, vb., söz edilir. Ama önemli olan, zenginlerle yoksullar, mülk sahipleriyle mülksüzler arasında eşitliğin olup olamayacağıdır. Bu sözde eşitlik içinde, sunulan fırsatlardan, sadece, bunları kullanabilecek olanlar yararlanmaktadır. Sağ kanat sosyalistleri, modern burjuva devletinin, sadece burjuvazinin değil, işçi sınıfının da çıkarlarını temsil eden bir «refah devleti» olduğunu ve bundan ötürü, sosyalizme doğru ilerlemenin ancak bu devlet çerçevesi içinde gerçekleşebileceğini ve bu ilerlemenin herhangi bir «diktatorya» söz konusu olma-

dan tam anlamıyla «demokratik» olması gerektiğini ileri sürerler. Bu görüşler, gerçeklere aykırı düşmektedir. Burjuvazi, memurların rüşvete alıştırılması, hükümetin ve borsanın ittifakı, yüksek görevliler ile tekellerin işbirliği yapması, seçim hileleri, sahtecilik ve demogoji de dahil olmak üzere her aracı kullanarak diktatoryasını yürütmektedir. Bu araçların iş görmediği yerde burjuvazi, apaçık şiddete ve zor kullanmaya baş vurur. Ayrıca burjuvazi, genel oy konusunda birçok sınırlamalar getirir ve böylece emekçi halkın büyük bir kısmını seçim sandıklarından uzak tutarak sözde «fırsat eşitliği»ni bile gerçekleştiremez. Birçok burjuva ülkesinde, sol kanat demokratlarını meclisten uzak tutmak için hileli seçim sistemlerinin uygulandığını görüyoruz. Bundan ötürü Engels, burjuva-demokratik cumhuriyetlerinde «servet, iktidarını dolaylı olarak ama böylece daha da sağlam biçimde yürütür» (68) diye yazmıştı. Parlamentoların ve hükümetlerin arkasında duran ve burjuva ülkelerinin gerçek efendileri olan kimseler; taçsız kömür, petrol ve çelik kralları, silâh yapımcıları, bankerler ve benzerleridir. Kendilerini güven içinde hissettikleri sürece, fiili diktatoryalarına, göz kamaştırıcı «özgürlük ve demokrasi» yaftasının yapıştırılmasını tercih ederler. Çünkü böylece, kendi iktidarları, kişilerin, kurumların ya da partilerin şu ya da bu biçimde art arda gelişi yüzünden sarsılmaz ve tehlikeye girmez.

Bununla birlikte, burjuva demokrasisi konusundaki Marksist eleştiri, bu demokrasiyi tüm olarak inkâr etmeye varmaz. Örneğin, Ortaçağla ve diktatörlüğün apaçık tedhişçi biçimleriyle karşılaştırıldığı zaman, burjuva demokrasisi, tarih bakımından ilericidir. Çünkü bu demokrasi, proletaryanın siyasal örgütlerinin meşru olarak etkinlik

(68) K. Marx ve F. Engels, **Selected Works**, c. 3, s. 329.

göstermesi, bu sınıfın aydınlatılması ve haklarının savunulması olanaklarını sağlamaktadır.

Proletarya, demokrasi için mücadele eden en kararlı savaşçıdır. Birçok özgürlüğün, toplumsal kazancın ve demokratik değerlerin, halkın burjuvaziyle yaptığı çetin mücadeleler sonunda elde edildiğini ve emekçi halkın bunları korumak için canla başla çalıştığını unutmamak gerekir. İşçi sınıfı için daha geniş demokratik talepler ileri sürerek mücadele etmek sosyalizme götüren bir adımdır; demokrasinin en yüksek biçimine yani sosyalist demokrasiye yönelen bir ilerlemedir.

Buna karşılık, kapitalist tekeller, demokrasinin düşmanlarıdır. Emperyalizm döneminde, burjuva demokrasisi bir bunalıma girer ve bu, her şeyden önce, burjuva devletinin faşistleştirilmesine kendini gösterir. Tekeller, burjuva-demokratik yasallığını bozmaktan çekinmezler. Ama bugün, gericiler bu işi yerine getirmenin çok güç olduğunu görüyorlar. Çünkü, demokrasiyi ve sosyalizmi savunan güçler, her zamankinden daha güçlüdür. Bundan ötürü, gericiler, demokrasiye yönelttikleri saldırıları, «demokrasiyi koruyun» sloganları altında saklamak zorunda kalıyorlar. Faşistleşme tehlikesi, saldırgan emperyalist savaşlardan, silâhlanmadan ve burjuva devletlerinin zor kullanma mekanizmasından da doğmaktadır. Bundan ötürü, emekçi halkın demokratik özgürlükler için bugün yürüttüğü mücadele, barış için mücadeleden ayrılamaz.

Demek ki, biçimi ne olursa olsun, burjuva devleti, kapitalist sistemi pekiştirmeye yönelen ve kendisine karşı çıkan sınıfları baskı altına alma amacı güden bir egemen sınıf örgütünden başka şey değildir. Ama burjuvazi, diktatoryasını açıkça yürütmeyi her zaman elverişli bulmaz ve dolaylı olarak yürütür. Bu durumda da, emekçi halka, kendi aleyhinde kullanabileceği geniş haklar vermek için ortada bir neden görmez ve kaypaklık ederek sadece bazı

ödünlere [tavizlere] razı olur. Herhangi bir demokratik biçimin kendine elverişsiz olduğunu gördüğü her yerde, burjuva yasallığı işlemez hale getirilir ve zorbacı yöntemler kullanılır. Devletin sınıf niteliği, sert sınıf mücadeleleri döneminde daha açıklıkla ortaya çıkar. Sınıflar arasındaki açık mücadelenin kütlelerin siyasal bilincini hızla yükseltmesi bundan ötürüdür.

Sınıflarla birlikte ortaya çıkan devlet, onlarla birlikte ortadan kalkmak zorundadır. Devlet ebedî değildir ve sınıfların ortadan kalkmasıyla birlikte silinip gider. Ama ancak bir sosyalist devlet silinip gidebilir. Bu konuya, aşağıda daha da ayrıntılı biçimde değineceğiz.

Tüm tarih boyunca, bir devlet sisteminin yerine bir başkasının geçmesi, devrim aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bundan ötürü, devlete ilişkin genel kuramı gördükten sonra, toplumsal devrim konusundaki Marksist kuramı ele alabiliriz.

Toplumsal Devrim Kuramı

Toplumsal devrim kuramı, toplumsal gelişim süreci içinde, bir toplumsal-ekonomik oluşumdan bir başkasına geçmeyi sağlayan koşulları ve yasaları ele alır.

Sınıf toplumlarındaki insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan devrimler, üretim tarzının gelişimini yöneten nesnel yasalarca belirlenir. Daha önce gösterdiğimiz gibi (bkz. İkinci ve Üçüncü Bölümler), bir üretim tarzından bir başkasına geçişin zorunluğu, üretim ilişkileri ile üretici güçlerin gelişim düzeyi arasındaki uygunluk yasasının işlemesinden doğar. Herhangi bir toplumsal devrimin temeli, yeni üretici güçler ile eski üretim ilişkileri arasında en yüksek derecesine varmış olan çatışmadır. Devrimin amacı bu çatışmayı çözmektir. **Toplumsal devrim, eski üretim ilişkilerini ortadan kaldırarak ve böylece üretici güçlerin**

ulaştığı düzeye uygun düşen yeni üretici ilişkilerin kurulmasına yol açarak üretim araçları üzerindeki köhneleşmiş mülkiyet biçimini ortadan kaldırma görevini (bu görev tarihsel açıdan yapılabilecek duruma gelmiştir) yerine getirir. Bu büyük devrim yasası, Marx tarafından bulunmuştur. Marx şöyle diyor: «Gelişiminin belli bir aşamasında, toplumun maddesel üretici güçleri, o güne kadar içinde etkinlik gösterdikleri mevcut üretim ilişkileriyle ya da (bu, aynı şeyin hukuk terimleriyle anlatılması demektir) mülkiyet ilişkileriyle çatışmaya girer. Üretici güçlerin gelişim biçimleri iken, bu ilişkiler, aynı güçlerin engelleri haline gelirler. O zaman, bir toplumsal devrimler çağı başlar.» (69)

Bu yaklaşımdan, önemli bazı sonuçlar çıkmaktadır.

1. Marksizmin düşmanlarının söyledikleri gibi, toplumsal devrimler toplumsal gelişimin «normal» gidişinde ortaya çıkan bir «kopuş» değil, sınıf toplumu gelişirken, bir toplumsal-ekonomik oluşumdan ötekine geçişin zorunlu biçimidir.

2. Devrimler, kişilerin, grupların ve sınıfların keyfine [kaprisine] bağlı olarak değil, gerekli maddesel koşullar olgunlaştığı zaman gerçekleşir.

3. Her devrimin, insanoğlunun irade ve bilincinden bağımsız belli bir nesnel toplumsal-ekonomik içeriği vardır.

Devrimin karakteri, bu devrimin sonucu olarak ortadan kalkan üretim ilişkilerine ve onların yerine oturtulan ilişkilere bağlıdır. Feodal üretim ilişkilerini yıkan ve kapitalist ilişkileri kuran devrimler burjuva devrimleridir. Kapitalizmi yıkarak ve sosyalist üretim ilişkilerini kurarak kaptalizmin temel çelişkisini çözen sosyalist devrimler ise, bunlardan temel bakımından farklıdırlar.

---

(69) K. Marx, **Coutribution to the Critigue of Political Economy,** Lawrence and Wishart, Londra, 1971, s. 21.

Toplumsal devrimin görevini yerine getirmesi için, devleti elerinde tutan eski toplumun yönetici sınıflarının direncini kırmak gerekir. Bu amaçla, devlet olarak örgütlenmiş olan yönetici sınıfın iktidarının karşısına, bu sınıfın egemenliğini yıkmak için mücadele eden sınıfların örgütlenmiş gücünü çıkarmak zorunludur. Devrimci güçler, yeninin eskiyi yenilgiye uğratmasına ancak devlet iktidarını yönetici sınıfın elinden alarak ve bu sınıfın direncini kırarak yardımcı olabilirler. Bundan ötürü, **devlet iktidarı sorunu, her devrimin başlıca sorunudur.** Tam anlamıyla devrim, devlet iktidarının bir sınıftan ötekine geçmesidir. İlerici toplumsal güçler yeni devrimci iktidarı kurar kurmaz bu iktidarı, toplumun ekonomisinde gerekli değişiklikleri yapmak için kullanmaya başlarlar.

Yönetici sınıfın direnci, ona karşı çıkan öteki sınıfların örgütlenmiş mücadelesiyle kırıldığı ölçüde, devrimi ileri götüren şey, bu sınıfların eylemidir ve bundan ötürü, bu sınıflar, **devrimin hareket ettirici güçleridir.** Bir devrimin hareket ettirici güçlerinin ayırt edici yanları ve nitelikleri, bu devrimin özünü ve özgül yanlarını saptamamız açısından büyük önem taşır.

Devrimci patlayış, eski toplumun bağrında, bütün bir sınıf mücadelesi süreci içinde hazırlanmıştır ve devrim, ilerici ve gerici güçler arasındaki bu mücadelenin doruğudur. Devrim, hangi sınıfın kazanacağını yani devlet iktidarını eline alacağını ve toplumun siyasal bakımdan egemen gücü haline geleceğini karara bağlar.

Bu açıdan, bütün geçmiş devrimlerde şu temel çelişki vardır: Bunlar, **sömürücü bir azınlığın yararına olmak üzere çoğunluğun yaptığı devrimlerdir. Bir özel mülkiyet biçimine karşı ama bir başka özel mülkiyet yararınadırlar; sömürücülerin birinin gidip birinin gelmesini sağlamışlardır, ama sömürü yine de sürüp gitmiştir. Bunlar azınlık yararına çoğunluğun devrimleri olmuşlardır.**

İlerde üzerinde daha ayrıntılı olarak duracağımız bir noktaya değinelim: Sosyalist devrimde böyle bir çelişki yoktur. Çünkü bu devrimin hareket ettirici güçleri, işçi sınıfının yönelttiği emekçi halktır ve devrim bu halk için yapılmaktadır. **Sosyalist devrim çoğunluğun yararına bir çoğunluk devrimidir.**

Bir devrimin hareket ettirici güçleri ile toplumsal-ekonomik içeriği arasında yakın bir bağ vardır. Devrimin karakteri ve içeriği, kime karşı olduğunu ve ne gibi hedeflere yöneldiğini, ve bundan ötürü, hangi sınıfın devrimden yararlanacağını ve hareket ettirici güç olarak davranabileceğini hangi sınıfların böyle bir güç olarak davranmayacağını ve devrimin düşmanı olduğunu gösterir. Her durumda, devrimin hareket ettirici güçlerini ve içeriğini nesnel olarak saptamamızı sınıf yaklaşımı sağlar.

Toplumsal devrimler, tarihte, ilerici bir rol oynarlar. Devrim sürdükçe, savaşan sınıflar, köhne ekonomik sistemle açıkça çatışarak bu sistemi yıkarlar. İlerici devrimci güçlerin zaferi ise, daha yüksek bir düzeyde yeni tarihsel gelişimlerin gerçekleşmesi için geniş olanaklar ortaya koyar.

Marx, «**Devrimler tarihin lokomotifleridir**» (70) demişti. Zor kullanmadan, özgeci mücadele ve davaya bağlı yiğitlik olmadan devrim de olmaz. Engels, devrimci gücün, «toplumsal hareketin, ölü ve fosilleşmiş siyasal biçimleri parçalayarak kendine yol açmasını sağlayan araçlar» (71) olduğunu yazar. Lenin de şöyle demiştir: «Devrimler, baskı altındakilerin ve sömürülenlerin bayramlarıdır.» (72)

Ekonomik zorunluğu iyice olgunlaşmış bir devrimin

---

(70) K. Marx ve F. Engels, **Selected Works,** c. 1, s. 277.
(71) F. Engels, **Anti-Dühring, Moskova,** 1969, s. 220.
(72) V. İ. Lenin, **Collected Works,** c. 9, s. 113.

gerçekleşebilmesi için belli **nesnel ve öznel koşullar ve önkoşullar gereklidir.**

Bir devrim patlamasının gerçekleşebileceği nesnel toplumsal-siyasal koşulların tümüne devrimsel durum denir. Böyle bir durumun belirtisi, önce, egemen sınıfın siyasetinde ortaya çıkan ve egemenliğini eski biçim içinde yürütme gücünü kaybettiğini gösteren bunalımdır. Bu, hükümetin zayıflamasına, kararlı bir siyaset izleyememesine yol açar. Hükümet ayakta duracak halde değildir ve bir yana atılması daha da kolaylaşmıştır. Bir başka belirti, gereksinimleri ve çektiği acılar görülmedik biçimde artmış olduğu için, baskı altındaki sınıfın, eskisi gibi yaşamaya artık razı olmayışıdır. Üçüncü belirti de, açık ve bağımsız bir devrimci eyleme hazırlanan kütlelerin etkinliğindeki artıştır. (73)

Zafere ulaşan bir devrim için gerekli önkoşulları yaratan ulusal bunalımı bu tür bir durum ortaya çıkarır.

Proletaryanın mücadelesini yöneten parti, devlet iktidarını ele almak gibi bir görevi ancak devrimsel bir durum varsa yüklenebilir. Yoksa, kumar oynama durumuna düşebilir ve bir yenilgiye sürüklenir.

Ama her devrimsel durum, mutlaka bir devrimle sonuçlanmaz. Örneğin 1859'dan 1861'e kadar Rusya'da devrimsel bir durum vardı ama hiç bir devrim gerçekleşmedi. 1920'lerin ilk yıllarında da Almanya'da benzer bir durum ortaya çıkmıştı.

Devrimler ancak, gerekli nesnel koşullara öznel etkenler, yani devrimci bir öncü partinin bulunuşu, devrimci sınıfların devrim yapmak gerektiğinin bilincinde olmaları, örgütlü ve kararlı kütle eylemini yürütebilmeleri ve zaferi kazanmak için ölümü göze almaları gibi durumlar da eklendiği zaman patlak verir ve başarıya ulaşır.

---

(73) Bkz. V. İ. Lenin, **Collected Works**, c. 21, s. 214.

Bir devrimin patlak vermesi için bir **öznel ve nesnel etkenler bileşiminin** gerekli olması bir yasadır. Marksist-Leninist partiler bu yasayı her zaman göz önünde tutmuşlar ve sosyalist devrimleri bu yasa uyarınca hazırlamışlar ve uygulamışlardır. Devrimin nesnel koşulları, sınıfların ve partilerin irade ve bilincinden bağımsız olarak olgunlaşır. Ama nesnel koşullar ortaya çıktıktan sonra, devrimin başarısı öznel etken tarafından belirlenir. Bu etkenin oluşması ise, kütlelerin eğitsel ve örgütsel çalışmalarına büyük ölçüde bağlıdır. Kütlelere söz geçiren ve onların mücadelesinde yol gösterici bir yapabilen bir devrimci militan partinin varlığı, sosyalist bir devrimin başarıya ulaşması bakımından hayati önem taşır.

İşçi sınıfının ve köylülerin, en güç koşullarda, devrim için amaç gözeterek ve sebatkâr bir biçimde nasıl hazırlanması gerektiği ve egemen sınıfların egemenliğini yıkmak için işçilerin ve köylülerin mücadelesinin, devrim içinde nasıl yönetileceği konusunda, Leninist Bolşevik Partisi, Ekim Sosyalist Devriminin hazırlanması ve yürütülmesi sırasında elle tutulur ve inandırıcı bir örnek vermişti. Bu deneyin, uluslararası büyük bir önemi vardır.

Sosyalist devrim, toplumsal devrimin özel bir tipidir. Toplumsal devrimlerde gördüğümüz genel tekrarlanışlar, sosyalist devrim için de geçerlidir. Ama bu devrim, geçmişteki devrimlerden maddesel açıdan farklıdır ve bundan ötürü ayrıca ve ayrıntılı biçimde incelenmesi gerekir.

Sosyalist Devrim Kuramı

Sosyalist devrimin tarihsel zorunluğu, kapitalizmin gelişiminden doğar. Bu devrimin ekonomik temelini, keskinleşen çelişkiler; üretimin toplumsal karakteri ile sahip çıkmanın özel kapitalist biçimi arasındaki çatışma sağlar. Sosyalist devrimin amacı, bu çatışmayı çözmek ve özel

mülkiyetin ortadan kaldırılması ve üretim araçlarında toplumsal mülkiyetin kurulması yoluyla, yaşamın her alanında, sosyalist ilişkileri kurmaktır.

Daha önce söylediğimiz gibi, işçi sınıfı, kent ve kır emekçileri (özellikle köylüler), sosyalist devrimin hareket ettirici güçleridir ve bu devrimin temel içeriği, emekçi halkın iktidarını; proletarya diktatörlüğünü kurmak için yapılan mücadeledir. Bunun anlamı şudur: Proletarya, devrim içinde, a) burjuvazinin iktidarını ortadan kaldırır; bu sınıfı, siyasal egemenliğinden yoksun kılar; onun elinden iktidar araçlarını alır ve böylece kendi diktatoryasına zemin hazırlar; b) burjuva devlet makinasını, askeri-polisi ve burjuva devletinin bürokratik aygıtı kırar ve proletarya devletinin aygıtını kurmak için temelleri atar ve c) iktidarı ele alıp yeni bir devlet (proletaryanın devrimci diktatoryası) kurar ve bu devleti, proletarya devriminin amaçlarını gerçekleştirmek ve görevlerini yerine getirmek ve sosyalizmi kurmak için kullanır.

Oportünistler ve revizyonistler, Marx'ın ve Engels'in konu edindikleri işçi sınıfının artık mevcut olmadığını söyleyerek sosyalist devrimin tarihsel gerekliliğini gözden kaybettirmek ve hatta inkâr etmek için hayli çaba harcadılar. Bunlara göre, bir zamanlar baskı altında bulunan ve siyasal bakımdan yoksunluk içinde olan işçi sınıfı, şimdi, burjuva demokrasisi içinde burjuvazi ile birlikte siyasal eşitlikten yararlanan ve çok yüksek ücret alan bir sınıf haline gelmiştir. Bunlar, «toplumsal refah devleti» ile mücadele etmenin gereksiz olduğunu, yavaş ve adım adım ilerleyen reformlarla ve burjuvazinin çıkarları zedelenmeden sosyalizme doğru ilerleyerek sosyalizmi kurma konusunda bu devlete dayanmak gerektiğini söylerler.

Kuşkusuz, bazı ilerlemiş kapitalist ülkelerde, işçi sınıfı, inatçı mücadelelerle, kapitalistlerden, yüksek ücret, toplumsal yasalar, vb., gibi bazı ödünler elde etmeyi başar-

mıştır. Ama içinde yaşadığı koşullar ne kadar iyileşmiş olursa olsun, işçi sınıfı, yaşayabilmesi, işgücünün kapitaliste satılmasına bağlı olan ve sömürülen bir sınıf olarak kalmaktadır. Emeğinin bütün ürünleri ondan yabancılaşmakta ve hem maddesel hem de manevi köleliğinin araçları haline gelmektedir. Bütün bunlar, elde ettiklerinin pek sağlam şeyler olmadığını göstermektedir ve gerçekten de burjuvalar, ellerinden geldiği her zaman işçilerin bu edinçlerine saldırmaktan geri kalmazlar. Ayrıca, kapitalizmin hiç bir zaman ortadan kaldıramadığı bir tehdidin, yani işsizliğin her an genişlemesi ve yarattığı korku da, işçilerin karşısına dikilmektedir.

Bundan başka, işçilerin ve kapitalistlerin siyasal eşitliği sadece sözde kalan bir eşitliktir. Çünkü, işçi sınıfı gerçekte burjuvazi ile ekonomik ve siyasal bakımdan eşit değildir.

19. yüzyıla oranla, işçi sınıfının koşullarında köklü bir takım değişiklikler olduğu doğrudur. Ama bu, kapitalizmin temel yasalarını geçersiz kılmadığı gibi, Marx'ın **Kapital**'de ortaya koyduğu proletarya devrimlerinin zorunluğunu da çürütmemektedir. Bu değişmeler, mücadelenin koşullarını değişikliğe uğratmaktadır ama mücadelenin kendisinin gerekli olup olmadığı sorununu ortaya çıkarmamaktadır.

Burjuva ideologları, devrimin ve devrimci diktatoryanın zorunluğunu kabul ettikleri için komünistlerin şiddet ve zor kullanma yöntemlerinin savunucusu olduklarını ileri sürerler. Bu suçlama, hem iki yüzlü hem de yanlış bir suçlamadır.

Komünistler, sınıflar, sınıf mücadelesi ve devlet var oldukça, zor kullanma düşüncesini bir yana bırakmanın saçma olduğuna inanırlar. Gerçekten de, devletin kendisi bir zorlama aracıdır. Bundan ötürü, önemli olan nokta, şu ya

da bu tarafın ne tür zor kullanılmasını salık verdiği; hangi türden gücün (gerici mi ilerici mi?) kullanıldığıdır?

Pasifizm, Gandhi'cilik, medenî haklar hareketi gibi tarihte gördüğümüz bazı akımlar, şiddete baş vurmamak gerektiğini ileri sürerler. Ama bunlar, gerici sınıfları, kendi çıkarları için kuvvet kullanmamaya ikna etmiş değillerdir. Ayrıca, **emperyalizm sadece şiddet doğurmakla kalmaz, korkunç ölçüde büyük şiddet olayları yaratır.** Emperyalistler, onlarca milyon insanın hayatına mal olan iki dünya savaşı çıkardılar. Hayvanca bir ideoloji benimseyen ve kaba kuvvete tapınan faşizm, emperyalizmin kendi karnından çıkan bir üründür. Emperyalistler, yüzlerce milyon insanın ölümüne yol açacak bir başka dünya savaşı hazırlıyorlar. Emperyalistler, sömürge savaşları çıkardılar ve hâlâ çıkarıyorlar; halkların doğal bağımsızlık eğilimini engellemek için kuvvet kullanıyorlar. Demokrasinin göklere çıkarılan ülkesi ABD'de, medenî haklar isteyen zencilerin öldürülmesi, yüz binlerce kişinin siyasal fikirlerinden ötürü öldürüldüğü Endonezya'daki korkunç olaylar, Yunanistan'da demokratların hapse atılması ve öldürülmesi ve daha birçok örnek, burjuvazinin, eylemlerinin kendisi için bir tehlike olduğuna inandığı zaman, emekçilere karşı zora baş vurmaktan kaçınmadığını açıkça gösterir. Ama burjuva ideologları, şiddeti yasaklayan insanca yöntemleri teşvik ettiklerini ileri sürmekten geri durmazlar.

Marksizm-Leninizmin yol göstericiliğindeki komünistler, tarihte, devrimci kuvvetin oynadığı ilerici rolü kabul ederler. Ama durum ne olursa olsun kuvvet [zor] kullanılmasından yana değildirler. Komünistler yeni bir toplum kurmak isterler ve kaçınmak olanaklı olduğu zaman, mücadelelerinde, kuvvet kullanmamak gerektiğine inanırlar. Kuvvet, kendi başına bir amaç değil bir araçtır. Kuvvet kullanımının sınırı, tarih sahnesinden silinen sınıfların direncinin derecesine ve sınıf mücadelesinin somut koşulla-

rına bağlıdır. Bu direnç ne kadar sertse, ilerici güçlerin uyguladıkları mücadele formu da o kadar keskin olur. Devrimci işçi sınıfının tarihi bunu doğrulamaktadır. Fransız Komün'cüleri, Versailles'ın adamlarını püskürtmek için barikatlar kurmak zorunda kalmışlardı. Ama bunda başarılı olamadılar ve Komün, işçilerin kanları içinde çöktü. Genç Sovyet Rusya Cumhuriyetinde iç savaş, yabancı emperyalistlerin desteklediği beyaz-muhafızlar tarafından başlatıldı. İlk sosyalist ülkenin işçi sınıfı ve köylüleri de, devrimlerinin getirdiklerini, elde silâh savunmak zorunda bırakıldılar. Karşı devrimci güçlerin çevrildiği ve iç savaş çıkaramadığı halk demokrasilerinde, devrim barışçıl bir yol izledi ve kuvvet kullanımı en az ölçüde oldu.

Marx ve Engels, kapitalizmin henüz yükselme dönemindeyken ve tüm kapitalist sistemin proletarya devrimi için olgunlaşmasından önce ve böyle bir devrim için gerekli koşulların sadece, Avrupa ve Amerika'nın ekonomik açıdan en gelişmiş ülkelerinde belli bir ölçüye kadar olgunlaştığı sırada, yani tekel-öncesi kapitalizm çağında yaşamışlardı. Marx ve Engels'in, proletarya devriminin, ancak, ilerlemiş ülkelerin proletarlerinin birleşik çabalarıyla ve bütün ilerlemiş kapitalist ülkelerde aynı zamanda başarıya ulaşabileceğini ve sosyalist devrimin tek bir ülkede zafer kazanamayacağını bundan ötürü düşünmüşlerdi. Nitekim Engels, **«Komünizmin İlkeleri»**nde şöyle yazıyordu. «Komünist devrim... sadece ulusal bir devrim olmayacak; bütün uygar ülkelerde, yani en azından eş zamanlı olarak İngiltere'de, Amerika'da, Fransa'da ve Almanya'da gerçekleşecek.» (74) Marx ve Engels, sosyalist devrimin anlık bir olay olmadığını bir dönem ve proletarya ile sınıf düşmanı arasında uluslararası savaşlar çağı olduğu üzerinde durmuşlardı. Proletarya devriminin ancak, bütün ilerlemiş

(74) K. Marx ve Engels, **Selected Works**, c. 1, s. 91-92

kapitalist ülkelerde eş zamanlı olarak zafere ulaşabileceği düşüncesi, o dönem için doğruydu ve o dönemin tarihsel koşullarına uygun düşüyordu. Ama emperyalizm çağında durum ve koşullar değişti.

Lenin, yüzyılın başında, kapitalizmin, yeni ve en üst bir aşamaya, emperyalizm aşamasına; bir duraklama dönemine girdiğini gösterdi. Vardığı bu sonucu, sözü geçen dönemde, sermayenin yoğunlaşması ve toplaşması; ekonomiyi, çok güçlü kapitalist şirketler olan tekellerin egemenliğine sokması gerçeği üzerinde temellendirdi. Rekabetin yerine tekellerin geçmesi, ekonomide duruklaşmaya doğru bir eğilim yaratıyordu.

Emperyalizme geçiş, **tüm kapitalist sistemin, sosyalist devrim için olgunlaşmış olduğu bir çağın başlaması demekti.** Sosyalist devrim teorisini ortaya koyarken Lenin'in vardığı sonuç buydu. Tarihsel gelişimin ilerleyişinde, devlet-tekel kapitalizmi ile sosyalizm arasında başka bir aşamanın bulunmadığını ve emperyalizmin, sosyalist devrim için en eksiksiz maddesel hazırlanma olduğunu söyledi Lenin.

Aynı zamanda, emperyalizm döneminde, devrimci güçlerde de çok büyük bir gelişme olmuştur. İşçi sınıfının yoğun sömürülüşü, proletarya ile burjuvazi arasındaki çelişkiyi gittikçe keskinleştirmektedir. Emperyalizm, işçi sınıfını, devrimin eşiğine getirir. Ne var ki, emperyalizm, sadece işçi sınıfı üzerinde değil, köylüler, kent küçük burjuvazisi ve aydınlar üzerinde de baskı yapar. İşçi sınıfı da, bu toplumsal gruplar içinde, şu ya da bu ölçüde sebatkâr müttefikler bulur. Emperyalizmin baskısındaki sömürgelerde ve bağımlı ülkelerde halkın verdiği **ulusal kurtuluş mücadelesi** de, proletarya için büyük bir yedek kuvvettir.

Kapitalist üretim tarzı geliştikçe, uluslar ortaya çıkar, gelişir ve birbirleriyle çeşitli ilişkiler kurarlar. Ne var ki burjuva toplumunda bu nesnel ileri süreçler, uzlaşmazlık

niteliği taşır. Ulusçuluk ve ulusal baskı, özel mülkiyet toplumunun tipik ürünleridir.

Bir ulusun bir başka ulus tarafından baskı altına alınması, baskı altındaki ulusun ulusal kurtuluş için savaşmasına yol açar. Böylece, ulusal baskıdan nasıl kurtulunacağına ilişkin **ulusal sorun** ortaya çıkmış olur. Özel mülkiyet varoldukça, ulusal sorun kesin olarak çözülemez; ama uluslar arasındaki demokratik ilişkilerle ılımlı bir hale getirilebilir. **Ulusal sorunun Marksist açıdan ele alınmasının özünü** oluşturan işte budur. Marksizm bu sorunu bir başına ve bağımsız bir sorun olarak değil, **daha genel olan devrim sorununun, toplumun demokratik ve sosyalist dönüşümünün bir parçası;** emekçi halkın kurtuluşunun bir bölümü olarak ele alır. Bundan ötürü, bir ulusal hareketin değerlendirilmesi ve işçi sınıfının bu harekete karşı benimseyeceği tutum, bu hareketin nesnel önemine, taleplerinin niteliğine, toplumun ilerleyici gelişimine ne ölçüde yararlı olduğuna bağlıdır. Çeşitli ulusal hareketlerin karmaşık diyalektiği, ancak, tarihin somut gerçekleri ve belli bir çağdaki sınıf mücadelesinin genel ilerleme çerçevesi içinde değerlendirilebilir ve saptanabilir. Bu açıdan, ulusal soruna ilişkin olarak birçok talep ve program ortaya atılmıştır.

Bununla birlikte, ulusal sorunun çözülmesi için mutlaka gerekli genel ilkeler vardır. Bunlar, uluslararası ilişkilerde zorlamanın her türünün reddedilmesi; ulusların kendi geleceklerini düzenlemek konusunda eşit ve söz sahibi olduklarının kabul edilmesi ve halklar arasında sürekli bir birlik olabilmesi için işbirliği ve özgürlüğün gerekli olduğunun benimsenmesidir.

19. yüzyılda tekel-öncesi kapitalizm döneminde, ulusal sorun sadece Balkan yarımadasının baskı altındaki halkları, İtalyanlar, İrlandalılar, Çekler, Polonyalılar ve Finlandiyalılar gibi Avrupa'nın az sayıda ulusunu ilgilendiriyordu. Bu ezilen uluslar, ulusal kurtuluşları için uzun ve çe-

tin mücadeleler verdiler. Asya henüz uykusundan uyanmamıştı. Ama Çindeki Taiping ve Hindistandaki Sepoy ayaklanmaları, bu ülkelerde henüz uyanmamış büyük güçlerin belirtileriydi.

Emperyalizm döneminde, ulusal sorunun çerçevesi genişledi. Çünkü, bu sorun, sömürgelerin ezilen halklarının emperyalist baskıdan kurtulmasını içermektedir.

Bunun sonucu olarak emperyalizm döneminde, kapitalizmin güçlü etkisine karşı girişilen mücadelenin toplumsal tabanı büyük ölçüde genişledi. Günümüzün başlıca devrimci gücü olan işçi sınıfı, hepsini kapitalizme karşı yöneltmek için çeşitli anti-emperyalist güçlere öncülük etmek durumundadır. **Devrimci anti-emperyalist güçlerin büyümesi, kuşkusuz, proletaryaya, burjuvaziyi yenilgiye uğratma konusunda yardımcı olmaktadır.**

Lenin'in, kapitalizmin yeni aşaması konusundaki çözemlemesinden çıkardığı ikinci sonuç da işte buydu.

Buna dayanarak ve 1905 Rus Devrimini göz önünde tutarak Lenin, **burjuva-demokratik devriminin sosyalist devrime doğru gelişmesi kuramını ortaya koydu.** Böylece, emperyalizm döneminde, burjuva-demokratik ve sosyalist devrimlerin zaman bakımından birbirine yaklaştırılabileceği gösterilmiş oldu. Aynı kuram, İkinci Enternasyonalin oportünist liderlerinin burjuva ve sosyalist devrimler arasında uzun bir süre geçmesi gerektiği konusundaki görüşlerini çürüttü.

Lenin'in burjuva-demokratik devrimin sosyalist devrime doğru gelişmesi kuramının özü, burjuva-demokratik devrimiyle karşı karşıya bulunan ülkelerde, devrimi sürekli olarak geliştirmek, derinleştirmek ve demokratik aşamadan sosyalist aşamaya geçmek olanağının bulunduğuydu. Ama sosyalist aşamaya geçmek için proletaryanın, burjuva-demokratik devrimde egemenliği elinde tutması, emekçi halkın proleter olmayan kesimleriyle bir ittifakın

yapılmış olması, devrimci-demokratik diktatoryanın kurulmuş bulunması, bağımsız ve ilkelere dayanan bir siyaset güden devrimci bir Marksist-Leninist partinin var olması gerekiyordu.

Lenin bu görüşü, sosyalizmin zaferi için proletaryanın emperyalizme karşı verdiği mücadelenin yönünü hâlâ aydınlatmaktadır.

Bugün, demokratik hareketi, sosyalizm için mücadeleye daha da yaklaştırma olanağı vardır. Dünyadaki gelişimin son sözü söyleyen bir etkeni olarak güçlü bir sosyalist sistem ağırlığını koymuştur ve ayrıca, demokratik hareketin içeriği de değişmiş bulunmaktadır.

Geçmişte, yüzyılın başlarında, demokratik hareket feodalizme ve kalıntılarına yönelmişti. Oysa bugün bu hareketin başlıca düşmanı tekelci sermayedir. Ama bugün, anti-feodal mücadele tamamen ortadan kalkmış demek değildir bu. Birçok ülkede bu mücadele sürmektedir ve halkların özgürlüğünün başlıca düşmanı olan emperyalizme karşı yürütülen savaşın bir parçasıdır.

Çağımızda, sosyalizmin iç ve dış önkoşulları daha elverişli hale geldiği için sömürgecilik baskısından kurtulan azgelişmiş ülkelerde, **kapitalist-olmayan bir yol izleme olanağı ortaya çıkmaktadır.** Emperyalizm, tüm oluşum boyutları içinde sosyalist devrimin maddesel önkoşullarını hazırlamakta, kapitalizmin bütün çelişkilerini keskinleştirmekte ve böylece sosyalist devrimin gelişimi için yeni tarihsel koşullar yaratmaktadır.

Sosyalizme geçiş, çağımızın, her zamankinden daha belirgin bir gereksinimi haline gelmektedir. Üretim, bilim, kütlelerinin hümanist ve demokratik duyguları, insanlığın varlığı ve gelişim perspektifleri, kapitalizmle, onun temeli olan özel mülkiyetle ve bencil karakteriyle apaçık bir çelişkiye girmiştir. Bugün, bütün demokratik hareketlerin, kendi bağımsız tarihsel önemlerini kaybetmeden sosyalizm

için mücadeleyi ilerletmeleri bundan ötürüdür. Demek ki, emperyalizm döneminde, proletaryanın devrimci partileri, yarı-feodal, ulusal ve emperyalist baskılara karşı mücadele eden bütün halk hareketlerine öncülük etme; bu hareketleri sosyalist devrim ve proletarya diktatoryası için yapılan mücadelenin ana akımı içine sokma olanağı ve ödevi ile karşı karşıya bulunuyorlar.

Lenin'in bulduğu, emperyalizm çağında **eşit olmayan ekonomik siyasal gelişim** yasasının sosyalist devrimin gelişmesi üzerinde kesin etkisi vardır. Eşit olmayan ekonomik gelişim kapitalizmin çelişkilerini keskinleştirir ve emperyalizm cephesini, emperyalist zincirin en zayıf halkasından kopabilecek biçimde zayıflatır. Bu halkanın, kapitalizmin en fazla gelişmiş bir ülke olması zorunlu değildir. Bu ülke, güçlü, bilinçli ve örgütlenmiş bir devrimci işçi sınıfının ve müttefiklerinin bulunduğu ve egemen sınıfların yönetici mutlu azınlık tabakasının en zayıf ve bir başına kalmış olduğu bir ülkedir.

Eşit olmayan ekonomik gelişim, çeşitli ülkelerde devrimlerin olgunlaşmasındaki eşitsizliğe yani siyasal gelişimin eşitsizliğine ve devrim yapmış bir ülkenin, emperyalist ülkelerin arasında varlığını sürdürmesine yol açar. Lenin, bu yasadan, **sosyalist devrimin, bütün ülkelerde aynı zamanda zafer kazanamayacağı ve önce birkaç ülkede hatta tek bir ülkede zafere ulaşabileceği sonucunu çıkardı.** Lenin bu sonuca daha 1915'te ulaşmıştı.

Lenin'in kuramı, tek tek ülkelerdeki proletaryanın, «kendi» burjuvazilerine karşı giriştikleri mücadelenin gelişmesine yardımcı oldu.

Yüzyılımız başlarında, çarlık Rusyası, emperyalizm zincirinin en zayıf halkası durumundaydı. Tek bir ülkede ilk olarak zafer kazanan bir sosyalist devrim gerçekleştiren ve böylece Lenin'in sosyalist devrim kuramını parlak

bir biçimde doğrulayan da köylülerle ittifak halindeki Rusya işçi sınıfıydı.

Tek tek ülkelerde devrimler olgunlaşınca ve bu ülkeler emperyalizmin zincirinden ayrılıp tek bir sosyalist toplulukta birleşince, sosyalist devrimin daha sonraki gelişimi de eşit olmayan bir durum gösterdi. Ama daha sonraki devrimler sosyalist ülkelerin yardımına ve desteğine güvenebilirler. Her devrim, iç güçlerin etkisiyle olgunlaştığı ve emir üzerine yapılmadığı için Marksizm-Leninizm, «devrim ihracı»nın kabul edilmez bir şey olduğu ilkesini ortaya koymuştur. Öte yandan, karşı-devrimin ihracını önlemek ve dünya emperyalizminin herhangi bir polis harekatına karşı mücadele etmek de işçi sınıfının ve sosyalizm güçlerinin enternasyonal bir ödevidir.

Dünya sosyalist sisteminin ortaya çıkışı ve pekişmesi, uluslararası durumda köklü değişiklikler yarattı. Yüzyılın ilk çeyreğinde, emperyalizmin genel cephesinin zayıflaması, emperyalistler-arası çelişkilerin keskinleşmesinden ileri geliyordu. Oysa, bugün, aynı cephe, dünyanın iki karşıt sisteme bölünmesinden ve dünya sosyalist sisteminin gelişmesinden ve güçlenmesinden doğuyor. Bu özellikle, emperyalizmin en zayıf halkalarında barışçıl yoldan kopuş sağlama olanaklarının artmasına yol açıyor.

Savaş hiç bir zaman devrim nedeni olmamıştır. Ama çelişkileri her zaman keskinleştirmiş ve böylece devrimsel durumlar yaratmış ve devrimci patlamalara hız vermiştir. Rusya'da Ekim Devriminin ve hem Batı Avrupa hem de Asya ülkelerindeki devrimlerin Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının keskinleştirdiği durumların sonucu olduğu unutulmamalıdır. Buna karşılık, günümüzde, devrimsel durumların savaşsız ortaya çıkmasının elverişli koşullar gerçekleşmektedir.

Kapitalizmin gerilemesi, çözülmesi ve genel bunalımı ve öte yandan sosyalizmin gelişimi ve zafere ulaşması, dün-

ya devrimci sürecinin gelişiminden doğan **bugünkü çağın başlıca iki eğilimini** oluşturur.

Kapitalizmin bugünkü genel bunalımının başlıca dile gelişi, dünya sosyalist sisteminin oluşması ve dünyanın karşıt iki toplumsal sisteme ayrılmasıdır.

Bu bunalımın bir başka önemli belirtisi de sömürge sisteminin çözülmesidir. Bu, ulusal kurtuluş hareketlerinin doğrudan bir sonucudur.

Rusyadaki Büyük Ekim Devrimi, sömürge ve bağımlı ülkelerde, ulusal kurtuluş hareketine güçlü bir hız vermiştir. Bu süreç, aynı zamanda, emperyalizmin sömürge sistemini aşındıran birçok iç etken tarafından hazırlandı ve şiddetlendirildi. (Birçok sömürge ve bağımlı ülkede, sanayiin ve kapitalist ilişkilerin gelişmesi; bir proletaryanın, aydınlar zümresinin ve ulusal burjuvazinin ortaya çıkması gibi.)

Ulusal kurtuluş hareketi, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve daha sonra, dünya sosyalist sisteminin ortaya çıkışı ve kapitalist dünyanın tüm süreci üzerinde köklü değişiklikler yaratmasıyla birlikte güçlendi ve genişledi.

Kısa bir tarih dönemi içinde, hemen bütün sömürge ve bağımlı ülkeler özgür hale geldi ve bu durumun pek az istisnası kaldı. Bağımsız birçok ulusal devlet kuruldu. Ama bugün bile, özellikle Afrika'da, milyonlarca insan sömürgecilik boyunduruğu altında yaşıyor. Ne var ki orada bile, emperyalistlerin bastıkları yer ayaklarının altından kayıyor. Bu, **emperyalizmin sömürge sisteminin tamamen çöktüğünü gösterir ve dünya sosyalist sisteminin oluşmasından sonra, tarihteki ikinci en önemli olaydır.**

Ulusal kurtuluş hareketiyle halkların siyasal bağımsızlıkları kazanmaları, bu ülkelerde, emperyalistlerin egemenliğinin tamamen sona ermesi demek değildir. Çünkü emperyalistler, ekonomik açıdan hâlâ güçlü durumları ellerinde tutmaktadırlar. Bu ülkelerin ekonomik geriliği bü-

yük bir sorun ortaya çıkarıyor. Bundan ötürü, hayat standartlarını yükseltmek ve emperyalizm karşısında gerçek bir bağımsızlık elde etmek istiyorlarsa, bu ülkelerin, ulusal ekonomilerini geliştirmeleri hayati bir önem taşıyor. Emperyalizm, şimdi, eski sömürgelerini etkisine alabilmek için **yeni-sömürgecilik diye bilinen baş eğdirme yöntemlerini** kullanıyor.

Yeryüzünde, sadece kapitalist değil bir sosyalist sistem de bulunduğu için **genç ülkelerin karşısına iki yanlı bir perspektif çıkıyor. Bunlar, kapitalist ve sosyalizme götüren kapitalist-olmayan gelişme yollarıdır.** Bu ülkelerin karşılaştıkları ekonomik ve toplumsal sorunları sosyalist kamp ve kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı hareketi ile işbirliği temeli üzerinde ve ülke içindeki demokratik güçlerin birleşmesi ile birlikte ele almaları, yüz yıllara dayanan geri kalmışlıklarından daha hızla kurtulmalarını sağlayacak bir yola girmelerini sağlayacaktır.

«Devrimci dünya köyü»nün, burjuvalaşmış «dünya kentini» ele geçirmesi gerektiği konusundaki yanlış çağrıya uyarak halkların ulusal kurtuluş hareketi ile sosyalist sistemi ve kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı haraketini birbirinden ayırmaya ve karşıt duruma sokmaya çalışmak boşunadır.

Ulusal kurtuluş hareketi, sanayi gelişimine (proletarya ve ulusal burjuvazi), feodalizm kalıntılarına ve kabile ilişkilerine (kabile ilişkilerinin kuvvetini kaybetmediği yerlerdeki köylü topluluğu) bağlı çeşitli toplumsal güçleri içerir. Hesaba katılması gereken başka bir şey de, bu ülkelerin yaşamı ve gelişimi üzerinde, küçük burjuvazi, aydınlar, yerel bürokratik elit tabaka ve askerler gibi toplumsal grupların yaptığı etkidir. Böyle özel bir zemine bilimsel sosyalizmin görüşlerini aktarmak ve kapitalist-olmayan yolun gereklerine cevap verecek bir ulusal kurtuluş hareketi stratejisi ve taktiği belirlemek çok güç olmasına rağ-

men zorunlu bir girişimdir. Bir yandan sosyalist fikirlerin çekiciliği, öte yandan gelişmemiş toplumsal koşullar; sosyalizmin, «Afrikalı», «Asyalı», «ulusal» ve başka türlerinin ortaya çıkması için elverişli bir zemin sağlamaktadır. Bu görüşleri ve ortaya çıkardıkları toplumsal programları değerlendirirken her şeyden önce, bunların doğrultusunu; sosyalizm güçleri ve dünya devrimci hareketi ile ittifak halinde mi yoksa bu güçlere karşı mı; anti-emperyalist mi yoksa emperyalizm yanlısı mı olduklarını göz önüne almak gerekir.

Dünyanın iki kampa ayrılması ve özellikle dünya sosyalist sisteminin kurulmasından sonra, kapitalist sistemin korunması, emperyalist devletlerin dış siyasetinin en önemli görevlerinden biri olmuştur. **Emperyalistler, askerî-siyasal birlikler kurmakta ve böylece sosyalist sistem ülkeleriyle mücadeleye girişmek ve işçi sınıfı ve ulusal kurtuluş hareketlerini bastırmak amacını gütmektedirler.** Uluslararası gericiliğin başlıca gücü ve kalesi, bugün, ABD'dir. Bu ülkenin emperyalistleri, anti-komünizm bayrağı altında öteki kapitalist ülkelere, kendi isteklerini kabul ettirmeye ve onları, siyasal ve ekonomik bakımdan ABD'ye bağımlı duruma getirmeye çalışmaktadırlar.

Savaşlar, kapitalist gelişimin emperyalist aşamasının çelişkilerinin ve ekonomik yasalarının işlemesinin sonucudur. Yeryüzünde, savaş çıkarılmasını önleyecek gerçek bir kuvvet olmadığı sürece savaşlar kaçınılmazdı ve bu savaşlar, emperyalizm çağında, dünya savaşları halini aldı. Ama bugün, özellikle dünya sosyalist sisteminin ortaya çıkmasının ve gelişmesinin sonucu olarak emperyalistlerin saldırgan tasarılarına karşı koyabilen bir güç uluslararası alanda belirdi. Komünistler, **bir dünya termonükleer savaşının önlenebileceği** üzerinde bundan ötürü durmaktadırlar.

Savaş ve barış sorunu, günümüzün en önemli sorunu-

dur; milyonlarca, insan için bir ölüm-kalım sorunudur. «En **önemli nokta, bir termonükleer savaşı önlemek; böyle bir savaşın çıkmasını engellemektir. Bugünkü kuşak, bu işi yapabilir.**» (75)

Bir yandan kapitalizmin sınıf çelişkilerinin keskinleşmesi, öte yandan, komünist fikirlerin yaygınlaşması ve sosyalist ülkelerin başarıları; emperyalistleri, komünizmle mücadele etmek için yeni yollar ve araçlar aramak **zorunda bırakıyor.** Bu koşullarda, emperyalistler, komünist hareket içinde parçalanma olmasını ve tek tek partilerde ulusçu grupların ortaya çıkmasını bekliyorlar ve buna bel bağlıyorlar.

Bu bakımdan, Maocuların anti-Sovyetik ulusçu yönü, emperyalistlerin arayıp ta bulamadıkları şeydi. Başlangıçtan beri dünya komünistleri, Maocuların «özel yön»ü karşısında irkildiler ve daha sonraki olaylar, bu yönünün, enternasyonal komünist hareketini bölmek, ulusal komünist partiler içine Maocu grupları sokmak ve öznel, sol-serüvenci bir siyaset gütmek amacıyla ortaya konduğunu ve bu özelliğini korumaya devam ettiğini gösterdi. Komünist ve İşçi Partileri bundan ötürü, Mao grupları bölücü siyasetine karşı kararlı bir tutum benimsediler.

Devrimcilerin saflarındaki bölünmelerin çok kötü etkileri olduğunu çeşitli dönemlerdeki olaylar ve deneyler göstermiştir. **Bundan ötürü, dünya devrimci sürecinin başarılı gelişimi için, Marksist Leninist ilkeler üzerinde, dünya komünist hareketinin birliği için mücadele etmek en önemli bir görev ve koşuldur.** Komünist ve İşçi Partilerinin 19 Haziran 1969 Moskova Toplantısı, dünya devrimci hareketinin birliğini pekiştirmesi bakımından büyük önem taşıyordu. Bu toplantının Ana Belgesinde, bugünkü dönemde, emperyalizmle mücadelenin gerektirdiği işler ve Komünist ve İşçi Partileri ile bütün öteki anti-emperyalist güçler

(75) **The Road to Communism,** s. 504.

arasındaki eylem birliğini sağlamak için zorunlu olan koşullar açıkça belirtilmiştir. Toplantının şu militan çağrısı tüm dünyaya yöneltildi: «**Sosyalist ülkelerin halkları, işçiler, kapitalist ülkelerdeki demokratik güçler, kurtuluşunu yeni elde etmiş halklar ve bütün ezilenler; emperyalizme karşı ve barış, ulusal kurtuluş, toplumsal ilerleme, demokrasi ve sosyalizm için ortak savaşta birleşin!**» (76)

Bir sosyalist devrimin ana sorunu, burjuvazinin iktidardan uzaklaştırılması ve proletaryanın siyasal egemenliğinin kurulması olduğu için devrim konusu, bizi, doğrudan doğruya proletarya diktatoryası sorununa götürmektedir.

Proletarya Diktatoryası. Sosyalist Devletin Gelişmesi

Proletarya diktatoryası, Marksizmin kurucuları tarafından, bilimsel komünizm kuramlarının temel ilkesi olarak ortaya kondu. Onlar, kapitalist toplumun çelişkilerinin, kaçınılmaz bir biçimde, proletarya devrimine yol açtığını gösterdiler. Marx ve Engels, **Komünist Manifestosu'nda** şöyle yazıyorlardı: «İşçi sınıfının yaptığı devrimdeki ilk adım, proletaryayı yönetici sınıf durumuna getirmek ve demokrasi savaşını kazanmaktır.» (77)

Proletarya diktatörlüğü, yönetici sınıf olarak örgütlenmiş proletaryadır.

Ne var ki, proletarya diktatoryası fikri, **Manifesto'da** en genel terimlerle dile getirilmiş ve bu fikir, 19. yüzyılın büyük sınıf savaşlarının deneylerine dayanılarak ayrıntılı ve özgül yanlarıyla daha sonra ortaya konmuştur. Bu savaşlar, 1848 devrimi ve 1871 Paris Komünü hareketidir.

---

(76) **İnternational Meeting of Communist and Workers' Parties**, Moskova, 1969, s. 39.

(77) K. Marx ve F. Engels, **Selected Works**, c. 1, s. 126.

1848 devrimi Marx'ın, proletaryanın, burjuva devletinde iktidarı olduğu gibi devralamayacağı ve diktatoryasını kurmak için önce burjuva devlet makinasını kırması gerektiği sonucuna varmasını sağlamıştı. Proletarya devriminin zafer kazanması için bunun yapılması gerekliydi. Sömürme ve baskı sistemine bağlı olduğu ve emekçileri ezmek amacını güttüğü için eski devlet aygıtı, proletarya devletinin yeni sorunlara el atması amacı için kullanılamazdı.

Bu düşüncenin doğruluğu Rusya'daki Ekim devriminde ve halk demokrasilerindeki devrimlerde açıkça ortaya çıktı. Bu devrimler, eski devlet aygıtını bozmanın yolları ve araçları konusunda farklılıklar olmasına ve yeni devlet sistemi içinde eski devletin çeşitli kurucu parçalarının kullanılmak üzere bırakılmasına rağmen, sömürü devlet sisteminin ve zorlayıcı askeri-bürokratik aygıtının tüm olarak bozulmasının zorunlu olduğunu gösterdi. Proletarya diktatörlüğü kök bakımından farklı bir devlet tipidir. Bu devletin tarihteki yerini ve amacını Marx şöyle açıkladı: «Kapitalist ve komünist toplumlar arasında birinin ötekine devrimci dönüşünün dönemi yer alır. Buna karşılık olarak bir siyasal geçiş dönemi de vardır ve bu dönemde devlet, **proletaryanın devrimci diktatoryasından başka şey olamaz.**» (78)

Proletarya diktatoryası, sömürücü sınıfların kaçınılmaz direncini ortadan kaldırmaya yarayan bir araçtır. Ama bu diktatoryanın zor kullanmaktan başka şey yapmadığını sanmak yanlıştır. Proletarya diktatoryası, mecbur kaldığı ölçüde, sadece sömürücülere karşı zor kullanır. Emekçi halkı burjuvaziden ayırmak, işçi sınıfının çevresinde toplamak ve yeni toplumun kurulmasına katılmasını sağlamak için bu siyasal yol göstericilik zorunludur. Mark-

(78) K. Marx ve F. Engels, **Selected Works**, c. 3, s. 26.

sizmi geliştirirken **Lenin, proletarya diktatörlüğünü, işçi sınıfı ile köylüler arasında özel bir ittifak biçimi olarak ortaya koydu.** Bu ittifakta işçi sınıfı yöneltici rol oynar. Sözü geçen ittifak, proletarya diktatörlüğünün en **yüksek** ilkesidir.

Proletarya diktatörlüğü, ekonomik işlevin en önemli işlevlerinden biri haline gelmesi bakımından da daha önceki devletlerden ayrılır. Geçmişteki hiç bir devlet, amaçlı olarak yeni bir ekonomi kurma görevini yüklememiştir kendine. Sadece proletarya devleti kendine bu yeni ve sosyalist ekonomiyi kurma görevini verir.

Proletarya diktatörlüğü devlet aygıtına ilişkin değildir sadece. Kütlelerin sosyalist yapının kurulmasına katılmalarını emekçi halkın hükümete katılmasını sağlama amacını da güder. Bunun için de komünist partisinin yönettiği bir kütle örgütleri sistemi (sendikalar, kooperatifler, gençlik dernekleri, vb.) kurar. Yönetici bir güç olarak parti ortada bulunmadan proletaryanın diktatörlüğünü yürütmek olanaksızdır.

Proletaryanın eski devlet aygıtını bozması söz konusu olduğuna göre, bunun yerine neyi koyacağını, yani **proletarya devletinin edineceği biçimin ne olduğunu** sormak gerekir.

Lenin, devlet biçimi sorunun somut koşullar çerçevesi içinde belirlendiği üzerinde durmuştur. Marksizm, geleceğin siyasal biçimlerini «keşfetmeye» kalkışmaz ve eylem, özgürlüğünü, bu tür kaskatı biçim tanımlarıyla engellemek saçmadır. (79) Kuram, bir sürecin ancak özünü önceden kavrayabilir, ama bu sürecin biçimleri önceden kestirilemez. Çünkü bunlar ancak gerçek hayat içinden çıkarılabilir. Ama, devlet biçimi somut koşullara dayandığı ve işçi sınıfının sosyalizm için mücadelesi çok çeşitli tarihsel

(79) Bkz. V. İ. Lenin, **Collected Works**, c. 27, s. 343.

koşullarda yürütüldüğü için kuram, bu biçimlerin çeşitli olacağını önceden söyler. Lenin şöyle yazıyor: «Burjuva devletleri biçim bakımından çeşitlidirler, ama özleri tektir. Biçimleri ne olursa olsun son çözümlemede, bunlar, kaçınılmaz biçimde **burjuva diktatoryasıdır.** Kapitalizmden komünizme geçişin siyasal biçimler bakımından çok çeşitli ve zengin olacağı kesindir. Ama, öz, kaçınılmaz biçimde tek ve aynı olacaktır. Bu, **proletarya diktatoryasıdır.**» (80) Bu kuramsal ileri sürüşler, tarih tarafından doğrulanmıştır. 1871 **Paris Komün**'ü, proletarya diktatoryasının ilk tarihsel biçimiydi. Rusya'da, **Sovyetler,** proletarya diktatorluğunun biçimi oldu. İkinci Dünya Savaşından sonra, sosyalizme geçişin **demokratik halk biçimi** ortaya çıktı.

Sosyalizme geçiş biçimi, sosyalist devrimin içinde geliştiği somut koşullara, sınıf mücadelesinin kesinliğine ve bu koşullarda, sosyalizme, silahlı güç kullanmadan ya da kullanarak gidebilmenin derecesine bağlıdır.

Daha önce söylediğimiz gibi, Marksizm, ilke bakımından, sosyalizme barışçıl yoldan geçilmesini sağlayacak elverişli koşulların ortaya çıkabilme olanağını reddetmemiştir. Engels, özel mülkiyeti barışçıl yollardan kaldırmanın olanaklı olup olmadığı sorusuna, 1847 yılında, **Komünizmin İlkeleri**'nde şöyle cevap veriyordu: «Bunun gerçekleşmesi istenen bir şeydir ve buna en son karşı koyacak kimseler kuşkusuz komünistler olacaktır.» (81)

Rusyadaki 1917 Ekim devriminden sonra, Lenin de, Bolşevik Partisini Sovyetlerin iktidarı barışçıl yoldan el edebilmeleri olanağı doğrultusunda yönetmişti. Ama bu eylem doğrultusu, daha sonra, karşı devrimci güçler yüzünden olanaksız hale getirildi.

Bugün, mevcut parlemanter biçimlerden yararlanılarak sosyalizme barışçıl yoldan geçme olanağı, kapitalist

(80) V. İ. Lenin, **Collected Works,** c. 25, s. 413.
(81) K. Marx ve F. Engels, **Selected Works,** c. 1, s. 89.

ülkelerin bazı komünist partilerinin programlarında yer alıyor. Böylece, sosyalist devrimin barışçıl bir gelişimi olarak **sosyalizme götüren parlemanter yol sorunu** ortaya çıkmış oluyor. Bu, acaba Leninizmden ayrılmak demek değil midir?

Lenin'in, işçi sınıfının ancak parlamento yoluyla iktidarı ele alabileceğini söyleyerek sadece parlemanter yöntemlerin benimsenebileceğini ileri süren Kautsky ve öteki oportünistleri sert bir biçimde eleştirdiğini hatırlamalıyız. Oportünistler için parlamento yolu, önce devrim gereksiniminin, sonra parlamento dışında etkin ve kütlesel mücadele zorunluğunun ve daha sonra da proletarya diktatörlüğünün inkârı demektir. Ama Lenin'in Kautsky tarafından ileri sürülen sosyalizme götüren parlamento yolunu eleştirmesi, parlamento biçimlerinin devrimci açıdan kullanılması olanağının red edilmesi anlamına gelmez. **Sosyalizme götüren parlamento yoluna ilişkin olan oportünist ve devrimci anlayışlar arasında kesin bir ayırım yapmak gereklidir.** Bugün komünistler, sosyalizme parlamento yoluyla geçmeye, devrimin bir yana bırakılması olarak değil, karşı devrimci güçlerin, bir iç savaş çıkaramayacak kadar kımıldayamaz hale geldikleri bir durumda, devrimin barışçıl bir gelişimi olarak bakıyorlar. Bu koşullarda, sosyalizme götüren parlamento yolu sloganı, kütleleri, kapitalizme karşı kararlı bir mücadeleye yöneltmenin bir biçimi olabilir. Ayrıca, bugünkü durum ve koşullarda ortaya çıkan bu olanak, halkın demokratik haklardan yoksun olduğu ve hakları için silâha sarılarak mücadele etmek zorunda kaldıkları yerlerde, devrimin barışçıl olmayan bir gelişim göstermesini engellemiyor.

İşçi sınıfı hareketinin tarihi, bu sınıfın mücadelesindeki başarının, işçi sınıfının kendisinin ve devrimci partisinin, her çeşit mücadele biçimini (barışçıl ya da barışçıl olmayan, parlemanter ya da değil) ne ölçüde ustalıkla kul-

lanabildiğine ve bir mücadele biçiminden bir başkasına ne ölçüde hızla ve beklenmedik bir tarzda geçdiğine bağlı olduğunu gösteriyor. Her durumda, mücadelenin biçimini belirlemek yaratıcı bir iştir ve özgül tarihsel koşulların Marksist-Leninist çözümlenmesi sayesinde gerçekleşir.

Her sosyalist ülkede, devletin gelişiminin özgül yanları vardır, ama ortak özellikleri de vardır. Her devlet, toplumu ile birlikte geliştiği ve gelişiminin aşamaları, toplumun gelişiminin aşamalarıyla belirlendiği için bu doğaldır.

Geçiş döneminin sona ermesi ve sosyalizmin kurulmasıyla birlikte devlet, gelişiminin yeni bir dönemine girer. Sosyalist toplumda, uzlaşımsız sınıflar ortadan kalkmıştır ama sosyalizmin zaferi, yine de, toplumun, devletin bulunmadığı bir koşula ulaşmış olduğu anlamına gelmez. **Devlet kurumu, sosyalizmde bile zorunludur.** Bu zorunluluk, iç ve dış nedenlerden ileri gelir.

Eski işbölümünün (kent ile kır, fikir emeği ile kol emeği ve emekçi sınıflar arasındaki işbölümü) kalıntıları hâlâ sürüp gittiği için devlet bunların ortak çıkarlarının güvencesi niteliğini edinir. Tüm halkın mülkiyetinin, devlet mülkiyeti biçimini edinmesi de bundan ötürüdür.

Başlıca üretim araçlarının sahibi olduğu ve ekonomik alanda toplumun çıkarlarını temsil ettiği için devlet, ekonomiyi planlama ve tüm ülke çapında örgütlemek görevini yüklenmiştir.

Devletin kütleleri aydınlatması, genel kültür ve teknik düzeylerini yükseltmesi ve komünist bilincin yayılmasını sağlaması için giriştiği etkinlik te, bu ekonomik-örgütsel işleve doğrudan bağlıdır. Sosyalizm aşamasında, ekonomik gelişimin düzeyi henüz gereksinime göre dağılım yapılmasını sağlamadığı ve ücretler, emeğin nicelik ve niteliğine göre ödendiği için (dağlımda eşitsizlik sürdüğü için) emek ölçüsü ile tüketim oranı arasındaki gerekli uygunluğu sağlayacak hukuk kurallarına toplumsal bakımdan gereksi-

nim vardır. Bu kuralları korumak ve emek ölçüsü ile tüketim oranını denetlemek ödevi de yine sosyalist devlete düşmektedir.

Sosyalizmde, devlete; bağlayıcı ve pekiştirilmiş davranış düzenlerine gereksinim duyulması, kültür gelişimi düzeyinden de ileri gelmektedir. Kuşkusuz Sovyetler Birliğinde ve halk demokrasilerinde, değişen yaşam koşullarına uygun olarak ve partilerle devletlerin çabaları sonucunda, yeni bir kültür yapısına sahip insanlar yetişmektedir. Sosyalist ülkelerde, sırf «kendilerinin» değil de devletin malı diye herhangi bir şeyi ziyan eden insanlara gittikçe daha az rastlanmaktadır. Ama bu, sözü geçen ülkelerdeki toplum üyelerinin hepsi, ortak yarar için bilinçli olarak çalışmasını öğrendi demek değildir. Ekim Devriminin arefesinde Lenin şöyle diyordu: «Ütopyacılığa düşmek istemiyorsak, kapitalizmi bir yana atar atmaz, halkın, **hiç bir hak standartını** düşünmeden toplum için çalışmaya koyulacağını sanmamalıyız. Ayrıca, kapitalizmin ortadan kaldırılması, **böyle** bir değişimin önkoşullarını da **hemen yaratmaz.**» (82)

Sosyalizmde, toplumsal ve kişisel mülkiyet hırsızlardan korumak ve her yurttaşın hakkını ve özgürlüğünü ve tüm olarak sosyalist yasayı ve düzeni güvence altına almak için devletin varlığına gereksinme duyulur.

Sosyalizmde, devletin devam etmesinin iki dış nedeni de vardır. Bunların birincisi ve en önemlisi, sosyalist kampın karşısına dikilen ve onunla mücadele eden emperyalist kampın bulunuşudur. Emperyalizmin varlığı savaş ve saldırı tehdidini özünde taşıdığı için güvenliğini sağlamak, ülkenin savunma gücünü gerçekleştirmek ve dünya barışını savunmak için sosyalist toplumun devlete gereksinimi vardır.

---

(82) V. İ. Lenin, **Collected Works,** c. 25, s. 467.

İkinci olarak, dünya sosyalist sisteminin ortaya çıkışı ve Üçüncü Dünya diye bilinen geniş bir alanın oluşması, her sosyalist devletin işlevinin, sadece kendi ülkesini savunmakla sınırlanmayıp sosyalist kampın bütün ülkeleri arasında dostça işbirliği ilişkilerini ve karşılıklı yardımı ve ulusal kurtuluş hareketlerine yardım etmeyi sağlayacak biçimde genişlemesine yol açtı.

Sosyalist devletin niteliği, tüm sosyalist üstyapı gibi, sosyalist toplum temeliyle ve toplumsal yapısının özgül yanları ve değişimleriyle belirlenmiştir. Sosyalizme geçişle birlikte, bir zamanlar küçük-burjuva sınıfı olan köylüler, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetiyle bağlantılı duruma giren bir sosyalist toplum sınıfı haline gelir. Bir sosyalist aydınlar zümresi ortaya çıkar ve ulusal ilişkiler değişir.

Örneğin, SSCB'de, sosyalist yapının kurulması yıllarında, tarihsel ve yeni bir halk topluluğu (Sovyet halkı) oluştu; temel ekonomik ve siyasal çıkarlar birliğinin ve Marksist-Leninist ideolojinin etkisiyle yekpare hale geldi. Bu toplumsal temel üzerinde, proletarya diktatoryasının temel işlevlerinden biri yani ülke içinde düşmanca davranan sınıfların ortadan kaldırılması da sona ermiş oldu. Sosyalist devlet geliştikçe, tüm halkın iradesini dile getirme durumuna girer ve **tüm halkın devleti** olur.

Özü gereği, komünist idealin en sebatkâr taşıyıcısı olan işçi sınıfı, bu niteliğinden ötürü, tüm halkın devletinin sistemi içinde baş rolü oynar. Geçiş döneminde, işçi sınıfının, köylüler karşısında oynadığı yönetici rol, köylüleri burjuvaziden ayırmak ve kendi safına çekmektir. Bu, köylülerin içinde etkin olan özel mülkiyet eğilimini yenmek gerekliliğinin doğurduğu bir sonuçtur. İşçi sınıfının yönetici rol oynadığı bu durumda, bu sınıfla köylülerin ittifakı, proletarya diktatoryası olmaksızın pekiştirilemez. Oysa, sosyalist dönemde, tarımın, sosyalist doğrultuda dönüşüme

uğratılması köylülerin toplumsal niteliğini değişikliğe uğrattığı ve burjuvazi tasfiye edildiği için, işçi sınıfının, köylüleri safına çekmek için mücadele etmesi gerekli değildir artık. Bundan ötürü, köylüler karşısında yönetici rolü oynamak için işçi sınıfının proletarya diktatoryasına gereksinimi artık kalmaz. Çünkü, işçi sınıfı, bu işlevi, sınıfların kökten ortadan kalkmasına ve komünizmin kurulmasına kadar tüm halkın devleti çerçevesi içinde yürütebilir ve yürütecektir.

Sosyalist toplumda, işçi sınıfının oynadığı yönetici rol, yeni toplumun yaratıcısı olarak işçi sınıfının tarihsel görevini bilinçli bir biçimde ortaya koyan komünist ya da işçi partisinin liderliğinde dile gelir.

Dış alanda ve iki sistem arasındaki ilişkilerde, sosyalist devlet, devrimci işçi sınıfı ve ulusal kurtuluş hareketlerini destekleme amacına yönelik bir sınıf siyaseti güden, sosyalist toplumun ve komünizmin kurulması için elverişli uluslararası koşulları pekiştiren ve sürekli barışı güvence altına alan bir sınıf devleti ve proletarya enternasyonalizminin taşıyıcısı olarak davranır.

Sosyalist devletin gelişimi, gittikçe daha geniş halk kütlelerinin yönetime katılmasını ve sosyalist demokrasinin her yönde ilerlemesini içerir.

Demokrasi ve kütlelerin yaratıcı etkinliğinin teşvik edilmesi için gerekli koşullardan biri, bürokratik uygulamalara karşı mücadeledir. Lenin şöyle diyor: «Bürokrasiyi kesin bir biçimde, ancak, tüm halk yönetime katıldığı zaman yenilgiye uğratabiliriz.» (83)

Daha önceki bütün sömürücü devletlere karşıt olarak **sosyalist devlet, gelişimi sırasında, kendi ortadan kalkışının önkoşullarını yaratır.** Ama gerçekten ortadan kalkması için, gerekli iç ve dış koşulların gerçekleşmesi zorunlu-

(83) V. İ. Lenin, **Collected Works**, c. 29, s. 183.

dur. Devletin tam olarak ortadan kalkmasının iç ekonomik, toplumsal ve kültürel önkoşulları, ancak komünizmin üst aşamasında gerçekleşir. Uluslararası önkoşulu ise, herhangi bir dış saldırı tehlikesinin kalmaması yani bütün dünyada sosyalizmin zafere ulaşmış olmasıdır. Bu döneme kadar, devletin varlığı bir zorunluk olarak devam eder.

Devletin ortadan kalkması, özel zorlama aygıtının ve siyasal işlevlerini yerine getirmesini sağlayan organların ortadan kalkması demektir. Devletin, ekonomik-örgütsel ve kültürel-eğitsel işlevleri yerine getirmesini sağlayan organlar ortadan kalkmayacaktır. Komünizmde devlet olmayacaktır. Ama bu, komünist toplum, üretim ve tüketimi planlamayacak, kollektif yaşam biçimlerini ve daha birçok şeyi örgütlemeyecek demek değildir. Bunları yapmak için yumuşak bir örgütlenme gerekli olacak ve bunu, toplumun üyeleri kendi istekleriyle yerine getirecektir. Bundan ötürü, komünist toplumda, özyönetim organları var olmaya devam edecektir. Bu, **devletin ortadan kalkması, tüm halkın devletinin komünist özyönetime dönüşmesidir**, anlamına gelir.

Proletarya devrimi, sömürücü hukukunun ortadan kalkması ve yerine yeni ve **sosyalist bir yasallığın,** devrimci bir düzen ve hukukun geçmesi sonucunu doğurur.

Başlangıçtan beri, Sovyet devleti, hukuku, eski ekonomik, toplumsal ve ideolojik ilişkileri yıkmak ve yenilerini kurmak için kullandı. İlk yasal önlemi (toprakta özel mülkiyetin kaldırılması), hem sosyalist devrimin zafer kazanması hem de sosyalist yapının kurulması için daha sonra harcanan çabalar açısından çok büyük önem taşıyordu. Daha sonra, bankaların, demiryollarının, dış ticaretin, ticaret filosunun, büyük sanayiin tümünün ulusallaştırılması ve sekiz saatlik işgünü, toplumsal sigorta, zümrelerin ve ünvanların kaldırılması, kilisenin devletten ve okulun kili-

seden ayrılması konusunda çıkarılan kararnamelerini de unutmamalıyız.

Sosyalist hukuk, devletin bütün etkinlik biçimlerini, işlevlerini ve görevlerini saptar ve bu, hukukun, tüm toplumsal gelişim üzerindeki karşı [mütekabil] etkisini belirler.

Sosyalizmin zaferiyle birlikte, hukuk Sosyalist toplumun tüm halkının anayasayla gerekçelendirilmiş ve tamlaşmış devlet iradesi haline gelir. Kurulan ve egemen olan sosyalist üretim ilişkileri, halkın iradesini, halkın çıkarlarına uygun biçimde gerçekleştirmek için gerekli maddesel temeli sağlar. Sosyalist toplumda hukuk, nesnel yasaların bilinçli uygulanımı ve kullanımı için bir araç görevini yerine getirir. Tüm devlet boyutları içinde ulusal ekonomi ve kültürün gelişimi için yapılan plan, sadece nesnel yasaların yansısı olarak değil yasal durum olarak da ortaya çıkar. Devletin yardımıyla, tüm toplumu kapsayan bir merkezileşmiş ekonominin kurulması ve pekiştirilmesinde, sosyalist hukuk özellikle çok önemli bir rol oynar.

Komünist dönemde, sosyalist hukuk ve düzen daha da pekiştirilir ve komünist yapının kurulması amacına yönelmiş toplumun etkinliğini düzenleyen bütün yasal kurallar iyileştirilir. Sosyalist hukuk ve adalet sistemi, suçun ve kaynaklarının ortadan kaldırılmasını amaçlar. Bu, ilerde, suçun cezalandırılmasının yerine toplumsal etki önlemlerinin konmasını olanaklı kılacaktır.

Devletin ortadan silinmesiyle birlikte, siyasal, üretimin ve öteki süreçlerin yönetim bilimi haline gelir; yasal kurallara bağlı olmayan insanlar arası ilişkiler alanı genişler; ahlâk, insan ilişkilerinin düzenleyicisi olarak gittikçe daha büyük bir rol oynamaya başlar; ahlâk ve hukuk arasındaki ayırım silinmeye yüz tutar ve yurttaşların hakları ve ödevleri, komünist topluluğun yaşamasını yöneten tutarlı bir değerler düzeni içinde kaynaşıp birleşir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜRECİN MANEVÎ YANI

Daha önceki bölümlerde, toplumu, işleyen ve gelişen bir sistem olarak ya da insan etkinliğinin sonucu olarak çözümlemeden geçirirken, her zaman, **toplumsal bilinci** göz önünde tutmak zorunda kaldık. Toplumsal bilinç, her toplumsal sistemin yapısının zorunlu bir öğesi ve insanoğlunun tarihsel etkinliğinin kurucu bir parçası olduğu için böyle yapmamız doğaldı. Ama toplumsal bilinç, toplumsal yaşamın öteki fenomenleri ve insanoğlunun tarihsel etkinliğiyle ilintili olan bir şey değildir sadece. Toplumsal bilinç, yaşamda ve hem toplumun hem de bütün bireylerin gelişiminde oynadığı rolün açıklanmasını gerektiren özgül bir toplum yaşamı alanı ve özgül bir toplumsal fenomendir.

Burjuva yazarları, insanı sadece üretici bir birim olarak gördüğünü, insanın özlemlerini maddesel değerler elde etmeye ilgi duymakla sınırladığı ve insanın toplum içindeki manevî yaşamını küçümseyerek, toplumun gelişimini ekonomik gelişime indirgediğini ileri sürerek Marksizmi, suçlayıp durmuşlardır. Marksizme karşı apaçık bir düşmanlıktan kaynaklanmıyorlarsa, bu tür suçlamaların, top-

lumsal gelişime ilişkin Marksist kuram konusunda yüzeysel bir bilginin sonucu olduğunu söylemeliyiz.

Bu kurama göre, toplumsal gelişimin, insanların irade ve bilincinden bağımsız yasaların etkisinde ortaya çıktığını görmüştük. Bu anlamda, toplumun gelişimi, doğanın gelişiminden farksızdır. Ama doğa yasaları, kör ve kaba güçlerin etkileşmesinde dile geldiği halde, toplumsal gelişimin yasaları, ancak, insanların etkinlikleri aracılığıyla dile gelir. Böyle olduğuna, yani tarihin yasaları zihin ve iradeyle donanmış varlıklarca gerçekleştirildiğine göre, tarihin akışı; fikirlerin ve özlemlerin, duyguların ve düşüncelerin, kuralların ve değerlerin; kısacası, insanları yaşamalarında ve etkinliklerinde yönlendiren bütün manevî öğelerin oynadığı rol bilinmedikçe doğru bir biçimde kavranamaz.

Birleşmiş Milletlerin resmî verilerinde bile, özellikle Üçüncü Dünyada yüz milyonlarca insanın yoksulluk ve açlık tehdidiyle karşı karşıya olduğunun belirtildiği modern dünyamızda, bu sorunun ne kadar büyük önem taşıdığını herkes kolayca anlayacaktır. Gerçekten de Marksizm, maddesel servetin ve değerlerin herkese gereksinimlerine göre dağıtıldığı bir toplum kurmaya götürecek yollar ve araçlarla uğraşmaktadır. Ama Marksistlerin, maddesel bolluğu, biricik amaç olarak gördüklerini ileri sürmek saçma bir şeydir. Böyle bir şey, söz konusu değildir. Tarihsel deneyler, gerekli manevî (ahlâksal, estetik, vb.) toplum gelişmesi; insanların manevî gereksinimlerinin ortaya çıkması ve eksiksiz gelişimleri olmadan, maddesel bolluğun gerçekleşmesinin, toplumu yozlaşmaya sürüklediğini gösteriyor. Marksist kuram, maddesel bolluğu, sadece, her bireyin eksiksiz gelişiminin ve manevî gereksinimleri ile yaratıcı gücünün zorunlu bir koşulu olarak görür.

Bundan ötürü, insanlığın geçmiş ve şimdiki zamanı konusunda doğru bir görüş edinmemizi ve geleceğini doğru

bir biçimde öngörmemizi sağlayan Marksizmin özü, toplumsal bilince ve toplum ile bireyin manevî yaşamına büyük bir dikkatle eğilmemizi gerekli kılar.

Toplumsal bilinç, her şeyden önce, doğal ve toplumsal gerçekliğin bir yansısıdır. Bilinç zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü, bilinç olmasaydı, doğayı insan gereksinimlerine uygun biçimde ve amaç güderek değişikliğe uğratmak ve bu gereksinimlere uydurmak ve ayrıca, genellikle amaç-güder etkinlik olarak emek diye bir şey söz konusu olamazdı.

İnsan etkinliği, dünyayı, pratikte sadece değişikliğe uğratmakla kalmaz; aynı zamanda, dünyayı özümler ve bunun sonuçları toplumsal bilinçte saptanır. **Toplumsal alandaki etkinlik (manevî üretim), fikirlerin, kuramların, sanatsal imge yaratışlarının ve benzerlerinin «üretimi»** dir. Ama bir açıdan etkinlik olarak görünen şey, öteki açıdan bir varlık biçimi, bir nesne-biçim olarak kendini gösterir. Her etkinlik, doğurduğu üründe ete kemiğe bürünür; gerçekleşir ve «kendini kaybeder». Nitekim, manevî etkinliğin sonuçları, dilde, kitaplarda, teknolojide, mimarî yapılarda [structure'lerde] ve öteki maddesel cisimlenişlerde maddeleşir.

Toplumun manevî yaşamı, fikirlerin üretimi değildir sadece; aynı zamanda, toplumsal bilincin işlemesidir; yani onun, bireysel bilinçle etkileşmesidir. Bu, çeşitli toplumsal gruplar ve sınıflar arasındaki ideolojik mücadeleyi; fikir, görüş ve kuram alışverişini; bunların ortaya çıkışını ve gelişimini de kapsar. Toplumun manevî yaşamı, toplum yaşamına sıkı sıkıya bağlıdır; toplumsal süreçleri, çatışma ve çarpışmaları yansıtır ve insanların toplumsal etkinliğinin birçok biçimiyle ilişki halindedir.

Toplumun manevî yaşamını kavramak için her şeyden önce, toplum yaşamındaki göreli olarak bağımsız bir fenomen olarak **toplumsal bilincin yapısını** ele almak gerekir.

Toplumsal Bilincin Yapısının İncelenmesinin İlkeleri

Toplumsal bilinç, tarihsel değişimlerden geçen çok yanlı bir fenomendir. Tüm olarak ele alındığında, karşımıza, başlıca **üç çözümleme [inceleme] doğrultusu çıkar: tarihsel-jenetik, epistemolojik [bilgi kuramına dayanan] ve sosyolojik.**

Birinci doğrultu, toplumsal bilincin tarihini, toplumsal gelişimin tarihsel aşamalarının çerçevesi içinde incelemektir. Marx'ın dediği gibi, manevî ve maddesel üretim arasındaki bağın çözümlenmesi, her şeyden önce, belli tarihsel biçim içindeki maddesel üretimin incelenmesini gerekli kılar. Nitekim, kapitalist maddesel üretim tarzına, Ortaçağınkinden köklü olarak farklı bir manevî üretim biçimi tekabül eder. Sosyalist üretim tarzına tekabül eden tip te, kapitalist üretim tarzına tekabül eden tipten farklıdır. «Maddesel üretim, **özgül tarihsel biçimi** içinde kavranmazsa, ona tekabül eden manevî üretimdeki özgül yanı ve birinin öteki üzerindeki karşılıklı etkisini anlamak olanaksızdır.» (84)

Her toplumsal-ekonomik oluşumda, bilincin sadece içeriğinin değil, yapısının da özgül yanları vardır. Ama bunu gelişimin temel aşamaları bakımından ele alırsak, **tarihte üç özgül oluşumun açıkça ortaya çıktığını görürüz. Bunlar, sınıf-öncesi toplumun bilinci, uzlaşımsız-sınıf oluşumlarının bilinci ve zamanımızda doğmaya başlayan komünist oluşum bilincidir.**

İlkel-komünal oluşumda, fikirlerin, anlayışların ve bilincin üretimi, maddesel etkinlikle doğrudan doğruya içiçe geçmiş durumdadır. Burada, anlayışlar, düşünceler ve tüm toplumsal ilintiler, insanlar arasındaki maddesel ilişkilerin

---

(84) K. Marx, **Theories of Surplus-Value**, b.I, Moskova, 1969, s. 285.

dolaysız bir ürünü olarak görünmektedir. İlkel topluluğun ilişkileri, ilkel üretime dayandığından, toplumsal bilinç te sadece içerik bakımından değil yapı bakımından da bir çekirdek durumundadır ve ilkeldir. Çeşitli öğeleri, henüz farklılaşmamış biçimde içinde barındırır. Bu bilinç, ahlâk kurallarının, ampirik bilginin, dinsel düşüncelerin ve estetik duyguların henüz birbirinden farklılaşmadığı bir manevî öğeler karmaşasıdır.

Bu dönemin bireyinin toplumsal bilinci, grubun, aşiretin ya da kabilenin bilinciyle özdeştir. Engels şöyle yazıyor: «Kabile, hem kendisiyle hem de yabancılarla ilişkisinde, insanın sınırıydı: kabile, aşiret ve kurumları, kutsal ve dokunulmazdı; doğanın kurduğu üstün bir güçtü ve birey, duygu, düşünce ve davranış bakımından ona kesinlikle boyun eğiyordu.» (85)

Uzlaşımsız sınıf oluşumunda, bilincin hem içeriği hem de yapısı nitel bir değişime uğradı. Bu değişim önce, yeni toplumsal kurumların (devlet) ve yeni toplumsal yaşam alanlarının (siyasal ve hukukî ilişkiler) ortaya çıkmasıyla kendini gösterdi ve bunlara tekabül eden siyasal bilinç, hukuk bilinci ve benzerleri ortaya çıktı. Ayrıca, toplumun sınıflara bölünmesiyle, toplumsal bilinç, çeşitli sınıfların bilinci olarak kendini gösterdi ve ekonomik ve siyasal bakımdan egemen olan sınıfın bilinci egemen bilinç olarak kendini ortaya koydu. Bundan başka, işbölümü ve fikir emeğinin kol emeğinden ayrılması temeli üzerinde, kuramsal bir bilinç (felsefe, bilimin kökenleri) ortaya çıktı; toplumsal bilincin gelişimi, bu bilincin içten farklılaşmaya uğramasına ve bu bilinç içinde **göreli olarak bağımsız biçimlerin**, yani siyasal, yasal, dinsel, bilimsel, estetik ve felsefî biçimlerin oluşmasına yol açtı. Toplumsal bilinç, bütün uzlaşmasız oluşumlarda, bu biçimlerden geçerek gelişti. Ma-

(85) K. Marx ve F. Engels, **Selected Works**, c. 3, s. 267.

nevi etkinlik, yönetici sınıfın ayrıcalığı haline geldi ve bu, emekçi sınıfların sırtından gerçekleştirildi. Emekçi sınıflar, hiç bir manevî içeriği olmayan kol emeğini gerçekleştirmekle yetinmek durumuna itildi.

Bugün içinde bulunduğumuz kapitalimizden komünizme geçiş dönemi, tüm dünyada gerçekleştiği zaman komünizmin ayırt edici özeliklerini oluşturacak olan bilinç yapısı değişimlerini henüz bütün yanlarıyla ortaya koymuş değildir. Ne var ki, SSCB'nin ve öteki sosyalist ülkelerin deneyleri, bu alandaki eğilim ve yönelişleri açıkça gösteriyor. Nitekim, Sovyet toplumu, ekonomik ve siyasal çıkarlar birliği üzerinde ideolojik olarak birleşmiş bir toplumdur. Bireysel özel mülkiyet bilincinin kalıntıları ortadan kalkmaktadır. Sosyalist toplumdaki insanların çeşitli gereksinimlerine cevap veren biçimlerin bileşiminde değişiklik ortaya çıkmaktadır. Bu, özellikle, bilincin dinsel biçimlerinin gittikçe etkisini yitirmesinde dile gelmektedir. Sovyet yurttaşlarının çoğu tanrıtanımazlığı benimsemiştir. Ayrıca, siyasal ve yasal alanlardaki köklü değişimlerle birlikte, sosyalist toplumun siyasal ve yasal bilincinde de değişimler ortaya çıkmaktadır. Bunların şu anda oynadıkları rol çok önemli olmakla birlikte, siyasal ve yasal alanların ortadan aklkması koşulları belirdiği zaman, sözünü ettiğimiz bu bilinç biçimleri de ortadan kalkacaktır.

Şimdi, insanlık tarihi boyunca bilinç yapısının değişiminden bilincin **epistemolojik yanı** konusuna geçelim. Epistemolojik yaklaşım, toplumsal bilinci, **neyi** yansıttığı, **nasıl** yansıttığı ve **ne ölçüde yansıttığı** (yüzeysel biçimde mi yoksa derinlemesine mi; doğru olarak mı çarpıtarak mı?) açısından ele almak demektir. Bu açıdan bakınca, bütün belirişleri içinde bilincin bir yansı olarak, yani gerçeğin bilinip tanınması ve doğru ile yanlış kategorileri içinde dile gelmesi olarak göründüğünü söyleyebiliriz. Nitekim, dinsel ve idealist felsefî bilinç, yanlış bilgi verir; bilimsel ve

maddeci felsefi kavrayış ise doğru bilgi sağlar. Epistemolojik çözümleme, zorunlu olarak, bilinç ve toplumsal-tarihsel pratik arasında ilinti kurar. Çünkü bu pratik, bilmenin temeli ve doğruluğunun ölçütüdür.

Toplumsal bilinci epistemolojik açıdan çözümlemeden geçirirsek, bu bilinç içinde iki yapısal düzeyi birbirinden ayırt edebiliriz. Bunlar, toplumsal insanın bilincinde gerçeğin dolaysız yansımasının düzeyi, yani **sıradan bilinç** ve bilincin daha önceki gelişimini de bir dolayım olarak içinde taşıyan ve **sistematik kuramsal (ya da estetik) bilinç** biçimine bürünen daha derin bir yansımadır. Sıradan ve sistematik (86) bilinç arasındaki ayırımı her ikisi de genelleme olduğu için duyusal ve rasyonel yansıma aşamaları arasındaki ayırımla aynı şey saymamak gerekir. Sıradan bilinç, günlük pratikte ortaya çıkan daha alt bir düzeyin genellenmesidir. Fikirlerin ve kuramların tutarlı bir mantık sistemi olarak biçimlendirilmişi değildir. Sistematik bilinç ise, eldeki fikir dağarcığında doğrudan doğruya kaynaklanır, onu geliştirir ve böylece daha üst düzeyde bir genelleme olarak ortaya çıkar. Sistematik bilincin nesneyle ilintisi, daha önceden biriktirilmiş fikir dağarcığıyla dolayım lanmıştır [fikir dağarcığı, bu bilinçle nesne arasına girmiştir]. Daha derinlemesine bir epistemolojik bilinç yapısı çözümlemesi, bu bilinç içinde, nesne ve yansıma biçimiyle belirlenen farklı kurucu öğeler olduğunu gösterir. Böylece, sıradan ve sistematik bilinç içinde, çeşitli nesnelere; doğa ve topluma, araç ve gereç yapımına, çeşitli binaların kurulmasına, insan hastalıkları ve tedavisine, insanlar ile uluslar arasındaki ilişkilere, gerçekliğin ve insan heyecan-

---

(86) «Sistematik bilinç», pek yerinde olmadığını bildiğimiz halde, daha iyisi olmadığı için, sıradan bilinç üstünde bulunan bilinç (gerçeklik yansısı) düzeyini belirtmek için kullanılan bir terimdir.

larının estetik özelliklerine, insanların çıkarlarına ve toplumun gereksinimlerine ilişkin bilgiler saptanabilir.

Ne var ki, sıradan bilinçte, bütün bu yansıma biçimleri henüz açıkça farklılaşmamıştır. Sistematik bilinçte ise, bunlar, uzmanların; bilim adamlarının, sanatçıların, ideologların, askerlerin, siyasal liderlerin ve benzerlerinin ürünleridir.

Üçüncü, yani **sosyolojik** çözümleme doğrultusu ise, toplumsal bilinci, **belli bir toplumsal sistemin kurucu öğesi olarak** ele almamızı ve bu sistemin gelişiminde ve işleyişinde oynadığı rolü incelememizi olanaklı kılar. Sosyolojik çözümleme, ancak, epistemolojik çözümlemeyle organik bir bağ içindeyse bilimseldir. Gerçekten de, tüm toplumsal bilincin işlevi ya da bireysel kurucu öğeleri ancak, **neyi** yansıttıkları ve **nasıl** yansıttıkları ele alınırsa kavranabilir. Öte yandan, sosyolojik yaklaşım olmazsa epistemolojik çözümleme de yetersiz kalır. Çünkü, epistemoloji açısından, bilim ve ahlâklılık, din ve sanat, felsefe ve doğa bilimleri, yansının özgül biçimleridir sadece. Yani özgül nesnelerin özgül bilinme biçimleridir. Belli manevî öğeleri ve işlevlerini doğuran toplumsal gereksinimleri göz önünde tutan sosyolojik çözümleme, sözünü ettiğimiz bu bilinç biçimlerinin toplumsal yaşamda oynadıkları rol bakımından birbirinden ayırt edilmesini olanaklı kılar. Ayrıca, epistemolojik yaklaşımı benimseyen çözümlemecinin bir yana bıraktığı toplumsal bilinç yapısının bilinmedik yanlarının bulunması olanağını da yaratır.

Öyleyse, sosyolojik bilinç çözümlemesinin, pratikle ilintisi ve buna göre yapısının kavranması bakımından ne sağladığını sorabiliriz. Bu çözümleme, bilinci, belli bir toplumsal sistem içinde yürütülen bir etkinlik işlevi olarak çözümlememize yardımcı olmaktadır.

Gerçekten de pratik bilinci ve bireysel kurucu öğelerin, yardımcı olması ve amaç güderlik edinmesi için yaratır.

İnsan pratiği çok yanlıdır. Ama toplumsal insanın tüm pratiği içinde, **özne ile nesne arasında başlıca üç ilişki tipi** vardır ve bunlara uygun olarak **dünyayı manevî açıdan özümlemenin üç tipi** ortaya çıkar.

Bunların birincisi, **insanlar ile,** dönüşüme uğratılacak bir varlık ve **nesnel** bilgiyi gerektiren bir şey olarak **doğal ve toplumsal nesne arasındaki ilişkidir.**

İkincisi, belli bir üretim tarzı üzerinde biçimlenen ve oluşması için bir **ideolojiye** gereksinim duyan insanla insan arasındaki ilişkiler ya da insanlar arasındaki **toplumsal ilişkilerdir.**

Üçüncüsü de **özne ile gerçeklik arasındaki estetik ilişkilerdir.** Bunun uyarınca da **sanat** ortaya çıkar.

İlkel toplumun bilincinde bile, sosyolojik çözümleme aracılığıyla, pratik etkinlik içinde ve bu etkinliğe dayanan ve bu etkinliği destekleyen deneme ve yanılma davranışlarının ürünü olan ve farklılaşmamış bir durumda bulunan ve kütlelerin edinmiş olduğu **ampirik bilgi**'yi; insanlar arası ilişkileri biçimlendiren ve kuran, bireyi toplumsallaştıran ve toplumsal yaşamın zorunlu koşullarına boyun eğdirten ama henüz sistematik bir nitelik kazanmamış olan ve **toplumsal psikoloji** ve **halk yaratıcılığı** biçiminde ortaya çıkan **insan yaşamının toplumsal koşulunun kavranışından** ayırt edebiliriz. Toplumsal psikolojik ve halk yaratıcılığı, insanın gerçeklikle arasındaki ilişki konusunda estetik bir kavrayış edindikçe biçim kazanır ve gerçekliğin estetik özellikler açısından bilinmesini ve tanımasını sağlayan, insanın duyusal yanını geliştiren ve kütleleri eğitip toplumsal görevleri ele alacak duruma gelmelerini sağlayan bir araç rolünü oynar.

Toplum daha ileriledikçe, sıradan bilincin özgül yanını belirten bu üç öğe de varlığını korur. Bunun nedeni, gerçekliğin dolaysız yansısının ve onunla birlikte kütle bilincinde günlük ve sıradan pratiğin dolaysız olarak kavranı-

şının da varlığını sürdürmesidir. Ne var ki, uzlaşımsız-sınıf oluşumlarında, yeni bir yapısal düzeyi yani **dolayımlanmış kuramsal ve estetik bilinci** doğuran **köklü bir toplumsal bilinç farklılaşması** ortaya çıkar. Böylece, kuramsal düşünceyle dolayımlanmış bilgi olarak bilim, daha önceki fikirler dağarcığına dayanan ve onu geliştiren fikirler sistemi olarak **ideoloji** ve önceki estetik pratikten kaynaklanan ve onu geliştiren bir yansı yani estetik imgeler içinde gerçekliğin yansısı olarak **profesyonel sanat** kendini gösterir.

Bu öğelerin her birinin de karmaşık bir yapısı vardır. Bilim, tarih boyunca, bir farklılaşma ve bütünleşme sürecinden geçer. Bunun sonucu olarak bugün, iyice dallanmış bir ağacı andıran hem tutarlı [içten ilişkili] hem de içten farklılaşmış bir bilgi sistemi olarak görünmektedir. Günümüzün koşulları içinde ideoloji, altı farklı biçimi kapsamaktadır. Bunlar, siyasal ideoloji, hukuk bilinci, ahlâklılık, din, estetik görüşler ve felsefedir. Profesyonel sanat ta karmaşık yapılı bir fenomen olarak ortaya çıkıyor. Tarihsel kökleri olan sanatlara (resim, edebiyat, tiyatro, müzik, vb.) yeni teknik araçların ortaya çıkışıyla birlikte kendini gösteren sanat fotoğrafı, sinema, televizyon ve benzerleri katılmış bulunuyor.

Gerçeğe ilişkin dolayımlı düşüncenin bütün bu öğeleri, sıradan bilincin mütekabil öğeleri gibi aynı işlevi yerine getirmektedir. Ama bunlar, yeni toplumsal-tarihsel pratik temeli üzerinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim bilim, pratik etkinliğin, kuramsal bilginin bulunmadığı yerde olanaksız olduğu noktada ortaya çıkar. İdeoloji de, geniş kütlelerin, (sınıfların) toplumsal sorunlara el atıkları ve birleşip başarılı bir etkinlik göstermeleri için ortak çıkarlarını dile getiren ve gerçekliği bu çıkarların prizmasından gösteren bir fikirler sistemine gereksinim duydukları noktada ortaya çıkar. Profesyonel sanat ta, sanatı bir meslek olarak benimseme olanağının sağlandığı insanların ortaya çıktığı ve

insanların duygu, irade ve zihinlerinin, karmaşık estetik araçlar yardımıyla etkilenmesi gereksiniminin doğduğu noktada kendini gösterir.

Kütlelerin sıradan bilinci ve profesyonel bilginler, ideologlar ve sanatçılar tarafından geliştirilen sistematik bilinç arasında sıkı bir bağ vardır ve bunlar birbirini etkilerler. Bu etkileşmenin niteliği, önce her belli toplumun kendine özgü yanları ve sonra, belli bilinç öğesinin özgül yanları tarafından belirlenir.

Toplumsal bilincin yapısının ayırt edici genel özellikleri, işte bunlardır. Bu yapının ortaya çıkarılması, toplumsal bilincin çeşitliliği göz önünde tutularak, toplumdaki manevî ve maddesel yaşamın etkileşmesinin somut bir incelenmesine girişme olanağını sağlar.

Şimdi, toplumsal bilincin yapısını ve çeşitli kurucu öğelerinin işlevlerini ayrıntılı bir biçimde ele alalım.

Bilgi ve İdeoloji

İnsanlar, doğa ve toplum yaşamı üzerinde amaç-güder bir etki gösterdikleri için gerçekliğin özelliklerini ve yasalarını öğrenme gereksinimi duyarlar. Örneğin, bir elektrik santrali kurmak isteyen insanlar, ister kapitalist ister sosyalist bir ülkede bulunsunlar, bilmeleri gereken aynı nesnel yasalardan yararlanırlar. Gerçekten de buradaki toplumsal ilgi ve yöneliş, nesnenin ve temel niteliğinin; insandan ve insanla olan ilişkisinden bağımsız olarak kendinde-olanın bilgisini edinmekten başka şey değildir. Pratik gereksinimler, insanı, nesnede, belli yanlar ve bağlantılar bulmaya yöneltir. Ama, insan, etkinliğinde başarılı olmak istiyorsa, bunlara ilişkin nesnel bir bilgiye yani özneden bağımsız olan nesnel bir hakikate sahip olmalıdır. Üşüyen bir kimse, ısınmasını sağlayacak şeyleri düşünür. Ama ateş yakabilmesi için eşyanın nesnel özelliklerini hesaba kat-

ması gerekir. Örneğin, bir taş yığınının nar gibi bir ateş haline gelemiyeceğini bilmesi zorunludur.

Ama etkinliğin başka bir özelliği de vardır. Çalışma ve pratik, insanın nesneyi etkileyişinin bir biçimidir ve bir takım amaçların göz önünde tutulmasıyla, programların belirlenmesiyle, etkinliğin yol ve yönteminin ortaya konmasıyla ilintilidir. Bundan ötürü, insanın pratiği sadece nesnel bilgi gereksinimini değil, gerçeklik karşısındaki öznel tavrını da doğurur ve bu gerçek fenomenleri ve hem maddesel hem de manevî üretimin sonuçlarını değerlendirmesinde dile gelir. Birey, bir özne olarak ancak son kertede ortaya çıkar; çünkü ancak, aşiret, kabile, sınıf ya da somut toplum dolayısıyla toplumsal bir varlık kazanır. Belli bir öznel tavrın toplumsal bir anlam kazanması ve toplumsal bilinçte saptanması bundan ötürüdür.

Nesnel bilgi ile gerçeklik karşısında benimsenen öznel tavrın biçimleri arasında çeşitli ve karmaşık ilişkiler ortaya çıkar. Ne var ki, bunların kapsamlı bir incelenmesi, bu kitabın dışında kalıyor. Biz sadece, modern topluma özgü olan ve onun yaşamında büyük rol oynayan ve toplumsal öznenin kendini dile getirmesi ve ortaya koymasının bir biçimi olan ideoloji ile bilgi arasındaki ilişkiden söz edeceğiz. Bilgi gibi, ideoloji de toplumsal gereksinimlerden doğar ama farklı br özellik taşır. En genel biçimiyle ideolojik bilinç, bütün üretici etkinliklerin belli bir toplumsal biçim ve somut toplumsal ilişkilerin çerçevesi içinde ortaya çıkmasından ve böylece toplumsal öznenin (toplum, sınıf), belli toplumsal ilişkileri ya değiştirmek ya da pekiştirmek için bu ilişkileri kavrama gereksinimi duymasından doğar.

Bundan ötürü, toplumsal bilincin gelişiminde, **karşılıklı olarak ilintili iki eğilim** kendini gösterir. Bunların birincisi, toplumsal insanın canlı pratiğinin gereksinimleriyle belirlenen **bilgi edinme eğilimidir,** yani doğa ve toplum konusunda nesnel bilgi biriktirilmesidir. İkincisi ise, belli top-

lumsal ilişkileri korumaya ya da değiştirmeye yönelen toplumsal gereksinimlerce belirlenen **ideolojik eğilimdir. Somut yaşamda, bu iki eğilim sıkı sıkıya içiçe geçmiştir ve çoğunlukla birbiriyle örtüşür.** Öyle ki, bunlar sadece kuramsal çözümleme ve soyutlama yoluyla birbirinden ayrılabilir.

İdeolojik süreçte bilgi edinme yani ve bilginin gelişiminde ideolojik bir yan vardır. Ne var ki, bilgi ve ideolojinin gelişimleri farklı tekrarlanışlara bağlı oldukları ve toplumsal bilincin bu yapısal öğeleri farklı işlevler yerine getirdikleri için, sözü geçen iki eğilimi özdeş saymak doğru olmaz. İnsanın doğa ile olan maddesel ilişkileri nasıl belli üretim ilişkileri aracılığıyla gerçekleşiyorsa; gerçeklikle arasındaki bilgi edinme ilişkileri de belli toplumsal koşulların doğurduğu belli ideolojik biçimler aracılığıyla gerçekleşir.

İdeoloji, toplumsal bilincin, toplumun karşısına çıkan toplumsal görevlerin yerine getirilmesine doğrudan doğruya bağlı olan ve toplumsal ilişkileri değiştirmeye ya da temellendirmeye yardımeden bölümüdür. Sınıf toplumunda, ideoloji, sınıf karakteri taşır. Yani, belli sınıfların maddesel çıkarlarının saptanması ve manevî açıdan dile gelişidir. Bu niçin böyledir?

Toplum sınıflara bölününce, çeşitli sınıfların maddesel çıkarları (bunlar, belli üretim ilişkileri sistemi içindeki nesnel durumlarından kaynaklanır), insanların, kendi toplumsal varlıklarını ve çevrelerindeki gerçekliği kavrayışları üzerinde kesin bir etki yapmaya başlar. İlerici sınıfların çıkarları, toplumsal gelişimin nesnel yasalarının dile gelişinin bir biçimidir ve gerici sınıfların çıkarları da bunlarla çatışma durumundadır. Toplumun karşısına çıkan sorunlar, ancak sınıf mücadelesi aracılığıyla çözüldüğü için, sınıf çıkarları, toplumsal gelişimin temel amaçlarının gerçekleştirilmesinde çok önemli bir rol oynamaya başlar. Sı-

nıf mücadelesi pratiği, sınıf çıkarının ve gerçekleştirilme tarzlarının ideolojik olarak yerine getirilmesi ve korunması gereksinimini doğurur. Bu toplumsal işlev, sınıflar ideolojisi tarafından gerçekleştirilir. **Sınıf toplumunda, ideoloji, toplumsal gelişimin nesnel yasalarının gerçekleştirilmesinin zorunlu öznel koşulu olarak iş görür.**

İdeolojik süreçte, gerçekliğin hem doğru hem de çarpık bir yansısı vardır. Gerçekliğin çarpık yansısı, ideolojideki çeşitli siyasal, dinsel ahlâksal, felsefî ve daha başka hayallerde dile gelir. Ama ideolojideki çarpık gerçeklik yansısının, rasgele bir şey olduğunu sanmamak gerekir. Çünkü, o da, kamera merceklerindeki ters imgenin fizik yasalar tarafından belirlenmesi gibi maddesel nedenleri olan bir yansıdır.

Efendi-hizmetkâr ilişkilerinin ortaya çıkışıyla birlikte ekonomik bakımdan egemen sınıfın çıkarları toplumsal üretimin itici gücünü sağladığı zaman, toplumsal ilişkilerin özü, toplumsal yaşamın düzeyinde, çarpık bir biçimde dile gelir. Üretimi geliştirme amacıyla, insanlar arasında ekonomik ilişkiler oluşur ve çeşitli sınıfların göz önünde tuttukları erekler, son kertede üretim tarafından belirlenmiştir. Ama fenomenlerin yüzeyinde, emekçi halkın maddesel-üretici etkinliği, sadece, egemen sınıfın amaçlarını gerçekleştirmenin bir aracı olarak görünür.

Bundan ötürü bilinç, maddesel ve pratik etkinlik tarafından üretilip belirlenmiyor gibi görünür ve tam tersine insanların maddesel etkinliğini bilinç belirliyor sanılır. Bilinç bu dış görünüşü yansıtarak kendini gerçeklikten ayırır ve gerçekliğe karşı olarak ortaya koyar. «Bu andan başlayarak bilinç, mevcut pratiğin bilincinden başka bir şey olduğu; belli bir şeyi tasarlamadan, **gerçekten** bir şey tasarladığı konusunda kendini tam anlamıyla **pohpohlayabilir.** Bu andan başlayarak bilinç, kendini dünyadan sıyırma

ve 'katıksız' kuram, tanrıbilim, felsefe, ahlâk bilimi ve benzerlerini kurmaya yönelme durumuna girer.» (87)

Fikir etkinliğinde bulunan kimseler, fikir ve kol emeğinin birbirinden ayrılması dolayısıyla, düşünmeyi, zihnin bağımsız bir çalışması olarak görmeye başlarlar. Böylece, ruhsal sürecin göreli bağımsızlığı mutlak gibi görünür. Bilinç ile maddesel gerçeklik arasındaki ilintinin anlaşılma olanağı ortadan kalkar. Toplumsal bilincin gelişimi, tüm toplumsal-tarihsel sürecin maddesel bakımdan belirlenmiş zorunlu bir öğesi ve bir yanı olarak değil, tarihin gidişini belirleyen mutlak olarak bağımsız bir süreç olarak görünür.

Sömürücü sınıflar, özgül çıkarlarını, bir evrensel çıkar gibi göstermek, yani kendi ideolojilerine sınıflar üstü insansal bir anlam kazandırmak konusunda her zaman çaba harcamışlardır.

Sömürücü sınıfın egemenliğini henüz kurmadığı ve sadece pekiştirmeye çalıştığı; çıkarının, çoğunluğun çıkarıyla belli bir ölçüye kadar örtüştüğü dönemde, bu sınıfın ileri görüşlü ideologları, gelecek toplumu idealize ederken [yüceltirken] kendilerini düşünmeksizin, bu sınıfın egemenliğini kurmak için girişilen mücadeleyi evrensel insanlık hakikatinin, aklın ve adaletin mücadelesi olarak içtenlikle ileriye sürerler.

Nesnel olarak Descartes, Spinoza, Helvetius ve Diderot, yükselen burjuvazinin ideologlarıydı. Ama bu düşünürler, toplumsal düşünce tarihinde, hakikat ve adalete kendilerini gerçekten adamış kimseler olarak, hakettikleri yerlerini almışlardır.

Egemenliğini kurmuş bir sömürücü sınıfın durumu ise tamamen farklıdır. Onun için önemli olan şey, egemenlik durumunu sağlayan ekonomik sistemi hiç bir zaman de-

(87) K. Marx ve F. Engels, **The German İdeology**, s. 43.

ğişmeyecek biçimde yerine oturtmaktır. Ama, hiç bir ekonomik sistem ebediyen var olamayacağı için yönetici sınıfın çıkarları ile gerçeklik arasında bir çelişki belirir. Bu koşullarda, yönetici sınıfın ideologları gerçekliği çarpıtmaya başlarlar ve özgür bilimsel bilgi arayışının yerini uşaklık dolu savunmalar alır.

Bundan ötürü, sömürücü toplumda ideolojinin gelişimi, bilginin gelişimiyle özdeşleştirilmemeli ve arkalarında belli toplumsal işlevler yattığı için ideolojik çarpıtmalar da sadece bir yanılgı olarak görülmemelidir.

Ne var ki, bilgi edinme ve ideoloji süreçleri arasındaki ayırım da, bilimsel ve çarpık bilinç ayrımı sınırları içine kapatılmamalıdır. İlerici sınıfların ideologları belli bir ölçüye kadar, bilime çoğunlukla inanmışlar ve bilimin verilerini, sınıf amaçları için kullanmaya yönelmişlerdir. Bundan ötürü, her ideolojiye sahte [çarpık] bilinç diye bakmamak gerekir. **Önemli olan, belli bir ideolojinin, kimlerin sınıf çıkarlarını dile getirdiğini ve bu ideolojinin somut içeriğinin ne olduğunu ortaya koymaktır.**

Burjuva yazarlar, her ideolojinin çarpık ve sahte bir bilinç olduğunu; «yanıltıcı bir güç» taşıdığını, tek yanlı, öznel, bilime karşıt ve bilimle uzlaşmaz bir şey olduğunu rahatça ileri sürerler. İdeolojiyi, «bilim uğruna» red ederler; ve bilimin ideolojiden temizlenmesini isterler. Bu, günümüzde çok moda olan ve **toplum bilimlerinde ve felsefede mutlak tarafsızlığın olanaksız olduğu gibi gereksiz olduğu** gerçeğini de unutan kimseler tarafından savunulan «ideolojileştirmeden-sıyrılma» kuramıdır. Gerçekten de, bir bilim adamının, toplumsal gerçeğe ilişkin nesnel bilgiyi edinmesi, toplumsal yaşamın tekrarlanışlarını ve gerçek çelişkilerini bulması ve bu çelişkileri çözecek güçlerin hangisi olduğunu kesinlikle belirtmesi için, ilerici toplumsal gereksinimleri göz önünde tutması zorunludur. Bundan ötürü, toplumun karşısına çıkan sorunların çözülmesi ko-

nusunda bilimsel bilgiden yararlanan bir ideoloji vardır. Günümüzde, bu ideoloji, **gerçekliğin doğru ve nesnel bilgisine dayanan bilimsel bir ideoloji olan** Marksizm-Leninizmdir. Bunun nedeni, **Marksizm-Leninizmin,** öznel gereksinimleri ve ilgileri, toplumun ileriye dönük gelişiminin gereksinimlerine uygun düşen bir sınıf olan **proletaryanın ideolojisi** olmasıdır. Bu durum, **bilimsel yanla sınıfsal yanı, parti yaklaşımı ile devrimci ruhu** kaynaştırmayı olanaklı kılmaktadır. Ama proletaryanın nesnel gereksinimleri ile bunların ideolojideki kuramsal yansıması arasında özdeşlik hazırlop bir şey değildir. Marksizm, bu özdeşliğin, yeni tarihsel koşullarda otomatik olarak gerçekleşmediğini ileri sürer. Nesnel sürecin olgunlaşmamış olması, işçi sınıfı hareketinin şu ya da bu kesiminin parçasal ve geçici gereksinimlerinin etkisi, deney ve bilgi azlığı; zaman zaman, birçok ülkede, Marksist-Leninist kuramı çarpıtır ve hatta somut içeriğini bozar. Bundan ötürü, toplumsal gelişimin itici güçlerini ve yasalarını yansıtmasına rağmen, Marksizm-Leninizm, onun adına konuşan şu ya da bu ideoloğun yaptığı yorumla her zaman uyuşmaz. Çeşitli görüş açıları, hakikatin en yüce ölçütü olan devrimci pratik içinde birbiriyle karşılaştırılır ve sınanır. İşçi sınıfının karşısına çıkan görevlerin yerine getirilmesine; ancak, gerçeklikte kendini gösteren süreçleri ve yasalarını nesnel olarak yansıtan bir ideoloji yardımcı olabilir. Gerçekliğin bilimsel çözümlenmesinden ve nesnel değerlendirilmesinden biraz uzaklaşmak ve bilimsel açıdan sağlam olmayan kararlar almak, proletaryanın sınıf çıkarlarının ve gereksinimlerinin yerine getirilmesini boşa çıkarır.

İdeolojik gelişimin özgül yanlarından biri, **her yeni sınıfın** bu sınıfın değişen durumu ve çıkarlarıyla birlikte değişmeye yönelen **kendi ideolojisini yaratmasıdır.** Bir sınıf, tarih alanından çekilmeye başladığı zaman, gerçekliğe ilişkin görüşlerini ve çıkarlarını dile getiren görüşler, toplum-

sal fikirler ve kuramlar da etkilerini yitirmeye başlarlar.

Her sınıf, kendi ideolojisini niçin ortaya koymak zorundadır? Çünkü, sınıfların farklı nesnel durumları [statüleri] vardır ve her sınıf kendi tarihsel görevlerini yerine getirmek zorundadır. Eski ideolojiyi kullanmakla yetinerek yapamaz bunu. Çünkü eski ideoloji başka görevleri yerine getirmek için oluşturulmuştur.

Her yeni sınıfın kendi ideolojisini **niçin** ortaya koyduğu sorusunu, **nasıl** ortaya koyduğu sorusuyla karıştırmamak gerekir. Hiç bir ideoloji bir boşlukta ortaya çıkmaz; tam tersine, daha önceki gelişme boyunca birikmiş fikir, kavram ve anlayışlardan yararlanır. Bu, ideolojinin gelişiminde süreklilik olduğunu gösterir. Öyleyse, **bu ideolojik sürekliliğin niteliği nedir?**

Her yeni sınıfın ideolojisi, değişen tarihsel koşulları ve özgül çelişkileri yansıtır; yapılması gereken işleri ortaya koyar. Ama bunları yansıtırken ve taleplerini ortaya koyarken, ideolojilerin tarihsel gelişimi içinde oluşturulmuş kavramları ve kategorileri kullanır. Demek ki, düşünce malzemesi, bir çağdan ötekine devredilmektedir. Örneğin, eşitlik talebi, çeşitli çağlarda ileri sürüldü. Ama, kölelerin ve ezilmişlerin ideolojisi olan ilk Hıristiyanlık, eşitliği, herkesin Tanrı önünde eşit olması biçiminde görüyordu. Burjuva devrimlerindeki eşitlik talebi ise, soyluların sınıf ayrıcalıklarına karşı girişilen bir mücadele biçimine büründü. Öte yandan, proletarya için eşitlik, sınıfların ortadan kaldırılması demektir. Özgürlük, demokrasi, adalet ve benzeri kavramlar da aynı biçimde tarihsel kökleri olan kavramlardır. Fikirlerin içeriği söz konusu olunca, can çekişmekte olan sınıfların ideologlarının, eski ideolojilerden genellikle gerici fikirleri seçtikleri ve bunları kendi amaçlarına uyarladıkları görülür. Zaman zaman, kendi çağlarında ilerici rol oynamış kuramları da kullandıkları olur. Ama bunları bildikleri gibi yorumlar ve böylece anlam bakımın-

dan çarpıtırlar. Bunun apaçık bir örneği, arayıcı yanı, diyalektik görüşleri ve öngörüleri bir yana atılan ve en zayıf noktaları dogmalaştırılan Aristoteles öğretisinin Ortaçağda yorumlanış biçimidir.

Buna karşılık, ilerici sınıflar, ideolojilerini geçmişin ileri fikirlerine dayandırırlar. Nitekim, yükselen burjuvazinin ideologları, geliştirdikleri ve Ortaçağ ideolojisinin karşısına çıkardıkları antik dünyanın hümanist ve maddeci ideallerini yeniden canlandırmışlardı.

Demek ki, toplumsal fikirlerin gelişimini ve yeni bir ideolojinin yaratılmasını ele alırken, bu durumlarda, ekonominin yeniden hiç bir şey yaratmadığını ve sadece eldeki düşünce malzemesinin değişikliğe uğratılma ve geliştirilme doğrultusunu belirlediğini akıldan çıkarmamak gerekir. (88)

İdeolojide süreklilik zorunludur ve tarihsel gelişim bakımından büyük önem taşır. Süreklilik olmasaydı, insanlar, gerçekliği yansıtmak; görüşlerinin, kavramlarının ve kategorilerinin tümünü ortaya koymak için sıfırdan başlamak zorunda kalır ve bunu da yapamazlardı. Yeni sınıfların ideologları, eski kuşakların uzun soyutlama çabalarının ürünlerinden yararlanamazdı ve bu verimler iz bırakmadan kaybolup giderdi. İdeoloji, işlevini yerine getiremez ve toplumun ilerlemesi kösteklenmiş olurdu.

Çeşitli ideolojilerin ortaya çıkmasının ve art arda gelmesinin yanı sıra, tarihte, bilimsel bilginin gitikçe hızlanan bir ilerleyişi olduğunu görüyoruz. Bilginin bu ilerleyişi, sadece somut bilimlerin gelişimi aracılığıyla değil, belli bir ölçüye kadar, ideolojinin alanı içinde de ortaya çıkıyor.

Bilginin ilerlemesi, insanların üretici ve toplumsal-tarihsel etkinliklerinin gereksinimleri üzerinde temellenir.

---

(88) Bkz. K. Marx ve F. Engels, **Selected Correspondence**, s. 424.

Belli tarihsel dönemlerde, bu temel üzerinde elde edilen nesnel bilgi, toplum için bir kazançtır. Newton'ın ya da Mendelyev'in keşfettiği kanunlar gibi kanunları ya da Smith ve Ricardo'nun ortaya koydukları değere ilişkin emek kuramını yeniden keşfetmek ya da ortaya atmak gerekli değildir. Bilim, gelişen pratiğe cevap verirken, eldeki bilginin bir yana atılması yoluyla değil, bu bilgiye dayanarak, onu geliştirerek ve derinleştirerek ilerler. Bundan ötürü, insan bilgisinin göreli hakikatten mutlak hakikate yöneliş hareketi içinde ilerleyebilmesi için, bilimsel bilgide, sağlam bir sürekliliğin bulunması zorunlu bir koşuldur.

Demek ki, **ideolojideki sürekliliği, bilimsel bilgideki süreklilikten ayırt etmek gerekir.** Her iki alanda da süreklilik vardır, ama bu süreklilik, bilimde, daha önce elde edilmiş bütün nesnel bilginin korunması ve kullanılması anlamına gelir. İdeolojide ise, süreklilik, sadece belli bir sınıfın gereksinimlerine uygun düşen ve içeriği, çağın koşullarınca belirlenen bölümleri kullanılan düşünce malzemesinin korunması ve sürdürülmesi anlamına gelir.

Toplumsal Psikoloji ve İdeoloji

İdeologlar tarafından üretilen ve geliştirilen ideolojiye karşıt olarak **toplumsal psikoloji, kütle bilincidir.** Toplumsal psikoloji, kütlelerin, yaşam koşullarını ve etkinliğini, ilgilerini ve gereksinimlerini yansıtan günlük yaşam ve çabaları boyunca belirlenen görüşlerden ve kavramlardan oluşur. **Toplumsal psikoloji, kütlelerin bilincinde varlığın dolaysız yansıması; günlük ve sınırlı pratik etkinliklerinin bir kavranışıdır.**

İnsanlar farklı sınıflara bağlı oldukları için, düşünceleri, içinde yaşadıkları farklı koşulları ve bundan doğan farklı pratik gereksinimleri ve ilgilenmeleri yansıtır. **Sınıf toplumunda,** toplumsal psikoloji, **farklı sınıfların psikolo-**

jisi olarak ortaya çıkar. Örneğin, küçük burjuvazinin yaşam koşullarından doğan ve toplumsal sorunlara pek ilgi göstermemek, kişisel rahatlık ve huzura aşırı önem vermek, malına mülküne ve dapdaracık özel dünyasına dört elle sarılmak gibi davranışlarda dile gelen bir küçük burjuva psikolojisi vardır. Proleterler arasında ise, kapitalistlere bağımlı olmaları ve bir topluluk halinde günlük çalışma yapmaları dolayısıyla, daha iyi koşullar için mücadeleye girmek amacıyla öteki proleterlerle birleşme zorunluğunun bilinci doğal olarak ortaya çıkar.

Ne var ki, başka herhangi bir sınıfın psikolojisi gibi, **proleterlerin sıradan bilinci** de, proleterin kendi varlığına ilişkin kuramsal bir kavrayış düzenine ulaşamaz. Bu kavrayışa ulaşmak için, daha önceki tarih boyunca birikmiş düşünce malzemesinin eleştirisel biçimde yeniden işlenmesini içeren bilimsel inceleme ve araştırma gereklidir. Lenin, kendiliğinden olma sınıf hareketinin, sendika bilincinden daha fazla bir şey yaratamayacağını söylemişti. **Proletaryanın hayati çıkarlarının bilimsel dile gelişi, onun sosyalist psikolojisinden ya da işçi sınıfı hareketinin kendiliğinden olma gelişiminden doğmaz; bilimin gelişiminden doğar ve işçi sınıfının içine proletaryanın devrimci partisi tarafından sokulur.**

Bu, toplumsal psikolojinin, bir sınıf hayatî çıkarlarının kavranmasını ya da gerçekliğin temel yanlarının ve yasalarının bulunmasını sağlamadığını ama ideoloji ile karşılıklı etkileşmede bulunduğunu ve ona belli bir duygu yükü ve nitelik kazandırdığını gösterir.

Bir fikirler sistemi olan ve bu anlamda tutarlılık gösteren ideolojiye karşıt olarak **toplumsal psikoloji, manevî öğelerin** belli bir topluluğudur. Bu öğeler, fikirler, duygular, gereksinimler, ruh halleri, hayaller, töreler, anlayışlar ve benzerleridir. Tarihi, kütlelerin tarihi olarak kavramak için kütle hareketlerinin psikolojisini göz önüne almak zo-

runlu olduğundan, bu çeşitli öğelerin özel olarak incelenmesi büyük önem taşır. Lenin, şu satırları yazarken devrimci duyguların önemi üzerinde duruyordu: «Rusya'nın kapitalist gelişiminde apaçık olan geride kalma durumunun yanı sıra, toplumun sınıf yapısına bağlı olarak parti öbeklerinin kesin bir biçimde birbirinden ayrılmış olması, ancak, partilerin, duruk ya da barışçıl ilerleme diye adlandırılan bir dönemdekinden çok daha hızla kurulduğu ve sınıf bilincinin daha da hızla boy atıp ortaya çıktığı bir dönemin fırtınalı devrimci ruh haliyle açıklanabilir ancak.» (89)

Gerçekliğin insanların zihnindeki dolaysız bir yansısı (yani kuramsal düşünceyle dolayımlanmamış [arasına kuramsal düşünce girmemiş] bir yansısı ve kütle bilinci olarak toplumsal psikoloji, özel bir bilimin konusudur. **Toplumsal psikoloji** bilimi, yaşam koşullarının dolaysız yansımasını ortaya çıkarmak için sınıfların, toplumsal kesimlerin, grupların ve tek tek toplulukların bilinçlerinin içeriğini ve çeşitli dile geliş biçimlerini ve bunun yanı sıra, kütle bilincinde ortaya çıkan ve insanların arasındaki ilişkilerde kendini gösteren toplumsal-psikolojik mekanizmaları (taklit, telkin, sempatiler, antipatiler, kütle isterisi, vb.) inceler.

Toplumsal psikoloji, kütlelerin, sınıfların ve grupların manevi varlığının yapısını belirtir; ama gerçekte, toplumsal kuruluşları oluşturan canlı bireylerin bilinci olarak varoluşur. Toplumsal psikolojinin, kütlelerden ayrı hiç bir taşıyıcısı yoktur. Oysa ideoloji, kendi taşıyıcısı olarak ideologlara ve partilere sahip olabilir.

Ayrıca, kitaplarda, makalelerde, konuşmalarda ve programlarda her zaman «nesneleştirilmiş» olan ideolojiye karşıt olarak **toplumsal psikoloji, bireylerin ruhsal bir**

(89) V. İ. Lenin, **Collected Works**, c. 12, s. 207.

durumu, yani tamamen içsel bir şey olarak görünür. Burjuva toplumsal psikoloji bilginleri, bu yüzde kalan izlenimi ve bu «dış görünüşü», toplumsal psikolojinin başlangıç ve temel noktası olarak alırlar. Oysa, derinlemesine bir inceleme, bireylerin bilincinin ana içeriğinin toplumdan geldiğini; bu bilincin, toplumsal deney, bilgi ve toplumun kuralları ile gereksinimleri, birey tarafından özümlendiği ölçüde geliştiğini gösterir. Yaşama giren her birey, sadece maddesel pratiği değil, insanlığın, çevresindeki dünyanın yansımalarını saptadığı toplumsal biçimleri (dil, sanatsal imgeler dünyası, ahlâk kavramları, vb.) de özümler. Gerçekten de, toplumsal biçimler dışında herhangi bir insan bilincinden söz edilemez. Ama sorun, bilincin toplumsal biçimlerini, bireyin özümlemesiyle bitmiyor. Bireyin bilincinin içeriği, doğrultusu, davranışlarının altında yatan güdülenmeler ve erekler, belli değerler topluluğuna bütün yaşam süresince yönelmiş olması, algılama doğrultusu diye adlandırabileceğimiz şey; evet bütün bunlar, toplumdan hazır olarak alınan şeylerdir. Demek ki, toplumsal psikolojiyi, bireylerin bilinçlerinin birbirinden ayrı durumlarının sadece bir toplamı (bir araya gelmesi) olarak görmemek gerekir. Hem biçim hem de içerik olarak toplumsal psikoloji, bir toplumsal ürün; kütlelerin zihninde, nesnel varlığın, kendi gerçek varlıklarının ve ortak yaşam koşullarının bir yansımasıdır.

Sosyalist toplumda, kütlelerin, sınıfların ve grupların psikolojisi, uzlaşımsız oluşumlardaki toplumsal psikolojiye karşıt bir biçimde, **tamamen farklı bir temel üzerinde biçimlenir.** Çünkü bu toplumda önce, ülkenin bütün yurttaşlarının ortaklaşalığında bir sosyalist varlık vardır; daha sonra, sosyalist eğitim ve yetiştirme sisteminin etkisi ve en sonunda bilimsel Marksist-Leninist kuramın etkisi söz konusudur. Bundan ötürü, günlük yaşamda, sanat, spor ve başka ilgi alanlarında ortaya çıkan bireysel zenginlik ve

çeşitlilik; sosyalizm içinde, Sovyet halkının toplumsal psikolojisinin temel içeriğinin ortaklaşalığıyla bir bileşime ulaşır. **Sosyalizm, yeni toplumsal karakteri ve yeni özellikleri olan bir insan** yaratmıştır. Sosyalist toplumun insanı, bir kollektivisittir ve emeğe saygı duyar; humanisttir, enternasyonalistir ve sosyalist yurdunu gönülden sever.

Toplumsal Bilincin Biçimleri

Kabile sisteminin çözüntüye uğramasından sonra tarihin akışı içinde birbirini izleyen bütün toplumlarda, **toplumsal bilinç başlıca şu biçimler içinde ortaya çıktı: siyasal ideoloji, hukuk bilinci, ahlâk, din, bilim, estetik görüşler ve sanat** ve **felsefe.**

Bunlar, gökkuşağının yedi rengi gibi, her toplumun manevî yaşamının ilgi çekici tayfını oluştururlar. Bir bütün içinde karşılıklı ilinti halinde, bulunan bütün bu bilinç biçimleri, toplumun çeşitli gereksinimlerine cevap verirler. Ama bunların her birinin, kendi özgürlüğü ve rengi vardır ve bu, insanların özgül etkinliklerine ve ilişkilerine cevap verir. **Bilinç biçimleri, toplumsal bilincin göreli olarak bağımsız yapısal öğeleri olarak vardırlar.** Bunların içerikleri ve özellikleri tarihsel gelişim açısından, özel bilimler tarafından incelenir. Örneğin, hukuk bilinci ve hukuk, hukuk tarihi ve kuramı tarafından; sanat ve farklı dalları (resim, müzik, vb.), sanat bilimleri sistemi tarafından, bilim, bilimlerin bilimi ve felsefe, felsefe tarihi tarafından incelenir. Tarihsel maddecilik bu bilimlerin yerine geçmez. Çünkü tarihsel maddecilik, birbirinden ayrı bilinç biçimlerini, farklı bir açıdan inceler. Felsefî-sosyolojik bir bilim olarak tarihsel maddecilik, bilinç biçimlerini; toplumsal fenomenler sistemi içindeki yeri, özgül ve toplumsal işlevleri ve toplum yaşamındaki ve gelişimindeki rolü bakımından ele alır.

Toplumsal bilincin somut biçimlerinin incelenmesine, **siyasal ideoloji** ile başlayacağız. Çünkü bu ideoloji, ekonomiye doğrudan doğruya ve yakından bağlıdır ve öteki bilinç biçimleri üzerinde büyük bir etki gösterir. Bu biçimlerin, ekonomiyle bağlantısı ise çoğunlukla siyasal sınıf çıkarları ile dolayımlanmıştır [bu çıkarların araya girmesiyle gerçekleşir].

Siyasal ideoloji, sınıflar arasındaki ilişkileri ve bunların söz konusu toplumun şu ya da bu gelişim dönemindeki toplumsal-siyasal örgütüyle ve devletle olan ilişkilerini ve ayrıca öteki toplumlar ve devletlerle olan ilişkilerini yansıtan bir toplumsal bilinç biçimidir. Sınıfların yürüttükleri mücadelede ve siyasal kurumlar ile örgütlerin etkinliğinde gerçekleştirmeye çalıştıkları tüm sınıf amaçları, görevleri ve siyasal programları siyasal ideoloji çerçevesi içinde dile gelir. Sınıfların ve devletlerin güttükleri siyaseti belirlemek açısından, siyasal ideoloji önemli rol oynar. Siyasa, belli bir sınıfın temel ekonomik çıkarları uyarınca biçimlenir. Ama bu siyasa, ekonomik çıkarları, otomatik olarak değil de, bu çıkarların elle tutulur hale geldiği ölçüde, yani sınıfın, ideologlarının ve siyasetçilerinin bilincinden geçtiği ölçüde dile getirir. Bir ve aynı ekonomik temelin, göreli olarak birbirinden farklı siyasal öğretiler, fikirler ve eylemler doğurması bundan ötürüdür. Bu çerçeve içinde, sadece katıksız ekonomik nedenler değil, tek tek halkların gelişiminin özgül yanları, kültürlerinin farklılığı ve siyasal partiler ile devlet görevlerinde bulunan liderlerin karakteri, bilgisi ve yeteneği de önem taşır. Tarih deneyleri, Rusyadaki Ekim Devriminin başarısında, Lenin gibi bir siyaset dehasının ilerici güçleri yönetmesinin önemli payı olduğu gibi; Rus burjuvazisinin, örneğin İngiliz burjuvazisi kadar ustalıkla işçi sınıfını aldatamamasının ve siyasal uzlaşmalara yanaşmamasının da payı olduğunu gösteriyor.

Sınıflar ve partileri, siyasal ideoloji tarafından, özellikle sınıf mücadelesinde ve siyasal mücadelede; yani devlet işlerine katılma, toplumsal reformlar ya da devlet iktidarının niteliğinin değiştirilmesi mücadelesinde yönlendirilirler. Bundan ötürü, ideoloji alanında, sınıf mücadelesi, her şeyden önce siyasal görüşlerinin çatışmasında da dile gelir.

Büyüyen üretici güçler ile eski üretim ilişkileri arasında, köhnemiş oluşum içinde bir çatışma baş gösterince, siyasal mücadelenin amaçlarını dile getiren ve bu amaçlara götürecek yolları belirten yeni siyasal fikirler; toplumsal gelişimin acil gereksinimlerinin yansıları olarak ortaya çıkar. Bu fikirler, kütleleri, eski düzeni ortadan kaldırabilecek bir siyasal güç halinde birleştirir. **Böylece, ileri siyasal fikirler, ekonominin gelişiminde ve buna bağlı olarak toplumsal yaşamın öteki yanlarının gelişiminde örgütleyici, harekete geçirici ve dönüştürücü bir rol oynarlar.**

Günümüzde, burjuva ve sosyalist siyasal ideolojileri arasında sert bir mücadele sürüp gidiyor. Emperyalist burjuvazinin siyasal ideolojisi, halka-karşı ve gericidir; tekelci sermayenin saldırgan özlemlerini gözden kaybettirerek ve haklı çıkararak emperyalizmin egemenliğini sürdürmesini sağlamaya yönelmiştir. Ayrıca, sosyalist devletlerle ve devrimci proletarya ya da ulusal kurtuluş hareketleriyle mücadele edecek biçimde ayarlanmıştır. **Anti-komünizm,** emperyalistlerin başlıca ideolojik-siyasal silâhıdır ve onun bayrağı altında, toplumsal ilerlemeyi engellemek için gericiliğin bütün karanlık güçleri bir araya getirilmek istenmektedir. Haziran 1969'daki İşçi ve Komünist Partileri Uluslararası Toplantısının kararında belirtildiği gibi, bu durumda **emperyalizme karşı ve barış, demokrasi ve sosyalizm için mücadelenin zorunlu koşulu, ilerici güçlerin sağlam bir siyasal birlik kurmasıdır.**

Devletin, siyasal partilerin, sınıfların ve halk kütlelerinin etkinliğinde elle tutulur, hale gelmiş olduğu için siyasal ideoloji, ekonomi ve toplumsal yaşamın her yanı üzerinde büyük etki yapar. Bugün, kapitalist tekellerin, modern üretimin bütün olanaklarını, insanlığın yararı için kullanmaktan insanları engellediği göz önünde tutulursa, kapitalist ilişkilerin devamının her şeyden önce, siyasal üstyapı tarafından güvence altına alındığı kolayca anlaşılır. Askerlik, yönetim ve propaganda aygıtlarını elinde tutan burjuvazi, egemenliğini uzatmak için güç ve hile kullanıyor ve böylece acil bir ekonomik zorunluğun gerçekleştirilmesini köstekliyor.

Sonuç olarak, siyasal ideolojinin, toplumun ekonomik gelişimi üzerinde sadece doğrudan doğruya değil, hukuk kavramları, ahlâk, din, bilim ve benzerleri gibi öteki toplumsal bilinç biçimleri aracılığıyla dolaylı bir etki yaptığını da söyleyelim. Siyasa ve siyasal ideoloji, bütün öteki bilinç biçimlerini belli bir sınıfın hizmetine yöneltir. Bilim ve sanat gibi öteki bilinç biçimlerini, siyasadan ve siyasal ideolojiden bağımsız görmek yanlıştır. Bu, egemen sınıfın güttüğü siyaset karşısında somut olarak var olan bağımlılığı pratikte gözden kaybettirmek için ileri sürülen bir görüştür. Ama siyasa ve siyasal ideoloji, öteki bilinç biçimlerini etkilemekle kalmaz onlar tarafından da etkilenir. Nitekim, felsefe, ahlâk, bilim, vb., çeşitli siyasal görüş sistemlerinin ortaya konuşunda büyük etki göstermişlerdir. Ama kuşkusuz, siyasal ideoloji, en sıkı sıkıya, hukuk kavramları ile ilintilidir.

Hukuk kavramları, tarihsel kökleri olan bir görüşler topluluğudur. Bu görüşler, sınıflarla birlikte ortaya çıkar ve değişen toplumsal-ekonomik sistemle birlikte değişir. Bunlar; neyin hukuka uygun ve uygun olmadığına, neyin adaletli olduğuna ve insanlar, devletler ve uluslar arasında neyin bağlayıcı ve zorlayıcı olduğuna ilişkin olarak genel-

likle kabul edilen kavramları, kuramları ve öğretileri kapsar. Ayrıca belli bir toplumun hukuk sisteminin değerlendirilmesini de kapsar.

Devlet tarafından konan ve pekiştirilen yasal kuralların (statüler, yasal kararnameler) bir sistemi olan hukuka karşıt olarak hukuk kavramları, insanların hukuka [hakka] uygun ve uygun olmayan konusundaki görüşlerinin ve fikirlerinin toplamıdır. Uzlaşımsız toplumda, ne iki hukuk sistemi ne de ortak hukuk kavramları olabilir. Yönetici ve sömürücü sınıfın hukuk kavramları, her tarihsel döneme özgül olan hukuk sisteminde maddeleşmiştir. Baskı altındaki sınıfların hukuk kavramları ise, mevcut hukuk sistemini bu sınıflar açısından değerlendirerek dile getirirler ve sömürücü sınıfın hukuku ile hukuk kavramlarına tam anlamıyla karşıttırlar. **Yönetici sınıfların hukuk kavramları, mevcut hukuk sisteminde elle tutulur hale gelmekle kalmaz, aynı zamanda, bu sistemi haklı çıkarır; kuramsal açıdan gerçekleşmesini sağlar ve tüm topluma biricik meşru sistem olarak kabul ettirir.** Yönetici sınıf, iradesini dile getiren yasalara uyulmasını ister ve bunu sadece devlete dayanarak değil, toplumun hukuk kavramlarına baş vurarak da sağlamaya yönelir. Bu sınıfın hukuk ideolojisi toplumda geçerli yasaların önemini göklere çıkarır ve çeşitli felsefi, ahlâksal, tarihsel ve dinsel kanıtlara baş vurarak bu yasaların gözetilmesi gerektiğini kuramsal açıdan ortaya koymaya yönelir.

Kapitalist toplumda, **proletaryanın hukuk kavramları**, burjuvazinin hukuk kavramlarına karşıt olarak ortaya çıktı. Burjuva hukuk kavramları, tüm yurttaşların yasalar önünde eşit olduğunu ileri sürdüğü halde, proleterlerin hukuk kavramları, ekonomik koşullarından ötürü işçiler ile kapitalistlerin eşit olmadığını ve burjuva demokrasisinin sınırlı ve sahte olduğunu ortaya koydu ve kapitalist düze-

nin ortadan kaldırılması için mücadelenin, hukuka [hakka] uyan bir şey olduğunu ileri sürdü.

Sosyalizm içinde, işçi sınıfının hukuk kavramları daha da gelişti ve toplumun tüm olarak hukuk kavramları haline geldi. **Sosyalist hukuk kavramları,** sosyalist hukukta elle tutulur hale gelmiştir ve yurttaşların, sosyalist yasallık anlayışı içinde eğitilmelerini sağlar.

Sosyalist sistemde, hukuk kavramlarının önemi daha da büyümüştür. Çünkü, yasaların uygulanması, devletin zorlayıcı gücünden çok, sosyalist devletin yasalarını kendi iradelerinin dile gelişi olarak gören tüm halkın hukuk kavramlarının [anlayışının] üzerinde temellenmektedir.

Hukuk kavramlarının, belli bir oluşumun toplumsal fenomenler sistemi içindeki yeri ve rolü, toplumdaki hukuk sistemi ve yasalar ile düzen tarafından doğrudan doğruya belirlenmiştir. Yönetici sınıfların hukuk kavramları, mevcut mülkiyet ilişkilerini ve tüm toplumsal sistemi savunur. Buna karşılık, baskı altındaki sınıfların hukuk kavramları, söz konusu toplumsal ve siyasal sistemi yıpratmaya yönelir. Hukuk kavramlarının, üretim ilişkileri aracılığıyla üretimin gelişimi üzerinde etki yaptıkları da görülür. Köhne üretim ilişkilerini korumaya yöneldikleri zaman, bu hukuk kavramları, üretici güçleri engellerler. Ama, bu köhne üretim ilişkilerine karşı geldikleri ve üretici güçlere uygun düşen ilişkileri güçlendirdikleri zaman, üretimin gelişmesini hızlandırırlar.

Siyasal ideolojiden ayrı bir bilinç biçimi olmalarına rağmen hukuk kavramları [hak anlayışları], siyasal bir içerik taşırlar. Çünkü, bu kavramlar, sınıflar arasındaki belli bir ilişkiler grubunun oluşturduğu temel üzerinde, yani siyasal bir temel üzerinde yükselirler. Aynı zamanda, devletin yasalarında maddeleşmiş olan hukuk kavramları, devlet siyaseti olarak iş görürler. Bu bakımdan, siyasetin, sadece yasal kuralların ortaya koyulmasında değil, bunların uy-

gulanmasında dile geldiğini ve bunun da, siyaset ve **hukuk** kavramlarını [anlayışlarını, görüşlerini] belirlediğini unutmamak gerekir.

Bütün öteki toplumsal görüşler gibi hukuk kavramları da tarihsel perspektif açısından ve somut değişimleri bakımından ele alınmalıdır. **Şu ya da bu sınıf çöküp gittikçe, onun hukuk kavramları da gücünü yitirir ve yeni sınıfın zafer kazanmasıyla yeni hukuk kavramları ortaya konur.** Ama işin bir başka yanı da var. Hukuk görüşlerini, kuramlarını ve öğretilerini gelişimleri açısından ele aldığımız zaman, onların, her durumda kendi çağlarını ve belli sınıflar açısından görülmüş ekonomik bir düzeni yansıttıkları açıkça ortaya çıkar. Ama aynı zamanda, gerçek toplumsal ilişkiler ve bunların tarihsel gelişimi konusunda çeşitli ölçülerde nesnel bilgi taşıdıkları da açıkça görülür. Bundan ötürü, hukuk kavramlarının gelişimindeki sürekliliğin ideolojik niteliğini göz önünde tutarken, bu alanda, bilginin belli bir süreklilik gösterdiğini de gözden kaçırmamak gerekir. Bütün bunlara, çeşitli hukuk ilişkilerinin belirlenmesinin; hukuk kategorilerinin ve yasal yöntemlerin dile getirilmesinin, bilgiye ilişkin bir değer taşıdığını da eklemeliyiz.

Gittikçe gelişen hukuk biçimleri ve hukuk yöntemleri içinde dile gelen hukuk kavramları, kuşkusuz, hukuk düzenlemelerine konu olan insan ilişkileri konusundaki bilgiye belli bir ölçüde bağlıdır. Bu bilgi ise, hukuk görüşlerinin uygulamalarının gelişimi boyunca birikmiştir. Tarihte görülen bütün sınıfların hukuk kavramlarından nitelikçe farklı olan ve bilimsel bir anlayış üzerinde temellenen sosyalist hukuk kavramları bile, daha önceki hukuk kavramlarını tüm olarak red etmez. Sosyalist hukuk kavramları, daha önceki tarihin en iyi edinçlerinden, demokratik adalet kavramlarından yararlanır ve proletaryanın mücadelesinin sağladığı deneyle bunları zenginleştirir.

Örneğin Lenin, **Devlet ve Devrim** adlı kitabında, sosyalist devlette, burjuvazi olmadığı halde burjuva **hukuku** öğelerinin süregideceğini yani eşit olmayan kimselere eşit bir ölçü uygulanacağını söyler. Lenin'in belirtmek istediği şey, sosyalizmde, tüketim maddeleri bolluğunun henüz gerçekleşmediği ve bundan ötürü, bu maddelerin dağılımında tüketim ölçüsünün emek oranına göre belirlendiğidir. Sosyalizmde, insanlar, eşit emek için eşit karşılık alırlar. Ama soyut olarak [nominal olarak] eşit oldukları halde, örneğin bekâr bir kimse ile geniş bir ailenin reisi söz konusu olduğu zaman somut olarak bir eşitsizlik ortaya çıkar. Sosyalizmde, toplumsal mülkiyet, üretim araçları karşısında herkesin eşit bir statüsü olmasının temelini sağlar ve hiç kimse, bir başkasının emeğini sömürerek yaşayamaz. Ama sosyalizm, dağılımda eşitliği sağlayamaz ve bundan ötürü bu alanda soyut eşitlik öğeleri henüz ortadan kalkmamış durumdadır.

Proletarya devrimi, sömürücü hukuk sisteminin yıkılmasına ve onun yerine yeni bir sosyalist yasallığın; devrimci bir hukuk ve düzenin konmasına yol açar. Bundan ötürü, **geçiş döneminde ve sosyalizm aşamasında, hukuk kavramlarının rolünün önemsizleşmediğini ama nitelikçe farklı duruma girdiğini** belirtmek gerekir. Lenin, devlet aracılığıyla toplumu yöneten işçi sınıfının, hukuka gereksinimi olduğunu çünkü «eğer devletin iradesiyse, bu iradenin **devlet** tarafından düzenlenmiş bir hukuk biçimi içinde dile getirilmesi gerektiğini, yoksa 'irade' kelimesinin boş bir sesten başka şey olmayacağını» (90) söylemişti.

Sosyalist hukuk, devrim sırasında ve daha sonra, proletarya partisinin yönetimindeki kütlelerin yürüttüğü sosyalizm mücadelesinde iyice geliştirilen proleter hukuk kavramlarının elle tutulur hale gelmesidir.

---

(90) V. İ. Lenin, **Collected Works**, c. 25, s. 90.

Partinin yol gösterici rolü, SSCB Anayasasının 126. maddesinde yasal açıdan saptanmıştır.

Sosyalist hukuk kavramları, insanların davranışlarını sosyalist yasallığın ışığında değerlendirir. Sovyet yasaları, gücünü kütlelerin desteğinden alır. Bundan ötürü, bütün yurttaşların sosyalist adalet kavramlarının havası içinde yetiştirilmesi, sosyalist toplumu geliştirmeye ve pekiştirmeye yarayacak bir araçtır.

Ama tarihin sağladığı deneyler ve özellikle Sovyetler Birliğindeki tarihsel önem taşıyan yeni toplum **kurma** deneyi, hukuk bilinci ve hukuk aracılığıyla insan ilişkilerini düzenleme çabası ne kadar önem taşırsa taşısın bunun yine de tam anlamıyla elverişli bir düzenleyici mekanizma olmadığını göstermiştir. Bu mekanizma, yine de, insanın dışında ve toplum ile devlet tarafından insana zorla kabul ettirilen bir şey olarak iş görmektedir.

Toplumsal bilincin özgül bir biçimi olan **ahlâk**, bundan ötürü, bütün tarih boyunca insan ilişkilerinin özel bir düzenleyicisi olarak iş görmüştür ve şimdi, komünizme yönelişle birlikte her zamankinden daha büyük bir önem taşımaktadır.

Ahlâk, insanlar arası ilişkileri iyilik ve kötülük, adalet ve adaletsizlik, namus ve namussuzluk, vb., kategoriler içinde yansıtan ve insanın günlük yaşamında toplumun ya da sınıfın gereksinimlerini ahlâk idealleri, ilkeleri, kuralları ve davranış düzenlemeleri biçiminde saptayan belli **bir toplumsal bilinç biçimidir.** Bu nesnel gereksinimler, ahlak bilincinde, öteki insanlara, aileye, kendi sınıfına, ülkeye, devlete karşı ahlâksal ödevler olarak ortaya çıkar. Bu ödevlerin ahlâksal gerçekleştirilmesinin özgül bir yanı, ilk bakışta, dıştan kabul ettirilen bir şey gibi değil, bireyin iç inancından kaynaklanıyor gibi görünmeleridir. Ama bu, ahlâk bilincinin ya da duygusunun doğuştan olduğu anla-

mına gelmez. Ahlâk kuralları, eğitim ve toplumsal geleneklerin, törelerin, alışkanlıkların özümlenmesi sonunda insanın «iç inancı» haline gelirler. Vicdan, ahlâk bilincine ve bireyi ninançlarına uygun olarak davranmaya yönelten bir etki biçiminde ortaya çıkar.

Demek ki, **toplumun ahlâk bilinci, bir bireyin davranışlarının toplumsal değerlendirilmesi yani bu davranışların toplumsal anlamının değerlendirilmesi olarak ortaya çıkar.** Birey tarafından kabullenildiği zaman, davranışların bir iç değerlendirilmesi ve kendisine yönelttiği bir talep biçiminde belirir. **Bundan ötürü vicdan, insanın toplumsal niteliğinin dile gelişinden başka şey değildir.**

Ahlâk etkeni, insan etkinliğinde önemli bir rol oynar. Kuşkusuz, etkinlik, mevcut toplumsal koşullarca belirlenmiştir. Ama insan, bilinçli bir varlık olduğu için belli bir takım koşullar içinde isteyerek hareket etmek özgürlüğüne sahiptir ve davranış doğrultusunu seçmesinde, bir insanın kişiliğinin yani öznel etkenin büyük payı vardır. İnsanın iradesi ve seçimi, göreli olarak özgürdür ve koşulların saptadığı çerçeve içinde şu ya da bu biçimde, iyilik ya da kötülük için, vb. etkinlik gösterebilir. Lenin şöyle diyor: «İnsan eylemlerinin zorunluğa bağlı olduğunu ileri süren ve özgür irade konusundaki saçma lafları bir yana atan belirlenimcilik [determinizm], insan aklını ya da vicdanını ya da eylemlerinin değerlendirilmesini hiç bir biçimde ortadan kaldırmaz. Tam tersine, istediğiniz her şeyi özgür iradenin sonucu gibi görmek yerine, kesin ve sağlam bir değerlendirme yapma olanağını ancak belirlenimci görüş sağlar.» (91)

Belli ahlâk standartlarını bireye yükleyen toplum ya da sınıf, bunları kamuoyunun gücüyle de destekler. Ahlâkın ayırt edici bir özelliği, hukuka karşıt olarak, ilkeleri-

(91) V. İ. Lenin, **Collected Works**, c. 1, s. 159.

nin ve kurallarının yazıya dökülmemiş olması ve kamu ahlâkını koruyan özel kurumların bulunmayışıdır. Ahlâk kurallarını çiğneyenler, kamuoyunun tepkisiyle karşılaşır. Kamuoyunun bu sansürünün gücü, sadece ahlâksal değerlendirmelerden değil, aynı zamanda belli bir eylemle sonuçlanmasından da kaynaklanır. Örneğin, kabile ahlâkına aykırı davranan bir kimse sonunda bu topluluktan atılır. Şeref yasasını çiğneyen bir soylu, sadece kendi sınıfından olanların tepkisiyle karşılaşmaz, ama aynı zamanda ayrıcalıklı durumundan da yoksun kılınır, vb.

Böylece **toplum, ahlâkı üretir ve korur.** Bu bilimsel önerme, tarihsel maddeciliğin görüşünü, ahlâk konusundaki dinsel ve idealist kuramlardan ayırt etmemize yarar. Din, **ahlâkın tanrısal bir kökeni olduğunu ve Tanrının iradesini dile getirdiğini ileri sürer;** insanı, tanrısal ceza korkusuyla, ahlâk gereklerini yerine getirmek zorunda olan bir varlık olarak görür. Kilise, insanları, din ve Tanrı korkusu olmadan ahlâkın da olamayacağı ve dine karşı gelenlerin ahlâkın öz temelini ve kaynağını yıktıkları inancına yöneltmeye çalışır.

İdealist etkiler [idealist ahlâk öğretileri, felsefeleri], **ahlâksal, insansal ya da insanüstü bilinçten türetirler** ve ahlâkın dinsel somutlaştırılmasını felsefî biçim içinde yeniden üretirler. Örneğin Kant'a göre, ahlâk fikirleri, insanın maddesel yaşamından kaynaklanan şeyler olarak görülemez. Ahlâk, varlığını inançla kavrayabileceği bilinmez dünya tarafından insan aklına kabul ettirilmiştir. Yine Kant'a göre, insan ancak, aşkın dünyanın gereklerini dile getiren başsız ve sonsuz, değişmez ve evrensel yasa iradesini belirlediği zaman ahlaka uygun biçimde davranır.

Ahlâkın din tarafından somutlaştırılmasına karşı mücadele, Marx'tan çok önce başladı. Epikuros, Lucretius, Spinoza, Holbach, Feuerbach, Çernişevski ve başka birçok

maddeci, ahlâkın kaynağının, Tanrı ya da aşkın bir dünya korkusu değil, insanın kendisi ve kendi maddesel doğası olduğunu ileri sürdüler. Bir tanrıtanımazlar topluluğunun bir dindarlar topluluğundan çok daha ahlaklı olabileceğini söylediler. Ne var ki, önemli işler yapmalarına rağmen, bu filozoflar, ahlâkın toplumsal kaynağını göremediler ya da etik alanında idealizmi yenilgiye uğratamadılar.

Ahlâkın, topluma dışardan kabul ettirilen bir şey ya da insanın tarih-üstü doğasının bir ürünü olmadığını Marksizm kanıtladı. Marksizm, ahlâkın kaynağını, toplum ve toplumsal gereksinimlerin oluşturduğunu ortaya koydu. Toplumun yapısı ve gereksinimleri, ekonomik sistem ve temel tarafından belirlendiği için ahlâk, son kertede ekonomi tarafından belirlenir. Ahlâkın kaynağına ilişkin tutarlı bir maddeci görüş, şu önemli sonuca da varacaktır: **Toplumun gelişimi** ve **ekonomik yapısındaki değişikliklerle birlikte ahlâkta da kaçınılmaz değişiklikler ortaya çıkar. Ahlâk, tarihsel ve somuttur. Soyut, değişmez, ebedî ve tarih-dışı ahlâk yoktur. Sınıf toplumunda, ahlâk sınıf karakteri taşır.** Yönetici sınıfın ahlâkı her zaman egemen ahlâktır. Ama toplum ilerledikçe, bazı temel davranış kuralları ortaya konmuş ve bunlar, çeşitli ulusların ve sınıfların ahlâk yasaları içinde yer almıştır. Bu kurallar, belli bir sınıfın özgül gereksinimlerini ve koşullarını değil, farklı insan topluluklarının ahlâkının genel yanlarını dile getirir. Bu yanların varlığı, herhangi bir insan topluluğunu, bir hayvan sürüsünden ayırt eden genel özelliklerin varlığıyla açıklanır. Bunlar, Lenin'in, toplumsal yaşamın ilk ve temel koşulları diye adlandırdığı insan ilişkilerinin kültürel özeliklerinin saptanmış biçimidir. Ne var ki, evrensel insan ahlâkının bu gelişmeleri de tarih-dışı bir şey olarak görülmemelidir. Çünkü, bunlar da tarihsel gelişimin ürünleridir.

Ahlâk bilinci, toplumsal bir üründür ve bu, gerçeklik-

te, somut tarihsel terimler içinde belli bir ahlâk olarak var olduğu halde, ahlâkı bir bütün, bir özgül toplumsal fenomen olarak incelememizi sağlayan temeldir.

Marksist-Leninistler, ahlâk kurallarının ve ilkelerinin değişmez ve ebedî şeyler olduğunu kabul etmezler. Ama, öznelciliği ve insan davranışının değerlendirilmesinde keyfi bir tutum benimsenmesini savunan ve ahlaksâl ile ahlâksal-olmayan arasında hiç bir ayrım gözetmeyen öteki aşırı ucu yani **ahlaksal göreciliği** de red ederler. Ahlâksal görecilik, ahlâk değerlendirmelerinin göreli niteliği üzerinde soyutlamalar yaparak ahlâk kurallarında somut olarak görülen değişkenliği mutlaklaştırır ve işi, insan davranışlarının nesnel bir ölçütü olmadığı iddiasına vardırır.

Marksist etik, ahlâk kurallarının değişkenliğini, değişen tarihsel koşullara bağımlı olmalarının kanıtı olarak görür. Bundan ötürü **Marksizm, farklı tarih dönemlerinin farklı sınıflarında yer alan kişilerin ahlâkına ve ahlâksal davranışlarının değerlendirilmesine, somut tarihsel açıdan yaklaşmak gerektiğini ileri sürer.**

Ekonomik ilişkileri yansıtan bir toplumsal bilinç biçimi olarak ahlâk, ideoloji olarak yani temelin doğurduğu ve onun gereksinimlerine cevap veren bir üstyapı öğesi olarak ortaya çıkar. Aynı zamanda, ahlâk bilinci, toplumsal ilişkileri bilişin bir biçimidir. Ahlâk, insan ilişkileri deneyini, belli kurallar ve davranış standartları biçiminde dile getirerek özetler ve genelleştirir. Ahlâk, nesnel olarak doğru bir bilgi öğesini kapsar ve ahlâkın tarihsel gelişimi içinde kavranılan ve korunup sürdürülen şey, tarihin mimarları olan kütlelerin taşıdığı bu içeriktir; yani ahlâkın nesnel olarak doğru olan bu içeriğidir. Ayrıca, ahlâkın bilgisel yanı, somut tarihsel koşullardaki belli bir insan topluluğunun yaşam deneyini biriktirmeye ve saptamaya yardımcı olur. Bu deneyin geçici bir karakteri var-

dır ama aynı deney, mevcut toplumsal ilişkilerin bilinmesinde bir öğe rolü oynar.

Bugünkü gelişim düzeyimizde, gerçek insanca ahlâkın; geleceğe dönük ahlâkın yani **komünist ahlâkın** (bu ahlâk, özgür bir toplumda özgür insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyecektir) geniş ölçüde benimsendiği görülüyor.

Siyasal, hukukî ve ahlâksal bilincin, gerçekliğin yansıma biçimleri olarak bize bu gerçek konusunda belli bir bilgi verdiğini ama topluma bilgi vermek amacıyla ortaya çıkmadığını görüyoruz. Bunların başka bir toplumsal işlevi vardır ve bu işlev insan ilişkilerini düzene sokmaktır. Toplumsal gelişim boyunca bilgi birikimini sağlamakta en önemli rolü oynayan özel toplumsal bilinç biçimi, bilim'dir.

Bilim, gerçeğin sistemli bir kavranış biçimidir ve toplumsal-tarihsel pratik temeli üzerinde ortaya çıkar, gelişir ve nesnel dünyanın yasalarını ve temel yanlarını, kavramların, kategorilerin ve yasaların soyut-mantıksal biçimleri içinde yansıtır. Ama bilim, deney aracılığıyla edinilen ve sınanmış olan bilgi değildir sadece. Aynı zamanda, yeni bilgi edinilmesine yönelen bir etkinliktir. Bundan ötürü, deneyim alanlarını, çeşitli bilgi edinme araçlarını, deney çalışmalarını, bilimsel pratiği de kapsar. Bilimde, incelenen fenomenler konusunda varsayımlar ileri sürüldüğü, öngörüler ortaya atıldığı ve böylece sürekli olarak yeni başarılar ve buluşlar ortaya konduğu da görülür. Bundan ötürü bilim, çok yanlı ve karmaşık bir toplumsal fenomendir. Bugün, toplumsal yaşamın bütün bir kesimi haline gelmiştir ve birçok insanın çalıştığı bir özel etkinlik alanıdır.

Bilimsel bilgi edinişin nesnesini, dünya ve insanın kendisi oluşturur. Dünyanın çeşitliliği, bilimlerin sınıflandırılarak yer aldıkları dalların yani **somut bilimlerin** çeşitliliğini açıklar. Ama bu bilimler, düpedüz dünyadan hareket ederek ortaya çıkıp gelişmezler; dünyanın insan tarafın-

dan değiştirilmesi sürecinden (pratik) hareket ederler. **Pratiğin sağladığı temelden kaynaklanan bilimler, pratiğe cevap verirler ve ilerleyip gelişmesine yardımcı olurlar. Gerçek bilim her zaman pratikle ilintilidir.** Ama bu, basitleştirilmemesi gereken bir ilintidir. Üretim karşısında **bilimin göreli olarak bağımsız olduğunu** ve gelişiminin **kendine özgü bir iç mantığı izlediğini unutmamak gerekir.** En büyük bilim buluşlarından bir çoğunun (atom fiziğinde gördüklerimiz gibi), üretimin gelişiminin etkisiyle hazırlandıkları halde bu üretimin dolaysız gereksinimlerinden bağımsız olarak gerçekleştirilmeleri ve insanların, bu buluşları, pratikte kullanmanın yollarını daha sonra bulmaları bundan ötürüdür. Bilgi'nin attığı her yeni adım, bilimin üstesinden gelmesi gereken yeni sorunlar doğurur. Bilimin **sağlam bir süreklilik göstermesi** demektir bu. Böylece, insanın edindiği nesnel bilgi topluma mal olur. Toplum da bu bilgiyi, bilimsel bilginin daha fazla ilerlemesi amacıyla kullanır.

Üretim tekniklerini geliştirmek konusunda insanlığın başardığı büyük ilerleme, bilimin ilerleyişinden ayrılmaz ve bu, büyük bir bilim ve teknik devrimi olan çağımızda, toplumsal gelişimin sınırsız itici gücü haline gelmiştir. Modern bilim, toplumsal gelişimde çok büyük ve kesin bir rol oynamaktadır. Bugün, halkın geniş kesimleri özel bilimsel sorunlara ilgi duyuyor. Doğa bilimlerini geliştirmek için elde yapılmış araçlarla donatılmış küçük laboratuvarlar yetmiyor. Büyük sanayi kuruluşları, birçok personel ve milyonlara ulaşan harcamalar gerekli. Bilim, gelişimi hızlandırarak ve insanlığın önünde şimdiye kadar görülmedik maddesel ve manevî ilerleme perspektifleri açarak yaşamın her kesimine güçlü bir biçimde giriyor.

SBKP'nin 24. Kongresinde, L. İ. Brejnev şöyle dedi: «Bilimin etkisiyle üretici güçlerin gelişiminde kendisini gösteren devrimin, çok önemli ve derin olacağı açıkça görü-

lüyor. Yoldaşlar, karşımızdaki görev tarihsel bir önem taşıyor: **Bilimsel ve teknik devrimin başarılarını, sosyalist ekonomi sisteminin avantajlarıyla** kaynaştırmamız, özü bakımından sosyalist olan kendimize özgü bilim ve üretim kaynaştırma biçimlerimizi iyice geliştirmemiz gerekli.» (92)

Ama yeryüzünde, modern bilimin büyük başarılarını halkları mahvetmek, insanın yarattığı maddesel değerleri yıkmak ve insanları ortadan kaldırmak için kullanmaya çalışan karanlık gerici güçler de var. Bilimsel başarıların kullanımı, toplum ve insanlığın geleceği bakımından hayati önem taşıyor. Sosyalizm için mücadele, aynı zamanda, bilim için; insan dehasının büyük başarılarının, kötülük kaynağı olarak kullanılmasını önlemek; insanlığın ilerlemesine ve refahına yöneltmek için mücadele demektir.

Üretimin denetlenmesi için, burjuvazinin bilime gereksinim duyduğunu; doğa ve teknik bilimlerinin ilerlemesi için gerekli koşulları yarattığını, **ama bilimi tekeline alıp bir kâr ve sömürü aracı haline getirmek istediğini** unutmamak gerekir. **Kapitalist ülkelerde bilimin askerileştirilmesi** ve insanlarla maddesel değerleri yakıp yıkacak güçlü araçlar ortaya koymak amacıyla uygulanması, doğası gereği yaratıcı bir güç olan bilimin **çarpık bir kullanılışıdır.** Bunun vebali de kapitalizme aittir.

Sosyalist ülkelerde bilimin gelişiminin toplumsal koşulları, kökçe farklılık gösterir. Sosyalizm, bilimi halkın hizmetine verir ve toplumsal ilerleme ve halkın kültür standartlarını yükseltmek için kullanır. Ekonominin planlı hızlı kalkınması, ülke çapında bilimsel gelişim düzenlenmesi ve planlanması, bilimsel ve maddeci görüşün egemen oluşu, sosyalist sistemde bilimin hızla ilerlemesine yol açar. Doğa ve toplum bilimleri, halka yararlı olur ve doğayı değişikliğe uğratmak, toplumun yaşamını ve gelişimini yön-

(92) **24th Congress of the CPSU**, s. 69.

lendirmek, insanın tüm fizik ve manevî, yeteneklerini geliştirmek amacıyla kullanılır.

Lenin şöyle yazıyor: «Eski çağlarda, insan dehası ve beyni, sadece bazı kimselere teknoloji ve kültürün nimetlerini sunmak ve ötekileri en gerekli eğitim ve gelişimden yoksun bırakmak için yaratıyordu. Bundan böyle, bilimin harikaları ve kültürün kazançları, bir tüm olarak ulusun malıdır ve insan beyni ile dehası, hiç bir zaman baskı ve sömürü için kullanılmayacaktır.»

Nesnel ve bilimsel bilgiye karşıt olarak din, tarihsel gelişim içinde gerçekliğin fantastik ve çarpık bir yansıması ve açıklanması olarak ortaya çıktı ve bilimdeki büyük ilerlemelere rağmen şimdilik varlığını sürdürmektedir.

Dinin özünü anlamak için niçin ortaya çıktığını ve toplumun yaşamı ile gelişiminde ne gibi bir rol oynadığını açıklamak gerekir.

Din, «tanrısal vahyin» koruyucusu ya da özgül bir doğaüstü dünyanın yansısı değildir. Öteki bilinç biçimleri gibi dinde, **gerçekliğin toplumsal insan bilincindeki bir yansısıdır ve öteki dünyanın değil bu dünyanın bir ürünüdür.** Din, insanda doğuştan bulunan bir şey de değildir. İnsanda, varlığının özünden gelen bir din bilinci ya da duygusu hiç bir zaman var olmamıştır. Gabriel de Mortillet adlı ünlü bir ilkel tarih uzmanı, paleolitik (eski taş) çağının ilk dönemlerinde hiç bir dinsel öğeye rastlanmadığını yetmiş yıl önce kanıtlamıştı. (93) Daha sonraları, dünyanın dört bucağından bilim adamları ve özellikle Sovyet bilginleri, bu olğunun doğruluğunu gösteren yeni kanıtlar buldular.

Marx'tan önce bazı maddecilerin safça ileri sürdükleri gibi, dinin, cahil ve yalınkat düşünceli bazı kimselerin bir avuç sahtekâr tarafından aldatılmalarının sonucu olarak raslantısal bir biçimde ortaya çıktığını ileri sürmek de

(93) Bkz. Gabriel de Mortillet, **Le Prehistorique**, Paris, 1883.

yanlıştır. Kuşkusuz, bilgisizlik dinin bir müttefikidir ve hile, dine mutlaka eşlik eden bir öğedir. Ama **dinin gerçek kaynakları** başka yerdedir.

Din, insanın, emeği aracılığıyla doğadan ayrılmış olduğu ama tüm olarak, doğanın kaba güçlerine çok büyük ölçüde bağımlı bulunduğu zaman ortaya çıktı.

Din, üretici güçlerin alçak bir düzeyinde ortaya çıkar ve başka bir düzeyden kaynaklanamaz. Burada önemli olan nokta, her belli dönemde, üretimin gelişim düzeyinin, insanın doğayı ne ölçüde egemenliğine aldığını değil doğaya ne ölçüde bağımlı olduğunu da göstermesidir. Marx şöylele ediyor: «Teknoloji, insanın doğayla nasıl uğraştığını; yaşamasını sağlayan üretim sürecini gösterir ve böylece toplumsal ilişkilerinin ve bunlardan kaynaklanan zihinsel kavramlarının oluşum tarzını göz önüne serer.» (94) Nitekim Aurignacian-Solutrean çağı, bir yandan, hayvansal durumdan sıyrılan insanın gücünü, öte yandan, karşısındaki temel doğa güçlerine ne kadar büyük ölçüde bağımlı olduğunu gösterir.

«Her din... insanların günlük yaşamını denetim altında tutan dış güçlerin, bu insanların zihnindeki fantastik bir yansısından başka bir şey değildir ve bu yansıda, yeryüzünün güçleri doğaüstü güçler biçimine bürünürler.» (95)

İnsanoğlu, başlangıçta, «dünyaüstü» [uhrevî] güçleri doğadan ayırt etmemiş; özellikle kendi yaşamında önem taşıyan doğal fenomenleri kişileştirmiş ve onları kendi yaşamı üzerinde bilinçli bir etki yapma özelliğiyle donatmıştı. İnsanın kavrayamadığı ve karşısında çaresizlik duyduğu sırlı ama kudretli kaba [temel] güçler, insanın hayalgücünde, kötü ve iyi ruhlara, tanrılara, meleklere, şeytanlara ve benzerlerine dönüşmüştü.

---

(94) Karl Marx, **Capital**, c. 1, s. 372.

(95) F. Engels, **Anti-Dühring**, s. 374.

Demek ki, **ilkel din bilinci, vahşi insanın doğa karşısındaki güçsüzlüğünün bir yansısıdır.**

Uzlaşımsız toplumlarda, insanın kaba doğa güçlerine bağımlılığı, özellikle tarım alanında, belli bir ölçüye kadar devam etmektedir ama bu aşamada, **dinin başlıca kaynağı, toplumsal gelişimin kaba güçlerinin insan egemenliğine almış olmasıdır.**

Din, insanın karşısına dikilen toplumsal güçlere olan bağımlılığını, fantastik ve hayali bir biçimde yansıtır. Demek ki, sınıf toplumunda, **dinin temel kökleri, toplumsaldır.** Sözünü ettiğimiz toplumsal güçler, her şeyden önce sömürü ilişkileridir ve din, emekçi halkın güçsüzlüğünü ve kötü durumunu dile getirir.

İnsanların dış güçlere olan bağımlığını dile getiren din kavramları, belli bir takım eylemlere yol açar. Böylece insanlar, bağımlı olduklarını sandıkları bu doğaüstü güçleri yatıştırmaya çalışırlar; çeşitli afetlerden korunmak ve bunları düşmanlarına yöneltmek için bu güçlere tapınırlar. Din, bu doğaüstü güçlere «başvurma»nın ve onlarla «ilişki kurma»nın biçimlerini ortaya koyar. Bu biçimler aracılığıyla, insanoğlu, yardım, öğüt, avunma ya da yakınlık için tanrılara çağırıda bulunur. Din tapınmaları, gelenek sistemine, törelere ve törensel davranışlara uygun düşecek biçimde ortaya çıkar. Bu özel etkinlik biçimi, insanlarla tanrılar arasında aracı niteliği taşıyan ve din temsilcileri olarak kabul edilen rahiplerin, şamanların, vb., ortaya çıkmasına yol açar.

Din, tanrı adına ileri sürülen ve bundan ötürü kutsal olarak görülen kurallar, yasaklamalar, buyruklar, vb., aracılığıyla insanoğlunun toplumdaki, topluluktaki ve ailedeki davranış ve etkinliğini düzenler.

İnsan etkinliğinin bu dinsel düzenleniş sistemi, sömürü sınıflar tarafından, kendi egemenliklerini pekiştirmek için kullanılır.

Demek ki din, **insanların doğal ya da toplumsal güçlerce egemenlik altında tutuldukları ve yine bu insanların bilincinde, inandıkları ve taptıkları dünya-dışı ve doğaüstü fantastik güçler biçimine bürünen toplumsal koşulların bir ürünüdür.** Din, bu güçlerle bir «kutsal» ilişki kurulmasını sağlar. Din, insan etkinliğinin düzenlenmesi için «kutsal biçimlerin» toplumsal bir sistemine duyulan gereksinimden doğar.

Toplumsal gelişimin kaba güçlerinin egemenliğinden insanın kurtulduğu komünist oluşumda, din bilincinin bir yana atılmasının koşulları gerçekleşir ancak.

Komünist partisi, din ideolojisi konusunda tarafsız bir tutum benimsemez ve bu ideolojiye karşı kayıtsızlıkla davranamaz. Çünkü tanrıtanımaz görüşü benimsemiştir.

Geçmişin büyük maddecileri, dine karşı açtıkları mücadele içinde birçok değerli ve etkili yapıtlar ortaya koydular. Ama tarih konusunda idealist bir görüşü benimsediklerinden, dinin toplumsal köklerini göremediler ve onu bertaraf etmenin yollarını belirleyemediler.

Daha önceki maddeciliğin eksikliklerinden kurtulan diyalektik maddecilik, dinle mücadeleyi bilimsel bir temel üzerine oturtur. Toplumsal köklere sahip olduğu ve toplumsal bakımdan kötü durumda bulunan kütlelerin yaşam koşullarından doğduğu ve onların etkisiyle sürüp gittiği için dinin ortadan kaldırılması, her şeyden önce, onu doğuran nedenlerin ortadan kaldırılmasına yani kapitalizmin bertaraf edilmesine bağlıdır. Bundan ötürü Marksistler, dine karşı alınacak tavrı, kapitalizme karşı yürütülen sınıf mücadelesi çerçevesi içinde ele alırlar. Marksist-Leninist partiler, sosyalizm için mücadelede, görüşleri ve dinsel inançları ne olursa olsun, tüm emekçi halkı bir araya getirmeye çalışırlar. Kilisenin devletten ayrılmasını isterler ve dinsel nedenlerden ötürü insanların baskı altına alınmasına ve yurttaşların, dinlerine göre sınıflandırılma-

larına karşı çıkarlar. Yeryüzündeki mutluluk için yürütülen mücadelede, emekçi halkın birliğinin sağlanması, bir Tanrının varolup olmadığı konusundaki tüm fikir ayrılıklarından daha önemlidir. Barışın korunmasına yönelen genel demokratik hareket, siyasal ve dinsel inançlarına bakmaksızın, dindarları ve hatta açık görüşlü din adamlarını da içine alacak biçimde, büyük kütleleri kapsar.

Sosyalizmde, dine karşı ne gibi bir tavır benimsenir? SSCB'deki temel toplumsal-ekonomik değişimler, dinin toplumsal temellerini yıprattı ve emekçi halkın yükselen kültür standartları ile birlikte, bu durum, emekçilerin büyük bir çoğunluğunun dinsel inançlardan sıyrılmasına yardım etti. SSCB'deki emekçi halkın her kesiminde, Marksist-Leninist görüş büyük ölçüde benimsendi.

Ama SSCB'deki emekçi halkın bir bölümü hâlâ dindardır. Bu, nereden ileri geliyor? Yüzyıllar boyunca, din görüşleri, insanların kafalarına yerleştirilmişti. Bundan ötürü, halk kütlelerinin tümünün, bunlardan kısa bir süre içinde kurtulamaması doğaldır. Ayrıca, Sovyet halkının korkunç acılar çekmesine yol açan ve faşizme karşı verilen çetin savaş, halkın bir kesimi içinde, dinsel görüşlerin canlanmasına yol açtı. Çeşitli din örgütlerinin güçlü bir etkinlik gösterdiğini de bu arada hesaba katmak gerekir.

Somut sosyolojik incelemeler, halkın dinsel tutumlarının devam edip etmesinin, kendini yeniden üreten dinsel geleneklere ve ortamlara (tarikatler, dinsel topluluklar, dinsel aileler, vb.) ve geleneğin etkisi ya da düşünce güçsüzlüğü yüzünden insanların avunmak için dine dönmelerine yol açan kişisel durum koşullara bağlı olduğunu gösteriyor.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi, emekçi halkın, kesin olarak dinsel inançlardan ve önyargılardan kurtulması için sistemli bir biçimde çalışıyor.

Sosyalist toplumda, bu önemli sorunu çözmeyi sağlayacak araçlar ve yöntemler nelerdir?

Dinsel önyargılar buyrukla ya da zorlamayla ortadan kaldırılamaz. Buyruk ve zorlama, ters tepkilere yol açar ve dinsel bağnazlığı daha da güçlendirip alevlendirebilir. Dinsel inançların saçma olduğunu ileri süren bir kimse, din temsilcilerini ve dindarların duygularını aşağılayıcı bir tutum benimsememelidir.

SSCB Anayasası, vicdan özgürlüğünü güvence altına almış ve dinin kişisel bir sorun olduğunu açıklamıştır. SSCB'de, kiliseler devletten ve okullar kiliselerden ayrılmıştır; insanlar din görevlerini yerine getirmek ya da dine karşı propaganda yapmak konusunda özgürdürler.

Kilisenin devletten ve okulun kiliseden ayrılması ve bunun SSCB'de tutarlı bir biçimde uygulanması, hiç bir kapitalist ülkede rastlanmayan bir vicdan özgürlüğü sağlamaktadır. SSCB'de dinin bertaraf edilmesi, bütün emekçi halkın komünizmin kuruluşuna etkin ve bilinçli bir biçimde katılmasını (bu, maddesel ve kültürel standartların yükselmesi ve eski toplumsal işbölümünün ortadan kalkması demektir) ve hem bilimsel hem de tanrıtanımaz sürekli bir propagandayla dinsel görüşe karşı mücadele edilmesini gerekli kılan bir süreçtir.

Daha önce söylenildiği gibi sanat, toplumsal yaşamın özel bir alanına; gerçekliğin estetik ve pratik özümlenmemesi alanına aittir. Ama bu, ötekilerin yanında ve onlardan ayrı olan bir alan değildir. İnsanoğlunun gerçekliğe karşı benimsediği estetik tavır, her tür insan etkinliğinde ve insan ilişkilerinin tümünde kendini gösterir. Bu alanı, apayrı bir şey olarak ancak soyutlamayla ortaya koyabiliriz. İnsan sadece bilimin yasaları uyarınca değil, ama aynı zamanda, «güzelliğin yasaları» uyarınca da yaratır. Bundan ötürü, insanın üretim aletlerinde, ev araçlarında ve insanlararası ilişkilerde güzellik öğelerine rastlarız. Ama

bunlarda, estetik öğe, başlıca öğe değil eşlik eden bir öğedir. Örneğin, elbiselerin güzel olması gereklidir. Ama bundan daha önemli olan, bu elbiselerin mevsime uygun olmaları, rahatça giyilebilmeleridir. Burada, estetik gereksinimin, yarar gereksinimine bağımlı olduğunu görüyoruz.

Demek ki, estetik alanın çok geniş ve yaygın olmasına rağmen, estetik öğe, asıl sanatta yani edebiyat, müzik, resim ve benzerlerinde bağımlı değil bağımsız bir önem taşır.

Toplumsal bilincin bir biçimi ve insan etkinliğinin özgül bir tipi olarak sanat, insanoğlunun gerçek karşısındaki estetik tavrını ortaya koymaya ve toplumun estetik pratiğini geliştirmeye ve saptamaya yönelmiştir. Bu bilinç biçiminin özgül yanı, **gerçekliğin, sanatsal imgeler içinde yansıtılması ve yeniden üretilmesidir.** Gerçek dediğimiz zaman, burada, insanı çevreleyen her şeyi, yaşam ve etkinliği içinde ilişki kurduğu herşeyi; doğayı, toplumu ve insanın düşüncelerden, duygulardan ve heyecanlardan oluşan iç dünyasını kastediyoruz.

Sanat çok karmaşık ve çok yanlı bir fenomendir. Sanatı çözümlemeden geçirmeye başlamak için bir örnekten yola çıkalım. Bir kitap okuyan ya da bir filim, oyun ya da resim görmüş olan herhangi bir kimse, farkına varmasa bile, bu sanat ürünlerini üç açıdan değerlendirir. Bunların birincisi, okumanın, dinlemenin ya da seyretmenin kendisini çekip çekmemesidir; ikincisi, dile getirilenin doğru olup olmadığıdır, üçüncüsü sanat ürününün **ne tür düşünceler, heyecanlar ve fikirler uyandırdığıdır.** Sanat, özü gereği yani nesnel olarak bu üç öğenin birliğinden başka şey olmadığı için bunu doğal kabul etmek gerekir. Bu üç öğe, ise, **estetik, bilgisel ve ideolojik** öğelerdir.

Ama bu üç öğeden her biri, çerçevesinden çıkarılıp mutlaklaştırılabilir ve böylece sanatın, bilimden, sadece estetik-imgesel bir bilme biçimi olması bakımından farklı olan bilgi olduğu ya da siyasal ve ahlâksal fikirlerden sa-

dece bu fikirlerin sanatsal bir sunuluş içinde verilmesi bakımından farklı olan ideolojiden başka şey olmadığı ya da sadece «sanat, sanat içindir» adına var olan bir estetik alan olduğu söylenebilir. Bu görüşlerden hiç biri doğru değildir. Çünkü hepsi de tek yanlıdır. Ama her biri, sanatın özünde bulunan belli bir yanı ortaya koymaktadır. Demek ki, sanatın tözü ve ayırt edici özellikleri, ancak, bu üç yan bir birlik olarak ele alındığında ortaya çıkar.

Şimdi, sanatın başlıca yanlarına kısaca göz atalım.

Gerçekliğin bir yansısı olarak sanat, bu gerçekliğin bilinmesinin bir biçimidir. Ama şu nedenlerden ötürü, bilimden farklı bir bilme biçimidir:

Önce, bilim, gerçeklikteki geneli, özseli, bireyselden ve somuttan soyutlayarak yansıtır (ama somut varlık alanında genel, bireysel ve somutla ilişkilidir). Sanat, geneli, yaşamda olduğu haliyle yani bireysel ve somutla olan gerçek ilintisinde dile getirir. Başka bir deyişle, **bilim yasaları, sanat tipik'i yansıtır.** Bilimin bulduğu bir yasanın bir daha bulunmasının gerekmemesi bundan ötürüdür. Buna karşılık, tipik (örneğin şu ya da bu toplumsal tip), yaşamda birden fazla sayıda dile geldiği için, sanatta sürekli olarak yeniden yansıtılabilir.

İkinci olarak, bilimdeki bilmenin, nesneyi, kendinde nasılsa öyle; yani insandan ve bilinci ile iradesinden bağımsız olarak yansıttığını söylemeliyiz. Oysa sanat, kendinde gerçekliği değil, bu gerçeklik karşısındaki **insan** tavrını yansıtmaya yönelir ve bu tavrın da gerçekliğin özüne ilişkin özelliklerce belirlendiği doğrudur. Sanat, sadece doğanın yansıtılmasına yöneldiği zaman bile (natürmort, peysaj, vb.) sanatçının dikkati insana çevrilmiştir. Levitan'ın **Altın Güz,** Van Gogh'ın **Arles'ın Bağları,** Çaykovski'nin **Mevsimler'i** gibi sanat yapıtlarında doğal fenomenlerin insanda uyandırdığı duygular, izlenimler ve heyecanlar ağır basar. Doğanın cansız bir kopyası, sanat ürünü olarak de-

ğer taşımaz. Goethe, bütün ayrıntılarıyla resmedilmiş bir fino köpeğinin, kendisini, herhangi bir başka köpek kadar etkilediğini, ama bir sanat yapıtı olarak etkilemediğini söylemişti. Doğa ile ve öteki insanlarla ilişkisi içinde insanoğlu, insansal duygular, düşünceler ve heyecanlar dünyası, sanatın ağırlık noktasını oluşturur.

Üçüncü olarak, bilime karşıt olarak sanatın, gerçekliğin sadece estetik özelliklerinin bilgisini verdiğini belirtmeliyiz. Okyanusbilim uzmanı, fizik, kimya ve biyoloji bilgini; fizik öğeleri, kiymasal özellikleri, biyolojik bileşimi, vb., bakımından denizi eksiksiz olarak tanıtabilir bize. Ama, denizin güzelliğini sadece sanat yansıtabilir.

Demek ki, **sanatın özgül bir yansıtma nesnesi vardır** ve bundan ötürü sanat, **özgül bir yansıtma biçimiyle** öteki etkinliklerden ayrılır. **Sanat, gerçekliği sanatsal imgelerle yansıtır.**

Sanatsal imge, bireyselin aracılığıyla özseli ve tipiği dile getirir. Başka bir deyişle, sanatsal imge, gerçekliğin tipik ve özsel yanlarının bireysel bir fenomen biçimi içinde yani somut duyusal biçim içinde genelleştirilmesidir. Ama sanat yaratışının hazır tipler bulmaya yönelmek ve bunları mekanik bir biçimde sanat ürününe aktarmak demek olmadığını unutmamalıyız. Tam tersine, sanat yaratışı, en genel ve özseli kapsayanın ve insanda tipik düşünceler, heyecanlar ve duygular yaratanın, gerçeklik içinden çekip çıkarılması demek olan bir süreçtir. Ama **imgeler aracılığıyla gerçekleştirilen her yansı, sanat değildir.** Şiir yazan ve resim yapan birçok insan vardır. Ama bunların hepsi sanat ürünü ortaya koymaz. Sanat, gerçekliği, basit imgelerle değil sanatsal imgelerle yansıtır; yani, **gerçekliğin estetik bir yansımasıdır.** Sanatta yansıtılan ne olursa olsun (iyilik ya da kötülük, Othello ya da yago), yansının kendisinin estetik olması gereklidir. Demek ki, sanattaki imgenin kendisi estetiktir, gerçekliğin estetik algılanışını

dile getirir ve estetik duygular doğurur. Estetik bakımdan yansız [nört] olan hiç bir şey sanatsal bir imgeye büründürülemez. Bundan ötürü, atom içinde elektronun, organizma içinde metabolizmanın hareketi ya da genel olarak bunların benzeri olan ve insan duygularını etkilemediği için estetik bir duygu yaratamayan bir fenomeni yansıtmak olanaksızdır.

Sanat ideolojiyle bir ve aynı şey sayılamaz ama ideolojiden de ayrı bir şey olarak görülemez. Sanat, ideolojiyle iki yönden ilintilidir. Önce belli bir toplumsal sistemin öğesi olması bakımından, belli bir toplumdaki sınıfların siyasal, hukukî, ahlâksal, estetik ve felsefî görüşlerinin taşıyıcısı olarak iş görür. İkinci olarak, sanat, öz doğası bakımından ideolojiktir. Gerçekten de, **sanat, gerçekliği sadece yansıtmakla kalmaz, onu değerlendirir ve ona karşı benimsenen belli bir tavrı dile getirir.** Bir sanatçının estetik imgeler dünyasının mantığı, her zaman, bir şeyi ileri sürer [olumlar] ya da inkâr eder; yani, şu ya da bu biçimde ve çoğunlukla farkında olmadan belli bir toplumsal idealden yana çıkar. Sanatçı farkında olsun ya da olmasın, kabul etsin ya da etmesin, **her sanat ideolojiktir.** «İdeolojik-olmadıklarını» ileri süren sanatçı ya da yazarların, aslında belli görüşlerin taşıyıcıları olmaları bundan ötürüdür. Ayrıca, tarihsel deneyler, **bugünkü koşullarda, «ideolojik-olmayan» sanat eserinin, burjuva görüşlerinin yayılmasının bir biçimi olduğunu gösteriyor.**

Sanat ile belli bir tarihsel oluşum ve bu oluşumun sınıfları arasındaki bağı gösteren ve köleci ve feodal toplumların sanatlarını, ya da komünist sanatı kapitalist sanattan ayırmayı sağlayan ve sanatın sınıfsal özelliğini ve yardımcı rolünü ortaya koyan şey, onun ideolojik niteliğidir. Sanatın gelişimi ancak komünist oluşumda serbestliğe kavuşur ve sanat, toplumun tüm üyelerinin yararına ancak bu oluşum içinde iş görür.

Ama sanatın ayırt edici özelliği, bilgi ve ideoloji öğelerinin estetik bir temele dayanmasıdır. Sanat, gerçek fenomenleri estetik özellikleri ve estetik yasalar uyarınca, estetik kategoriler aracılığıyla ve estetik ideale yönelik olarak yeniden üretir ve değerlendirir. Bu, sanatçılar, yaşamdaki fenomenleri ya güzel ya çirkin, ya trajik ya komik, ya yüce ya aşağılık olarak tavsir eder ve değerlendirirler demektir. Bir sanat ürününün, gerçekliğin özgül heyecanlar biçiminde değerlendirilmesi demek olan **estetik duygular** uyandırması bundan ötürüdür. Estetik heyecan, insanı hayranlığa, neşeye, acıya, kızgınlığa, aşka, nefrete, sevince, şefkate, üzüntüye yönelten somut şeyleri ve fenomenleri, insan etkinliğini ve sanat ürünlerini algılamasının bir biçimidir. Estetik heyecan doğaya, çalışmaya bir kimsenin kendi etkinliğinin ürünlerine, insana ilişkin olarak haz duygusunu doğurur. Ama estetik duygunun yoğrulmasında ve biçimlendirilmesinde en önemli rolü sanat oynar. Eşyayı, fenomenleri, hergünkü durumları, insan davranışlarını seyrederken herkesin yaşadığı kaypak ve belli belirsiz duyguya açıklık kazandıran ve bu duyguyu tam anlamıyla dile getiren sanattır. Kendi gördüğümüz bir durumdan daha çok, bir kitapta dile getirilen benzer bir durumdan etkilenmemiz bundan ötürüdür. Sanatta, duyarlığımızı biçimlendirme ve heyecan bakımından etkileme gücü vardır. Marx şöyle diyor: «Sanat yapıtı... sanattan anlayan ve tat alan bir topluluk [püblik] yaratır.» (96)

Böylece, tarih boyunca ve toplumsal-tarihsel temel ile bilimin ve sanatın gelişmesi temeli üzerinde, insan sadece çevresi konusunda bilgisini artırmakla kalmaz, duyularını ve heyecanlar dünyasını da geliştirip zenginleştirir. İnsanın heyecanlar dünyası [yapısı], gerçekliğin estetik özelliklerini gittikçe daha derinden kavramasını sağlar. İnsanın

(96) Marx/Engels, **Werke**, Bd. 13, s. 624.

heyecan yapısının gelişimi, kültür gelişiminin tamamlayıcı bir parçasıdır.

Sömürücü sistemlerde, emekçi halk, sanatsal değerlerden çoğundan yoksundur. Aynı zamanda, modern emperyalist devletlerde tekelciler, güçlü kütle haberleşme araçlarıyla, geniş kütlelerin beğenisini bile bile körletirler. Ancak sosyalizmde, halk kütleleri sanat ürünleriyle ilişki kurabilirler ve bu, kütlelerin estetik duygularının gelişimine gittikçe daha büyük ölçüde yardımcı olur. Clara Zetkin'le yaptığı bir konuşmada Lenin, sosyalist sanatın **görevlerini** köklü bir biçimde açıklayarak şöyle demişti: «Sanat, halkın malıdır. Sanat, geniş emekçi halk yığınlarının derinlerine kök salmalıdır. Bu kütleler tarafından anlaşılabilmeli ve sevilmelidir. Bu kütlelerin duygularını, düşüncelerini ve iradelerini birleştirmeli ve onları yükseltmelidir. Onların içindeki sanatçıyı uyandırmalı ve geliştirmelidir». (97)

Halkın kişiliğindeki sanatçıyı uyandırmak ve halkı geliştirmek görevi, kütlelerin estetik beğenisini geliştirme konusunda sanatın rolünü dile getiriyor.

Estetik, bilgisel ve ideolojik öğelerin birliği olarak sanat, insanları eğitmenin özgül ve güçlü bir aracıdır ve kendisiyle kolayca ilişki kurulabilir; somut ve görsel olduğu için insanoğlu üzerinde çok büyük bir etki yapar. **Sanat, ideolojik, ahlâksal ve estetik eğitimin bir aracıdır.** Her zaman ideolojik bir yük taşıdığı için sınıf mücadelesinde kullanılabilen güçlü bir silâhtır. İdeolojik içeriğine bağlı olarak iki yanlı bir rol (ilerici rol ve gerici rol) oynayabilir ve oynamaktadır. Halktan ve ilerlemeden yana sanat, toplumsal dönüşüm bakımından büyük önem taşır. Çağdaşlarının düşüncelerini ve duygularını derinden etkileyen sanat, köhneleşmiş kapitalist sistemin bertaraf edilmesin-

(97) **Lenin, Sanat ve Edebiyat Üzerine,** Moskova, 1956, s. 520 (Rusça)

de ve komünist toplumun kurulmasında etkin bir rol oynar.

Bilinç biçimleri arasında **felsefe**'nin de kendine özgü bir yeri vardır. Büyük halk kütleleri tarafından en az bilinen ve ilişki kurulabilen bir alan olduğu için, felsefe, tarihin gidişi üzerinde en az etki yapan bir etkinlik gibi görünür. Ama öte yandan, insanlar, etkinliklerinde, toplumsal bilincin çeşitli dile gelişleri tarafından yönlendirildikleri ve bu bilincin bütün biçimleri, felsefenin sağladığı genel ve kuramsal dünya görüşüne çeşitli yollardan bağlı olduğu için felsefe, tarihin gidişi üzerinde köklü bir etki gösterir. Demek ki, felsefe, sadece bir avuç insanı ilgilendiren bir bilinç dile gelişi olarak göründüğü halde, gerçekte, büyük toplumsal önemi olan bir görüşler sistemidir.

Felsefenin özgül yanı, bilimlerin genel sistemi içinde yuvalanmış olduğu gibi, aynı zamanda, her toplumun ideolojik biçimler sistemi içinde yuvalanmış kuramsal bir dile geliş, yani çeşitli sınıfların çıkarlarının ve ideolojisinin dile gelişi olması gerçeğinde aranmalıdır.

Bir bilme biçimi olarak **felsefe, dünyayı, tutarlı ve tamlaşmış bir bütün olarak ele alan ve bu bütünün, insan tarafından, hangi yol ve yöntemlerle bilinebileceğini açıklayan kuramsal görüşler [kavrayışlar] sistemidir. Somut bilimlere karşıt olarak felsefe, dünyayı, bu dünyanın çeşitli somut (tikel) durumları arasında bağ kuran en genel yanları ve yasaları açısından ele alır.** Bilimin henüz dallara ayrılmadığı ilk toplumsal gelişim dönemlerinde, felsefe somut bilimsel bilgileri de içinde taşıyor ve daha sonra tek tek bilimlerin konusu durumuna gelen konuları ele alıyordu. Bundan ötürü, geçmişte, felsefenin konusu, bugün olduğundan daha genişti. Somut bilimler halinde farklılaşmamış felsefe, çekirdek halindeki bilmenin ayırt edici bir özelliği ve tarihsel sınırlanışının dile gelişidir. Ama yine de, felsefenin özgül bir bilme biçimi olarak ortaya çıkışı, dün-

yaya ve dünyanın insan tarafından bilinmesine ilişkin bazı genel görüşlerin kuramsal biçimde ortaya konulmasına bağlıdır.

Gerçekten de, dünyanın ve dünyanın bilinmesinin tutarlı bir açıklamasını yapmak konusunda genel kavrayışlara ve kavramlara duyulan gereksinim, felsefenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tarihsel pratik boyunca insanların, tek tek şeylere fenomenlere, bunların özgül ve ayırt edici özelliklerine ilişkin bir bilgi edinmek gereksinimiyle karşı karşıya kaldıkları gibi, şeyler arasındaki ilintilere [bağlara], karşılıklı ilişkilerine ve bir durumdan bir başka duruma geçmelerine ilişkin bir bilgi edinmek gereksinimini de duyduklarını unutmamalıyız. İnsanın çevresindeki şeylerin çeşitliliğini, dünyanın birliğini, tekilden çoka geçişi, vb., kuramsal açıdan kavrama gereksinimini doğuran neden buydu. Kuramsal düşüncenin özgül yanlarından biri, karşımızdaki dolaysız görünüşün derinine inerek şeylerin tözüne ulaşmak ve bu tözü, ileri sürdüğü görüşlerde yansıtmak istemesidir. Nitekim, eski Yunan filozofu Herakleitos, «her şey için aynı olan, hiç bir tanrının ve insanın yaratmadığı, ama ta ezelden beri var olan ve var olacak olan, belli ölçülere göre yanan ve belli ölçülere göre sönüp gidecek bir ateş olan bu düzen» diye yazdığı zaman, çocuksu ama doğru bir biçimde dünyayı kendi gerçekliği içinden açıklamaya çalışıyor ve dış nesnelerin görünürdeki çeşitliliği içinden, bu nesnelerin, iç ve özsel birliğini bulmaya çalışıyordu.

Ama daha önce de belirttiğimiz gibi felsefe, sadece bir bilme biçimi değildir. Bütün bilimlere karşıt olarak **her bilgi kuramının temel sorununu yani dünyanın birliğini neyin sağladığı, dünyada neyin temel ve birincil olduğu, yani dünyanın çeşitliliğinin «ilk kaynağının» ne olduğu sorununu sadece felsefe ortaya koyar ve çözer.** Bütün bilimler içinde dünyaya ilişkin genel ve kuramsal bir görüş, belli bir

bakış veren bilimin sadece felsefe olması bundan ötürüdür. Ama insanın dünyaya bakışı sadece bu dünyayı değil insanın dünyaya karşı tavrını da belirler ve bu, insanın toplum içindeki durumuna [yerine, statüsüne] ve bu durumun sonucu olan ilgilere ve çıkarlara bağlıdır. Ortaya çıkışında ve gelişmesinde, felsefe, belli bir toplumsal koşullar öbeğinin içindeki insan durumundan [statüsünden] doğan **maddesel çıkarlar tarafından her zaman belirlenmiştir.**

Toplumsal sınıflara ayrılması ve sınıf mücadelesinin ilerlemesi ile birlikte, çatışan sınıfların ve çeşitli grupların çıkarlarını kuramsal açıdan temellendirmek gereksinimi de doğdu. Ama bu, ilkin, belli bir sınıfın özgül çıkarının evrensel bir çıkar olarak sunulmasını ve ikinci olarak bu sınıfın özlemlerinin ve ideallerinin sınıf çıkarını, eşyanın doğasından türeyen bir zorunluk olarak gösteren genel bir dünya görüşünden çıkarsanmasını gerektirir. Bu işi sadece felsefenin yerine getirebileceği kolayca görülmektedir. Çünkü ancak felsefe, belli bir sınıfın durumuna ve çıkarlarına denk düşen genel bir dünya kavrayışının soyut ve kuramsal biçimini ortaya koyabilir ve bu sınıfın genel ideolojik özlemlerini ve toplumsal-siyasal durumunu temellendirebilir. Bu, felsefenin, çatışan sınıfların ideolojisi olmasını sağlar. **Demek ki, bir toplumsal bilinç biçimi olarak felsefenin özgül yanı, bilgisel ve ideolojik görevlerinin birliğinden doğar.**

Filozofların, kurdukları soyut yapıların, çatışan sınıfların gerçek çıkarlarıyla ilintili olduğunu her zaman açıkça bilmediklerini de unutmamalıyız. Ayrıca, bu filozoflardan birçoğu, ortaya attıkları kuramların, ruhla madde arasındaki ilişki, dünyanın bilinebilirliği, hareketin tözü, insanın doğası ve benzerleri gibi ezeli felsefe sorunlarına verilmiş cevaplar olduğuna, yani kuramlarının, hakikatin araştırılmasının ürünü olduğuna inanırlar. Bundan ötürü,

bir filozof, belli bir sınıfın ideoloğudur derken bu filozofun, sözü geçen sınıfın bilinçli olarak sözcülüğünü yaptığını ya da doğumu ya da toplumsal durumu [statüsü] dolayısıyla bu sınıfa bağlı olduğunu kastetmiyoruz. Onu bu sınıfın ideoloğu yapan şey, kuramsal çalışmalarının, bu filozofu, sözü geçen sınıfın pratikte vardığı sonuçların tıpkısına vardırmasıdır.

İlerici sınıflar ile gerici sınıflar arasındaki mücadele, uzlaşımsız oluşumların gelişiminin temelindeki hareket ettirici güçtür. **Sınıfların statülerinin ve çıkarlarının arasındaki fark, dünya görüşünde, maddecilik ile idealizm arasındaki çatışmada, felsefenin temel sorusuna yaklaşma tarzı bakımından birbirinden ayrılan iki ana bölükte kendini gösterir. Bu temel sorun ise, insan ile madde, düşünce ile varlık arasındaki ilişki sorunudur.** Bu soru, temel bir sorudur; çünkü verilecek cevap, bir kimsenin dünyaya bakışını belirler, yani bir insanın, dünyanın ya maddesel ya da düşünsel olduğunu ileri sürmesini gerekli kılar. Ayrıca bu cevap, bütün öteki felsefe sorunlarının çözümlenmesini sağlayacak kuramsal temeli de verir. Dünya maddeselse, bilme işi, bu maddi dünyanın, nesnel varlığında olduğu gibi ele alınan ilintilerinin ve yasalarının özelliklerini incelemek demektir. Buna karşıt olarak eğer düşünselse, bilmenin görevi, dünyanın ruhsal ve tanrısal tözünün incelenmesi olacaktır.

Maddeci dünya görüşü, hiç bir dış ekleme yapılmaksızın dünyanın olduğu gibi kavranmasıdır; oysa idealizm, kökçe yanlış bir dünya görüşü, çarpık bir dünya kavrayışı verir.

Maddecilik ile idealizm arasındaki mücadele ve çeşitli felsefi okullar, kuramlar ve görüşler arasındaki çatışma, toplumsal sınıfların çatışmasının yansısıdır.

Ama tarihte art arda gelen felsefe sistemlerinin büyük çeşitliliğini çözümlemeye girişirken, belli bir ülkedeki ya

da dönemdeki sınıf ilişkilerinin niteliğini göz önünde tutmak yetmez. Bilimlerin düzeyini ve özellikle doğa bilimlerinin durumunu, eldeki felsefe kavramlarını ve düşünce malzemesini, ve manevî havayı yani belli bir toplumun kültürünün durumunu, psikolojik tavırlarını, şu ya da bu bilinç biçiminin gösterdiği etkinin ayırt edici özelliklerini de gözönünde tutmak gerekir.

Marksizmin ortaya çıkışı, felsefenin tarihsel gelişiminde önemli bir adımdır. Marx ve Engels, sadece doğa konusunda değil, toplum konusunda da maddeci görüşü tutarlı bir biçimde benimseyerek bir felsefe ortaya koydular. Marksizm-öncesi felsefenin tarihi, kesinlikle konuşmak gerekirse, bilimsel dünya kavrayışının tarih-öncesidir. Ama bu, Marksizm-öncesi dönemin incelenmesi sadece akademik bir anlam taşır demek değildir. Bu inceleme, hem bugünkü ideolojik mücadelenin yürütülmesi hem de bilimsel Marksist-Leninist felsefenin gelişimi bakımından büyük önem taşır. Lenin, insanlığın yarattığı fikir zenginliklerini özümlemeyen bir kimsenin komünist olamayacağı üzerinde önemle durmuştur. Bu fikir zenginliğinin içinde felsefi düşünce de bulunmaktadır.

Marksist felsefe, proletaryanın dünya kavrayışıdır. Sömürücü sınıfların dünya kavrayışının temelindeki ilkelerden köklü bir biçimde ayrılan Marksist felsefe, bu toplumsal temel üzerinde gelişir ve proletarya sınıf mücadelesinin gereksinimlerine cevap verir. Gerçekliği, soyut düşünsel bakışın nesnesi olarak değil devrimsel dönüşüme sokulması gereken bir nesne olarak görür. Marx şöyle demişti: «Filozoflar, dünyayı çeşitli biçimlerde **yorumlamakla** yetindiler, önemli olan dünyayı değişikliğe uğratmaktır.» (98)

Marksizmin ortaya çıkışıyla birlikte, felsefenin gerçek-

(98) K. Marx ve F. Engels, **The German Ideology,** s. 662.

lik karşısındaki tavrı köklü bir değişikliğe uğrar; felsefe, devrimci ve etkin duruma girer; dünyanın pratik bakımdan değişikliğe uğratılmasının âleti niteliğini kazanır. Kütlelere hiç bir zaman ulaşamamış olan ve sadece dar çevrelerin ve okulların ilgilendiği daha önceki felsefeye karşıt olarak **Marksist felsefe, geniş halk kütlelerinin mücadelesi ile bilinçli bir ilişki kurar.**

Doğa ve toplum yasalarını doğru bir biçimde yansıtan felsefeden başkası halka yararlı olamaz ve kütlelerin dünyayı değişime uğratmasına yardımda bulunamaz. Bilimsel ve devrimci yaklaşım, Marksist felsefenin özünde kaynaşmış olarak bulunmaktadır. **Proletaryanın felsefesi, bilimsel bir ideolojidir, yani aynı zamanda hem ideoloji hem bilimdir.** Daha önceki bütün felsefelerin ayırt edici özelliği olan çelişki, yani ideolojik öğelerle bilimsel öğeler arasındaki çelişki, Marksizmde ilk olarak ortadan kalkmıştır.

Marksizmin ortaya çıkışıyla birlikte, felsefenin bilime karşı tavrı büyük değişikliğe uğramıştır. Daha önceki felsefeye karşıt olarak Marksist felsefe, vardığı sonuçları somut bilimlere kabul ettiren bir bilimlerin bilimi değildir. Öteki bilimlerin yanında yer alan ama konusu dolayısıyla onlardan ayrılan bir bilimdir. Nesne ile özne arasındaki ilişkiyi ve maddesel dünya ile düşünce dünyasının en genel gelişim yasalarını inceleyen Marksist-Leninist felsefe, öteki bilimlere doğru bir dünya kavrayışı, bilimsel bir yöntem ve kuram verir.

Daha önceki felsefe, çeşitli felsefe sistemlerinin art arda zincirlenişiyle, maddecilik ve idealizm arasındaki mücadelede gelişti. Tarihsel durum değiştikçe, eski felsefe sistemlerinin yerini yenileri aldı. Marksizmin ortaya çıkışıyla birlikte, felsefenin gelişimi de değişikliğe uğradı. Bir bilim olduğu için, Marksizm, bir bilim gibi de gelişmektedir. Yan temel ilkeleri (maddecilik ve diyalektik), değişmeden kalmaktadır. Ama tarihsel koşullar değiştikçe ve

yeni bilimsel buluşlar ortaya atıldıkça Marksist felsefe de gelişmekte ve hem yeni önermeler hem de yeni sonuçlarla zenginleşmektedir. Bugün, Marksist felsefenin yerine konacak yeni felsefe sistemleri yaratma gereksinimi yoktur. Çünkü sadece Marksist felsefeyi geliştirme gereksinimi söz konusudur. Nitekim, tekel-öncesi kapitalizmden emperyalizm ve proletarya devrimleri çağına geçildiğinde ve ayrıca yeni bilimsel buluşlarla ilintili olarak, sınıf mücadelesinde ve bilginin ilerlemesinde ortaya çıkan yeni deneyleri özetlemek gereksinimi duyulmuştu. Marksizmi yeni bir düzeye yükselterek ve genel olarak Marksist kuramın ve özel olarak Marksist felsefenin yaratıcı geliştirilmesine bir örnek veren Lenin, bu gereksinimi karşılamıştı. **Marksist felsefenin gelişiminin yeni dönemine Leninci dönem adı verilir.**

Marksist-Leninist felsefe, her çeşit idealizm ve kaba maddeci kuramlarla, Marksizme-Leninizmden uzaklaşmalarla ve hem dogmatizm hem de revizyonizmle yapılan mücadelede gelişir.

İki ayrı ve karşıt toplumsal sisteme ayrılmış olan dünyada, Marksizm - Leninizm, emperyalist burjuvazinin gerici felsefesini de kapsayan karşıt kampın yani kapitalist kampın ideolojisine karşı mücadele etmek zorundadır. Marksist-Leninist felsefe, kütleleri, burjuva dünya kavrayışının bütün biçim ve belirişlerinden kurtarmak için çaba harcar.

Toplumsal ve Bireysel Bilinç

Toplumda, insandan başka bir bilinçli varlık olmadığı için **toplumsal bilinç, bireysel bilinçle arasındaki ilinti dışında var olamaz.**

Bireysel bilinç, bireyin manevi dünyasıdır. Toplumsal bilinç, bireysel bilinçten ayrılmaz. Ama bireysel bilinç, toplumsal bilincin sadece bir parçacığı değildir. Bireysel bilinç, her durumda, belli bir dönemin bilincinin **ortak özelliklerini**; bireyin toplumsal kökenlerine ilişkin **özgül yanları** ve eğitim, doğal yatkınlıklar ve bireyin kişisel yaşamının koşul ve durumlarınca belirlenmiş **bireysel** özellikleri **kendine özgü bir biçimde birleştiren tekil bilinçtir.**

Bundan ötürü, belli bir dönemin ulusun ya da toplumsal grubun bilincinin özündeki ortak özellikler, bu ortaklaşa durumun belirlediği çerçeve içinde, bireysel bilinçlerin çeşitlilik göstermesini ya da bireysel bilinç ile toplumsal bilinç arasında bir çelişkinin bulunmasını engellemez. Toplumsal köken ve durum [statü] bakımından burjuvaziye bağlı kimselerin proletarya saflarına geçtiğini, onun ideolojik tutumunu benimsediğini ve kendi sınıfına karşı çıktığını sık sık görüyoruz. Öte yandan, sosyal demokrat akımın oportünist liderlerinden birçoğunun ve hatta bazı kararsız komünistlerin, içinden çıktıkları işçi sınıfı çıkarlarına hıyanet ettiklerini de biliyoruz. Şu bireyin değil de bu bireyin bir başka sınıfın tutumunu benimsemesi ve ondan yana çıkması, bu fenomenin toplumsal nedenleri olmakla birlikte kişinin özel bireysel yanlarının etkisinin sonucudur.

Bireysel ve toplumsal bilinç, diyalektik bir birlik içinde varolur. Bireysel bilinç, bireyin yaşam koşulları içinde, öteki insanlarla karşılıklı etkileşmesinde ve toplumsal bilinci de kapsayan toplumsal ortamla karşılıklı ilişkilerinde oluşur. **Bireysel bilincin biçimlenmesinde, toplumsal bilincin taşıdığı önemi belirten iki yana** parmak basabiliriz.

Önce, **gerçekliği düşünsellik biçimi içinde yansıtabilmesi konusunda bireye yardımcı olan, şey, toplumsal bilinçle ilinti kurmuş olmasıdır.** Bu ilinti, bireyde, düşünseli üretme yeteneği doğurur. Marx, «...düşünsel, insan zihninde yansıyan ve düşünce biçimleri içine aktarılan [dökülen]

maddesel dünyadan başka şey değildir,» (99) diye yazmıştı. Bu düşünceyi doğru olarak kavramak isteyen kimsenin, «insan zihni»nin sadece toplumda var olduğunu, toplumdan ve toplumsal bilinçten soyutlanınca [yalıtlanınca] zihnin, maddeseli, düşünsele ve «insanca»ya dönüştüremeyeceğini göz önünde tutması gerekir. Düşünselin (bilincin) var olabilmesi için şu üç dayanak gereklidir: nesne, insan zihni ve insanlığın daha önceki gelişiminde toplumsal olarak üretilmiş yansıma biçimlerini kapsayan toplumsal bilinç.

Etkinlik sürecinde toplumsal bilinç ile etkileşme, insanda, gerçekliği kavrama yeteneğini doğurur. Her birey, toplumsal-tarihsel pratiğinin gelişimin ürünü olan dili, kavramları ve mantığı bilip öğrenerek bir düşünce öznesi durumuna girebilir ancak.

İkinci olarak, **insan, gerekli bilgiyi, kültürü, ideolojiyi ve benzerlerini toplumsal bilinçten edinir. Toplumsal bilinç**, insanın günlük yaşamının ve pratik etkinliğinin yürütüldüğü; tek tek toplulukların, sınıfların, ulusların ve tüm olarak toplumun yaşamında ortaya çıkan küçüklü büyüklü sorunların yansıdığı **manevî atmosferi** oluşturur. İnsan bu atmosferi solur, onun içinde yaşar ve onu özümler. Toplumda ya da daha dar bir toplumsal çevrede geçerli olan gelenekleri ve ahlâk kurallarını ve ayrıca gerçeklik karşısındaki tutum ve davranışını belirleyen çeşitli kanıları, tavırları, görüşleri, alışkanlıkları ve beğenileri kabullenir.

Özgül özellikleri bir yana bırakılırsa, bireysel bilincin öz bakımından bir toplumsal bilinç olduğunu göstermektedir bu. Çünkü her birey, kendi çağındaki toplumsal yaşam koşullarının ürünüdür.

Ne var ki, bireysel bilinç ile toplumsal bilinç; yaş, yaşam tarzı, bireyin etkinliğinin niteliği, gereksinimleri, ilgi

(99) K. Marx, **Capital**, c. 1, s. 19.

ve çıkarları, genel gelişim düzeyi, toplumun durumu ve benzerleri gibi birçok öğeyle dolayımlanmıştır [yani, bireysel bilinçle toplumsal bilincin bağlantısını, bu öğeler araya girerek sağlar]. Bundan ötürü, **insanın toplumsal bilincin etkisini özümlemesinde bir seçicilik özelliği** vardır ve bu insanın bireyselliğinin dile gelişidir.

Aynı zamanda, **toplumsal blinç te gelişmekte ve insanlar tarafından, onların bireysel bilincinin etkisiyle zenginleşmektedir. Bireysel bilinç, toplumsal bilincin gelişimi için bir araçtır.** Bundan ötürü, toplumsal bilinç, somut dile gelişinde, kendisinin ortaya konmasında, katkıda bulunan bireysel bilinçlerin özel yanlarının damgasını taşır. Bireylerin, toplumsal bilinci geliştirme katkılarının biçim ve tarzlarında olduğu gibi, bu gelişime katılmalarının mekanizması da, toplumsal bilinci geliştirmeye etkin olarak katılan kütlelerin niceliğine, tarihsel koşullara ve bu gelişmede yer alan yapısal bilinç öğelerine (bilim ya da sanat, ideoloji ya da sıradan bilinç, vb.) dayanır (bağlıdır.) Ama toplumsal bilincin geliştirilmesine katılan bireysel bilincin, her durumda, biriktirilmiş düşünce malzemesini ve daha önceki gelişimin sağladığı kavram sistemini ve düşünce biçimlerini, eleştirel olarak özümlemesi zorunlu bir koşuldur.

Bundan ötürü, bireysel bilinç, toplumsal bilinç üzerinde biçimlendiği için, gerçekliğin bireysel bilinçteki yansıması, toplumsal bilinçle dolayımlanmıştır. Öte yandan, toplumsal bilinçte gerçekliğin yansıması ve gerçeklik üzerinde etki göstermesi, bireysel bilinç aracılığıyla gerçekleşir. Bu iki bilinç biçimi arasındaki diyalektik işte budur.

Toplumsal Bilincin Toplumsal İşlevleri

Belli bir tarihsel dönemin toplumsal bilincinin, maddesel açıdan belirlenmiş olduğunu söylemek, toplumsal bilincin, insanların tüm maddesel-üretici ve toplumsal etkin-

liğinin zorunlu bir yanı olduğunu ileri sürmek demektir. Ancak bu açıdan, toplumsal bilincin işlevini ve toplumsal rolünü bilimsel bir biçimde ortaya koyabiliriz.

Tarihsel maddecilik, toplumsal gelişimde son sözü fikirlerin söylediğini ileri süren idealizme ve fikirlerin etkin rolünü inkâr eden kaba meddeciliğe taban tabana karşıttır. Bu soruya verilecek doğru cevap fikirlerin, tarihin gidişini belirleyemeyeceklerini ama tarihsel süreci etkileyen bir etkin güç olduklarını, ona somut bir ortaya çıkış sağladıklarını, toplumsal gelişimi hızlandırdıklarını ya da yavaşlattıklarını ileri sürecektir.

Daha önce söylediğimiz gibi, ideolojinin rolü toplumun karşısına çıkan toplumsal sorunların çözümlenmesinde dile gelir ve dile getirdiği sınıf çıkarlarını hemen yerine getirilmesi gereken toplumsal gereksinimleri ve geniş halk kütlelerinin çıkarlarını yansıtır.

Bir iedolojinin, toplum yaşamı üzerinde etki göstermesi için maddesel bir güç haline gelmesi gereklidir.

Yönetici ve sömürücü sınıfın ideolojisi, bu yönetici sınıfın kurduğu kurumlarda elle tutulur hale gelmiştir ve aynı sınıfın çıkarlarının bekçiliğini yapar. Devletin, okulun ve kilisenin yardımıyla, yönetici sınıfın ideolojisi, toplumun tümüne zorla kabul ettirilir ve egemen ideoloji haline gelir. Üstyapısal kurumlar aracılığıyla, bu ideoloji, bir maddesel güç olarak, çeşitli toplumsal süreçleri etkiler ve toplum içinde başka işlevleri yerine getirir.

İlerici ideolojinin etkinliği, yeni toplumsal ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi için verilen mücadelede dile gelir. Bu mücadelede, yeni ideolojinin karşısına, sadece eski ideoloji değil, aynı zamanda, eski toplumun kurumlarının maddesel gücü de çıkar. Yeni ileri fikirler tek başlarına, eski sistemin ortadan kaldırılması sonucunu sağlayamazlar. Sadece, bu eski sistemin fikirlerinin çerçevesi ötesinde

yer alan bir başka sistemi ortaya koyabilirler. (100) Toplumsal işlevlerini gerçekleştirmeleri ve yeni sistemin ortaya çıkmasını sağlamaları için, ilerici fikirlerin, maddesel bir güç haline dönüştürülmesi gereklidir. İlerici fikirler, kütlelerin içine işledikleri, toplumsal gelişimin tarihsel bakımdan hemen yerine getirilmesi gereken görevlerine yönelik mücadelede bu kütleleri toparladıkları ve örgütledikleri zaman bir maddesel güç haline gelirler.

Bu mücadele içinde, ilerici toplumsal sınıflar da, yeninin kazançlarını temellendirmek ve pekiştirmek için yeni kurumlar ortaya koyarlar.

Somut bilimler (özellikle doğa bilimleri), **özel bir işlev yerine getirirler.** İdeolojiye karşıt olarak, **doğa bilimi, üretimin gelişimine doğrudan doğruya katkıda bulunur.** Doğa yasalarını yansıtan doğa bilimleri, toplumsal emeğin üretici gücünü arttırmak için, insanoğlunun, bu yasaları daha geniş ve bilinçli bir biçimde kullanmasını sağlarlar. Doğa bilimlerinin başarıları, sadece kütlelerin örgütlenmesinde değil, özellikle, üretim aletlerinde ve araçlarında ve ayrıca belli teknolojik süreçlerde elle tutulur hale gelir. Emek araçlarının daha iyi duruma getirilmesi, ilk üreticilerin gittikçe daha geniş bir bilgi ve kültür edinmelerini gerekli kıldığından, doğa bilimine ilişkin bilgilerin kütleler arasında yaygınlaştırılması zorunludur. Yoksa, emekçi halkın kültür ve teknik düzeyini yükseltmek olanaksızdır.

Çevremizdeki dünya konusunda kuramsal bilgi sağladığı için, doğa bilimi, bilimsel dünya kavrayışının oluşmasına temellik eder ve mistisizme, boş inançlara ve yanıltıcı bilince karşı kullanılabilecek güçlü bir silâhtır ve bundan ötürü ideolojik mücadele içinde yer alır. Ayrıca, nesnel bilimlerin verileri de belli ideolojik biçimler açısından kav-

---

(100) Bkz. K. Marx ve F. Engels, **The Holy Family**, Moskova, 1956, s. 160.

ranır ve yorumlanır. Bu, bilimin, bir ideolojik mücadele alanı olmasına yol açar.

Doğa bilimi, ideoloji de içinde olmak üzere, toplumsal yaşamın her alanını etkiler. Ama bu etki, kimi zaman üretici güçler, kimi zaman da felsefe aracılığıyla gerçekleşir.

Demek ki, toplumsal bilinç, **toplumsal yaşamın her alanında, insanın etkinliğiyle ilintilidir.** Üretici güçlerin yaratılması ve kullanılmasında, toplumsal ilişkilerin devrimci değişimlerinde ve genel olarak toplumsal yaşamın çelişkilerinin çözümünde etkin bir rol oynar.

İdeolojinin rolü konusunda ileri sürülen genel önermeler, temel bir ayırım göz önünde tutulmak koşuluyla, sosyalist ideolojinin toplumsal işlevleri sorununa da uygulanabilir. **Sosyalist ideoloji,** daha önceki bütün dönemlerin ideolojisinden sadece içeriği bakımından değil, toplumun gelişmesinde ve yaşamında oynadığı rol bakımından da farklıdır. Oynadığı rol, gerçekleştirilmesine yardım ettiği toplumsal amaçların niteliği tarafından tarihsel olarak belirlenmiştir.

Komünist oluşumun ortaya çıkması ve gelişmesi için toplumsal gelişimin eğilimlerinin, **hareket ettirici güçlerinin** ve yasalarının bilgisini edinmenin ve ayrıca büyük kütlelerin, yeni toplumun kuruluşuna bilinçli olarak katılmalarının zorunlu olduğunu unutmamalıyız.

Canlı ve yaratıcı sosyalizm, kütlelerinin kendisini ilgilendiren bir şeydir. Ancak **bilimsel ideoloji,** kütlelerin birliğinin sağlanmasına ve onların iradesinin ortak amaca yönelmesine yardımcı olabilir. Sömürücü sınıfların bertaraf edilmesi, toplumun, ortak bir ideoloji içinde daha sağlamca birleşmesini sağlayan koşulları yaratır.

Sosyalist ideoloji, yeni toplumun emekçi halkına, kendi çıkarları konusunda bir bilimsel bilinç vermekle kalmaz; toplum içinde ortaya çıkan çelişkilerin çözümüne ve halkın maddesel ve kültürel standartlarının yükseltilmesi-

ne götüren yolu, yanı komünizme götüren yolu da gösterir. Bu kütlelere, göz önünde tuttukları amaca varabilecekleri konusunda güven verir ve insanlar arasındaki yeni ilişkilere uygun düşen manevî ve ahlâksal niteliklerin gelişmesine katkıda bulunur. Burjuva liderlerin şaşırtıcı bir şey olarak gördükleri ve açıklayamadıkları Sovyet halkının tarihsel iyimserliğinin temelinde sosyalist ideoloji bulunmaktadır.

Sosyalizm, ideolojiye yeni bir işlev yükler. Bu işler, yeni toplumu kurmak için geniş emekçi halk kütlelerini eğitmek, örgütlemek ve harekete geçirmektir.

Komünizme ulaşmak için geleceğin insanını yaratılmasına katkıda bulunmak gereklidir. Sosyalist ideolojinin özümlenmesi, kütleler içinde bilimsel dünya kavrayışının yaygınlaşmasını, insanların manevî ufkunun genişlemesini, kişisel ve toplumsal çıkarlarının özdeş olduğunu anlamalarını sağlar ve her bireyin, komünizm için verilen ortak mücadeleye etkin ve bilinçli olarak katılmasına yardım eder. Sosyalist ideolojinin özümlenmesi, ideolojinin kendisinin geliştirilmesinin aracıdır.

Sosyalist kuram ile devrimci kütle hareketini birleştirme işi, proletaryanın örgütlenmiş ve bilinçli kesimi olan Marksist-Leninist komünist ve işçi partileri tarafından gerçekleştirildi. Marksist-Leninist ideoloji, sosyalist toplumun gelişimini, özellikle bu partilerin güttüğü siyaset aracılığıyla etkiler. Parti politikası, kuramsal ilkeleri, belli tarihsel koşullar içinde, somut eylem programlarına dönüştürür. Siyasetle ve kütle eylemi ile bağ kurmamış olsaydı, ideoloji, safdilce bir umut olmaktan ileri geçemezdi.

Marksizm-Leninizm, devrimci Marksist ve işçi partilerinin siyasetinin kuramsal [illegible] ortadan kaldırmada, bu siyaset, tüm olarak toplu[illegible] aracı ödevini gördüğü[illegible]

V. I. Lenin, **Collected Works**, c. 31, s. 287.

Leninist ideoloji, toplum yaşamının ekonomik, siyasal ve manevî kesimlerinde önemli bir rol oynar.

Marksizm-Leninizm, proletaryanın toplum içindeki durumunun [statüsünün] ve çıkarlarının kuramsal dile gelişi ve tarihsel görevlerinin ortaya konuşudur. İşçi sınıfının ve partinin, Marksizm ilkelerine ilişkin herhangi bir çarpıtmayı, keyfi herhangi bir yorumu ve ideolojik herhangi bir karışıklığı (bunlar, işçi sınıfı mücadelesi bakımından en büyük tehlikedir) önlemek istemesi bundan ötürüdür. Marksist-Leninist kuramın saflığını kesin bir biçimde savunmayan, doğmatizme ve revizyonizme karşı tam bir mücadele vermeyen devrimci proletarya partisi, sınıfına karşı ödevini yerine getirmemiş olur.

Parti, devrimci kuramı, toplumsal pratiğin gereksinimleri ve bilimin sağladığı yeni veriler göz önünde tutularak yaratıcı bir biçimde geliştirmeden, bu kuramın saflığını koruma mücadelesinin yürütülemeyeceğini de ileri sürer. Bilimsel kuramın saflığı, doğmanın saflığı demek değildir. Doğma ortadan kalktığı halde, bilim yaşamaya devam eder.

Marksist-Leninist ideolojinin sosyalist toplumdaki rolü, toplum yaşamının her alanında, parti siyasetine temel sağlamak değildir sadece. Aynı zamanda, kütlelerin parti siyasetini kavramalarını sağlamak ve bu siyaseti uygulamak için onları güçlü ve yaratıcı girişkenliklere yöneltmektir.

Sosyalist toplumun yaşama koşullarının, kütlelerin içinde çalışmaya karşı yeni ve sosyalist bir davranışın ve yeni komünist ahlâkın öğelerini yarattığı besbellidir. Ama, sosyalizmde bile, sıradan ve kuramsal bilinçler arasında bir ayırım var olmaya devam eder. Bunların varlığının ve bu varlığın gelişimindeki tekrarlanışların bilimsel kavranışı, kütlelerin yaşam koşullarından doğrudan doğruya çıkmaz [doğmatizmde bir bilinç, **dünyanın bilinmesinde tüm tarihsel** [illegible] ortaya çıkan [illegible] **maddesel ve kültürel standartların ürünüdür ve bilimden türedi**[illegible] kimse, ancak, in-

sanlığın ürettiği tüm düşünce ve kültür zenginlikleriyle bezendiği zaman bir komünist olabilir. (101) Bu nedenle, bilimsel ve sosyalist bilinci geniş halk kütlelerine yaymak görevi, partinin karşısına bütün önemiyle çıkar. Sosyalizmin zaferi ve sömürücü sınıfların tasfiyesiyle, sosyalist ideoloji tüm halkın ideolojisi olur ve bu durum, sosyalist ideolojinin kütleler içinde daha da geniş biçimde yaygınlaştırılmasına elverişli koşulları yaratır. Bu noktada, pratik bir ödev; yani, tüm emekçi halkın bilincini, bu halkın öncüsünün bilinci düzeyine yükseltme ve her bireye bilimsel bilinç sağlama ödevi ortaya konabilir. Bu açıdan, doğru olarak örgütlenmiş propaganda ve bilimsel kuramı kütlelerin pratik deneyi ile ilintili duruma getirerek militanları kütlelerin pratik ve değişikliğe uğratıcı etkinliğiyle sıkı bir bağ içinde yetiştirmek büyük önem taşır.

Sovyet devletinin gelişiminin sağladığı deney, kütleler içindeki ideolojik çalışmanın ve etkinliğin, şunları da kapsayan birçok etkene bağlı olduğunu göstermiştir:

A) Partinin güttüğü ve kütlelerin temel ve hayati gereksinimlerini dile getiren doğru bir siyaset.

B) Burjuva ideolojisine, revizyonizme, doğmatizme ve kişilerin zihnindeki geçmiş kalıntılarına karşı mücadele.

C) Kuram ile pratiğin, söz ile işin birliğinin sağlanması Kütlelerin kendi pratiklerinden, parti kuram ve siyasetinin doğru olduğunu kavramları ve insanların pratik işler içinde eğitilmesi.

D) Yaşamla sıkı bir bağ içinde bulunan ve partinin ortaya koyup belli bir topluluğun üstesinden gelmeye çalıştığı işlerle ilintili olan ve somut terimlere dayanan propagandanın yapılması ve doğmatizmin bertaraf edilmesi.

E) Saptanan kusurların ortadan kaldırılmasına bağlı

(101) Bkz. V. İ. Lenin, **Collected Works**, c. 31, s. 287.

olarak etkin ve ilkelere dayanan eleştirinin ve özeleştirinin geliştirilmesi.

F) Daha yüksek kültür standartlarının gerçekleştirilmesi

G) Militanların ideolojik ve kuramsal standartlarının yükseltilmesiyle, propagandanın ideolojik düzeyinin yükseltilmesine yönelmek.

H) Elle tutulur ve anlaşılabilir bir propagandanın ve ajitasyonun yapılması. Klişelerin bir yana bırakılması ve el altındaki bütün ideolojik etki araçlarının kullanılması,

Sovyet Rusya'nın gelişmesinin sağladığı deney, **kütleler içinde sosyalist bilincin gerçekleştirilmesine çalışmanın, kusurları ve eksikleri yenmek için verilen mücadeleye ilişik olarak sosyalizmin gelişiminin ortaya koyduğu ekonomik, siyasal, kültürel ve daha başka sorunların çözülmesine organik olarak bağlı bulunduğunu ve bundan ötürü sadece bir ideolojik propaganda ve eğitim sorunu olmadığını göstermiştir.**

Demek ki, sosyalist toplum, nesnel yasaların bilinmesi ve bilinçli uygulanması temeli üzerinde gelişir ve bilimsel bir temele dayanır. İdeoloji, köhne toplumsal koşulların ortadan kaldırılmakta olduğu dönemde toplumun gereksinimlerine cevap vermekle kalmaz, aynı zamanda, her alanda, yeni yaşam biçimlerinin yaratılması için yapılan günlük yaşamda da etkin bir rol oynar.

DOKUZUNCU BÖLÜM

TOPLUM VE BİREY

Birey sorunu, günümüzün en önemli sorunlarından biri durumuna gelmiştir.

Dünya tarihinin ilerlemesi, düşünen herkesin kişisel alınyazısının, insanlığın geleceğini belirleyen temel toplumsal sorunların çözümüne bağlı olduğunu hissetmesine yol açan bir durum yarattı. Birey, toplumun, halkının ve tüm insanlığın geleceği bakımından her zamankinden daha büyük bir sorumluluk yüklendi. İnsan sorunları, kapitalizm ile sosyalizm, proletarya ile burjuvazi, ilerici güçlerle gerici güçler arasındaki mücadelede gittikçe daha büyük önem kazandı.

Birey sorunu konusunda, Marksizm ile çeşitli burjuva felsefe ve sosyoloji akımların arasında çetin bir ideolojik mücadele vardır. Burjuva ideologları, Marksizmin insan sorununa yaklaşımını çarpıtırlar ve Marksizm-Leninizmin, bireyi önemsemediğini ve sosyalizmin de bireyi ortadan kaldırıp topluluğun içinde eritiğini iddia ederek bu sorunun Marksizm tarafından ikinci dereceden bir sorun olarak ele alındığını ileri sürerler. Sosyalizm, çetin sınıf mü-

cadeleleri içinden geçerek ortaya çıkarken ve gelişiminin başlangıç yıllarında, kapitalist dünyanın düşmanlığı, geri kalmışlık, Nazilere karşı savaş ve benzerleri gibi güçlükleri yenerek kurulurken, nesnel koşullar, birey sorununun ön plana getirilmesini doğal olarak engelledi. Sovyet halkı, geri kalmışlıktan kurtulmak, sosyalizmi kurmak ve toplumla bireyin ilerdeki eksiksiz gelişiminin temellerini atabilmek için birçok fedakârlığa katlandı. Marksizmin düşmanları, bu geçici durumu, mutlak bir durum gibi gösterdiler ve buna dayanarak, Marksizm-Leninizmin, bireyi, devlet makinasının bir dişlisi olarak ele aldığını ileri sürdüler. Ne var ki, bu ileri sürüş, **insanı ve eksiksiz gelişimini en yüce değer olarak gören** Marksizm-Leninizmin ruhuna ve özüne aykırıdır. Sosyalist sistemin belli bir olgunluğa ulaştığı ve komünizmin kurulmasının Sovyet halkının el attığı pratik bir görev durumuna girdiği günümüzde, birey sorunu, hem toplumsal gelişim hem de bilimsel ve felsefi araştırmalar bakımından her zamankinden daha büyük bir önem kazanmaktadır.

Belli bir takım kuramsal ve yöntembilimsel sorunlar ortaya konup çözülmedikçe, toplum ile birey arasındaki ilişki de incelenemez. Felsefi-sosyolojik bir bilim olan tarihsel maddecilik, bu sorunları ortaya koyar ve özel bir çözümlemeden geçirir. Bu sorunların en önemlileri şunlardır: Toplum, bireyin gelişimi, etkinliği ve yeteneklerinin ortaya çıkıp kullanılması için ne gibi toplumsal koşullar; maddesel ve manevi olanaklar sağlamaktadır? İnsan, toplumsal koşullarla nasıl ilişki durumuna getirilmiştir; bireyselliği nasıl biçimlenmiştir? Belli bir toplumsal sistemin çerçevesi içinde, toplumun ve bireyin çıkarları nasıl birbirine bitişmektedir ve bunların, çeşitli toplumsal sistemlerin yapısından türeyen ilişkilerini yöneten ilkeler nelerdir? Birey, ne gibi bir tarihsel süreç içinde oluşmakta ve gelişmektedir ve bireyin tarihteki rolü nedir?

Günlük yaşamda, bilimde ve felsefede, insanı belirtmek için birtakım terimler kullanılmaktadır. Bunlar arasında, bireyi, kişiliği, bireyselliği, vb. sayabiliriz. Bunlar arasında ne gibi bir fark vardır?

İnsan, biyolojik **Homo Sapiens** türünü belirten en genel kavramdır. Bu kavram, bu canlılar türünün, toplumsal bir doğası olduğunu ve bu türe bağlı olan herkesin, insan diye adlandırmayı hakkına sahip olduğunu dile getirir.

Birey, tekil insandır; cinsiyet, yaş, tarihsel dönem göz önüne alınmadan bir birey olarak düşünülen herkestir. Birey, insan ırkının bir birimidir ve nitel belirlenmeler söz konusu olmadan insanı sadece nicel açıdan belirlemek için kullanılır. Aynı zamanda, bir insanın, bireysellik olarak ne kadar az gelişmişse, bir kişilik olarak değil de, bir birey olarak o kadar fazla kendini gösterdiği düşüncesini de içerir.

Kişilik te tekil bir insan varlığıdır, ama her insan kişilik değildir. Nitekim, yeni doğmuş bir bebek bir insandır ama henüz bir kişilik değildir. Birey, kültürün verimlerini özümleyerek, yaptığı işlerden sorumlu bir bilinçli etkinlik öznesi durumuna gelerek ve bireyselliğini geliştirerek kişilik olur. Kişilik, insanın bireysel ve toplumsal gelişim süreci içinde oluşur.

Ama bu bireysel gelişim, yani **özel bir bireyselliğin** oluşması, aynı zamanda, insanın **cinssel tözünü** edinmesini sağlayan bir süreçtir. Ne var ki, insanın cinssel tözü, sadece insan ırkının bir üyesi olmasının sonucu değildir. Marx, **insanın, özü bakımından, bütün toplumsal ilişkilerin toplamı olduğunu söylemişti.** Bu, Marksizmi bütün öteki felsefi kuramlardan ayırt eden ve insana ilişkin olan çok önemli bir görüştür. Marksizm insanın tözüne ve bunun

sonucu olarak bireye ilişkin görüşünü, insanı biçimlendiren somut toplum çerçevesi içine yerleştirir.

Şu ya da bu toplumu incelerken, onun temel özelliklerini ve belli bir toplumdaki insanın **somut tözünü** ortaya çıkarırız. Ama insanın tözü, tüm insan değildir. Toplumu incelerken, bireysel dile gelişleri ve toplumla olan ilişkilerinin büyük çeşitliliği içindeki insanı bilip tanımış olmayız. Hiç kimse toplumla özdeş kılınamaz. İnsan, toplum içinde eriyip gitmiş değildir. Tam tersine, her kişi, benzeri olmayan bir bireysellik ve belli bir kişilik olduğundan, insan toplumdan farklı bir varlık olarak ortaya çıkar.

Demek ki, kişilik, hem **genel insansal ilkenin** (her kişilik bir insandır), hem **özgül yanların** (çünkü her insan, belli bir dönemin, somut bir toplumun, ulusun ve sınıfın insanıdır), hem de kişiliğe ilişkin olan ve her insanın benzersiz bir bireysellik olmasını sağlayan **biricik yanların** taşıyıcısıdır. Demek ki, kişiliğin oluşumu, kişiliğin genel insansal özellikleri (duymak, düşünmek ve eylemek yeteneği) ve kendi özgüllüğüne sahip belli bir toplumun koşulları içinde biçimlenen bireysel özellikleri kapsayan üç yanlı bir süreçtir.

Kişiliğin bireysel gelişimini incelerken ilk göz önünde tutulması gereken şey, insanın doğal-biyolojik kökenidir. Her insanın yaşamı, belli bir **biyolojik çevrim**'i izler. Yani insan doğar, olgunluğa ulaşır, yaşlanır ve ölür. Çocukların uzun süre anababalarına bağımlı kalmasının nedeni insanın biyolojik gelişimidir. İnsanların, yiyecek, içecek, uyku, dinlenme gibi gereksinimleri, sürekli cinsel itkileri, vb., vardır. Her insanın özel yanı, doğal yeteneklerine, özel mizacına, vb., bağlıdır. Toplum içinde insanlar, cinsiyetleri, yaşları, ırkları (biyolojik temel) bakımından birbirlerinden ayrılırlar.

Demek ki, **insanoğlu, doğanın çocuğudur** ve toplumsal gelişim düzeyi ne olursa olsun, doğayla arasındaki bağlar

hiç bir zaman çözülmemiştir. Bu, her kişiliğin bireysel gelişimi üzerinde etki gösterir. Toplumsal koşulların etkisi altında biçimlenmiş ve belli toplumsal sonuçlar vermiş olmasına rağmen, **insanın toplumsal gelişiminin** altında, her zaman, biyolojik bir temel ve önkoşullar varolagelmiştir. Nitekim, özel mülkiyet düzeninde, **cinsiyetler arasındaki fark**, kadının erkeğe bağımlı olması sonucunu doğurmuştur. Coğrafi çevrenin etkisinden doğan ve tam anlamıyla dışsal nitelik taşıyan deri rengi ve saç gibi **ırksal farklar**, uzlaşımsız toplumda ırk ayrımı, eşitsizlik ve mücadele gibi çok önemli toplumsal sonuçlar doğurur. Böylece, ırk farklarını mutlak bir şey gibi ele alan ve ırklar arasındaki mücadeleyi dünya tarihinin temeli olarak gören ırk kuramları ve insandan nefret eden ırkçı ideolojiler ortaya çıkar.

Yaş farkı da toplumsal bir önem taşır. Kapitalist ülkelerde gençlerin sorunları (kuşaklar arasındaki uçurum) iyice keskinleşmiştir. Gençler ya da gençlerin belli bir kesimi, kapitalist toplumun kusurlu yanlarını iyice fark etmişlerdir ve bu toplumu kabul etmemektedirler. Bu durum, çeşitli protesto davranışlarına yol açmaktadır.

Bir bireyin belli bir yerde ve belli bir zamanda doğmuş olması, onunla belli bir toplumsal, ulusal, vb., çevre arasında bir bağ yaratır. Bu da, onun bireysel gelişimini ve geleceğini belli bir ölçüye kadar belirler. Gerçekten de, insanı bir kişi olarak biçimlendiren şey, toplumsal çevredir. Tam anlamıyla biyolojik açıdan bile **insan toplum dışında, belli bir maddesel ve kültürel çevre dışında var olamaz.**

İnsanın, yaşamının üçte birinde, doğrudan doğruya başkalarına bağımlı olduğunu unutmamak gerekir. Çünkü insan, başkalarının sağladığı bakım, besin ve gerekli şeyler olmaksızın yaşamını sürdüremez. Yaşamının geri kalan bölümünde de, gereksinim duyduğu her şeyi, öteki insanlarla etkinlik alışverişinde bulunarak sağlar. Ayrıca, «tam anlamıyla biyolojik» gereksinimlerini gidermek için edinmesi

gerekli olan şeyler ve bu gereksinimlerin giderilme tarzları ve araçları da, toplum tarafından üretilir. Son olarak, manevi bakımdan da başkalarına bağımlı olduğunu söyleyelim. Çünkü insan, dilini, bilgilerini, hak ve ödev kavramlarını, davranış kurallarını ve standartlarını başkalarından edinir. Gerçekten de insan, sadece var olmayı değil, davranmayı da toplumdan öğrenir.

Eğitim ve kişiliğin gelişimi, süre bakımından insan yaşamının belli bir bölümüyle sınırlanmış bir süreç değildir. **İnsan, tüm yaşamı boyunca değişebilir ve iyiye doğru gelişebilir.** «Öğrenmenin yaşı yoktur» deyimi bunu dile getirir. Ama bu süreçte, birbirinden nitel olarak farklı dönemler ayırt edilebilir. Psikologlar, insan zihninin, her yaşta aynı ölçüde esnek olmadığını ileri sürerler. Çocuklukta ve gençlikte yuğurulan insan, dış etkilere verilen ve yerleşip pekişmiş olan cevaplar mekanizmasını sürdürmeye eğilimlidir. Edinilmiş alışkanlıklar, insanın ruh ve zihin yapısı üzerinde derin izler bırakır. Bunun sonucu olarak, bireysel ve toplumsal gelişim boyunca insanın değişmesi ve yaşam koşullarına uyması (bu aslında bütün yaşam boyunca sürer), başlıca iki aşamaya ayrılabilir. Bunlar, çocukluk ve gençlik boyunca süren **uyma aşaması** ile insanın toplumda «bağımsız» olarak iş görmesi dönemi diye adlandırılabilecek olan **yetişkin bireyin etkinlik** aşaması'dır. İnsan, toplum içinde belli bir toplumsal rol oynamaya başladığı zaman yetişkin haline gelir ve bu, hem kendisini hem başkalarını değerlendirmesinde bir değişikliğin ortaya çıkmasının temelidir.

Öyleyse, her insanın kişiliğinin özgül yanlarını ve benzersiz bireyselliğini belirleyen nedir? Günlük deney, büyük toplumsal grupların, ulusların ve benzerlerinin tek bir bütün oluşturdukları halde, çeşitli insan kişiliklerinden oluştuğunu ve bu kişilerin bireysel farklarının, her insanın içinde yaşadığı özel bireysel koşullarca belirlendi-

gini gösteriyor. Belli bir toplumun genel koşulları, ilişkileri ve yasaları ile bireysel kişilik ve bu kişiliğin etkinliği arasında, **mikro-çevre, küçük gruplar ve benzerleri biçiminde ortaya çıkan ara halkalar vardır.** Birey, her zaman, belli bir çevrenin koşulları içinde; aile, okul, üretim ekibi gibi bir toplulukta yaşar. Bireysel varlığı, öteki insanlarla dolaysız ilişki kurduğu alanı oluşturan en yakın çevresinin ve «küçük gruplar»ın özgül yanlarına doğrudan doğruya bağlıdır. Kişilik, bireysel varlığının dolayımsız maddesel koşulları ve küçük gruplardaki değerler sistemi, gelenekler ve kurallar tarafından biçimlendirilir. Aynı mikro-çevre içinde, kuşkusuz, farklı bireysellikler de ortaya çıkar. İnsanoğlu, çevresel koşulların etkisi karşısında edilgin değildir; onlara karşı etkin bir tavır benimser. Makro ve mikro-çevrelerin etkilerinin ayıklanarak kendini göstermesi, birçok nedenin sonucudur. Bu nedenler arasında, her insanın doğal yeteneklerinin ve etkinliğinin önemli bir rol oynadığını söylemeliyiz.

Öte yandan, **insan ve dolayımsız çevresi, sınıf, sınıflar arası, etnik, uluslararası ilişkiler, yani daha geniş toplumsal ilişkiler sistemi içinde yer alır.** Bundan ötürü, bireyselliğin oluşmasının, sadece mikro-çevreden ileri gelmediğini unutmamalıyız. Kişiliği oluşturan çeşitli etkilerin karmaşık sisteminde, bireyi ya doğrudan doğruya ya da mikro-çevrenin prizmasından geçerek etkileyen genel yaşam koşullarının (bunlar belli bir toplumun koşullarıdır) çok büyük önemi vardır. Belli bir toplumsal olgunluk aşamasına ulaşan birey, sınıfsal, ulusal ve uluslararası gereksinimlerden doğan, yani küçük bir grubun dolaysız ilgilerini aşan sorunlar karşısında etkin bir tavır benimser.

İnsanın kendi etkinliği, çevresel koşullarca ve çevresi tarafından etkilenmesinin temelini sağlar. Kişiliğinin oluşumunun ilk aşamalarında, bu etkinlik, oyun biçiminde ortaya çıkar. Çocuk, dünyayı ve nesnelerin özelliklerini ilk

olarak oyunda öğrenir ve bireyselliğini ilk olarak oyunda biçimlendirir ve dile getirir. Daha sonra, insanın dünya ile etkileşmesi sürecinde; eğitim, çalışma ve çeşitli maddesel ve manevî etkinlik biçimleri yer alır. İnsanın tözü etkindir; insan, çevresinin edilgin bir ürünü değildir ve çevre karşısında göreli bir bağımsızlığı vardır. Birey, davranışı çevre tarafından önceden kesin olarak belirlenmiş bir varlık olarak değil de yaratıcı bir özne olarak bir başına aldığı kararlara dayanarak eylemde bulunduğu zaman, kişiliğin davranış yapısının biçimlenmesi bakımından bu göreli bağımsız, zorunlu bir önkoşuldur. Bundan ötürü, insanın davranışındaki bağımsızlığın derecesi, bir kişilik olarak gelişiminin göstergesidir.

Kişiliğin Tarihsel Gelişimi

Daha önce söylediğimiz gibi, insanoğlu, emek süreci içinde ve bu temel üzerinde doğadan sıyrılmıştır. Ne var ki, ilkel toplumda, üyesi olduğu toplulukla (ilkel sürü, aşiret, kabile) öylesine bütünleşmişlik içindeydi ki, bağımsız bir kişilik olarak kendini henüz algılayamıyordu. Marx'ın belirttiği gibi, insanoğlu, kendisini doğaya bağlayan göbek bağını henüz koparmamıştı ve kendi kişisel varlığının, ancak belli bir topluluk, üyesinin varlığı olarak farkındaydı [bilincindeydi]. İnsan ile topluluk arasındaki bu en ilkel birlik, üretici güçlerin gelişmemiş durumunun ve insanın doğaya olan bağımlılığının (ilkel insanlar doğaya karşı bireysel üreticiler olarak değil belli bir topluluk olarak çıkıyorlardı) sonucuydu.

Kabile topluluğunda, birey toplumsallaştırıldı ve aşiretinin ya da kabilesinin yaşama kuralları ve etkinlik biçimleri ile ilişkili duruma getirildi. Ama bu, kişiliğin biçimlenmesini sağlayacak bir süreç değildi henüz.

Tarih bakımından, insan, bir kişilik olarak, ilkel ko-

münal topluluğun çözüntüye uğraması ve sınıf toplumunun ortaya çıkmasıyla birlikte biçimlendi. Bu koşullarda, bireyin kişilik olarak gelişmesi, dış bir zorunluk; toplumsal gelişimin nesnel gereksinimlerinden doğan bir zorunluk haline geliyordu.

Çeşitli ülkelerdeki toplumsal özgül yanların ve geleneklerin de etkisiyle birlikte, her toplumsal oluşumda, toplum ile kişilik arasındaki soruna özgün bir biçimde yaklaşıldığını ve bir çözüm bulunduğunu görüyoruz.

Kişiligin gelişmesini ve toplumla olan ilişkisini belirlerken üç nokta üzerinde durmak gerekir:

1) Kişiliğin gelişmesi için toplum tarafından sağlanmış nesnel koşullar.

2) Kişiliğin kendisinin-bilincinin ve etkinliğinin gelişme derecesi.

3) Toplumun, insanı, kişilik olarak kabul etmesinin derecesi.

Özel mülkiyet ve toplumun sınıflara bölünmesi temeli üzerinde kişilik; sınıf kişiliği olarak oluştu ve toplumla, dolaylı olarak, yani sınıfın, zümrenin ya da kastın temsilcisi olarak, karşılıklı bağlılık içine girdi. Böylece, daha başlangıçta, yönetici ve baskı altındaki sınıflar içinden kişiliklerin oluşmasını sağlayan farklı koşullar ortaya çıktı. Köleci Yunanistanın parlak bireyler yetiştirmesi, ilk üreticilerin, yani kölelerin, evcil hayvan ve eşya durumuna sokulmuş olmasıydı. Feodallerin şövalyece davranışlarının temelinde, köylülerin «sefil bir sürü» durumuna getirilmiş olması yatıyordu. Kütlelerin baskı altına alınması, sömürülmesi ve köleleştirilmesi; düşünsel ve yaratıcı etkinlikten uzaklaştırılması ise kişilik olarak onların gelişimini ağırlaştırıyordu.

Ayrıca, kişiliğin biçimlenmesi, kendisinin - bilincinin gelişmesini de kapsar. Kuşkusuz, idealistlerin yaptığı gibi kişiliği kendisinin-bilincine indirgemek yanlıştır. Ama bi-

reyin kendisinin bilincinin düzeyi ve topluma karşı ne gibi sorumlulukları olduğu bilinci, onun, bir kişilik olarak ne ölçüde geliştiğini gösterir. Bu sadece bilinci değil, gerçek durumu içerir. Başka bir deyişle, bireyin kendisinin-bilincinin tüm olarak gelişme derecesi, tarihsel koşullara dayanır. Nitekim kademeleşmiş zümrelerden oluşan bir toplumda insan, kendisini bir kişilik olarak değil, belli bir zümrenin temsilcisi olarak ortaya koyar. Soyluların her şeyin üstünde tuttukları şey, bir zümre olarak soyluluğa bağlı olmalarıydı. Kapitalist te, kişiliğini mal ve mülkünden ayrı tutamaz. Kapitalist düzende, insan, ancak mülk sahibi olabilme yeteneği açısından kişilik olarak ortaya çıkar ve saygınlığı gelirine eşittir. Kafalar bu tür bir idelojiyle bulanmış olanlar, sosyalizmin, özel mülkiyeti ortadan kaldırdığı zaman, bütün insanları aynı düzeye indireceğine ve kişiliği ortadan kaldıracağına bundan ötürü inanırlar.

Son olarak, toplum ile kişilik arasındaki ilişkiyi incelerken, kişiliğin ve haklarının toplum tarafından sözde ya da gerçekten ne ölçüde kabul edildiği sorusu karşımıza çıkar. Bu sorun, farklı tarihsel durumlarda, somut biçimlere bürünür. Ama her zaman, belli bir toplumun gerçek ekonomik örgütlenişi, toplumsal sistemi ve ideolojisi ile ilintilidir. Kölelerin ve serflerin, kişilik olma hakkından yoksun bırakıldıklarını hatırlayalım. Burjuva toplumu, yasalar önünde eşitlik ilkesini ileri sürerek kişiliğin haklarının tanınması doğrultusunda önemli bir adım attı. **Ama kapitalizmde, insanın değerini belirleyen şey, yine de toplumsal yeri [statüsü] ve malı mülküdür.**

Yüzyıllar boyunca, sömürücü sınıfların üyeleri, emekçi halk kütlelerine, içinde bireyselliklerin bulunmadığı bir yığın gözüyle baktılar. Bu küçümseyici bakış, sönürücüler açısından, kütlelerin baskı altındaki ve bağımlı durumunu yansıtıyordu ve zenginliğin ya da soyluluğun doruğunda yer alanların durumunu haklı çıkarmaya yarayan bir ba-

kıştı. Bundan ötürü uzlaşımsız toplumda gerçekleştirilmesi olanaksız olduğu halde, kişiliği en yüce değer olarak gören hümanist ve demokratik görüşler, toplumsal düşünce açısından büyük bir kazançtı.

Gelişmiş sanayi üretimi, kütle haberleşme ve iletişim araçları, insanlar arasında daha büyük çapta alışveriş sağlamış olması ve nominal eşitliği ile kapitalizm, bir yandan, kişiliğin gelişmesi için elverişli koşullar yaratıyor gibi görünmekte ve bu toplum içinde sürüp giden yaşam mücadelesinde ayakta kalması için insanın manevî güçlerini daha büyük ölçüde kullanmasını gerektirmektedir. Öte yandan, **Kapitalizm, insanı sakatlamakta, kişiliğini çarpıtmakta ve ruhunu güdükleştirmektedir.**

Kapitalist düzende, bütün işbölümü biçimleri yüksek bir gelişim düzeyine ulaşmakta ama bunlar çarpıtılmaktadır. İşletmeler ve üretim dalları arasında özel teknik bölünme; köyle kent arasında ve kafa emeği ile kol emeği arasında toplumsal işbölümü vardır. Bu tür işbölümü, insanı, özgül bir etkinlik alanında belli bir işe bağımlı kılar ve kişiliğinin tek yanlı gelişmesi sonucunu verir. İşçi, «parçasal işçi» ve makinanın bir parçası durumuna girer ve bu kişiliğini tek yanlı kılar; yatkınlıklarının ve olanaklarının gelişmesini engeller. Öte yandan, kapitalistin kişiliği sermayenin kişileşmesi biçiminde ortaya çıkar. Bu kişilik için en önemli şey, sermaye elde etmek, saklamak ve çoğaltmaktır. Bu davranış, kapitalistin düşünce ufkunda ve özlemlerinde özgül bir darlık [sınırlılık] yaratır.

Kuşkusuz, insanın yaşamı, üretimle sınırlı değildir. Çünkü insan, toplum içinde çeşitli toplumsal işlevler yerine getirmek zorundadır. Başka bir deyişle, hem bir yurttaştır, hem bir aile ya da örgüt üyesidir. Çeşitli ilişki sistemlerine katılmış olan ve her birinde belli bir işlev yerine getiren insan, bunların, her özel durumda oynaması gereken farklı roller olduğunu kavrar. **Kişiliği, tutarlı bir bireysellik**

olarak değil, farklı toplumsal rollerin bir toplamı olarak görünür. Bu, onun kişiliğinin çok yanlı bir dile gelişi değil, kendisine dışardan kabul ettirilen çeşitli toplumsal kurumların taleplerine uyma zorunluluğudur. Bundan ötürü, insanın etkinliği, kendinden gelen eyleminin ve duyduğu ilgilerin ortaya çıkışı olarak değil, bir işlevin yerine getirilmesi; kendisine yüklenen bir rolü oynaması gibi görünür.

Bunun sonucu olarak insan, sadece tüketim alanında kendisi olduğunu, sadece bu alanda benliğini dile getirebildiğini ve kendisi için ilgi çekici olan bir etkinliği seçip ona yöneldiğini duymaya sürüklenir. Bu durum, insanların, daracık kişisel dünyalarına sığınmalarına yol açar. Ama orada da, benliklerini dile getirmek konusunda gerçek bir özgürlük bulamazlar.

Marx, genç yaşlarında, **kapitalizmin insanı, eşyanın kölesi yaptığını** yazmıştı. Modern burjuva toplumunda, insanın, eşyanın kölesi durumuna girişi çeşitli biçimler alır. Burjuva toplumu, insanda, **kaba bir tüketici zihniyet** yaratmaya yönelir. Eşya edinme, başlı başına bir amaç durumuna gelir [yani eşya edinmek için eşya edinilir]. Böylece, eşya, sadece bir tüketim aracı; insanın gereksinimlerini gideren bir araç niteliği değil insanın durumunu [statüsünü] gösteren bir işaret niteliği kazanır. Yani eşya, prestij işlevi edinir. İnsanlar, sahip oldukları şeylere göre değerlendirilir. Bundan ötürü de, belli tüketim standartlarını elde etmeye yönelirler. Bunun sonucu olarak insan, sadece kişisel ve günlük yaşamında kendisi olduğuna inanır. Oysa aslında, tercihleri, tüketiminin niteliği, görüş ve düşünceleri, kapitalist reklam ve haberleşme araçlarının güçlü mekanizması tarafından programlanmıştır [düzenlenmiştir]. Bu araçlar, gazeteler, dergiler, radyo, televizyon ve benzerleridir. Kapitalist tekeller, bunları, tüketiciyi «yaratmak» için kullanırlar ve yalınkat insana boş zamanını geçirmesini sağlayacak bir şeyler verirler; kafasını bayağı «kütle kültü-

rü» yle doldururlar; insanı düşünme alışkanlığından yoksun kılarlar; zihnini güdükleştirir ve ruhunu yoksullaştırırlar ve C. Wright Mills'in dediği gibi bir «neşeli robot» durumuna sokarlar. Böylece, **kişiliğin gelişiminin gerçek gereksinimleri ile kapitalist toplumdaki bütün bir yaşam tarzı** arasında, «yabancılaşma» diye bilinen bir uzlaşmazlık ortaya çıkar.

Marx, ilk yapıtlarında, belli başlı üretim araçlarına sahip olan kapitalistin, ilk üreticiler olan işçilerin emeğiyle yaratılan ürüne sahip çıktığını ve bunu, emekçi halkı sömürme aracı olarak kullandığını göstererek yabancılaşmayı çözümlemeden geçirdi. (102) Başka bir deyişle, üreticinin emeğinin ürünü, ondan yabancılaşmakta ve onu egemenliği altına alan bir güce dönüşmektedir. **Bu yabancılaşmanın kaynağı, işbölümü ve üretim araçları üzerindeki özel mülkiyettir.** Bundan ötürü, yabancılaşma, ancak özel mülkiyetin ve toplumsal işbölümünün bertaraf edilmesiyle ortadan kaldırılabilir.

Yabancılaşma süreci, kişiliğin, kapitalist düzende yaşamak zorunda kaldığı «sapık dünya»yı yaratır. Gerçekten de, kişinin yeteneklerini bilgilerini, deneyini, manevî ve fizik gücünü, yatkınlıklarını elle tutulur biçimde dile getiren ürünler doğuran emek, insanın yaşam etkinliğinin temel biçimidir. Ama emeğinin ürünü üreticiden yabancılaştığı zaman, emek bu anlamını yitirir; insanın yaratıcı yeteneklerinin ve kişiliğinin dile geldiği alan olmaktan çıkar ve geçimini sağlayan bir araç durumuna düşer. Emeğinin ürünleri ve ona eşlik eden toplumsal ilişkiler, bağımsız ve etkin bir güç durumuna gelir. Öte yandan, etkinliğin gerçek öznesi olan insan, bu gücün etkisinde, toplumsal güçle-

(102) Bkz. K. Marx, **Economic and Philosophic Manuscripts of 1844**, Moskav, 1959.

rin kendiliğinden doğan etkinliğine bağımlı bir nesne durumuna düşer.

Kapitalist düzende, yabancılaşma, sadece ekonomik alanda değil siyasal ve manevî yaşam alanlarında da geçerlidir. Siyasal güç toplumdan ayrılır ve emekçi halk kütlelerini egemenliği altına alan ve göreli bağımsızlığı olan bir güç durumuna girer. Bu siyasal yabancılaşma, sömürücü sınıfın askeri-bürokratik aygıtının gelişmesiyle tam anlamıyla belirginleşir.

Ayrıca, kafa emeğinin kol emeğinden ayrılması, kültür alanında, yaratıcı etkinliğin ve manevî kültürün halktan yabancılaşması sonucunu verir.

Böylece, kapitalist düzende, kişiilk ve toplum birbirine yabancılaşmıştır. Kişilik, yabancı bir toplumsal kurumlar, güçler ve ilişkiler dünyasında; bir yabancılaşma dünyasında yaşar.

Emek alanındaki yabancılaşma ve ürünün üreticiye yabancılaşması, insanın insana yabancılaşması sonucunu doğurur. Özel mülkiyet insanları böler; herkes kendini düşünmeye yönelir ve bu, **bireycilik zihniyetinin** gelişimine yol açar. Topluma ve öteki insanlara yabancılaşmış kişilik kendini yapayalnız; varoluşçuların dediği gibi kaybolmuş ve bırakılmış hisseder. Bunun sonucu olarak, yabancılaşma durumuna karşı herkesten fazla duyarlıklı olan ama bir gerçek çıkış yolu göremeyen aydınlar, yazarlar, sanatçılar ve bilginlerden bazılarının, kapitalizme yönelik bir hümanist eleştiriye giriştikleri görülür. Bunların protestoları, zaman zaman, modernci sanatın çeşitli çarpıtılmış biçimlerinde dile gelir. Oysa, **her tür yabancılaşmayı ortadan kaldırmanın gerçek yolları vardır.** Marksizm tarafından bilimsel olarak tanımlanan bu yollar, **üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ve sosyalizm ile komünizmin kurulmasıdır.**

Kuşkusuz, herkes yabancılaşma durumunun farkında

değildir ve çok kimse, düşünce ve duygu bakımından bu duruma uymuş ve kurulu çerçeve içinde «işlevini yerine getiren» yalınkat ve toplumsal yaşamı olduğu gibi kabullenen bir kimse durumuna gelmiştir.

Kapitalist sistemi yücelten burjuva ideologları, bireyin özgürlüğü ile toplumun gereksinimleri arasında tam bir denge kurduğunu ileri sürerek kapitalizmin, birey ile toplumu arasında uyum sağladığını söylerler.

Daha önce söylediğimiz gibi, burjuva demokrasisinin sağladığı toplumsal kazançları görmezlikten gelmek yanlıştır. Ama **toplumun bütün üyelerinin gelişimine ilişkin maddesel koşullar sağlanmadan, nominal [sözce, sözde kalan] özgürlüğün ileri sürülmesi, hem toplumsal eşitsizliğin hem de birey ile toplum arasındaki uzlaşmazlığın ortadan kaldırılmasına yetmez.** Burjuva toplumundaki birey özgürlüğü, burjuva kişiliğinin özgürlüğüdür ve proletarya ya da baskı altındaki kütleler, bu özgürlükten pek az yararlanırlar. Grev hareketlerinin geniş kapsamı, zencilerin medeni haklar için savaşması, öğrenci hareketleri ve benzerleri bunu açıkça göstermektedir.

Burjuva ideologları, kişisel ile toplumsal, **bireycilik** ilkesi üzerinde birleştirmeye çalışırlar. Özel teşebbüsün sırrının, kişiye, kendisi için kazanç sağlarken topluma hizmet etme olanağı da sağlamasında ve böylece her insanın doğal içgüdüsünden yararlanılmasında aranması gerektiğini söylerler. (103)

Bireyci kişilik ahlâkı ve zihniyeti, burjuva toplumunun koşullarınca biçimlendirilmiştir ve kendini ortaya koyuşunun başlıca biçimi, kişisel başarı ve refahtır. Para, başarının ölçüsüdür; mal mülk (eşya) da zenginliğin simgeleridir. Bu başarı tutkusu, bireyin, yanındaki insanı ya bir

(103) Bkz. C. Randall, **A Creed for Free Enterprise**, Boston, 1952, s. 13.

rakip ya da kendi amaçlarına varmasını sağlayacak bir araç olarak görmesine yol açar. Böylece, sadece hesaba ve paraya dayanan ilişkiler ortaya çıkar. ABD'li sosyolog Merton şöyle diyor: «Parasal başarının Amerikan kültürünün (104) içine işlemiş olduğunu söylemek; Amerikalıların, tekrar tekrar başarısızlığa uğramalarına rağmen bu amacı gütmelerinin bir hak ve hatta ödev olduğunu ileri süren buyruklarla kafalarının doldurulmakta olduğunu söylemek demektir. (105) Burjuva propagandası bunu slogan olarak benimser ve «siz de milyoner olabilirsiniz» düşüncesini sayısız çeşitlemeler halinde ileri sürer.

Emperyalizme geçiş ve özellikle devlet-tekeli kapitalizmi, **burjuva bireyciliğini bunalıma** sokar. Bir yandan, kütleler, «kişisel başarı» kavramını kabul etmek zorunda bırakılır ve öte yandan kişi, sadece bir çark; kapitalist tekellerin bürokratik kademeleşmesi ve burjuva devlet makinası tarafından kullanılan bir nesne durumuna girerek **kendini, kapitalist çalışma disiplininin katı çerçevesi içinde bulur.** Büyük bir firmada çalışan küçük bir memurun kişisel başarı şansı nedir? Burjuva yaşam tarzına ilişkin propagandanın, bu memurun kafasında yarattığı tüm «değerler sistemi», gerçekle ilk karşılaşmasında yıkılıp gider. Bu, bir hayal kırıklığını; yaşamanın anlamsızlığı ve yararsızlığı duygusunu, kötümserliği doğurur. Böyle bir ruh durumu ise nevrozlara, içki düşkünlüğüne, uyuşturucu madde alışkanlığına, suç işlemeye, intihara ve öteki **toplumsal bireysel kötülüklere** yol açar. Birleşik Devletlerde özellikle gençler konusunda yapılan sosyoloji incelemeleri, birçok suç işlemenin kaynağında, «kişisel başarı» idealine ulaşmak isteğinin ve dürtüsünün bulunduğunu göstermiştir.

---

(104) «Yani, burjuva kültürünün» yazarların notu.

(105) R. Merton, **Social Theory and Social Structure**, Glencoe, Illinois, 1957, s. 136-37.

Bireycilik zihniyeti, suçun kaynağı durumuna girmektedir.

Bireycilik zihniyeti ve ideolojisi, amacı, bireyin, şirkete, firmaya ya da işletmeye ilişkin işlere ilgi duymasını sağlamak olan modern kapitalizmin devletçi-tekelci örgütlenmesinin gereksinimleriyle de çelişmektedir. Bu durum, bireyciliğin geleneksel «değerleri» konusunda ileri sürülen safsatalarla, sözde burjuva «kollektifliği»nin gereksinimlerini şu ya da bu biçimde uzlaştırmaya yönelik girişimlerin yapılmasına yol açmaktadır. Tekellerin ideologları, işçinin ve işverenin özdeş amaçları ve ortak çıkarları olduğunu ispatlamaya çalışmaktadırlar.

Böylece, kapitalizm, bireycilik ilkesini, bireyin özgürlüğünün dile gelişi ve birey ile toplum arasındaki ilişki sorununu çözmeyi sağlayacak temel olarak ileri sürdü. Kapitalizm, **burjuva bireyci kişilik** tipini geliştirdi. **Burjuva bireyciliğinin bugünkü bunalımı**, burjuvanın, birey ile toplum arasındaki uzlaşmazlığın üstesinden gelemediğini ve kişisel ile toplumsalın, bireycilik temeli üzerinde uyuma sokulamayacağını gösteriyor. Ayrıca, modern kapitalizm, kişiliğin çözüntüye uğramasına; insanın yabancılaşmasına yol açar. Çünkü, ABD'li sosyolog David Riesman'a göre, «başkasınca yöneltilen kişi, oynadığı rollerin art arda gelişinden başka şey değildir ve bundan ötürü kim olduğundan ve nereye yöneldiğinden şüphe eder.» (106)

Proleteryanın kapitalizme karşı verdiği devrimci mücadeleye katılmak. bireyi, sınırlı burjuva çerçevelerinden çıkarır ve hümanist idealler ve değerlere bağlı olduğu için manevi bakımdan sağlam bir kişiliğin biçimlenmesine yardımcı olabilir ancak.

Kapitalizme karşıt olarak **sosyalizm, gerçek kollektifli-**

---

(106) D. Riesman, **The Lonely Crowd. A Study of the Changing American Character,** New Haven, 1950, s. 147.

ği geliştirir ve bunu, toplum ile birey arasındaki ilişki sorununu çözmek için bir temel olarak benimser.

Bugünkü gelişim düzeyinde, toplumun kendi gereksinimlerden kaynaklandığı için Sosyalist kollektivizm toplума zorla kabul ettirilen bir şey değildir. Doğası bakımından toplumsal olan üretici güçler, birleşik üretim etkinliği için insanları bir araya getirir ve toplumsal yaşamın öteki alanlarındaki (bilimde bile) etkinlik, bugün, kişilerin topluluk halinde çalışması gerekli kılmaktadır. **Sosyalist kollektivizm** ilkesi, bu toplumsal gereksinimin dile gelişidir ve sosyalist üretim ilişkilerinde gerçekleştirilmiş olduğu gibi sosyalist toplumdaki insanların tüm yaşam tarzında, ahlâkında, ideolojisinde ve zihniyetinde de gerçekleşmiştir.

Sosyalist kollektivizmin toplumsal-ekonomik temeli; üretim araçlarındaki toplumsal mülkiyetten, üretim ilişkilerinden, dostça işbirliğinden ve emeğin nitelik ve niceliğine dayanan sosyalist dağılım ilkesinden kaynaklanan nesnel birliktir yani **sosyalist düzendeki kişisel ve toplumsal** çıkarlar birliğidir.

Bu dağılım tarzında, herkes toplum için ne kadar çok çalışmışsa kişisel kullanımı için o kadar fazla maddesel varlık edinebilmesinden ötürü, **kişisel ve toplumsal çıkarlar uyum haline getirilmiştir.** İnsanların işlerine daha önemle sarılmalarına, becerilerini artırmalarına ve herkesin refahının, doğrudan doğruya tüm toplumun refahına bağlı duruma girmesine yol açar, bu. Üretimin artmasıyla, dağılımı yapılacak malların niceliği de artar. Sosyalist dağılım ilkesinin, insanların sadece kişiler işlerine ilgi duymalarına değil, tüm olarak toplumsal üretimin gelişimine de ilgi duymalarına yol açması bundan ötürüdür. **Kişisel maddesel itkiler, sosyalizm düzeninde de kullanılması gereken bir ilkedir.** Çünkü emek, insanın geçimini kazanmasının aracı olmaya devam etmekte ve toplum, insanların bütün gereksinimlerini henüz karşılayamamaktadır. Tarih-

sel deneyler, emeğe göre dağılım yasasına aykırı davranmanın, insanları maddesel itkiden yoksun bıraktığını; kişisel ile toplumsal arasında çelişki yarattığını ve bunun da sosyalist üretimin gelişimine zarar verdiğini göstermiştir. SSCB'de ve öteki sosyalist ülkelerdeki ekonomik reformların gerçekleştirmesi gereken en önemli işlerden biri, emekçi halkın maddsel itkilerini [güdülenmesini] artırmak ve hem üretim hem de dağılımda, bireyin, topluluğun ve toplumun çıkarlarının uyum haline getirilmesine yardımcı olacak ekonomik önlemler almaktır.

Ama sosyalist düzendeki bireysel ve toplumsal uyumu, bu ikisi arasında bazı çelişkiler doğması olanağını ortadan kaldırmaz. Bunlar, toplumun nesnel gelişim koşullarının ve bazı bireylerin topluma karşı gereken sorumluluğu duymamalarının sonucu olarak ortaya çıkar. Bu bazı durumlarda, toplumun kişinin öz çıkarlarını bir yana bırakmasını ve toplumsal gereksinimlere göre davranmasını istemesinde dile gelebilir. Örneğin ilk beş yıllık dönemlerde Sovyet yurttaşları birçok fedakârlık yapmaya hazırlanmışlardı ve ağır sanayiin ilerlemesini sağlayacak kaynakları güçlendirmek için yaşamında bile bile kısıtlamalara gitmişlerdi. Bunun, halkın hayati gereksinimlerine denk düştüğünü kavramışlar ve kişisel çıkarlarını toplumun çıkarlarına bağımlı kılmışlardı. Modern bir sosyalist sanayi kurmanın güçlüklerini yenmek ve çelişkiyi çözmek için bu gerekliydi.

Birey, topluma zararlı bir biçimde davrandığı ya da toplumsal gereksinimleri kavramadığı zaman **birey ile toplum arasında bir çelişki ortaya çıkabilir.** Bu durumlarda toplum, bir kimseyi düzenli davranmaya ve genel standartlarla kurallara uymaya çağırır.

Böylece, **toplumsal çıkarların kişisel çıkarlara oranla her zaman önceliği olmasına** karşılık, kişisel çıkarların toplumsal çıkarlara bağımlı kılınması, toplum ile birey ara-

sındaki çelişkinin çözülmesi sürecinin sadece bir yüzüdür. Ne var ki, bir kimse toplumsal gereksinimlerin ışığında özgür olarak davranırsa, bağımlı kılınmak diye bir şey söz konusu olamaz. Toplumsal ve kişisel çıkarların uyum haline getirilmesi, bir sosyalizm ilkesidir.

Şu temel önermelerde belirtildiği gibi, komünist oluşumda, toplum ile birey arasındaki ilişkinin kuramsal sorununu, Marx ve Engels ortaya koydular:

1. «Her birey, ancak başkalarıyla topluluk içinde yeteneklerini her yönde geliştirme olanağı elde eder. Bundan ötürü, kişisel özgürlük ancak toplulukta olanaklıdır.» (107)

2. «Eski burjuva toplumunun, sınıflarının ve sınıf uzlaşmazlıklarının yerini tek kişinin özgür gelişiminin, bütün herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu bir topluluk [birlik] alacak.» (108)

Bu ileri sürüşler, Marksizmin kurucularının, toplum ile birey arasındaki karşılıklı ilinti sorununa, diyalektik açıdan derinlemesine yaklaştıklarını gösterir.

Birinci önerme, **toplumun özgürleşmesinin, bireyin özgürleşmesinin koşulu olduğunu ve bireyin özgürlüğünün, toplum dışında ve ondan yalıtlanarak ele alınamayacağını gösteriyor.** Daha sonra, **özgür toplumun, bireyi geliştirmek için elinden geleni yapması gerektiğini** belirtiyor.

Birey ancak; toplum, sömürüden, gelecek korkusundan, toplumsal gelişimin kendiliğinden gelen güçlerinden, çoğunluğun düşkünlükten ve açlıktan kurtarıldığı zaman özgür olabilir. Toplum özgürlüğe ulaştığı ve hem doğayla olan ilişkilerini hem de insanlar arası ilişkileri bilinçli denetimi altına aldığı zaman; toplumun bütün üyelerinin gelişimi, halkın maddesel ve kültürel standartlarındaki yükseliş, ilerlemesinin bir koşulu ve göstergesi durumuna ge-

(107) K. Marx ve F. Engels, **The German Ideology**, s. 93.
(108) K. Marx ve F. Engels, **Selected Works**, c. 1, s. 127.

lir. Ayrıca, sosyalist toplum da, bireyin özgürlüğünün yasal güvencelerini (konuşma, basın, vicdan, düşünme özgürlüğü, vb.) ortaya koyar. Ama önemli olan nokta, bireye, yasal açıdan sadece sözde kalan yasal güvenceler sunmak değildir. Önemli olan, bireyin tüm gelişimini sağlayacak ve yeteneklerini dile getirmesine olanak sağlayacak maddesel, toplumsal ve siyasal koşulları elle tutulur halde gerçekleştirebilmektir.

Marx ve Engels'in ileri sürdüğü ikinci önerme, **komünist oluşumda, bazı kimselerin, başkalarının kaybı bahasına gelişemeyeceğini ve toplumun her üyesinin özgür gelişiminin, tüm toplumun varlığının ve ilerlemesinin koşulu olduğunu** dile getiriyor.

Kuşkusuz, bu ilkelerin gerçekleştirilmesi, bir tarihsel süreçtir. Çünkü, bunların gerçekleştirilme derecesi, sosyalizmin maddesel ve manevi olgunluk derecesine bağımlıdır. **Sosyalizm ve komünizm, insan kişiliğinin eksiksiz ve her yanıyla gelişmesini amaç edinmiş bir toplumsal sistemdir.** «Bireyin özgürlüğü» sözünü, Soyut bir biçimde kullanmak, bu söz, kütleleri her tür baskıdan kurtarma mücadelesiyle ve komünizmin kurulması çabasıyla ilintili hale sokulmadıkça burjuvaca ve anarşizme açık bir anlam taşıyacaktır. Gerçekten de, günümüzde, ancak bu amacı gerçekleştirmek için verilen mücadele, bireyin gelişimine ve tüm yeteneklerinin dile gelmesine yarayacak bir temeli sağlayacak nitliktedir.

Komünist oluşumun «herkesten yeteneklerine göre» almak ilkesi, ileriye atılan bir adım olması bakımından büyük önem taşır. Tarihte ilk olarak toplum, tüm üyelerinin gelişimini ve yeteneklerinin kullanımını hayati bir ilke olarak ileri sürmektedir. Çünkü, toplumsal emeğin üretken gücü, her toplum üyesinin yatkınlıklarının tam gelişmesine ve kullanımına dayanmaktadır. Bu insanların daha iyi duruma gelmelerini sağlayan en güçlü toplumsal güdülen-

meyi de sağlamaktadır. Bu ilkenin gerçekleşmesi, hem toplu-ma hem bireye bağlıdır. Çünkü, gelişimin nesnel koşulları gerçekleştiği zaman, bunların kullanımı, insanın kullanımına, etkinliğine ve bilincine bağımlı hale gelir. Bireysel ve toplumsal gelişimin her zamankinden daha kapsamlı bir uyumu, sosyalist toplumun ekonomik ve toplumsal-siyasal ilerlemesiyle; kütlelerin yükselen maddesel ve kültürel düzeyiyle ve gittikçe artan bilinçliğiyle sağlanmıştır.

Demek ki, sosyalizm, bireyin ortadan kaldırılmasına, ihmal edilmesine, boyunduruk altına alınmasına değil, kişisel ile toplumsalın uyumunun sağlanmasına yönelmektedir.

Sosyalizmin ayırt edici özelliği, insana ilgi duymasıdır. Oysa kapitalizmde böyle bir şey görmüyoruz. Çünkü kapitalizmde, herkes kendisini düşünmekte ve kendisine ilgi duymaktadır. Sosyalist düzende, toplumun bireye duyduğu ilgi, insanları toplumun yararı için çalışmaya yöneltir. Sosyalizm, emekçi halkın refahının artmasını ve kültür standartlarının yükselmesini, çalışma saatlerinin kısalmasını, daha iyi konut koşullarını, çocuklarla ilgilenen kurumların daha iyi duruma sokulmasını, dengeli sağlık hizmetlerini ve sosyal güvenlik sistemini sağlar. Sosyalizm bütün bunları bireye sunar ve böylece onun gelişimi için daha önce görülmedik ölçüde elverişli koşullar yaratır.

Sosyalizm, bireyi topluluğa karşıt olarak ele almak şöyle dursun, onu topluluktan ayırmaya bile yönelmez. Sosyalist topluluğun canlı yaşamı, insanların kişisel bireysel zenginliklerinden ve kişisel yatkınlıklarından kaynaklanır. Bir fabrikadaki, tesisteki, kollektif çiftlikteki, devlet çiftliğindeki, büro ya da enstitüdeki topluluk söz konusu olsun, bütün topluluklar, bireyi hiç bir zaman kösteklemez ve tam tersine üyelerinin becerilerini artırmalarına ve yeteneklerini kullanmalarına ön ayak olur. Sosyalizmi, burjuvaların açısından görenler, sosyalist toplumun siyasal, manevî ve

ideolojik birliğinin bireyin gerçek gelişimi ile uzlaşabileceğini hiç bir zaman kavrayamayacak ve sosyalizmin, bütün insanları aynı biçimde düşünmeye, birbirine benzer olmaya, aynı kıyafetleri giymeye zorladığı konusundaki yaygın ve ilkel düşüncelerin iç yüzünü hiç bir zaman anlayamayacaklardır.

Bu konuyu daha iyi açıklayabilmek için şu olay üzerinde duralım: Örneğin, bütün fizikçiler, Newton'ın mekanik yasalarının ve Einstein'ın görelilik kuramının geçerli olduğunu kabul ederler. Ama bu fikir birliğinin, fizikçileri, bireysellikten yoksun kıldığını hiç kimse ileri süremez. Ama, sosyalist toplumun barışı savunmak ve komünizmi kurmak konusunda oybirliğiyle davrandığını görenler, bunun, bireyselliği ortadan kaldırmak demek olduğunu ileri sürüyorlar. Gerçekten de, burjuva bireyciliğinin ölçüsü, başka ilkeler üzerinde temellenen sosyalist topluma uygulanamayacak kadar kısadır. **Marksist sosyalizm, eşitlik kavramını, hiç bir biçimde, bireysel farkların ortadan kaldırılması olarak anlamamıştır.** «Herkesten yeteneğine göre» ilkesi, yeteneklerin eşitsizliğini ve bireyler arasında ayırım gözetilmesini içeren bir ilkedir. Tam anlamıyla toplumsal eşitlik, bu ayırımları silmek şöyle dursun, aslında, bireyselliğin eksiksiz gelişimi ve kişiliğin serpilip boy atması için gerekli koşulları sağlayacaktır. Bundan ötürü, **bireycilik ile bireyin özgürlüğünü özdeş olarak görmek, artı değer ile artı ürünü özdeş görmek kadar yanlıştır.** Bireycilik, birey ile toplum arasındaki bir uzlaşmazlık içinde gelişmiştir ve bu uzlaşmazlığın bir yansısıdır. Oysa kollektivizm, uzlaşmazlığı ortadan kaldırır ve birey ile toplumun uyumlu bir birliğini sağlar.

Tarihte ilk olarak komünizm, toplumun bütün üyelerinin eksiksiz gelişiminin sadece olanağını sunmakla kalmaz, aynı zamanda gereksinimini de ortaya koyar. Komünizmin maddesel ve teknik temelleri, zorunlu çalışma sü-

resini azaltarak, herkesin boş zamanını artırarak, çalışmayı daha kolay bir şey haline getirerek, vasıfsız emek gereksinimini bertaraf ederek ve toplumda tüketim malları bolluğu yaratarak, gerekli bütün koşulları ortaya koyacaktır. Bu koşullarda, her kişiliğin eksiksiz gelişimi ve yaratıcı tözünün tam anlamıyla dile gelişi, toplumsal zenginliğin ölçüsü niteliğini edinecektir. Komünizm, toplumsal yaşamın örgütlenmesini değil, toplumsal örgütlenmenin yabancılaşmasını ortadan kaldırır sadece. Özgür emekçi halkın öz-işlevi örgütlenmesi olduğu için de, uyumlu olarak gelişmiş kişiliklere gereksinim duyar ve onları yaratır. Bu koşul yerine getirildiği zaman, toplumun etkinliği, üyelerinin özgür ve bağımsız eyleminin sonucu olarak ortaya çıkabilir ancak. Bundan ötürü toplum, her bireyin yatkınlıklarının eksiksiz gelişimi ve dile gelişi için tüm bir özgürlük sunar. Ayrıca, bireysel gelişim olanağını elde eden her birey, özgürlüğünün, toplum durumuna bağlı olduğunu anlar. Çünkü, kaba doğal güçlerin egemenliğinden, toplumun güçlü üretici güçleri ve toplumsal güçlerin egemenliğinden, komünist üretim ilişkileri aracılığıyla kurtulmuştur. Uzlaşımsız oluşumun, sınıf-öncesi toplumdaki birey ve topluluk bütünleşmesini olumsuzlamasına [ortadan kaldırmasına] karşılık; komünizm, eksiksiz gelişmiş insan ile topluluğun daha üst düzeyden birliğini, önceki gelişimin tümüne dayanarak gerçekleştirir. Bundan ötürü, **olumsuzlamanın olumsuzlanmasıdır.**

Toplum ile birey arasındaki ilişki sorunun gerçek humanistçe çözümü de budur.

Kütleler ve Birey; Tarihte Oynadıkları Rol

Buraya kadar, bireyi ve topluma bağımlılığını ve bireyin toplum içindeki gelişimini ele aldık. Bireyin, bir toplum

ürünü olduğunu gördük. Ama birey ile toplum arasındaki ilişkinin bir başka yüzü daha vardır. Bu, bireyin, toplum gelişimini nasıl etkilediği ve tarihsel **rolünün** ne olduğu sorusunda dile gelir.

Birey ile **kütleler** arasındaki ilişki çözümlemeden geçirilmezse, bu soruya bilimsel bir cevap verilemez. Toplumu, insanların etkileşmesinin ve sınıfların mücadelesinin bir ürünü olarak çözümlerken, tarihsel sürecin temel özelliklerine ve tekrarlanışlarına ilişkin bilginin, bireylerin yaptıklarını [edimlerini], kütlelerin yaptıkları işlere ve birey eylemini kütle eylemine indirgemeyi içerdiğine dikkati çektik. Birey, tarihsel sürece, her şeyden önce, bir insan kütlesinin parçacığı olarak katılır. Her bireyin etkinliği, belli bir sınıfın, toplumun ya da ulusun hareketi ve etkinliği içinde yer alır. Marksist-Leninist kuramın, **tarihte kütlelerin rolü sorununu** ilk önce ele alması bundan ötürüdür.

Tarihin yaratıcı güçlerini belirtmek için kullanılan «kütleler» kavramı, tam anlamıyla somut ve tarihsel bir kategoridir. Toplum değişikliğe uğradıkça, halkı oluşturan sınıflar ve gruplar da değişikliğe uğrar. Örneğin, feodal toplumda, kütleler, köylülerden, zanaatkârlardan, yeni ortaya çıkan proletaryadan ve burjuvaziden oluşur. Kapitalist toplumda ise, kütleleri oluşturanlar, işçi sınıfı, köylüler, kent küçük burjuvazisi, memurlar ve aydınlardır. Uzlaşımsız sınıf toplumunda, kütleler, ulusun tümünü kapsamaz. Çünkü bu toplumda, halkın üzerinde yer alan ve onu sömüren gerici toplumsal gruplar ve sınıflar vardır. Halk, ezici bir çoğunluk olarak bu grupların karşısında yer alır. Nitekim Fransadaki 1789 devriminden önce, halk, ayrıcalıklı ve gerici ilk iki zümreye (soylular ve din adamları) karşı çıkan üçüncü zümre [tiers-état] olarak hareket etti. Kapitalist düzende ise halk, burjuvazinin ve özellikle seçkinlerinin yani tekelci burjuvazinin karşısındadır. Sömürgelerde ve gelişme durumundaki ülkelerde, ulusal bur-

juvazi, bazı durumlarda, halkın bir bölümü olarak ele alınabilir.

Sosyalist toplumda, halkın üzerinde yer alan sömürücüler bulunmadığı ve toplum, ahlâksal ve siyasal bir birlik içinde kaynaşmış olduğu için, halk, toplumdaki bütün sınıflar ve toplumsal grupları kapsar.

Demek ki, **halk, yani kütleler, özellikle, maddesel değerleri yaratanlardır; belli bir toplumun emekçi kütleleridir ve nesnel durumları dolayısıyla belli bir ülkede ve belli bir dönemde, ilerici tarihsel görevlerin üstesinden gelebilecek sınıflar ve toplumsal gruplardır.**

Kütlelerin tarihte oynadığı gerçek rolü ortaya çıkarmak sömürücü sınıfların ideologlarının işine gelmez. Benimsedikleri idealist tarih anlayışı dolayısıyla, toplumun hareketini belirleyen etkinliğin, ideolojide, siyasette ya da başka bir yerde aranması gerektiğini ileri sürerler. Bu anlayışa göre, iradelerinin istediği yönde tarihi kuran gerçek mimarlar; yeni görüşler ortaya atan ya da siyasal kararlar alan ideologlar, bilginler, yasa koyucular, krallar, askerler ve çeşitli akımların liderleri gibi kimselerdir. Böyle bir anlayış, kütlelerin rolünü küçümsemeye ve çoğunlukla, kütlelere karşı küçümseyici ve kimi zaman açıktan açığa düşmanca bir tavır benimsemeye yönelir.

Buna karşıt olarak Marksizm, bireyi, kütlelerin karşısına dikmez. Lenin şöyle diyor: «Tüm tarih, kuşkusuz etkin kişiler olan bireylerin eylemlerinden kurulmuştur.» (109) Ama bir araya gelince, bu bireylerin etkinliği yeni bir nitelik edinir; tarihsel sürecin sonuçlandırıcı gücü durumuna gelir. Bu görüş, maddeci tarih görüşünün temel ilkelerinden doğal olarak çıkar.

Gerçekten de, üretim tarzı, toplumsal gelişimin temelinde yer alan ve son sözü söyleyen güçse, **maddesel değer-**

(109) V. İ. Lenin, **Collected Works**, c. 1, s. 159.

leri yaratan emekçi halk kütleleri de, üretimde son sözü söyleyen güç oldukları için tarihte de son sözü söyleyen bir role sahiptirler. Tarih, bireyler tarafından değil halk kütlelerinin çabaları tarafından yapılmıştır. Marksizm-öncesi sosyoloji, insan etkinliğinin son sözü söyleyen alanı olarak maddesel üretimi çözümlemek konusunda hemen hiç bir şey yapmamış ve bu üretimin, toplumsal gelişim bakımından taşıdığı önemi göstermemiştir. Bundan ötürü, emekçi halk kütlelerinin gerçek rolünü; maddesel değerleri yaratan ve üretimi ilerletenlerin, tarihin gerçek yapıcıları olduğunu; tarihin, kralların saraylarında, başkanların ya da bakanların köşklerinde ya da büyük meclis binalarında değil; herşeyden önce, maden ocaklarında, atölyelerde, inşaat alanlarında ve çiftliklerde, yani maddesel üretim alanında yapıldığını da kavrayamamıştır. Ne var ki, halk kütlelerinin tarih üzerindeki etkileri, sadece maddesel değerleri yaratmalarıyla sınırlı değildir. **Kütleler, her toplumsal değişmede son sözü söyleyen güçtür.** Uyruğu olmayan bir kral ya da ordusuz bir general neye yarar? Bunların her ikisi de, ancak gerekli güce sahip oldukları zaman bir şey yapabilirler ve bu siyaset alanında kütleler tarafından sağlanan bir şeydir. Geçmişte, sömürücü sınıfların, kütleleri siyasetten uzak tutmak için çok çaba harcamasına ve kimi zaman bu amaçlarına ulaşmalarına rağmen, tarihin dönemeçlerinde, son sözü her zman kütleler söylemiştir. Bütün büyük devrimler, kütleler tarafından yapılmıştır. Kütlelerin ne istediği; kimi ve ne yönde izlediği, siyaset alanında başarı sağlanması bakımından büyük önem taşır. Ama kütlelerin hareketleri, rasgele ve geçici durum ve koşullarla değil, derinlerde yatan ve uzun süreli nedenlerle belirlenmiştir.

Demek ki, **insan etkinliğinin ikinci başlıca alanı olan toplumsal-siyasal alanda da kütleler, son sözü söyleyen güçtür.** Bu alana uygulandığı zaman, «kütleler» kavramı-

nın biraz farklı anlamda kullanıldığını unutmamak gerekir. Bu anlamda, kütleler, acil siyasal işleri yerine getirmeye yönelen bütün güçleri ve toplumsal grupları kapsar.

Kütlelerin rolünü göz önüne almadan, manevi kültürün gelişimini çözümlemeye girişmek de yanlıştır. Dil olmadan manevi yaratış diye bir şey de olamaz ve dil halkın ürünüdür. Ayrıca, bilimsel buluşların ve icatların maddesel koşulları ve onlara yönelen toplumsal gereksinimler de üretimin gelişiminin yani milyonlarca insanın çalışmasının doğurduğu şeylerdir. Gerçekten de, buluşlar ve icatlar da, ancak, bireylerin uğraştığı bir şey olmaktan çıkıp insan kütleleri tarafından üretime uygulandıkları zaman tarihsel gelişimin genel zincirlenişinin bir bölümünü oluştururlar.

Halk kütlesi ve halkın yaşamı, **sanatlar alanının** gelişimi üzerinde özellikle çeşitli etkiler gösterir. Ulusal sanatın bir bölümü olan halk sanatı, aynı zamanda profesyonel sanatçıların verimleri için bir imge ve konu kaynağıdır. Gerçek sanat, her zaman, halkın yaşamıyla, halkın özlemleri ve düşünceleri ile ilinti halindedir. Halkın yaşamından ayrı düşen sanat, içi boş ve yararsız bir şey durumuna girer.

Demek ki, toplumsal yaşamın hangi alanını ele alsak, halkın, her yerde dolaylı ya da dolaysız olarak son sözü söyleyen bir rol oynadığını görüyoruz. Ama kütlelerin etkinliği, tarihin çeşitli dönemlerine göre farklar gösterir. Bu düşünce, aynı zamanda, **kütlelerin tarihte gittikçe büyüyen bir rol oynadıkları görüşünü dile getiriyor.**

Gerçekten de, bütün uzlaşımsız oluşumlarda, emekçi kütleler, baskı ve sömürü zincirine vurulmuştur. Sosyalizm, bu zincirleri bertaraf eder, kütlelerin yaratıcı etkinliğinin sürekli gelişimi için koşullar yaratır ve olanaklar açar. Burada ortaya çıkan pratik görev, bu olanakların

tam anlamıyla kullanılmasını ve böylece tarihsel gelişimin hızının artmasını sağlamaktır.

Toplumun sosyalizm uyarınca kurulması, tarihin tanıdığı en derinlemesine toplumsal dönüşümdür ve bundan ötürü, emekçi halkın geniş kesimlerinin katılması söz konusu olmaksızın düşünülemez. Bu devrimi gerçekleştiren ve bu devrimi bir ölüm kalım sorunu olarak benimseyen «kütlelerin miktarı» halkın mutlak çoğunluğundan oluşur. Lenin'in şu sözleri kesinlikle doğrulanmıştır: «Burjuvazinin, sosyalizme ilişkin bayağı anlayışının ne kadar aldatmaca dolu olduğunu kavramak büyük önem taşıyor. Bu anlayışa göre, sosyalizm, cansız, kaskatı ve bir daha değişmeyecek biçimde belirlenmiş bir şeydir. Oysa, gerçekte, sadece sosyalizm, toplum ve birey yaşamının bütün alanlarında, önce **çoğunluğu** sonra tüm halkı kapsayacak hızlı ve gerçek bir ilerleyici kütle hareketinin başlangıcı olacaktır.» (110)

Birçok burjuva ideoloğu, «halk» sözcüğünü gösterişli bir biçimde kullanır ve «halkın refahı»ndan söz eder. Ama, «kapitalizm» sözcüğünün önüne «halkın malı olan» sözlerinin getirilmesinin kapitalizmin tözünü değişikliğe uğratmadığını ve sadece sömürücü özünü örtmeye çalışan bir deyim olduğunu herkes bilmektedir.

Marksizm-Leninizm, kütlelerin tarihte son sözü söylemelerini sadece bir açıklama olarak ele almaz. Onu, Marksist-Leninist dünya kavrayışının bir ilkesi ve pratik eylemin bir yol göstericisi olarak benimser.

Demek ki, kütlelerin tarihte oynadıkları rolün ortaya çıkarılması, **tarihsel sürecin tözünün** çözümlenmesi bakımından büyük önem taşır. Ama bu sürecin biçimlerini ele alırken karşımıza bir başka sorunun çıktığını görürüz. Bu sorun, tarihin gidişini açıklamak, ayrıntılı yapısını, ve belli bir ülkede belli bir dönemdeki insan kişiliklerinin kendi-

(110) V. İ. Lenin, **Collected Works**, c. 25, s. 472.

lerine özgü etkinliklerinin çözümlemeden geçirilmesi sorunudur.

Ama bu, bizi, **toplumsaldan bireysele geçiş** sorununa götürür. Bilgide ve toplum biliminde toplumsaldan bireysele geçiş, önce, bireysel etkinliğin toplumsal anlamının açıklanması, daha sonra, belli bir bireyin, toplumsal sürece yaptığı «katkı»nın belirlenmesi ve değerlendirilmesi demektir. Bu katkı farklılıklar gösterebilir. Ama, ne ölçüde olursa olsun, birey, tarihin genel tekrarlanışlarını değişikliğe uğratmasa da, kendine özgü somut gidişi üzerinde etkide bulunur.

Bireyin tarihteki rolü, kendi niteliklerine, belli bir toplumdaki ilişkiler sistemi ve belli bir toplumun karşısına çıkan soruları etkilemesini sağlayan toplumsal mekanizma içindeki yerine bağlıdır. Her birey, şu ya da bu biçimde, insanlığın tarihsel gelişimine katılır. Ama, olayların gidişi üzerinde köklü bir etki yapan ve yapmakta olan bireylerin rolünü, **seçkin kimselerin oynadığı rolü** açıklığa kavuşturmak özellikle önemli ve ilgi çekicidir.

Sınıf mücadelelerinde, kütle hareketlerinde, devletlerin çatışmasında ve belli bir dönemdeki benzer olaylarda; sınıfların görevlerini ortaya koyacak, mücadelelerini yönetecek, çeşitli hareketlerin liderliğini yapacak, ordulara savaşta komuta edecek kimselere her zaman gereksinme duyulur. Ve bu kişiler ortaya çıkmakta gecikmezler. Seçkin nitelikleri, genel insan kütlesinin arasından sıyrılıp çıkmalarını ve kütlelerin eylemini etkileyen görevleri belirleyip kararları almalarını olanaklı kılan yerlere gelmelerini sağlar. **Her dönem ve her sınıf kendi benzeri kişileri ortaya çıkarır.** Seçkin [ileri gelen] kimseler, dönemlerinin ve sınıflarının özgül yanlarını en belirgin ve canlı biçimde yansıtan kimselerdir ve yaşadıkları dönemin gereksinimlerini öteki insanlardan daha derinlemesine dile getirirler. Kuşkusuz, sınıflar ve partiler, devletler ve ordular, her zaman

seçkin kimseler tarafından yönetilmemişlerdir. Tarih boyunca, olayların zoruyla ön plana çıkan birçok zavallının krallık tahtına kurulduğunu ve birçok kafasız insanın orduların ve partilerin başına geçtiğini görüyoruz. Ama genellikle, bu tür kimseler, olayların akışıyla ortadan silinip giderler. Oysa, gerçek seçkin liderler, olayların akışına kişiliklerinin ve karakterlerinin damgasını vurmaktan geri kalmazlar.

Seçkin kişilerin rolü, geniş kütlelerin etkinliğine doğrudan doğruya bağlıdır. Kütleler ne kadar etkinse, hareketin başında bulunan kişiliğin niteliklerine ilişkin olarak ileri sürülen talepler de o ölçüde ciddidir. İşçi sınıfının her tür sömürüyü ortadan kaldırmak gibi büyük bir göreve el attığı ve geniş emekçi kütlelerini yaratıcı tarihsel eyleme yönelttiği zaman verdiği mücadele, tarihteki en büyük devrimci harekettir ve bu hareketi yönetenlerin sorumluluğunu ve liderlerinin kişisel niteliklerinin taşıdığı önemi büyük ölçüde artırır.

Proletaryanın çeşitli ülkelerdeki mücadeleleri ve gerçek zaferleri, Marksist-Leninist komünist ve işçi partilerinin etkinlikleriyle ilintilidir. Proletaryanın devrimci partisi, sınıfının öncüsüdür; onun hayati çıkarlarını bilinçli bir biçimde dile getirir ve işçi sınıfının en uyanık ve devrimci üyeleriyle işçi sınıfının saflarına geçmiş öteki sınıfların öğelerini içinde barındırır. Sosyalist toplumda, komünist partisi, tüm halkın öncüsüdür ve bu, gelişen sosyalist toplumda, işçi sınıfının liderlik durumunda olduğunu dile getirir. Modern toplumda, komünist partisinin toplumsal işlevi, Lenin'in belirlediği gibi bilimsel sosyalizmi işçi sınıfı hareketi ile bileştirmek; proletaryanın mücadelesini örgütlemek ve yönetmek ve sosyalizm ile komünizmi kurmaktır. Bu işlevin başarılı sonuç vermesi, partinin kütlelerle sıkı bağlar kurması Marksist-Leninist tutumu gerektiği gibi savunması, bilimsel sosyalizmi özgül koşullara us-

talıkla uygulaması, enternasyonalizm tutumunu kararlı bir biçimde yürütmesi yoluyla sağlanır. Partinin etkinliğinin başarısı, son kertede, Marksist-Leninist yönetiminin düzeyine bağlıdır. Bu, parti liderlerinin yetiştirilmesinin, desteklenmesinin, ve ortaya çıkarılmasının taşıdığı büyük önemi açıkça gösterir.

Marksizm-Leninizm, liderliğin önemini küçümseyen anarşist görüş ile birlikte, kütle etkinliğinin önemini küçümseyen ve bireyleri göklere çıkaran kişiye tapmayı da red eder. Marksizm-Leninizm, kütleler, parti ve liderler arasında doğru bir denge kurmayı sağlayacak ilkeleri ortaya koymuştur.

Tarihi yarattığı iddia edilen «seçkinler» ve bireyin tarihteki rolünün abartılması karşısında Marksizmin benimsediği tavır, «eleştiriel düşünceli» yaratıcı azınlığı, «hareketsiz kütle»nin karşısına diken Genç Hegelcileri ve bireyin rolünü abartan anarşizmin öncüsü Max Stirner'i eleştiren Max ve Engels tarafından ortaya konmuştur. Rus Narodnikleri ve onların ileri sürdüğü «kahramanlar» ve «kalabalıklar» kuramını (bu kurama göre, kahramanlar olmasa, kalabalıklar hiç bir önem taşımaz) eleştiren Lenin de, Marksizmin bu konudaki görüşünü açıklamıştır. Genç Hegelcilerin, anarşistlerin ve Narodniklerin, bireyin ve kütlelerin tarihteki rolü konusundaki görüşleri, bilimsel maddeci tarih anlayışıyla hiç bir ilintisi olmayan ve bireylerle gruplara, tarihte oynamadıkları rolleri yükleyerek birey ile kütleler arasındaki gerçek ilişkiyi tepe taklak eden görüşlerdir.

Bundan ötürü, Marksizm-Leninizm, kişiye tapınmayı öznel-idealist bir görüş olarak ele alır, ahlâksal açıdan mahkûm eder ve kütleler, parti ve liderler arasındaki ilişkiyi çarpıtan ve sosyalizme zarar veren bir tutum olarak kesinlikle red eder. Marx, her çeşit kişiye tapınmadan tiksindiğini sık sık açıklamıştı.

Bu ilkelerin ışığı altında, Sovyet komünistleri, Stalin'e ilişkin kişiye tapınmayı ve sosyalist yasallığın çiğnenmesini, sosyalizme aykırı oldukları içinmahk üm ettiler.

Birey, sadece siyasal alanda değil, kültürün bütün alanlarında; bilimde ve teknik ve manevî yaratıcı çalışmalarda büyük bir rol oynar. Araştırıcının ya da sanatçının sahip olduğu büyük yetenek, az raslanır bir doğa vergisidir. Daha önceki gelişime dayanan ve kendi alanlarında daha önce yapılanları genelleyen büyük bilginler, sanatçılar ve icatçılar; bilim, teknoloji ve sanat alanlarında yeni ufuklar açarlar. Onların yaratıcı çabası, insan kültürünün ilerki gelişimi için her dönemin sunduğu olanakların yoğun bir dile gelişi ve tam anlamıyla kullanılmasıdır. Bu, gerçekleştirilmesi güç bir iştir ve yetenek ve yatkınlık sahibi olmanın yanı sıra, insan kafasının yüceliğinin ve yetenek gücünün dile gelişi demek olan sınırsız bir çalışma kudretini irade ve ısrarı, bir kimsenin doğru yolda olduğuna sonuna kadar inanmasını ve başka nitelikleri de gerekli kılan bir şeydir.

ONUNCU BÖLÜM

TOPLUMSAL İLERLEME

Buraya kadar, somut tarih incelemesine kaynaklık eden Marksist toplum kuramının temel ilkelerini ele aldık. Şimdi, ilerleme içindeki toplumsal yaşamı bir tutarlı bütün olarak belirlememize yarayan başka bir kavramı çözümlemeye girişmemiz gerekiyor. Bu kavram, **toplumsal ilerleme** kavramı'dır.

Genel olarak ilerleme, diyalektiğin bir kategorisidir ve gelişimin sadece bir değişim ya da dairesel bir hareket olmadığını; **daha alt düzeylerden daha yüksek düzeylere tırmanan ilerleyici bir hareket olduğunu dile getirir.**

Bu kavramı insanlığın tarihine uygularken ne gibi temellere dayanıyoruz? Toplumsal yaşamda, ilerleme ve gerileme ne demektir? Toplumsal düzen biçimleri değişikliğe uğradığı zaman, aşağı düzeyden yukarı düzeye çıkıldığını ileri sürmemizi sağlayacak nesnel bir ölçüt var mıdır?, Maddeci tarih anlayışının bu sorulara vereceği cevaplara ilişkin bazı düşüncelerin okurun kafasında uyanacağını sanıyoruz. Şimdi bu cevapları ele alalım.

Toplumsal ilerleme fikri, aralarında Jean Condorcet ve Johana Herder'in de bulunduğu ve insan aklının, bilimin ve

bilgi yaygınlaşmasının, ilerlemenin temeli olduğunu ileri süren 18. yüzyıl aydınlanmacıları tarafından ortaya atıldı. Bunlar, insanlığın önünde daha iyi bir geleceğin bulunduğunundan kuşku duymuyorlardı. Ama, toplumsal ilerlemenin özü ve kaynakları konusunda bilimsel bir tanım ortaya koyamıyorlardı.

19. yüzyılda Hegel, insanlık tarihine ilişkin diyalektik anlayışını, «özgürlük bilinci»nin bir gelişimi olarak açıkladı. Ama Hegel, felsefi-tarihsel sistemini, Prusya monarşinin, insanlık tarihinin doruğu olduğunu ileri süren köhne görüşle sonuçlandırıyordu. Ayrıca Hegel, her dönemde belli bir halkın tarihsel ilerlemenin taşıyıcısı olduğunu ileri sürüyor ve ötekilerin tarih dışında kaldığını düşünür gibi görünüyordu. Hegel'in anlayışında, Alman ulusçuluğunun damgası vardı. Çünkü Hegel, Cermen halklarının, modern dönemde, ilerlemenin taşıyıcıları olduğunu söylüyordu.

Burjuva sosyolojisinin kurucusu olan Herbert Spencer ve Auguste Comte da, toplumsal ilerlemeye inanıyorlardı. Ama Hegel'e karşıt olarak onların görüşü diyalektik değil kaba bir biçimde evrimciydi ve toplumsal görüşlerini liberal burjuva ilerlemeciliği olarak sınıflandırmak gerekiyordu. Bazı düşünürlerin, tarihsel ilerleme konusunda kötümser görüşler ileri sürmelerine rağmen, 19. yüzyıl, burjuva toplumsal düşüncesinde evrimci tarih görüşünün ağır bastığı bir çağdı. Buna karşıt olarak, kapitalist sistemin gerilemesi çağı olan 20. yüzyılda, burjuva filozofları ve sosyologları ilerleme görüşü konusunda olumsuz bir tavır benimsediler.

Bunlar ne gibi kanıtlar ileri sürmektedirler? Bu filozof ve sosyologların en önemli eleştirileri, dünya tarihsel sürecinin bir tamlaşmış bütün olarak görülemeyeceği iddiasına dayanır. Bunlara göre, her biri kendi gelişim çevrimini [dairesini] yaşayıp tamamlayan birçok kapalı ve yerel kültür ve uygarlık vardır. Bu anlayışı benimseyenler ara-

sında, görüşlerini, tarih sahnesinde birçok kültürün ve uygarlığın ortaya çıkıp daha sonra silinip gitmesi olgusu üzerinde temellendiren Oswald Spengler ve Arnold Toynbee de vardır. Bunlar, bazı burjuva filozofların savunduğu Avrupa-merkezci «tek çizgili ilerleme»nin zayıf yanlarını görmüşler ama tarihteki geniş çeşitliliği mutlaklaştırmışlar ve kendi içlerine kapanık varlıklar olarak gördükleri kültürler arasında hiç bir ilinti ve süreklilik olmadığı sonucuna varmışlardı. Tarih, tek bir akış olmadığına göre, insanlığın gerçek tarihinde tek bir ilerleme çizgisi bulmaya çalışmanın ne anlamı olabilirdi? (111) Böyle bir tarih anlayışı, bilimsel ya da gerçekliği yansıtan bir anlayış olarak görülemez. Kuşkusuz, her halkın kendine özgü bir tarihi vardır ve bir halkın tarihinin, en temel yanları bakımından bile, bir başka halkın tarihini tekrarlaması için ortada neden yoktur. Ama Yeni-Kantçı görüşleri eleştirirken söylediğimiz gibi, tekrar tekrar ortaya çıkan genel yanları göz önüne almadan, tarihin, sadece tekil yanları üzerinde durmak yanlıştır. Bu genel yanlar, üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin çözümlenmesinden çıkarılabilir. Bu «genel öğe»nin ve değişimlerinin çözümlenmesi, insan toplumunun gelişimindeki genel çizginin ortaya konulmasına yardımcı olacaktır. Tarihteki birlik, iki düzeyde ele alınabilir. İlkin, belli bir oluşumun çerçevesi içinde, bütün toplumsal fenomenlerin birliği söz konusudur ve bu birlik belli bir üretim biçimi üzerinde, fenomenlerin arasında organik bir ilişki bulunmasından doğar. İkinci olarak, ülkelerin, halkların, kültürlerin, devletlerin, vb., çeşitliliğinin bir birliği vardır. Tarih dünyasında birlik ve ilerleyen bir gelişim olduğu gö-

(111) Ne var ki, haksızlık etmemek için Toynbee'nin bir istisna olarak görülebileceğini; çünkü, çeşitli uygarlıkların çevrimsel gelişimi fikrini, dinsel ve mistik bir açıdan gördüğü ilerleme fikriyle kaynaştırdığını söylemeliyiz.

rüşü, çeşitli ülkelerin farklı tarihsel yolları izlemesi durumunu ortadan kaldırmaz. Tam tersine, bu çeşitliliğe tek bir açıdan bakılmasını önler ve her halkın tarihini, tarihsel ilerlemenin genel çizgisiyle bağlılaştırmayı sağlar. Farklı kültür ve uygarlıkların sadece kendilerine özgü yanlarını değil de, Akademi üyesi Konrad'ın haklı olarak dediği gibi, Avrupa, Asya ve Afrika'nın, «tarihsel değil coğrafi kavramlar» olduğunu unutmaksızın, dünya tarihinin tümünü, iç ilintilerini ve sürekliliğini de göz önüne alarak tarihin ilerleyen çizgisini ortaya koyabilir ve bir bütün olarak tarhin akışını kavrayabiliriz ancak. (112)

Toplumsal ilerleme fikri, başka açılardan da eleştirilmiştir. Batı'da ampirik sosyolojinin gelişimi, bazı dönemlerde, ampirik açıdan doğrulanamadıkları ileri sürülerek geniş toplumsal genellemeleri bir yana bırakma eğilimi doğurmuştur ve bu geniş kuramsal genellemeleri dile getiren kavramları kullanmaktan kaçınma demektir. «Kültür antropolojisi» de tarihsel yöntemi eleştirmiş ve bu, sosyoloji üzerinde etkili olmuştur.

1920'lerde, Amerikalı sosyolog William Ogburn, gelişim fikrinin topluma uygulanamayacağını ileri sürdü. Tarihte, ortak bir gelişim çizgisi; ilerleyen evrimsel bir eğilim bulmaya çalışmanın gereksiz olduğunu düşündükleri için topluma uygulanması bakımından «gelişim», «evrim» ve «ilerleme» fikirlerinin bırakılması konusunda ayak direyen burjuva sosyologları da onun izinden gittiler.

1956 yılında yapılan Üçüncü Uluslararası Sosyoloji Kongresi'nde, belli başlı birçok burjuva sosyoloğu, «gelişim» terimiyle dile getirilen 19. yüzyıl ilerleme fikrinin, «toplumsal değişimler» gibi bir terime yerini bırakması gerektiğini ileri sürdü.

---

(112) N. I. Konrad, **Batı ve Doğu**, Moskova, 1966, s. 473 (Rusça).

Burjuva toplumunun başlangıçlarında, ilerleme fikrini benimseyen burjuva bilincinin, emperyalizm çağında ilerlemeyi inkâr etmeye ulaşan bu evrimi, kapitalist oluşumun gerilemesinin apaçık belirtilerinin (dünya savaşları, çözümsüz çelişkiler, vb.), burjuva bilincini, insanlığın geleceği konusunda kötümser bir görüşe sürüklediğini gösteriyor.

ABD'de ve öteki kapitalist ülkelerde çok yaygın olan bir duygu şu sözlerde dile geliyor: «Yoldayız, ama nereye gittiğimizi bilmiyoruz.» Bazı burjuva sosyologları, ilerleme fikrinin, çeşitli toplumsal durumları karşılaştırmayı, yüksek ve aşağı olarak derecelendirmeler yapmayı içerdiğini; bu yaklaşımın, bir insanın değerler sistemine bağlı kalacağını yani öznellikten kurtulamayacağı gibi kuramsal iddialara dayanarak ilerleme kavramına karşı olumsuz bir tutum benimsediler. İlerleme fikrinin bir öbek değer yargısını işin içine soktuğunu ve bundan ötürü bilimle hiç bir ilişkisi olmadığını ileri sürdüler.

Bir grup ABD'li sosyolog da, daha sonraki gelişimler bir yana, sadece Birinci Dünya Savaşının, sosyologların, ilerleme düşüncesinden vazgeçilmelerine yol açacak hayal kırıklıkları getirdiğini yazdı. İlerleme terimi «olması gereken»i belirten bir terim olarak görüldü ve bilimsellik niteliğini kaybetti. İlerleme, istenen bir yönde gelişme demekse, bazılarının istenilebilir olarak gördükleri şeyin bazılarına korkunç bir şey olarak göründüğünü göz önünde tutmak gerekecek, deniliyordu. İlerlemeyi bilimsel olarak tanımlamak için bazı girişimlerde bulunuldu. Ama daha sonra, sosyoloji, bu kavramı bırakmak zorunda kaldı. (113) Bu, birçok şeyin birbirine karıştırıldığını gösteriyor. Kuşkusuz, toplum biliminin, çeşitli öznel (keyfi) ölçütlere dayanarak farklı gelişim düzeylerini değerlendirmesi doğru

(113) Bkz. P. Bierstet, E. Mehan, P. Samınelson, **Modern Social Science**, New York, 1964, s. 647.

değildir. Ama, burjuva sosyolojisinin, ilkin, bilimde, **toplumsal ilerlemenin nesnel bir ölçütünün** bulunmadığını ve ikinci olarak, öznenin, gereksinimleri ve ilgilerinin çeşitli toplumsal sistemler ve durumlarla ilişkisini dile getiren değer yargısı yaklaşımının temeli olarak nesnel bir ilerleme ölçütünün düşünülemeyeceğini göstermesi gerekir. Değer ölçütleri, bilim üzerinde temellendirilmeyince, öznelliğe kayarlar. Bilim tarihi bunu açıkça gösterir. Ama aynı tarih, bilim üzerinde temellenen ahlâksal ve başka değer yargılarının rahatlıkla kabul edilebileceğini de gösterir. Örneğin, bilimsel bir değerlendirme olarak, faşizmin, emperyalist gericiliğin ve geriye dönüşün bir ürünü olduğunu söylüyoruz ve bu bilimsel ve sınıfsal değerlendirmeye dayanarak faşizmi ahlâk açısından ve başka açılardan değerlendiriyoruz ve değerlendirmemiz gerekir.

Bütün bunlardan sonra, toplumsal ilerlemenin nesnel bir ölçütü var mıdır? diye sormalıyız.

Üretim, toplumsal gelişimin temeli olduğu için, toplumsal ilerlemenin nesnel ölçütünü; tarihsel süreç içinde ortaya çıkan farklılıkların nesnel olarak değerlendirilmesini ve bir toplumun ulaştığı gelişim düzeyini belirlememizi sağlayacak işareti [göstergeyi] de yine üretimde aramamız gerekir.

Üretimin gelişimi, üretici güçlerin gelişim derecesiyle belirlendiği için, maddeci tarih anlayışı gereği, **toplumsal ilerlemenin en yüksek nesnel ölçütünün, üretici güçlerin gelişiminde bulunması gerekir.**

Doğa güçleri üzerindeki insanoğlu egemenliğinin birikimini sağladıkları için **üretici güçlering elişimi, insanoğlunun toplumsal gelişim aşamaları boyunca gösterdiği ilerlemenin kilit taşıdır.** İnsanoğlunun, doğa güçlerini kendi hizmetine ne ölçüde koştuğu ve insanlığın toplumsal gelişiminin önünde açılan olanakların birikimi söz konusudur burada.

Ölçüt, her şeyden önce, bir toplumsal-ekonomik yapının toplumsal gelişim basamakları içindeki yerini belirlemeyi ve değerlendirmeyi sağladığı için nesneldir.

Yeni toplumsal biçimler, üretici güçlerin önceki gelişimine dayandıkları, onları ilerlettikleri ve onlarla birlikte daha yüksek bir düzeye ulaştıkları için daha yüksek bir değere sahiptirler. Daha gelişmiş üretici güçlere denk düşen, onlara daha büyük gelişim olanakları tanıyan ve üretici güçlerin gelişimi için daha fazla itki ve dürtü taşıyan ekonomik ilişkiler sistemi, daha ileri bir sistemdr.

Ama her üretim ilişkileri biçimi, üretici güçlerin gereksinimlerine ancak sınırlı bir süre içinde hizmet edebilir. Bundan ötürü, her üretim ilişkisi tarihsel bakımdan geçicidir. Bu anlamda, şöyle diyebiliriz: **Toplumsal ilerlemenin özü, daha azgelişmiş ekonomik yapısı olan ve üretici güçlere denk düşmeyen bir toplumun yerini, daha fazla gelişmiş üretici güçler temeli üzerinde biçimlenen daha yüksek olgun yapısı olan bir başka toplumun almasıdır.**

Bu çerçeve içinde Marx, Asya-tipi, antik [köleci], feodal ve burjuva üretim biçimlerinin, ekonomik-toplumsal oluşumun ilerleyen dönemlerinin art arda gelişi olarak görülebileceğini yazmıştı. Bu dönemlerin her biri, daha gelişmiş üretici güçlere denk düştüğü ve gelişim için daha büyük olanaklar sağladığı için, kendinden önceki döneme oranla daha yüksek bir dönemdir (Asya-tipi üretim biçimine ilişkin modern bilimsel görüşü, Dördüncü Bölümde ele almıştık) ilerlemesinin, kapitalist oluşumdan, ilk aşamasını sosyalizmin oluşturduğu komünist oluşuma geçmek olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyalist sistem, henüz, ilk aşamasındadır. Üretimin gelişimini, özel mülkiyet sahiplerinin kâr çıkarına (kapitalist tekelci kâr eğilimi) bağlamadığı ve tüm toplumun gereksinimlerine ve ayrıca emekçi halkın gittikçe büyüyen gereksinimlerine ilişkili olarak ele aldığı için, toplumsal

sosyalist mülkiyet, günümüzde, üretici güçlerin daha da ilerlemesi için geniş olanaklar ortaya koyuyor. Çeşitli nedenlerden ötürü, sosyalizmin, bazı ekonomik alanlarda, ilerlemiş kapitalist ülkelerin gerisinde kalmasına rağmen; tam anlamıyla gerçekleşmiş komünist toplumun, üretici güçleri, kapitalizmin ulaştırdığından daha yüksek bir düzeye ulaştıracağı söylenebilir.

Üretici güçlerin düzeyi, emeğin üretkenliğiyle ölçülür. Nitekim, Ekim Devriminden sonra Lenin, yeni toplumsal sistemin eskisini yenilgiye uğratmasının temelini, toplumsal emeğin üretkenliğinin daha yüksek bir düzeye ulaşmasında aramak gerektiğini söylemişti. Sosyalist ülkeler, ekonomik gelişim [kalkınma] oranına [hızına] bundan ötürü çok fazla önem verirler. Bu, sadece ekonomik ve askerî güçlerini pekiştirmek için değil, sosyalizmin kapitalizme oranla daha üstün olan yanlarını gerçekleştirmeye ilişkin sorunları çözmek için de gereklidir.

Bazı kimseler, üretimi geliştirme konusunda, kapitalizmin de sosyalizme eşit fırsatlar sunduğunu söylerler ve bazı kapitalist ülkelerin ekonomik başarıları ile kapitalist ekonomide, bilimsel ve teknik ilerlemelerin kullanılışı üzerinde dururlar. Ama bu tek tek ve özel başarılar, kapitalizm konusundaki genel değerlendirmeyi değiştirecek nitelikte değildir. Bu değerlendirme ise, dünya çapında ve daha uzun tarih dönemlerinde etki gösterdikleri için, kapitalizmin ekonomik ve toplumsal yasalarına dayanılarak yapılmaktadır. Kapitalizmin üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki temel çelişkisi, onun gelişimini, tarih açısından kısıtlamaktadır. Nitekim burjuvazi, ekonomide, devlet-tekeli siyasetine baş vurarak bu çelişkiyi çözmeye kalkışmaktadır. Ama bu tür bir siyaset, kapitalizmin doğasını değiştirmemiş ve burjuva kuramcılarının iddialarının tersine, kapitalizmi, hiç bir biçimde, bir yeni topluma «dönüştürmemiştir».

Toplumun yapısı, çeşitli kurumları ve tüm üstyapı, ekonomiye dayanır. Toplumsal yapıların nesnel olarak değerlendirilebilmeleri de bundan ötürüdür. Üretici güçlere bağlı oldukları için, üretim ilişkileri, çeşitli ülkelerin ve halkların gelişiminin genel yanlarını ortaya koymayı olanaklı kılar ve tüm toplumsal yapının temel öğelerinin nesnel değerlendirilmesine yarayacak bir temel sağlar.

İlerleme ölçütünün bu tanımına; insanı, gereksinimlerini ve gelişimini bir yana bıraktığı ileri sürülerek itiraz edilmektedir. Ama bu itiraz geçerli değildir. Çünkü, insan toplumsal bir varlıktır ve doğası ya da «tözü» değişmeyen ve nasılsa hep öyle kalan bir şey değildir. Bundan ötürü, bir toplumsal sistemin ilerlemişliğini, insanın «değişmez doğası»na uygunluğu bakımından belirleyen eski, ilkel ve antropolojik yaklaşıma karşıt olarak toplum bilimi, insanın gereksinimlerini ve ilgilerini, üretimin gelişimi de içinde olmak üzere, tarihin ürünü olarak ele alır. Toplumsal ilerlemeyi, toplumsal insanın gelişimi olarak görmemizi sağlayan da budur. İnsan ve insanın kendi gelişim derecesi, toplumsal ilerlemeye ilişkin ölçütün tarihsel-maddeci tanımlanmasında, ek bir şey olarak değil bu ölçütün zorunlu bir kurucu öğesi olarak ortaya çıkmaktadır. Burada, bir başka noktaya değinmemiz gerekiyor.

Tüm olarak toplumsal ilerlemenin en yüksek ölçütü olan üretici güçler gelişimi; kendi özgül yanlarına, göreli bağımsızlıklarına ve gelişme düzeylerine ilişkin özel işaretlere [göstergelere] sahip olan tek tek toplumsal fenomenlerin gelişiminin nesnel bir işareti olarak her zaman iş görmezler. Bu, özellikle toplumsal bilincin çeşitli biçimleri için geçerlidir. Ahlâk, sanat ve felsefe, üretime, ancak karmaşık bir takım ara ilinti dizileriyle bağlıdırlar ve bunların kendilerine özgü gelişim özellikleri vardır. Bu biçimlerden her birinin, kendi özel ilerleme işaretlerinin var olması bundan ötürüdür.

Tarihsel maddeciliğin ortaya attığı toplumsal ilerleme kavramı ve ölçütü, kuramsal ve yöntembilimsel önem taşır. Yani bunlar, somut tarih malzemesinin ve toplumsal gelişim boyunca ortaya çıkmış gerçek farkların incelenmesinde bir yol gösterici olarak hizmet görürler. Ama somut açıdan tarihsel sürecin nasıl gerçekleşmesi ve çeşitli koşullardaki tarihsel gelişimin ilerleyişi içinde ne gibi gerçek farkların doğması gerektiği konusunda bize hiç bir şey söylemezler. Bundan ötürü, tarihsel maddeciliğin bu kavram ve ölçütünü, Herbert Spencer ve N. Mikhailovsky gibi burjuva sosyologlarının ilerleme konusundaki genel «formülleri» ile bir tutmamak gerekir. Bu sosyologlar, somut tarihe, izlemesi gereken belli bir takım gelişim «kurallarını» ve şemaları zorla uygulamaya çalışmışlardı. Marksistler, soyut ve tarih-dışı olduğunu söyleyerek, ilerleme sorununun bu biçimde ele alınışını her zaman eleştirdiler. Bilimsel ilerleme anlayışı, somut tarihe, tarih-dışı şamaların uygulanmamasını ve nitel bakımdan farklı toplumların (toplumsal-ekonomik oluşumlar) gelişimini yöneten yasaları ve gerçek süreçleri, onların oluşum yasalarını ve bir oluşumdan bir başkasına doğru gelişmenin ve geçişin yasalarını incelemeyi gerekli kılar.

Tarihsel ilerlemeyi, toplumsal oluşumların gelişimi ve art arda gelişi olarak görmek, dünya tarihinin tutarlığını ortaya koyduğu gibi, tarihsel ilerlemenin çeşitliliğini çözümlememize yarayacak bir temel de sağlar.

Özgül yasalarıyla her toplumsal oluşumun gelişimi; tarihsel gelişimin özgül işleyişiyle, hareket ettirici güçlerinin özel yanlarıyla, gelişim oranıyla ve sadece toplumsal varoluş ya da geriye dönüş hareketi olarak değil, ilerleme olarak görülebilmesini sağlayan tarihsel çerçeveyle belirlenir. Her toplumsal oluşum, gelişim için belli olanaklar sağlar ve bu olanaklar tükenince nitel olarak yeni bir gelişim düzeyine ya da çeşitli gerileme biçimlerine yönelir.

Her toplumsal oluşumun yasaları, özgül olduğu ve tarihin genel yasaları, farklı koşullarda özel biçimde dile geldiği için, bunlar, tarihsel sürecin yönünü «genel» olarak değil, belli ve somut bir toplumdaki, belli bir oluşumdaki ya da belli bir toplumsal nitelikteki kesin bir değişim olarak belirlerler. Ama bu, tarihsel gelişimin daha sonraki bütün akışı, böylece, önceden belirlenmiş demek değildir. Toplumsal tahmininde tarihsel sınırlarının olması bundan ötürüdür. Bilimsel olarak, gerçeklik içinde önkoşulları ve çekirdekleri bulunan toplumsal yapıların ve süreçlerin tarihsel bir varoluş kazanacağı ileri sürülebilir ancak.

Tarihsel etkileşmeye katılan toplumsal güçlerin çeşitliliği ve karmaşıklığı, öznel etkenin etkisi, tarihsel şanslar ve benzerlerinden ötürü, toplumsal yasaların işleyişi ve bunun sonucu olarak tarihsel sürecin doğrultusu, kaçınılmaz bir alınyazısı gibi ortaya çıkmaz.

Tarihsel ilerleme, toplumsal yasalarca belirlenmiş olan ve insan etkinliği aracılığıyla ortaya çıkan ve toplumda görülen bir öz gelişimdir. Tarihsel sürece ilişkin bu görüş, ilerleme doğrultusunun, insan iradesine, isteklerine ve özlemlerine değil, nesnel yasaların işlemesine bağımlı olduğunu ve insanların benimsedikleri bilinçli amaçların (her şeyden önce, büyük halk kütleleri ve sınıflar içinde toplumsal açıdan önemli olan amaçların) ancak, tarihsel gelişimin nesnel eğilimlerine uygun düştükleri zaman başarılı bir biçimde gerçekleştirildiklerini ileri sürer.

Tanrının, tarihe belli amaçlar yüklediği ve bunun gerçekleşmesi için sürekli olarak etkinlik gösterdiği düşüncesi gibi, tarihsel ilerlemenin bir masal olduğu konusundaki şüpheci görüş te, maddeci bakış açısından kabullenilemeyecek şeylerdir. Toplumsal tekrarlanmalar, derinlemesine tarihsel eğilimler olarak etki gösterir ve belli toplumsal koşullar içindeki değişimlerin genel doğrultusunu belirler. Ama gerçek tarihte ve belli bir oluşumun maddesel koşul-

larınca belirlenmiş çerçeve içinde, bir yığın olanak ortaya çıkar ve bu olanakların gerçekleştirilmesi, kütle etkinliğine ve insanların tarihsel etkinliğine bağlıdır. Bu, insanların karşısında, yaratıcı tarihsel eylem için en geniş olanaklar vardır, demektir. Örneğin, **çağımızda, toplumsal koşulların değişimine ilişkin genel ilerici eğilim, sosyalizme ve komünizme yönelen ilerleyiş olarak belirlenmiştir.** Ama sürecin somut çerçevesi, ilerlemeye ilişkin en geniş olanakların ya da bunun karşıtı olarak duraklamanın ve gerilemenin ortay çıkacağı noktaları, sadece yasaların işlemesine değil, içiçe geçmiş olan ve belli bir ülkede belli bir dönemde somut koşul ve durumları oluşturan birçok etkene; kütlelerin etkinliğine, toplumsal grupların mücadelesine, partilerin, kişilerin etkinliğine ve bunlara benzer başka etkenlere bağlıdır.

Bunun yanı sıra, bugün, herhangi bir somut toplumsal sürecin ilerleme niteliği taşıdığı yargısına varmak için, bu sürecin, temel tarihsel gelişim çizgisi içinde yani kapitalizmden sosyalizme geçiş bakımından ele alınması gerekir.

İlerleme **tipi**, Marksist toplumsal ilerleme kuramı bakımından temel bir önem taşır.

Her oluşumun kendi açısından ilerleme niteliği taşımasına rağmen (feodalizm ya da kapitalizmde görüldüğü gibi), benzer özellikler taşıyan çeşitli toplumsal oluşumlarda çeşitli tarihsel ilerleme yanları görülebilir. Nitekim, toplumun yönetici ve baskı altında tutulan sınıflara ayrıldığı bütün oluşumlarda, **ilerlemenin, uzlaşımsız bir karakter taşıdığını** görürüz.

Marx ve Engels, yazılarında, uzlaşımsız ilerlemenin derinlemesine bir çözümlemesini yapmışlar ve üretimin gelişmesinin belli dönemlerinde, uzlaşımsız ilerleme biçimlerinin, tarihsel açıdan kaçınılmaz olduğunu göstermişlerdi.

Marx şöyle der: «Uzlaşmazlık yoksa, ilerleme yoktur. Uygarlığın, günümüze kadar izlediği yasadır bu.» (114)

Toplumun, bilimin, kültürün, kamu zenginliğinin, emekçi halkın sırtından ve baskı, sömürü ve horlanma aracılığıyla gerçekleştirildiğini göz önünde tutan Marx, ilerlemenin, ancak kurbanının kafatasından ölümsüzlük içkisini içen putaparlık tanrısına benzediğini söylemişti. Tarih, ilkel komünün çözüntüye uğramasından sonra, kültürün ilerlemesini köleciliğin sağladığını ve toplumun daha sonraki gelişimi üzerinde çok büyük etki yaptığını açıkça göstermektedir. Bu toplumun çöküşünü dile getiren köleciliğin ortadan kalkışı ve yerine feodalizmin geçisi ise, üretimin gelişimi için daha geniş olanaklar sağladığı için bir ilerleme niteliiğ taşıdı.

Feodal toplum da, ilk üreticinin, yani toprak kölesinin (serfin) en korkunç biçimde sömürülmesi temeli üzerinde var oldu ve bu sömürü, zaman zaman, en gaddar kişisel bağımlılık biçimlerini edindi. Ekonomik baskı, siyasal ve manevî baskıyla at başı birlikte gidiyordu. Siyasal ve manevî alanlarda, feodalizmin ayırt edici özelliği, hareketlilik ve yeniliklere uyma yatkınlığı değil, hareketsizlik ve her değişmeye karşıkomaydı. Her şey, tek düzelilik içinde yönetiliyordu; üretim için aynı kurallar geçerliydi, tek kral, tek inanç ve tek bir dinsel imgeler topluluğu vardı. İnsanın bu sistem içindeki yeri, belli bir zümreye, kasta ya da aileyi bağlı olmasıyla da belirlenmişti. Ama feodalizm, hem ilerlemeye hem de gerilemeye set çekmişti. Köleci dönemde, halklar ve özgün kültürler yok edildiği halde, feodalizmde, sınıf toplumu kurulmuş ve tam anlamıyla pekiştirilmişti. Bazı ülkelerde, bu durum tam bir donmuşluğa yönelmiş ve ancak bu koşullarda, kalabalık bir halkın yöneticileri, ülkelerini, dünyanın geri kalan bölümünden ayırmak için kos-

(114) K. Marx, **The Poverty of Philosophy**, s. 61.

koca bir duvar inşa etmeyi düşünmüşlerdi. Büyük Çin Seddinin, feodal tek başınalığın ve toplumsal duruklaşmanın simgesi olmasına şaşmamak gerekir.

Avrupa ülkelerindeki emtia-para gelişmesi, feodalizmin donmuş ekonomik biçimlerine dinamik bir öğe getirdi. Bu ekonomik süreçler, yeni toplumsal güçler ve hareketler doğurdu ve bilimin, felsefenin ve sanatın gelişimine büyük bir hız kattı ve böylece feodal sistemin toplumsal ve manevî çerçevesi kırıldı.

Feodalizm, bir süre, kilise ve devletin yardımıyla, bu güçleri önlemeye, mevcut çerçeve içinde tutmaya çalıştı. Ama sonunda, onlara karşı koyamayacağı ortaya çıktı.

Yeni bir toplumsal oluşum, yani kapitalizm, feodalizmin yerine geçti. Sömürü ilişkilerini daha da geliştirmesine ve şiddetlendirmesine rağmen kapitalizm, birçok bakımdan, feodalizmin karşıtıydı. Burada önemli olan nokta, makina üretiminin devrimci teknik temeline dayanan kapitalist sistemin, teknik ve bilimsel ilerleme, modern sanayi üretiminin gelişmesi ve ulusal ekonominin yeni bir teknik temel üzerinde kurulması bakımından geniş ufuklar açmasıydı.

Kapitaliste, işgücünü satma konusunda ekonomik itkiler duyan işçi gerekliydi. Bundan ötürü, Kapitalist, işçiyi, hem emeğin araçlarından hem de ürünlerinden ayırarak işgücünü satma zorunda bıraktı. Artık, işçi için, emek süreci, geçimini sağlayan bir araçtan başka şey değildi ve kapitalist için de üretim, sadece kâr sağlayan bir araçtı. Bu koşullarda, üretim, insanın gelişiminin bir aracı değildi. Tam tersine, insan, üretimin gelişmesinin bir aracı olarak hareket ediyordu.

Demek ki, bütün sınıfsal ve uzlaşımsız oluşumlarda, insan, ya doğrudan köle olarak, ya yarı köle olarak(toprak kölesi ya da dinin, önyargıların, kalıp düşüncelerin kölesi), ya da kapitalizmdeki gibi sermayenin kölesi, makinanın

bir eki ve maddesel varlıkların kölesi olarak, bağımlılık halinde bulunuyordu.

Tüm tarih boyunca, ülkeler ve halklar arasındaki bağlar yavaş yavaş gelişti. Ama bu gelişme iniş çıkışlar gösterdi. Çünkü, kurulmuş olan bağlar, bazı dönemlerde ortadan kaldırılıyordu. Kapitalizm, halkların eski tek başınalığını ortadan kaldırarak ve hepsini kapitalist gelişimin ana akışı için sokarak bu konuda ileriye doğru kesin bir adım attı. Sömürgecilik ve yeni toprakların ele geçirilişi, emek ve ticaret ayırımı, modern demiryolu, ve hava ulaşım araçlarının ve ayrıca radyo ile televizyonun gelişimi gibi siyasal, ekonomik ve teknik olanaklar, dünyanın çeşitli kesimleri ve çeşitli halklar arasında birçok bağın kurulmasına yol açtı. Böylece, kültür, bilim ve manevî üretim alanındaki karşılıklı etkileşmeler genişledi. Ama bu süreç te, öz bakımından çelişkiliydi. Çünkü, aynı zamanda, bir ulusun bir başka ulusu sömürmesine ve baskı altına almasına ve devletler arasındaki çelişki ve çatışmaların keskinleşmesine yol açmıştı. İlerlemiş ülkelerin burjuvazisinin zenginleşmesinin başlıca kaynağı, baskı altındaki halkların sömürülmesiydi.

Kapitalistler, bazı ülkeleri geri durumda bırakmaktan kazanç elde ediyorlardı. Çünkü böylece, bu ülkeler, ucuz işgücü sağlıyordu. Bugün bile, birçok ülkede, tüm kapitalizm-öncesi biçimlerin (ilkel ekonomiden feodalizme kadar) modernleştirilmiş ve çarpıtılmış bir durumda varlıklarını koruduklarını bundan ötürü görüyoruz.

Toplumsal ilerlemenin uzlaşımsız niteliği, bu gelişimin aşırı ölçüde inişli çıkışlı olmasında ve zigzaklar çizmesinde de kendini gösterir. İlerlemenin düz ve yükselen bir çizgi izlemediğini ve geri dönüş ve durgunlaşma dönemlerinden geçirerek dolambaçlı yollar izlediğini, tarih gösteriyor. İnsanın bir alandaki kazançlarına, bir başka alandaki kayıpları paralel düşüyor. Toplumsal yükseliş ve devrim dö-

nemlerinin ardından gericilik dönemleri geliyor; yeni başarılar, yeni sorunlar ve beklenmedik tehlikeler yaratıyor; ilerlemenin kendisi, şu ya da bu alanda, gerici eğilimlere ve özlemlere yol açıyor. Toplumsal gelişimdeki bu güçlükler ve çelişkiler, zaman zaman, insanların kötümserliğe yönelmeleri ve daha iyi bir geleceğin gerçekleştirilmesi olanağına inanmamaları sonucunu veriyor. Yükselen ve yeni bir sınıfın dünyaya bakışı demek olan Marksizm-Leninizm, geleceğin, emekçi halka ait olduğu konusundaki iyimserliği ve inancı dile getiriyor, Ama bu iyimserliğin, toplumsal ilerlemedeki güçlükleri ve çelişkileri görmezlikten gelmediğini ve «nasıl olsa olur» Sözünün belirttiği ilkel ve yalınkat anlayışla ilgisi bulunmadığını unutmamak gerekir.

Kapitalizmin son uzlaşımsız oluşum olduğunu ortaya koyan Karl Marx'tır ve bu ileri sürüş, daha sonraki gelişimle doğrulanmıştır.

Kapitalizm, bugün, ağır bir ekonomik, siyasal ve manevî bunalımla karşı karşıyadır. **Kapitalist sistemin korunması ve sürdürülmesi,** insan toplumunun bir dönüm noktası olan **günümüzde, toplumsal ilerlemenin önüne dikilen en büyük engeldir.**

İnsanlık, ancak sosyalist ilerleme çizgisinde ileriye doğru adımlar atabilir.

Kapitalizmden komünizme geçiş, eşzamanlı olarak, yeni bir tip toplumsal ilerlemenin ortaya çıkması, yani uzlaşımsız ilerleme biçimlerinden, uzlaşımlı ilerleme biçimlerine geçiş demektir.

Komünist oluşumdaki ilerlemenin başlıca özellikleri, üretim araçları üzerinde toplumsal mülkiyetin kurulması ve sömürünün ortadan kaldırılması aracılığıyla toplumsal uzlaşımsızlığın ortadan kaldırılması; toplumsal gelişimin yasalarının egemenlik altına alınması ve bu yasaların, toplumsal ilişkileri düzenlemek için bilinçli ve dengeli bir biçimde kullanılması; merkezileşmiş bir demokratik ekono-

mik yönetim sistemi ve tümüyle gerçekleştirilmiş bir sosyalist demokrasi aracılığıyla, emekçi kütlelerin bilinçli tarih eylemine gittikçe daha büyük ölçüde katılması; üretimin, insan ilgililerine ve gereksinimlerine bağımlı kılınması; maddesel ve manevî üretim ile tüm toplumsal ilişkilerin, insanoğlunun eksiksiz ve uyumlu gelişimi için kullanılması ve yanıltıcı bilinç biçimlerinden sıyrılmanın sağlanmasıdır.

Tek tek her insanın gelişiminin, bütün insanların özgür gelişiminin koşulu (113) olarak ortaya çıkabilmesi olanağı, iyice otomatikleşmiş bir üretimin maddesel ve teknik temeli üzerinde ve komünist toplumsal ilişkiler aracılığıyla gerçekleşebilecektir. Böylece, toplumun bir kesiminin gelişimi, bir başka kesiminin gelişiminin aleyhine gerçekleşmeyecektir. İnsan, kendi başına bir amaç olacak ve gelişiminin derecesi, gerçekleştirilmiş toplumsal ilerlemenin doğrudan doğruya ölçütü durumuna gelecektir.

Komünist oluşuma geçiş, insanlığın tarih öncesinden gerçek tarihine geçişini belirleyen ve kör zorunluk dünyasından özgürlük dünyasına geçişi dile getiren bir sıçrayış olacaktır. Kuşkusuz, **toplumsal ilerlemenin yeni tipi,** birden bire değil, adım adım ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, önemli olan nokta, **sosyalist devrimle birlikte, insanların, bir toplumsal görevi [işi] yerine getirmeleleridir ve bu işi yerine getirmediği için uzlaşımsız toplum duraklamak zorunda kalmıştır.** Bu görev, insanoğlunun kendi toplumsal ilişkilerini yönetecek duruma girmesi anlamındaki toplum özgürlüğünün gerçekleştirilmesidir. Deneyler, bunun çok karmaşık bir görev olduğunu ve tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi için, önce, üretici güçlerin, bilimin, kültürün ve sosyalist bilincin çok yüksek bir düzeye ulaşması gerektiğini ve ayrıca, elverişli ekonomk ve toplumsal mekanizmaların da kurulmasının zorunlu olduğunu gösteriyor.

İnsanoğlu, sosyalist toplumda, tarihsel sürecin kendili-

ğinden olma karakterini yenilgiye uğratır ve böylece toplumsal gelişimin bilinmesi ve bilinçli kullanımı, bir zorunluk haline gelir. Geçmişte, insanların toplumsal-tarihsel etkinliği, hiç bir zaman, doğrudan doğruya nesnel toplumsal tekrarlanmaların bilgisine dayanmamıştır. Oysa sosyalizmin kurulması ve toplumun komünizme doğru ilerlemesi, bilimsel Marksist-Leninist kurama ve kütle eylemlerinin kuramsal ilkelerinin ortaya konduğu komünist ve işçi partilerinin bilimsel programlarına dayanmaktadır. Komünist oluşumda, toplumsal gelişimin nesnel yasaları, insanı, bir yabancı güç gibi boyunduruk altına alma niteliğini kaybeder ve insanın bilinçli denetimine girer.

Sosyalizmde, **toplumun gelişiminin bilinçli bir özellik taşıması,** insanların tarih gidişini istedikleri gibi belirlemeleri anlamına gelmez. Ama, kavradıkları tarih yasalarına uygun bir biçimde davranabilmeleri anlamına gelir. Toplumun her üyesinin bilincini geliştirmek ve tüm toplumun çıkarlarını ve gelişim yasalarını kavrayacak duruma getirmek, bundan ötürü sosyalizmin bir görevidir. Sosyalizm geliştikçe, tarihin bilinçli olarak yapılmasına, gittikçe daha geniş insan kütleleri katılmaya başlar ve bu, toplumsal ilerlemenin gittikçe hızlanması sonucunu doğurur.

Bütün bu söylediklerimiz, sosyalizm düzeninde, denetim altına sokulmamış hiç bir öğe kalmadığı ve insanların, tüm eylemlerinin sonuçlarını önceden kestirebildikleri anlamına gelmez. Gerçekten de, bilgi süreci sonsuz bir süreçtir ve belli koşullardaki nesnel tekrarlanmaların bütün gereklerini göz önünde tutabilmek olanaksızdır ve bundan ötürü çeşitli tekrarlanmalar kendiliğinden olma bir biçimde [yani denetim dışında] ortaya çıkabilir. Ayrıca, toplumun, kendiliğinden olma öğeleri düzeni koyması için bilgi tek başına yeterli değildir. Bunun yapılmasını sağlayacak maddesel araçlar da gereklidir. Sosyalizm geliştikçe, bir bütün olarak toplum, insanların eylemlerinin sonuçlarını

daha büyük ölçüde önceden kestirebilecek ve insanların birbirleriyle ve doğayla olan ilişkilerini bilinçli olarak denetliyecek duruma gelir. Komünizmin kurulması, bilinçli bir süreç ve milyonlarca insanın bilinçli çabalarının sonucudur. Komünist toplumsal oluşumun, üretim örgütlenmesi ve tüm toplumsal yaşamın en üst ve rasyonel biçimi olarak ortaya çıkışının ve gelişiminin taşıdığı temel ve yeni özelliklerden biridir bu.

Demek ki, kapitalizmden sosyalizme geçişle birlikte, üretimin planlı örgütlenmesiyle bağıntılı olarak geniş bir bilinçli etkinlik alanı ve tüm toplum çapında, insanların eylemlerinin toplumsal sonuçlarının önceden kestirilmesi konusunda gittikçe genişleyen olanaklar ortaya çıkar. İnsanların pratik etkinliği, yeni bir düzeye yükselir. Geçmişte, doğal nesnelerin amaçgüder bir biçimde değişikliğe uğratılması ve toplumsal yaşamın kendiliğinden değişen maddesel koşullarına bilinçli bir biçimde uymaktan (devrim dönemlerinde, eski düzenin ve köhne ilişkilerin bilinçli olarak yıkıldığını da unutmamak gerekir) başka şey söz konusu olmadığı halde, sosyalist devrimin zafere ulaşmasıyla birlikte, insanlar, yeni toplumsal ilişkilerin bilinçli bir biçimde kurulmasına yönelirler.

Komünist oluşumun sosyalist aşamasında, insanlar, **tüm toplum düzeyinde planlama, üretim alanında yarışma, bilimsel yönetim** ve benzerleri gibi **ekonomik ve toplumsal ilerlemeye ilişkin** ayırt edici **yönetim ve örgütlenme biçimlerini geliştirir** ve geniş çapta kullanırlar. Ama sosyalist toplum kapitalizmin içinden çıktığı için, birçok eski ekonomik ve toplumsal mekanizmayı miras olarak alır ve bunları yeni bir içerikle doldurduğu gibi kendi gelişimine yarayacak biçimde de kullanır. Sosyalist toplum, emtia üretimini, değer yasasını, parayı, kişilerin maddesel güdülenmelerini [dürtülerini] sosyalist ekonominin zorunlu öğeleri olarak kullanır. Sosyalist düzende kişilerin maddesel

çıkarları bakımından güdülenerek sosyalist üretime katılmaları, eski tip tarihsel gelişimin bir kalıntısıdır ama sosyalizm düzeninde, yeni bir toplumsal içerikle doldurulmuştur. Gelecekte, değer yasası ve ona ilişkin fenomenler ortadan kalkacak ve ekonomik gelişim, sadece, komünist oluşumun özgül yasalarına uyarak gerçekleşecektir.

Sosyalizmde, toplumsal tekrarlanmalar üzerindeki egemenlik ve toplumun yönetilmesi, sınıf toplumunun toplumsal örgütlenme biçimleri olan devletin ve yasalar sisteminin yardımıyla gerçekleştirilecektir. Ama sosyalist devlet, sosyalist devrimde, eski devlet makinasının yıkıntıları üzerinde ortaya çıkmış yeni tip devlet, yani emekçi halkın devletidir.

Gelişim süreci içinde, sosyalist toplum, gelecekte ortadan kalkmalarını sağlayacak önkoşulları hazırlıyarak tarihsel ilerlemenin eski mekanizmasının bu öğelerini, yeni bir biçimde kullanır. Tarihten miras olarak edinilmiş mekanizmaların çerçevesi içinde ve onların yardımıyla, sosyalist toplum, komünist oluşuma özgül olan yeni mekanizmaları kurar. Böylece, sosyalist devlet çerçevesi içinde ve onun yardımıyla, komünist toplumsal özyönetimin yeni öğeleri ortaya çıkar.

Tarihsel ilerlemenin uzlaşımsız döneminde ortaya konmuş tarihsel gelişim mekanizmalarının kullanılması; bunların çerçevesi içinde, komünist oluşumun ayırt edici özelliğini oluşturan ve kökçe yeni olan tarihsel ilerleme mekanizmasının yaratılması ve geçmişten devralınan öğelerin ortadan kalkması, **komünist ilerlemenin sosyalist döneminin özgül yanlarıdır.** Bu süreç çelişkilidir, ama çelişkiler uzlaşımsız değildir. Bu çelişkiler, komünizmin maddesel ve teknik temelinin yaratılması; komünist toplumsal ilişkilerin ve sosyalist demokrasinin gelişmesi ve komünizmin üst aşamasına geçişte yönetim ve örgütlenme biçimlerinin bileştirilmesi aracılığıyla çözülür.

Bu toplumsal görevin yerine getirilmesi, komünist ilerlemede ortaya çıkan çok önemli bir sorunla ilişkilidir. Bu sorun, Ekonomi, bilim ve kültürde elde edilen bütün başarıların, insanın uyumlu gelişimi; bireyin özgürlüğünün geliştirilmesi için kullanılmasıdır. Bu koşullarda, insanın, her emekçinin ve her toplum üyesinin ulaştığı gelişim düzeyi, yeni toplumdaki toplumsal ilerlemenin dile gelişi ve işareti olacaktır. Bu soylu ve hümanistçe bir görevdir [iştirl ve gerçekleştirilmesi komünist ilerlemenin en yüce amacıdır. **Komünizm, yüksek bir teknik temele dayanan ve doğa güçlerinin daha geniş ölçüde egemenlik altına alınması, insanın, kendi toplumsal ilişkileri üzerinde denetim kurması ve tüm toplumsal sistem ile tüm maddesel ve manevî kültürün, kişiliğin uyumlu gelişimine yöneltilmesi için insanları dayanışma bağlarıyla birleştiren rasyonel bir toplumsal örgütlenmedir.** Komünizm, aynı zamanda, tarihin gizemlerinin ortaya konması ve toplumsal ilerlemenin doruğu olarak da nitelenebilir ve dünya ölçüsünde bir tarihsel olaydır. İnsanlığın içinde bulunduğu çıkmazdan sıyrılma yolunu gösterdiği için de tüm ulusların ergeç yöneleceği bir hedef olarak görünmektedir.

Komünist oluşumun evrensel duruma gireceği, bütün ulusların ortak bir düzeye yükseleceği ve böylece insanlığın ortak bir tarihe sahip olacağı bellidir.

Bugün, karşıt toplumsal sistemlere bölünmüş dünyamızda, bu sistemlerden her birinin insanlığın önüne serdiği perspektif ve gelecek konusunda çetin bir ideolojik mücadele sürüp gidiyor. Toplumsal ilerleme fikri karşısında ne gibi bir tavır benimserlerse benimsesinler, burjuva ideologları bu sorunu savuşturamıyorlar. Savundukları sistemin çıkarları, onların, bu sistemin perspektiflerini göstermelerini ve her yola baş vurarak, bilimsel komünizmin fikirleri ile bilim otoritesine dayandırılmaya çalışılan ve bilimsel gibi görünen önermeleri karşıt duruma getirmeleri-

ni gerekli kılıyor. Bundan ötürü, burjuva ideologlarının yazılarında, sadece ilerleme fikrine karşıt kanıtları ve termonükleer savaş tehlikesinin yarattığı kötümserlik duygularını değil, gelecek birkaç on yıllık süre için de olsa, geleceği belirlemeye çalışma ve toplumsal gelişimin eğilimlerini kuramsal bir çözümlemeden geçirme girişimlerine de rastlıyoruz. Bu toplumsal gereksinimler, «sanayi toplumu» kavramının ve çeşitli biçimlerinin ortaya atılmasına yol açtı.

Bu anlayışı ileri sürenler, çıkış noktası olarak, üretici güçlerin gelişimine ilişkin Marksist görüşü benimsediler ama bu görüşü çarpıtmaktan da geri kalmadılar. Üretim düzeyinin, çeşitli toplumların karşılaştırılmasında temel olarak kullanılabileceğini söylediler ama üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında bulunan ve yasalarca belirlenmiş olan ilintiyi inkâr ettiler ve toplumsal yapıyı, doğrudan doğruya teknik gelişimden çıkarmaya [türetmeye] çalıştılar. Böylece, bütün ülkelerin, üretim düzeylerine göre gruplara ayrılabileceğini anlatmak istediler. Modern sanayii olmayan ülkelere «geleneksel toplum», gelişmiş sanayii olan ülkeleri de «sanayi toplumu» dediler. Bunların arasına belli geçiş biçimleri yerleştirdiler. Böylece, «sanayi toplumu» kavramı, kapitalist ve sosyalist toplumları bir araya getirmek amacıyla kullanıldı ve bu iki toplum, «sanayi toplumu»nun sadece çeşitlenmeleri olarak görüldü.

Raymond Aron'un, «çağımızın temel kavramı» dediği «sanayi toplumu», aslında, çağımızın temel olgusunu yani içeriğinin, kapitalizmden sosyalizme geçiş olduğunu bulandırmaya yönelen bir kavramdır. Marksizme karşıt olarak burjuva ideologları, sosyalizmin kapitalizmin yerine geçmediğini ve kapitalizmin, bundan sonra da gelişim göstermesini sağlayacak olanakları örtük biçimde içinde taşıdığını kanıtlamaya çalışırlar. Peki bu olanaklar nelerdir?

Bazıları, dünyanın, «bir tek sanayi toplumu»na doğru

geliştiğini ve daha şimdiden kapitalizm ile sosyalizm arasındaki farkların silinmeye yüz tuttuğunu ve ikincil duruma düştüğünü söylüyorlar. Bu görüş, başkalarının yanı sıra, sosyal demokrasinin sağ kanat kuramcılarından birçoğu tarafından savunuluyor. Bir takım burjuva sosyoloğları (bunlar arasında Pitirim Sorokin de vardır), kapitalizm ve sosyalizmin, önceki tüm gelişim sonuçlarının gelecekteki «toplumsal-kültürel bireşimine» [sentezine] doğru gittikçe birbirine yaklaşarak ilerlemekte olduğunu savunan «yaklaşma» kuramını ileri sürdüler. Bir başka burjuva sosyoloğu grupu, «sanayi toplumu»nun gelişimiyle birlikte, komünizmin her perspektiften yoksun duruma düştüğünü kanıtlamaya çalışıyor. Bu kuramı savunanlar arasında, «ekonomik büyüme aşamaları» kuramını ortaya atan bağnaz anti-komünist Walt Roslow da yer alır. Rostow'un «aşamaları», «geleneksel toplum»la başlayan ve ABD'nin ulaşmış olduğu ileri sürülen «yüksek-kütle tüketimi» toplumuyla sona eren toplumsal gelişim basamaklarıdır. SSCB ise, «kütle - tüketimi toplumuna» geçişle birlikte «ortadan silinecek» olan komünizm yüzünden aynı aşamaya ulaşamamıştır. Bu saçma görüşler, Rostow tarafından «komünist-olmayan manifesto» olarak reklâm edilmiştir. Komünizmin, üretimdeki düşük bir düzeyle, sefaletle ve yoksullukla ilişkili olduğu düşüncesi yeni bir fikir değildir ve Marksizmin çok eskiden çürüttüğü bir iddiadır.

Gerçekte, sosyalizm, geniş emekçi kütlelerinin önünde, daha yüksek maddesel standartlar perspektifini açmakla kalmamakta, bu gelişmeyi, kendi başına bir amaç olarak değil, bireyin maddesel kaygulardan kurtulmasının ve ilgilerini yaratıcı etkinliğe yöneltmesinin koşulu ve aracı olarak görmektedir.

Bilimsel ve teknik devrimin hızla gelişmesi; örgütlenme, yönetim, elektronik bilgisayarlar (üretimin otomatikleştirilmesiyle ilişkili olarak) gibi üretim öğelerinin önemi-

nin kesin bir biçimde artması, «sanayi toplumu»nun, tarih bakımından sınırlı olduğunu ve bu toplumdan sonra «sanayi-sonrası toplum»un ortaya çıkacağını ileri süren bir görüşünün ortaya atılmasına da yol açmıştır. Bu sonuncu deyim 2000 yılında ABD'nin ve en zengin ülkelerin oluşturduğu bir küçük grupun ulaşacağına inandığı bir durumu dile getirmek amacıyla, Daniel Bell tarafından kullanılmıştır. Bell'e göre, aynı tarihte, öteki ülkeler, «sanayi» ya da «sanayi-öncesi» aşamalarında kalacaklardır.

Kuşkusuz, «sanayi toplumu» kavramı, tam anlamıyla temelsiz bir kavram değildir. Gerçekten de, modern sanayiin gelişimi, hem kapitalist hem sosyalist düzende; kentleşme, günlük yaşamadaki değişimler ve benzerleri gibi bir takım ortak eğilimler ve süreçler yaratmaya yönelmektedir. Ayrıca, bilimsel ve teknik ilerleme, yoksulluğu yenmek ve toplumsal sorunları çözmek konusunda geniş olanaklar yaratmaktadır. Ama bunların hiç biri, temel olguyu, yani iki sistemin (kapitalizm ve sosyalizm) karşıt sistemler olduğu olgusunu ortadan kaldıramaz. Burjuva kuramcılarının sosyalizmin kaçınılmaz biçimde kapitalizmin yerine geçmeye yöneldiği ve modern toplumsal ilerlemenin temel sorunlarını ancak sosyalizmin çözebileceği hakikatini çürütecek görüşler, ileri sürerek gözden kaybettirmeye çalıştıkları şey, işte bu temel olgudur.

Her ulus, farklı tarihsel gelişim düzeyi, kültürel ve tarihsel gelenekleri ile, kendine özgü bir yoldan sosyalizme yönelecektir.B u, zaferlerin ve yenilgilerin karmaşık ve çelişkili bir yoludur; bir çetin mücadele yoludur. Bu çok yanlı süreçlerin değerlendirilmesi ve her durumda, doğru yolun belirlenmesi ise, yaratıcı Marksizm-Leninizmin ödevidir.

Bu kitap, toplumsal gelişime ilişkin Marksist kuramı (tarihsel maddeciliği), toplumsal gelişimin sorunları ve bugünkü dünya devrimci süreci açısından ele alıyor. Marksist filozofların üzerinde durduğu ve son yıllarda toplum biliminin ele aldığı yeni sorunları da inceliyor.

Konunun sunuluşu, bugüne kadar alışılagelenden farklıdır. Yazarlar, toplum bilgisinin özgül yanları ve güçlükleri toplumsal araştırmanın felsefi önkoşulları, toplumsal - ekonomik oluşumların (formasyonların) yapısı ve gelişimi, dünya tarihinin nesnel mantığı, Marksist sınıf ve sınıf mücadelesi kuramı, devlet ve devrim, toplumsal bilincin özgüllükleri ve gelişimi ve birey ile toplum arasındaki ilişki gibi sorunlar üzerinde duruyorlar. Son bölümde, tutarlı bir süreç olarak toplumun ilerleyen gelişiminin bilinmesini sağlayan Marksist ilkeler açıklanıyor.

Bu yapıt, maddeci tarih görüşünün temellerini öğrenmek isteyenler için büyük yararı olan bir kaynaktır.

öncü
400 TL